

MUZEUL NAȚIONAL

XXVIII

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVIII

**București
2016**

Comitetul științific:

Acad. DINU C. GIURESCU

Prof. univ. dr. ION BULEI

Prof. univ. dr. IOAN SCURTU

Prof. univ. dr. MIHAI E. IONESCU

Dr. GABRIEL BADEA-PĂUN, Franța

Dr. ADAM BURAKOWSKI, Polonia

Dr. NARCIS DORIN ION

Referenți științifici:

Dr. CRISTINA DIAC

Dr. SORIN IFTIMI

Dr. ȘERBAN MARIN

Dr. ALEXANDRU MURAD-MIRONOV

redactor șef
OANA ILIE

secretar general de redacție
CRISTINA PĂIUȘAN-NUICĂ

redactor
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

tehoredactare computerizată:
CRISTINA JOIȚA

Volum editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București,
Calea Victoriei, nr. 12, tel. 315.82.07; tel./ fax: 311.33.56
ISSN 1015 - 0323

CUPRINS

Vasile MĂRCULEȚ

- Martiri voluntari și cvasi-voluntari de la Dunărea de Jos din secolul al IV-lea* 7
- 4th century voluntary and quasi-voluntary martyrs from the Lower Danube*

Cristiana TĂTARU

- Un inel sigilar de secol XVI care a aparținut logofătului Nicula* 23
- A 16th century signet ring which belonged to logothete Nicula*

Roxana GÂSCĂ

- Cafea. Cafenele. Cafegii. Bucureștii de altădată și moda consumului de cafea* 33
- Coffee, coffeehouses and coffeehouse-keepers. The old Bucharest and the fashion of coffee consumption*

Ginel LAZĂR

- Un hrisov de întăritură și danie acordat de Grigorie Alexandru Ghica Voievod lui Ioniță Cerchez* 37
- A confirmation and donation act granted by Prince Grigorie Alexandru Ghica to Ioniță Cerchez*

Victor SIMION

- Contribuții la cunoașterea argintăriei ruse de pe teritoriul Țărilor Române. Ateliere și meșteri* 49
- Contributions to the knowledge of Russian silverworks on the territory of the Romanian countries. Workshops and craftsmen*

Laura LĂPTOIU

- Stabilirea armenilor în Transilvania și înființarea orașelor Armenopolis și Elisabethopolis* 61
- The settlement of the Armenians in Transylvania and the establishment of the cities of Armenopolis and Elisabethopolis*

Alexandra MĂRĂȘOIU

- Două nunți domnești la curtea lui Bibescu Vodă* 71
- Two princely weddings at Prince Bibescu's court*

Raluca MĂLĂNCIOIU

Iluminatul mesei în secolul al XIX-lea. Sfeșnice și candelabre din patrimoniul M.N.I.R. 79

Table lighting in the 19th century. Candlesticks and chandeliers from the collection of the National History Museum of Romania

Ionela Simona MIRCEA

Carte poștală ilustrată. Colecția Remus Baci 91

Illustrated postcards. The Remus Baci collection

George TROHANI

Constantin Rădulescu-Motru (1868-1957) în câteva scrisori inedite 101

Constantin Rădulescu-Motru (1868-1957) in some yet unpublished letters

Roxana GÂSCĂ, Cornel-Constantin ILIE

„Am primit cartea ta poștală...” Corespondență din timpul Marelui Război, în patrimoniul M.N.I.R. 111

“I’ve received your postcard” – First World War letters from the collection of the National History Museum of Romania

Florin GEORGESCU

Marele Război în litografii și tablouri aflate în patrimoniul de artă plastică al Muzeului Național de Istorie a României 123

The Great War in lithographs and paintings from the plastic arts collection of the National History Museum of Romania

Adrian-Silvan IONESCU

Țepi, viespi, arici și urzici de peste Dunăre: caricatura bulgară cu tematică românească (1916-1918) 133

Spikes, hedgehogs and nettles from across the Danube: Romanian-themed Bulgarian caricatures (1916-1919)

Ioan OPRÎȘ

Fritz Rebhuhn – un arhitect peisagist promotor al echilibrului 147

Fritz Rebhuhn – a landscape architect who promoted balance

Narcis Dorin ION

„Ani plini de rod bun treceau peste noi”. File din corespondența principesei Ileana a României cu Alice Grunau 157

<i>„Years of plentifulness were passing over us”. Pages from the correspondence of princess Ileana of Romania with Alice Grunau</i>	
Gabriela NECULA	
<i>Politica petrolului și relațiile româno-britanice</i>	221
<i>Oil Policy and Romanian-British relations</i>	
Viorel CRUCEANU	
<i>Preliminariile armistițiului franco-german reflectate în documente diplomatice franco-britanice</i>	229
<i>The preliminaries of the Franco-German armistice as reflected in Franco-British diplomatic documents</i>	
Silviu PARASCAN	
<i>O analiză estetică aplicată pe lucrări de plastică realist-socialistă din colecția MNIR</i>	239
<i>An aesthetic analysis applied to socialist-realist works of plastic arts from the collection of the National History Museum of Romania</i>	
Andreea ȘTEFAN	
<i>Arts' response to the Macedonian question: an analysis of Evangelos Moustakas' Alexander the Great sculptural complex in Thessaloniki</i>	245
<i>Răspunsul artelor la problema Macedoniei: O privire critică asupra complexului statuar Alexandru cel Mare realizat de Evangelos Moustakas la Salonic</i>	
Cristina PĂIUȘAN-NUICĂ	
<i>Relațiile româno-egiptene. Diplomația celor mai buni prieteni, 1971-1981</i>	257
<i>Romanian-Egyptian relations. The diplomacy of best friends 1971-1981</i>	
Diana MANDACHE	
<i>Hidra roșie: expulzarea Regelui Mihai din țară în decembrie 1990</i>	271
<i>The red hydra: the expulsion of King Michael of Romania from the country in December 1990</i>	
Sergiu MUSTEAȚĂ, Ion TENTIUC, Ion URSU	
<i>Redescoperim cetatea Soroca</i>	287
<i>Rediscovering the Soroca citadel</i>	

Gabriela DRAGOMIR

Îngrijirea colecțiilor muzeale

305

The care of museum collections

Cristina PETCU

Restaurarea unui pergament aplicând principiul minimei intervenții

311

The restoration of a parchment based on the principle of minimum intervention

Recenzii

Andreea BÎRZU

A gândi fenomenul Auschwitz. O istorie a filosofiei în secolul al XX-lea scrisă de Christian Delacampagne

315

Thoughts about the Auschwitz phenomenon. A History of Philosophy in the Twentieth Century by Christian Delacampagne

MARTIRI VOLUNTARI ȘI CVAȘI-VOLUNTARI DE LA DUNĂREA DE JOS DIN SECOLUL AL IV-LEA

4TH CENTURY VOLUNTARY AND QUASI-VOLUNTARY MARTYRS FROM THE LOWER DANUBE

Vasile Mărculeț*

Abstract

The acts of martyrs contain a series of information that allows us to include some martyrs in the categories of voluntary martyrs, respectively quasi-voluntary martyrs. In the category of voluntary martyrs may be included a series of military martyrs from Moesia Secunda who suffered martyrdom Durostorum such as: Passicrates and Valentionis, Julius the veteran, Hersychius, Dasius, Nicandrus and Marcianus and Aemilianus. In the category of quasi-voluntary martyrs may be included a few martyrs from Scythia Minor like: the Argaeus brothers, Narcissus and Marcellinus, Titus and Philus from Tomis, as well as the martyrs Epictetus and Astion from Halmyris.

Keywords: voluntary martyrs, quasi-voluntary martyrs, Passicrates, Valentionis, Julius the veteran.

Acele martirice - pătirile suferite de unii martiri din perioadele persecuțiilor din epoca creștinismului timpuriu - au generat un fenomen deosebit de interesant, acela al martiriului voluntar. Creștinismul de la Dunărea de Jos nu a făcut excepție de la aceste realități, marile persecuții determinând și în provinciile romane riverane fluviului, Moesia Secunda și Scythia Minor, numeroase manifestări ale acestui fenomen.

Fenomenul martiriului voluntar nu a beneficiat de o atenție însemnată din partea specialiștilor. Motivul acestei atitudini este dificil de precizat. Cel căruia acest aspect din istoria Bisericii creștine timpurii îi datorează un amplu studiu a fost istoricul Geoffrey Ernest Maurice de Ste. Croix. Potrivit respectivului istoric, martirul voluntar a fost acel creștin care „și-a atras în mod deliberat și inutil persecuția căutând o moarte pe care ar fi putut-o evita fără a încălca vreun principiu creștin”¹.

În opinia lui Geoffrey Ernest Maurice de Ste. Croix, martirul voluntar a atins o asemenea amploare în perioada de început a creștinismului încât existența lui a fost acceptată și de apologeții acestuia din primele secole. În consecință, conchide de Ste. Croix, „este imposibil să se îndoiască cineva de faptul că prevalența

---

* Doctor în istorie; profesor la Colegiul Tehnic „Mediensis” din Mediaș; e-mail: vasmarculeț@yahoo.com, traducerea rezumatului de Theodora Mărculeț.

¹ G.E.M. de Ste. Croix, *Voluntary Martyrdom in the Early Church*, în *Idem, Christian Persecution, Martyrdom, and Orthodoxy*, edited by M. Whitby, J. Streeter, Oxford, 2006, p. 153.

martiriului voluntar a fost un factor care a contribuit la izbucnirea persecuției și a avut tendința de a se intensifica când aceasta era în curs de desfășurare”².

Principalul factor care a stat la baza apariției și exacerbarii martiriului voluntar în epoca creștinismului timpuriu l-a reprezentat concepția potrivit căreia obținerea martiriului îi asigura credinciosului trecerea de la viața pământească, vremelnică, la cea veșnică, alături de sfinți. Actele martirice abundă în informații în acest sens, care conferă consistență opiniei noastre.

Categoria martirilor voluntari, așa cum o concepe Geoffrey Ernest Maurice de Ste. Croix, este una foarte complexă. Potrivit acestuia, în cadrul ei se includ: a) martirii care au solicitat în mod expres privilegiul martiriului; b) cei care în timpul persecuțiilor au mărturisit în mod deliberat apartenența la creștinism, fapt care le-a atras condamnarea și executarea; c) cei care au distrus în mod intenționat imaginile zeilor sau i-au admonestat pe guvernatorii provinciilor în timpul efectuării sacrificiilor³.

Persecuțiile din secolul al IV-lea care au lovit Biserica creștină – ale lui Diocletianus dintre 303-304, prelungite de Galerius până în 311, ale lui Licinius în pars Orientis dintre 319/320-323/324 și Iulian Apostatul dintre 361 și 363 – au provocat un număr mare de martiri, inclusiv în provinciile romane de la Dunărea de Jos. Din informațiile existente reiese clar faptul că unii dintre creștinii martirizați în aceste provincii au acționat în așa fel încât autoritățile imperiale să pronunțe condamnarea lor la moarte pentru a obține, pe această cale, martiriul dorit intrând astfel în rândul martirilor voluntari.

Pe baza informațiilor transmise de actele martirice, pot fi incluși în categoria martirilor voluntari, un număr de opt martiri militari din Moesia Secunda. Precizăm faptul că toți cei opt martiri voluntari din Moesia Secunda au pătimit la Durostorum: șapte în timpul Marii Persecuții a lui Diocletianus, din anii 303-304, iar unul în timpul persecuției împăratului Iulian Apostatul, din anii 361-363. Un alt fapt demn de menționat este acela că în Moesia Secunda nu cunoaștem martiri care să poată fi incluși în rândul celor cvasi-voluntari.

La 24 aprilie 304, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, înregistrează martirizarea la Durostorum, din ordinul generalului Aulozanus, a fraților Passicrates și Valentionis, militari creștini din Legio XI Claudia. Potrivit *Synaxarului*, care relatează martirizarea, Passicrates avea 22 de ani, iar Valentionis de 30 de ani.

Actul martiric relatează că cerându-i-se să aducă jertfe zeilor, Passicrates a scuipat statuia lui Apollo, exclamând: „Asemenea cinstire i se cuvine acestui zeu”⁴.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e Codice Sirmondiano nunc Berolinensi adiectis Synaxariis selecta*, opera et studio H. Delehaye, Bruxelles, 1902, col. 628; *Acta Sanctorum. Maii*, t. VI: *Quo continentur dies XXV, XXVI, XXVII et XXVIII*, operam et studium conferentibus Fr. Baertio et Con. Ianningo, Parisiis et Romae, 1866, p. 23 (*Acta Sanctorum. Maii*, VI); Cf. I. Rămureanu, *Sfinții Pasicrate și Valention*, în vol. *Sfinți*

Totodată, el l-a determinat pe fratele său, care era gata să sacrifice zeilor pentru a-și salva viața, să revină asupra acestei decizii și să mărturisească apartenența la creștinism. Frații au fost condamnați la moarte prin decapitare.

În temeiul informațiilor pe care le deținem, putem admite că un rol însemnat în decizia pe care au luat-o cei doi militari creștini, aceea de a căuta martiriul, a revenit mamei lor. Aceasta i-a însoțit până la locul execuției și i-a încurajat să rămână neclintiți în credință, iar după moarte le-a luat trupurile și le-a înmormântat după cuviință⁵. După *Martyrologium Romanum*, cei doi militari au fost martirizați la 25 mai 304⁶.

Un cunoscut martir militar de la Durostorum, care în opinia noastră poate fi inclus, în rândul martirilor voluntari, a fost Julius Vetaranul, martirizat din ordinul guvernatorului Maximus. *Passio Julii veterani* s-a păstrat. Conform acesteia, mărturisind că este creștin, Julius a refuzat să primească un *donativum* oferit de autorități cu prilejul unei sărbători militare. În anul 304 *caesar*-ul Galerius își serba *decennalia*, respectiv zece ani de domnie, credem că foarte probabil cu acest prilej el a acordat militarilor *decennialiorum pecuniam*, cum apare într-o versiune a *Passio*⁷. Totodată el a refuzat să respecte și să dea curs edictului imperial, prin care tuturor locuitorilor li se cerea să aducă jertfe zeilor.

Pentru gestul său, Julius a fost adus în fața unui tribunal prezidat de guvernatorul Maximus, pentru a fi judecat. Toate încercările guvernatorului de a-l determina să-și reconsidere poziția și să respecte edictul imperial au eșuat. Parcurgerea actului martiric relevă fără dubii două poziții complet diferite ale protagoniștilor: pe de-o parte, cea a guvernatorului Maximus care încearcă totul spre a-și salva soldatul de la moarte și pe de cealaltă parte, cea a lui Julius, care adoptă în mod deliberat o poziție care să-i atragă sentința capitală pentru a obține, în acest fel martiriul. Informațiile transmise de actul martiric conduc invariabil spre formularea unei astfel de concluzii. Dialogul dintre el și guvernatorul Maximus din timpul procesului este semnificativ din acest punct de vedere. Respinge toate ofertele făcute de guvernator, precum și recompensele oferite pentru a-l determina să-și schimbe poziția: „Nici acest argint al lui Satan, nici cuvintele tale atrăgătoare nu mă vor face să pierd lumina veșnică. Eu nu-l pot renega pe Dumnezeu. Condamnă-mă ca creștin”, i-a spus el încă de la început⁸.

români și apărători ai legii strămoșești, îngrijit de Nestor, arhiepiscop al Craiovei și mitropolit al Olteniei, București, 1987, p. 133.

⁵ *Ibidem*; p. 133-134.

⁶ *Martyrologium Romanum*, Gregorii XIII jussu editum, Urbani VIII et Clementis X auctoritate recognitum ac deinde Anno MDCCXLIX, Benedicti XIV labore et studio auctum et castigatum, Eystadii, MMXIII, p. 213 (*Martyrologium Romanum*).

⁷ *Acta Sanctorum. Maii*, VI, p. 654.

⁸ *Ibidem*; P. Allard, *La persécution de Dioclétien et la triomphe de l'église*, t. I, Paris, 1900, p. 119; D.H. Leclercq, *Les martyrs*, t. II: *Le troisième siècle. Dioclétien*, Paris-Poitiers (Vienne), 1909, p. 417.

Pe durata întregului proces, dialogul dintre veteran și guvernator continuă în aceeași notă. Amenințat cu decapitarea de către Maximus, Julius îi răspunde: „Tu ai face bine. Eu te conjur bunule președinte, pentru sănătatea principilor tăi, condamnă-mă. Dorințele mele vor fi satisfăcute pe deplin”⁹. Faptul că dorința lui Julius era aceea de a forța condamnarea sa la moarte și de a obține prin aceasta martiriul, devine evidentă prin prisma acestor informații. Îndemnat de guvernator să sacrifice pentru a rămâne în viață, Julius îi replică, manifestând inclusiv intoleranță față de adepții celorlalte religii: „Să viețuiesc alături de voi înseamnă pentru mine moartea. Dacă voi muri în Dumnezeu, eu trăiesc pentru totdeauna” și mai departe, „eu prefer o moarte vremelnică, pentru a trăi veșnic împreună cu sfinții”¹⁰. Pus în fața unei asemenea atitudini, Maximus nu a mai putut evita condamnarea la moarte a veteranului Julius. Conform *Passio*, dar și a altor surse, acesta a fost executat la 27 mai 304¹¹.

O dorință similară de a obține martiriul pare să fi avut un alt soldat creștin, Hesychius. Din *Passio Julii veterani*, care îl menționează, știm că în timpul desfășurării procesului lui Julius, acesta era deja arestat așteptându-și sentința. Potrivit actului martiric, după ce Julius a primit sentința capitală, Hesychius i-ar fi spus: „Te conjur, Julius, continuă să fii voios, căci tu ai pornit să primești coroana pe care Domnul a promis-o celor care îl mărturisesc. Amintește-ți de mine, căci eu te voi urma. Salută-i de asemenea pe frații noștri Passicrates și Valentionis, robii lui Dumnezeu, care, pentru o bună mărturisire, ne-au precedat înaintea Domnului”¹². Data martirizării lui Hesychius nu este stabilită clar în surse. În timp ce în *Martyrologium Hieronymianum* Hesychius apare înregistrat, atât la 15 iunie, cât și la 17 iunie, *Acta Sanctorum* și *Martyrologium Romanum* rețin ca dată a pătimirii doar pe cea de 15 iunie¹³. Anul a fost, fără îndoială, 304.

Tot la Durostorum și-au mărturisit credința creștină și au fost martirizați soldații Nicandrus și Marcianus. *Passio SS. Nicandri et Marciani MM* relatează că amândoi erau căsătoriți și aveau și câte un copil de vârstă fragedă. Acest lucru a fost posibil în urma reformelor militare adoptate de Septimius Severus, care, prin anul 196 acordase soldaților libertatea de a-și întemeia familii. Potrivit lui Herodianus, la scurt timp după victoria asupra lui Pecennius Niger, Septimius Severus

⁹ *Ibidem*; *Ibidem*, p. 119; *Ibidem*; Cf. I. Rămureanu, *Sfântul mucenic Iuliu veteranul*, în vol. *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, îngrijit de Nestor, arhiepiscop al Craiovei și mitropolit al Olteniei, București, 1987, p. 136.

¹⁰ *Ibidem*; *Ibidem*, p. 120; *Ibidem*, p. 418; Cf. *Ibidem*.

¹¹ *Martyrologium Romanum*, p. 216; Cf. H. Delehaye, *Saints de Thrace et de Mésie*, în „*Analecta Bollandiana*”, XXXI, 1912, 2-3, p. 269.

¹² *Acta Sanctorum. Maii*, VI, p. 655; D.H. Leclercq, *op.cit.*, p. 418; P. Allard, *op.cit.*, p. 121.

¹³ *Martyrologium Hieronymianum*, edentibus Iohanne Baptista de Rossi et Ludovico Duchesne, în *Acta Sanctorum Novembris*, t. II, p. I, Bruxellis, 1897, p. 78-79 (*Martyrologium Hieronymianum*); *Acta Sanctorum. Junii*, t. III: *Quo dies XII, XIII, XIV, XV continentur*, colecta, digesta illustrate a G. Henschenio et D. Papebrochio, Fr. Baertio et Con. Ianningo, Parisiis et Romae, 1867, p. 526; *Martyrologium Romanum*, p. 242; Cf. H. Delehaye, *op.cit.*, p. 269.

a adoptat o serie de măsuri favorabile militarilor inclusiv aceea prin care le permitea „să trăiască împreună cu nevestele lor”¹⁴.

În urma mărturisirii apartenenței la religia creștină și a refuzului de a da curs edictului imperial de a sacrifica zeilor, Nicandrus și Marcianus au fost arestați și duși în fața unui tribunal prezidat de același guvernator Maximus. Ca și în cazul celorlalți soldați creștini judecați, acesta a încercat să-i determine să urmeze ordinele imperiale și să renunțe la atitudinea lor inflexibilă și intolerantă. Ca urmare, el le-a cerut să facă act de supunere și să respecte edictele imperiale. S-a lovit însă de refuzul categoric al lui Nicandrus, care și-a exprimat intenția de a părăsi armata. „Aceste ordine sunt pentru cei care doresc să rămână în armată, dar noi care suntem creștini nu putem fi ținuți cu forța”, îi replică el guvernatorului¹⁵. Se pare că cei doi militari au refuzat să primească și remunerația conferită de gradul militar deținut, acea *stipendia meruerunt*, pe motiv că „banul murdărește și ucide sufletele oamenilor care doresc să-l slujească pe Dumnezeu”¹⁶.

Nicandrus a rămas inflexibil la toate propunerile venite din partea lui Maximus. Și totuși, acesta insistă ca, cel puțin formal, Nicandrus să respecte edictele imperiale și să sacrifice zeilor. Insistențele sale au rămas însă fără succes. „Cum ar putea un creștin să adore pietrele și pădurea, în dispreț față de Dumnezeul nemuritor, care ne-a scos din deșertăciune și care-i apără pe toți cei care cred în el?”, i-a răspuns Nicandrus¹⁷.

Soldatul a fost puternic susținut de soția lui, Daria, care asista la proces. Creștină fanatică, aceasta i-a cerut să nu renunțe la credință, să nu cedeze insistențelor guvernatorului și să meargă pe calea martirajului. „O, stăpâne al meu, i s-a adresat ea soțului, ia seama și nu face ceea ce ți se poruncește; ia seama și nu te lepăda de Domnul Nostru Iisus Hristos. Ridică-ți ochii spre cer, tu-i vei vedea pe cei ai celui pentru care trebuie să-ți aperi credința și conștiința. El este cel care așteaptă ajutorul tău”¹⁸.

Intervenția femeii l-a surprins neplăcut pe Maximus. Totuși, din dorința de a-și salva soldații, guvernatorul a rămas în continuare pe poziția moderată și conciliatoare adoptată. „Cap slab de femeie, pentru ce dorești moartea soțului tău?”, o apostrofază el cu brutalitate pe soția soldatului, care-i oferă însă un răspuns terifiant: „Pentru că el va trăi cu Dumnezeu și nu va muri niciodată”¹⁹. Răspunsul Dariei exprimă, fără echivoc, convingerea primilor creștini, potrivit căreia prin martiriu obțineau viața veșnică.

¹⁴ Herodianus of Antioch's, *History of the Roman Empire from the Death of Marcus Aurelius to the Accession of Gordian III*. Translated by E.C. Echols, Berkeley-Los Angeles, 1961, III, VIII, 5.

¹⁵ *Acta Sanctorum. Junii*, t. IV: *Sanctos a die XVI ad XX colendos complexus*, colecta, digesta illustrate a G. Henschenio et D. Papebrochio, Fr. Baertio et Con. Ianningo, Parisiis et Romae, 1867, p. 220; D.H. Leclercq, *op.cit.*, p. 419; P. Allard, *op.cit.*, p. 123.

¹⁶ *Ibidem*; *Ibidem*; *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*; *Ibidem*; *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*; *Ibidem*, p. 420; *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*; *Ibidem*; *Ibidem*, p. 124.

Confruntat cu o asemenea atitudine, Maximus recurge la jigniri la adresa femeii pe care o acuză de adulter. „Nu acesta este motivul, ci acela că tu dorești să te împerechi cu un soț mai viguros. Iată pentru ce îl întârâți pe acesta să schimbe viața cu moartea”, i-a replicat el Dariei²⁰. Fără îndoială, acuzația nefondată și jignitoare a lui Maximus la adresa femeii s-a datorat intenției lui sincere de a-l scoate pe Nicandrus de sub influența ei și de a-l determina să-și reconsidere poziția, ceea ce i-ar fi permis să-i salveze viața.

Intențiile lui au fost însă anihilate de poziția Dariei. În fața unor asemenea acuzații ea a devenit mai dâră. Ca urmare, pentru a-și proba nevinovăția, ea s-a oferit pe sine prima martiriului: „Din moment ce tu mă bănuiești că aș avea acele intenții și că aș fi capabilă de o așa comportare, omoară-mă prima pentru Hristos, dacă ai asemenea ordine privind femeile”, i-a cerut ea guvernatorului²¹; nu a obținut decât să fie arestată și închisă²².

Maximus merge mai departe și îi oferă lui Nicandrus un răgaz pentru a reflecta dacă dorește să moară sau să trăiască. Răspunsul militarului la această propunere, un refuz categoric, reprezintă o confirmare certă a dorinței sale de a obține cu orice preț martiriul: „Răgazul pe care tu mi-l oferi presupun că a trecut deja: reflecția este făcută și eu sunt hotărât să doresc înainte de tot să fiu salvat”, pentru a continua apoi pentru a nu lăsa niciun dubiu asupra intenției sale: „Eu vreau să trăiesc, dar viața veșnică, nu viața trecătoare din această lume: te fac stăpân pe trupul meu. Fă ceea ce vrei: eu sunt creștin”²³.

Nici cu Marcianus, Maximus nu a avut mai mult succes. El a doctat aceeași poziție ca și tovarășul său de arme. În consecință, întrebând de guvernator ce poziție adoptă, acesta i-a răspuns tranșant: „Ceea ce a declarat fratele meu de arme, declar și eu de asemenea”²⁴.

Totuși, dornic încă să le salveze viețile, guvernatorul a amânat sentința și i-a trimis la închisoare. Măsura ascundea în ea speranța acestuia că în urma detenției cei doi militari își vor reconsidera atitudinea. Încarcerarea a fost prelungită 20 de zile.

La sfârșitul perioadei de detenție, militarii au fost duși din nou în fața guvernatorului care le-a cerut să îndeplinească poruncile imperiale și să sacrifice zeilor. Răspunsul primit din partea lui Marcianus a fost, atât un refuz categoric, cât și solicitarea de a fi executați: „Mulțimea cuvintelor tale nu ne va putea face să ne abandonăm credința și să-l renegăm pe Dumnezeu. El este prezent în ochii noștri și știm unde ne cheamă. Astăzi s-a desăvârșit credința noastră în Hristos: trimite-ne degrabă pentru ca noi să-l vedem pe Cel răstignit, Cel pe care nu vă este teamă să-L huliti, dar pe care noi Îl venerăm și adorăm”²⁵. În asemenea circumstanțe, condamnarea

²⁰ *Ibidem; Ibidem; Ibidem.*

²¹ *Ibidem; Ibidem; Ibidem.*

²² *Ibidem; Ibidem; Ibidem*, p. 123-124.

²³ *Ibidem; Ibidem*, p. 420-421; *Ibidem*, p. 125.

²⁴ *Ibidem*, p. 221; *Ibidem*, p. 421; *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem; Ibidem; Ibidem*, p. 126.

la moarte nu a mai putut fi evitată. Răspunsul primit de Maximus în momentul în care le comunică acest lucru nu mai lasă nicio îndoială asupra intențiilor și a scopului urmărit de cei doi militari creștini: să primească condamnarea la moarte pentru a deveni martiri: „Pentru onoarea împăraților fă repede acest lucru. Noi te urmărim nu de teama supliciilor, ci pentru ca să ne bucurăm cât mai curând de împlinirea dorinței noastre”²⁶. În fața încăpățânării lor, Maximus se resemnează. Gestul lui, asemănător celui făcut de Pontius Pilatus la judecarea lui Isus, îi trădează, atât intențiile binevoitoare, cât și neputința: „Aceasta nu mai depinde de mine, căci voi vă opuneți, iar aceasta nu este voia mea, ci a voastră pentru care stăruiti: eu sunt deci nevinovat de soarta voastră și de sângele vostru. Dacă credeți că drumul ales de voi este bun, vă felicit: dorința voastră se împlinește”²⁷. Comunicarea sentinței îi mulțumește pe deplin pe cei doi creștini, care o primesc cu încântare și exultă.

Pe timpul deplasării până la locul execuției, condamnații sunt însoțiți de familii și de alți coreligionari, care-i admiră. Acum intră în scenă soția lui Marcianus. Conștientă de gravitatea situației, și lipsită de fanatismul religios al celorlalți, ea încearcă să-și determine soțul să renunțe la ideea de a fi martirizat. În acest scop face apel la sentimentele paterne ale acestuia, la rațiune cerându-i să nu se lase influențat și târât la moarte: „Vezi bine, o Marcianus – se tânguie ea – că se întâmplă ceea ce-ți spuneam în închisoare, vezi că eu mă tem, că plâng înainte. Sunt nefericită! Tu nu-mi răspunzi. Ai milă de mine stăpâne; privește preadulcele tău copil: reîntoarce-te la noi, nu ne disprețui. Unde te grăbești? Unde vrei să te duci? Pentru ce ne urăști? Tu te lași târât ca o oaie la sacrificiu”²⁸. Decizia lui Marcianus era însă luată. Pentru el moartea ca martir reprezintă scopul suprem și nimic nu îl mai poate face să dea înapoi. Ca urmare, își apostrofează cu severitate soția, pentru ca înainte execuției s-o îndepărteze cu brutalitate: „De când Satan îți stăpânește spiritul și inima? Îndepărtează-te de noi: lasă-mă să-mi desăvârșesc martiriul pentru Domnul. [...]. Retrage-te imediat în numele Domnului. Căci tu nu vei putea să mă privești sărbătorindu-mi martiriul, atâta timp cât în sufletul tău se află încă puterea răului”²⁹.

La polul opus, Daria, soția lui Nicandrus, care eliberată din închisoare își conduce soțul la locul execuției, exultă la faptul că va deveni soție de martir. Ca urmare, i se adresează soțului pentru a-l determina să nu-și abandoneze credința și să nu renunțe la a obține martiriul: „Bunul meu stăpân să fii foarte curajos. Du-te viteaz în luptă. Am petrecut zece ani în țara mea, despărțită de tine, nefîcetat așteptând de la Dumnezeu fericirea de a te revedea. Acum eu te văd și te fericesc că renunți la această viață. Iată că eu mă duc să fiu înălțată și glorificată devenind soția unui martir. Să fii curajos stăpâne, poartă mărturia ta la Domnul pentru ca să

---

²⁶ *Ibidem; Ibidem; Ibidem.*

²⁷ *Ibidem; Ibidem; Ibidem*, p. 126-127.

²⁸ *Ibidem; Ibidem*, p. 421-422; *Ibidem*, p. 127-128.

²⁹ *Ibidem; Ibidem*, p. 422; *Ibidem*, p. 128.

mă elibereze de asemenea de moartea veșnică”³⁰. La 17 iunie 304, cei doi militari creștini au fost executați.

În anul 1988, în partea sud-estică a orașului Silistra în limitele necropolei antice din apropierea frontierei bulgaro-române a fost descoperit un mormânt conținând oasele incinerate a patru indivizi de sex bărbatesc³¹. Istoricul bulgar Gheorgi Atanasov presupune că acestea ar fi putut aparține celor patru martiri militari: Passicrates, Valentionis, Nicandrus și Marcianus³².

În epoca Marii Persecuții, la Dunărea de Jos a suferit moarte de martir și soldatul Dasius sau Tasius. Conform *Passio*, acesta a fost martirizat la Durostorum, în Moesia Secunda, fapt care-l recomandă ca făcând parte din Legio XI Claudia.

Potrivit actului martiric, Dasius a fost ales prin tragere la sorți să conducă Saturnaliile, o sărbătoare păgână închinată zeului Cronos, numit Saturn la romani. Timp de 30 de zile, conducătorului Saturnaliilor îi era permisă orice nelegiuire, fără teamă de consecințe, dar la încheierea sărbătorii era el însuși sacrificat de către camarazii săi.

Actul martiric consemnează faptul că Dasius a refuzat să îndeplinească rolul de conducător al Saturnaliilor, mărturisind că este creștin. Atitudinea lui Dasius avea o explicație logică trebuia să alegi între două drumuri care aveau ca finalitate moartea. Nu este însă mai puțin adevărat că el a văzut în situația creată posibilitatea de a obține martiriul, și s-a folosit de ea în consecință. *Passio* relatează că după o serioasă chibzuință, a ajuns la următoarea decizie: „Dacă în aceste treizeci de zile cât durează acest rușinos obicei, mă voi preocupa de cinstirea demonilor pe care credința creștină o disprețuiește și o oprește, mă voi da veșnicei osânde. La ce-mi folosește mie dacă după cele treizeci de zile, când jocurile necurate ale lui Cronos se vor sfârși, mă voi da pe mine însumi sabiei? Prin vocea crainicului mă voi da sabiei pentru cinstirea demonilor necurați, iar în schimbul acestei vieți mă voi trimite focului veșnic. Este mai bine să îndur câteva torturi și câteva cazne pentru numele Domnului Nostru și să moștenesc după moarte viața veșnică cu toți sfinții”³³.

Odată decis să urmeze calea martiriului, Dasius a urmărit cu consecvență atingerea acestui scop. Soldații, care îi cereau să respecte tradiția și să conducă Saturnaliile, au fost refuzați categoric cu precizarea: „Deoarece mă siliți să săvârșesc

³⁰ *Ibidem; Ibidem; Ibidem.*

³¹ G. Atanasov, *Anneau d'or avec camée du tombe des martyrs de Durostorum du début du IV s.*, în „Acta Terrae Septemcastrensis”, VI, 2007, 1, p. 19-21.

³² *Ibidem*, p. 21; G. Atanasov, *Sept martyrs de Dorostol qui ont brûlé en l'année 304*, în vol. *The Christian Mission on the Romanian Territory during the First Centuries of the Church. 1600 Years since the Falling Asleep the Lord of Saint Theotim I of Tomis*, Constanța, 2009, p. 50.

³³ Fr. Cumont, *Les actes de S. Dasius*, în „Analecta Bollandiana”, XIV, 1897, p. 13; *Ibidem*, p. 425; Cf. I. Rămureanu, *Actele martirice*, București, 1982, p. 249; Cf. I. Rămureanu, *Sfântul mucenic Dasie*, în vol. *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, îngrijit de Nestor, arhiepiscop al Craiovei și mitropolit al Olteniei, București, 1987, p. 148.

acest rit necurat, este mai bine pentru mine, și este alegerea mea liberă, să devin o jertfă oferită Domnului Hristos, decât să mă sacrific lui Cronos, idolul vostru”³⁴.

Arestat pentru atitudinea lui ostilă respectării sângeroasei tradiții păgâne, ca și pentru mărturisirea faptului că era creștin, Dasius a fost prezentat legatului Bassus pentru a fi judecat. În fața acestuia soldatul și-a afirmat în continuare apartenența la credința creștină. A respins îndemnurile repetate ale legatului de a se închina efigiilor împăraților pentru a-și salva viața: „Deja ți-am spus și îți spun încă odată că sunt creștin. Nu slujesc unui împărat pământesc, ci unui împărat ceresc. Este cel care îmi dă darul Lui; trăiesc prin grația Lui și mă îmbogățesc din nespusa Sa bunătate”³⁵. Continuă în același fel la insistențele legatului: „Mărturisesc că sunt creștin, cum am mărturisit de multe ori și nu mă supun nimănui altuia decât unui singur, curat și veșnic Dumnezeu, Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, Dumnezeu în trei persoane și trei nume într-o singură ființă. În sfârșit, pentru a treia oară îmi mărturisesc credința în Sfânta Treime. Întărit prin ea voi birui și voi răsturna sminteala diavolului”³⁶.

Deși pare de necrezut, Bassus încearcă totuși să salveze viața soldatului creștin, astfel că insistă ca acesta să respecte legile și tradițiile existente. Răspunsul lui Dasius este un refuz categoric: „Fă ceea ce ți-au poruncit necredincioșii și necurații tăi împărați. Căci eu voi păzi această credință cum i-am promis lui Dumnezeu, o păzesc și am încrederea să perseverez cu tărie și fără slăbiciune în această mărturisire. Amenințările tale nu pot să oprească o asemenea hotărâre”³⁷.

În pofida acestei atitudini, legatul îi mai oferă două ore de gândire pentru a se decide asupra atitudinii finale. Dasius respinge oferta cu dispreț: „La ce este bun acest răgaz de două ore? Eu ți-am arătat deja voința mea și alegerea mea spunându-ți: «Fă ceea ce voiești, eu sunt creștin. Iată că îi disprețuiesc pe împărații tăi și gloria lor. Îi detest, ca și puterea lor, pentru că după această viață voi trăi în cea de dincolo»”³⁸. Mai mult relatează *Passio*, în timp ce era dus spre locul execuției, „pentru că voiau să-l silească să aducă un sacrificiu necuraților demoni, fericitul Dasius luând în propriile mâini vasele cu miresme le-a vărsat, a smuls și răsturnat la pământ idolii necurați nepermițând sacrilegiul”³⁹. La 20 noiembrie 304, soldatul creștin Dasius a fost executat prin decapitare.

Edictul de la Serdica din 311, emis de Galerius cu câteva zile înainte de moarte, a pus capăt Marii Persecuții și a acordat libertatea de credință creștinilor. În ianuarie/februarie 313 în urma întâlnirii de la Mediolanum, Constantin I și Licinius reconfirmau libertatea de credință acordată creștinilor. Prin *Edictul de la Mediolanum*, creștinismul devenea *religio licita* pe întreg teritoriul Imperiului Roman.

³⁴ *Ibidem*; *Ibidem*; Cf. *Ibidem*; Cf. *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*; *Ibidem*, p. 426; Cf. *Ibidem*, p. 250; Cf. *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, p. 13-14; *Ibidem*; Cf. *Ibidem*; Cf. *Ibidem*, p. 149.

³⁷ *Ibidem*, p. 14; *Ibidem*; Cf. *Ibidem*; Cf. *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*; *Ibidem*, p. 427; Cf. *Ibidem*, p. 251; Cf. *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*; *Ibidem*; Cf. *Ibidem*; Cf. *Ibidem*.

Deschiderea luptei pentru putere între Constantin I și Licinius a pus capăt temporar acestei stări de lucruri. În provinciile orientale aflate sub jurisdicția sa, inclusiv în cele de la Dunărea de Jos, Licinius a declanșat un nou val de persecuții împotriva creștinilor, care vor dura aproximativ de prin 319/320 până prin 323/324. În provinciile Dacia Ripensis și Moesia Secunda nu se cunosc însă martiri creștini proveniți din rândul militarilor. Acest lucru nu exclude însă posibilitatea ca ei să fi existat.

Din timpul persecuției lui Iulian Apostatul, actele martirice au păstrat numele unui singur martir de la Dunărea de Jos, cel al lui Aemilianus de la Durostorum. Calitatea de militar a lui Aemilianus, pe care *Passio* nu o precizează, este confirmată de alte surse, precum *Chronicon pascale* sau *Chronografia* lui Theophanes Confessor⁴⁰. Și în cazul acestuia, *Passio* confirmă faptul că martiriul său a fost unul dorit și urmărit de militarul creștin. Aceste informații permit includerea, fără dubii, a lui Aemilianus în rândul martirilor voluntari.

Martirizarea lui Aemilianus s-a consumat în contextul prezenței la Durostorum a vicarului Thraciei, Capitolinus, sosit aici pentru a verifica modul de punere în aplicare a edictelor împotriva creștinilor emise de împăratul Iulian. Momentul ales de Aemilianus pentru a pune în practică acțiunea care să-i atragă martirizarea l-a reprezentat banchetul dat de Capitolinus în cinstea notabilităților orașului, care l-au asigurat că nu există creștini în cetate. Potrivit actului martiric, „fericitul Aemilianus, privind împrejur și văzând timpul potrivit ca să câștige cununa vieții celei de sus, fiindcă se socotea pe sine creștin nu numai în fața lui Dumnezeu și a îngerilor, ci cunoscut și [în fața] oamenilor, ca lucrul să fie arătat tuturor, îmbrăcat fiind totdeauna ca un viteaz ostaș al lui Christos, cu platoșa credinței, cinstita cruce, încins cu aceste arme, a intrat în templul idolilor și, luând un ciocan de fier, a răsturnat cu mâinile sale toți idoli care se găseau într-însul, a doborât altarele, a spart sfeșnicele și a vărsat vasele de [de libațiuni] și paharele lor. Apoi a plecat nefiind cunoscut de nimeni”⁴¹.

Autodenunțându-se pentru a salva un nevinovat arestat în locul său, Aemilianus este dus în fața lui Capitolinus pentru a fi judecat. Vicarul îi cere explicații pentru gestul făcut și, convins că militarul a avut și alți complici, care l-au îndemnat să comită fapta, îi solicită să-i demaște pe aceștia. Soldatul creștin răspunde cu

⁴⁰ *Chronicon pascale*, ad exemplar Vaticanum, recensuit Ludovicus Dindorfius, vol. I, Bonnae, 1832, 1832, p. 549; *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*. Translated with Introduction and Commentary by Cy. Mango and R. Scott with the assistance of G. Greatrex, Oxford, 1997, p. 81; vezi și Sfântul Teofan Mărturisorul, *Cronografia*, traducere de Mihai Țipău, București, 2012, p. 72.

⁴¹ *Acta Sanctorum. Julii*, t. IV: *Quo dies decimus quintus, decimus sextus, decimus septimus, decimus octavus et decimus nonus continentur*, colecta, digesta illustrate a J.B. Sollerio, J. Pino, G. Cupero, P. Boschio, Parisiis et Romae, 1868, p. 373-374; I. Rămureanu, *Acte martirice*, p. 305, Cf. Em. Popescu, *Sfântul mucenic Emilian din Durostorum*, în vol. *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, îngrijit de Nestor, arhiepiscop al Craiovei și mitropolit al Olteniei, București, 1987, p. 179.

mândrie, sfidător chiar: „Dumnezeu și sufletul meu mi-au poruncit să calc în picioare pe acești neînsuflețiți, ca să se arate tuturor că sunt pietre fără suflet, muți și surzi, în care nu se află niciun fel de grăire. Să știi, deci, n-am adus nicio ocară. Dumnezeu a creat toate, iar zeii tăi, care n-au creat nimic, să piară”⁴².

Supus schingiuirilor, consemnează *Passio*, Aemilianus i-a dat vicarului același răspuns: „Am spus mai înainte și iarăși spun că Dumnezeu și sufletul meu m-au îndemnat să nimicesc jertfele cele necurate”, pentru ca la insistențele acestuia, la capătul unor bătaii crunte să-i răspundă „Ți-am spus ție că nimeni, fără numai Dumnezeu și sufletul meu m-au făcut să răstorn zeii cei spurcați și călcându-i în picioare să arunc jertfele voastre cele nelegiuite”⁴³. Condamnat la moarte prin ardere pe rug, Aemilianus a fost executat la 18 iulie 362.

Martiri cvasi-voluntari la Dunărea de Jos

Alături de martirii voluntari Geoffrey Ernest Maurice de Ste. Croix identifică așa-numiții martiri cvasii-voluntari. Conform opiniei sale „o parte importantă a «armatei nobile de martiri» din primele secole a constat din voluntari”, respectiv din cei desemnați de autor drept „cvasi-voluntari”⁴⁴.

Geoffrey Ernest Maurice de Ste. Croix identifică în această categorie trei grupe de martiri: 1. cei cărora nu li se poate demonstra o dorință conștientă de martiriu, de dragul lui, dar care erau riguroși într-un fel sau în altul, mergând mai presus de practica generală a Bisericii în opoziția lor cu privire la unele aspecte ale societății păgâne, precum cei care refuzau să îndeplinească serviciul militar; 2. cei care, nu știm în ce măsură au cerut sau au dorit martiriul, au atras în mod deliberat și inutil atenția asupra lor, prin slujirea, spre exemplu, drept confesori ai celor arestați, ceea ce a dus la propria lor arestare; 3. cei care, nu pot fi făcuți responsabili de arestarea lor, dar care după arestare s-au comportat neadecvat în timpul procesului⁴⁵.

Informațiile de care dispunem ne permit includerea în categoria martirilor cvasi-voluntari a unui număr de șapte martiri care au pătimit în secolul al IV-lea, în Scythia Minor în timpul Marii Persecuții a lui Diocletianus, din anii 303-304, și a persecuției din timpul împăratului Licinius, din anii 319/320-323/324. Precizăm faptul că în Scythia Minor nu cunoaștem martiri care să poată fi incluși în categoria martirilor voluntari. În rândul martirilor cvasi-voluntari din Scythia Minor intră, atât martiri militari, cât și civili.

Mai multe surse înregistrează la Tomis trei martiri militari din timpul persecuției lui Licinius. La 2 ianuarie, consemnează *Asta Sanctorum*, „în Pont, în cetatea Tomis, se sărbătorește ziua a trei frați tineri: Argaeus, Narcissus și Marcellinus. Acesta fu prins între recruți sub împăratul Licinius. Deoarece refuza să facă serviciul

---

⁴² *Ibidem*, p. 374-375; *Ibidem*, p. 306, Cf. *Ibidem*, p. 180.

⁴³ *Ibidem*, p. 375; *Ibidem*, Cf. *Ibidem*.

⁴⁴ G.E.M. de Ste. Croix, *op.cit.*, p. 153.

⁴⁵ *Ibidem*.

militar, fu bătut până la moarte, chinuit multă vreme în închisoare și aruncat în mare, ispășind martiriul⁴⁶. Aceeași informație se regăsește și în fragmentum Laureshamense, inclus în *Martyrologium Hieronymianum*⁴⁷.

Despre frații săi, *Martyrologium Romanum* precizează că aceștia au murit de sabie, fără alte precizări⁴⁸. Unii istorici îi consideră pe Argaeus și Narcissus tot martiri militari, fiind de părere că și ei au fost executați pentru că au refuzat să îndeplinească serviciul militar, ca și fratele lor, alți specialiști însă sunt de părere că cei doi au intrat în închisoare să-și vadă și să-și susțină fratele, atrăgând astfel atenția asupra lor ca fiind creștini, motiv pentru care fost arestați și condamnați, suferind, la rândul lor, martiriul prin tăierea capului⁴⁹.

Potrivit informațiilor transmise de aceeași *Acta Sanctorum*, la 3 ianuarie, „în cetatea Tomis este sărbătorită ziua de naștere a lui Titus Episcopus [...]; prins între recruți sub împăratul Licinius, refuza să facă serviciul militar; bătut până la moarte, aruncat în închisoare, pus pe stâlp până dă răspuns, aruncat în mare”⁵⁰. Tot la 3 ianuarie a fost martirizat la Tomis un alt soldat creștin, Philus Episcopus. Informația transmisă de *Acta Sanctorum* referitoare la moartea acestuia este identică cu cea privitoare la execuția lui Titus: „Tot la Tomis se sărbătorește ziua de naștere a lui Titus Episcopus; prins între recruți sub împăratul Licinius, nevrând să facă serviciul militar, bătut până la moarte, chinuit în închisoare, pus pe stâlp și scufundat în mare și-a ispășit martirajul”⁵¹.

În rândul majorității specialiștilor s-a impus ideea potrivit căreia Titus și Philus ar fi fost una și aceeași persoană. Alții au pus sub semnul îndoielii chiar și existența celor doi martiri. Ce rațiuni au stat la baza acestor teorii nu știm. În ceea ce ne privește, fără a insista asupra acestui aspect și fără a deschide o întreagă discuție pe tema acestui subiect, precizăm faptul că ne menținem opinia, exprimată și argumentată cu alt prilej, anume că Titus și Philus au fost două persoane diferite⁵².

Alături de respectivii martiri militari, în rândul celor cvasi-voluntari de la Dunărea de Jos pot fi incluși, pe baza informațiilor cunoscute, și doi martiri civili. Îi avem aici în vedere pe preotul Epictetus și ucenicul său, Astion, martirizați la

⁴⁶ *Acta Sanctorum*, collegit, digessit, notis illustravit J. Bollandus, operam et studium contulit G. Henschenius, *Januarii*, t. I: *XI priores dies complectens*, Parisiis et Romae, 1863, p. 82 (*Acta Sanctorum. Januarii*, I); *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. II. *Scriptores. 2. Ab anno CCC usque ad annum M*, ediderunt H. Mihăescu et alii, București, 1970, p. 704/705 (*Fontes*, II).

⁴⁷ *Martyrologium Hieronymianum*, p. 5.

⁴⁸ *Martyrologium Romanum*, p. 24.

⁴⁹ Em. Popescu, *Martiri și sfinți în Dobrogea (I)*, în „Studii Teologice”, s. II, a. XLI, 1989, 3, p. 57; I. Rămureanu, *Sfinți și martiri la Tomis – Constanța*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCII, 1974, 7-8, p. 982.

⁵⁰ *Acta Sanctorum. Januarii*, I, p. 133; *Fontes*, II, p. 704/705.

⁵¹ *Ibidem*; *Ibidem*, p. 706/707.

⁵² V. Mărculeț, *Structuri ecleziastice la Dunărea de Jos și Biserica orientală (secolele IV-X)*, Brăila, 2015, p. 42-43.

Halmyris. Știrile cuprinse în *Acta SS Epicteti presb. et Astionis mon.*, cu privire la contextul și la modul în care s-a produs martiriul lor, permit includerea martirilor de la Halmyris în cea de-a treia grupă a martirilor cvasi-voluntari, conform cadrelor stabilite de Geoffrey Ernest Maurice de Ste. Croix.

În primul rând, *Acta* ne informează că arestarea lui Epictetus și Astion nu a fost rezultatul unei acțiuni voluntare, ci consecința unui denunț făcut de câțiva locuitori ducelui Latronianus, venit să inspecteze lucrările publice și modul în care funcționau instituțiile din cadrul cetății. Referitor la acest aspect, actul martiric consemnează că în a patra zi de la sosirea ducelui la Halmyris, „au venit la el niște localnici, care i-au spus despre preafericii bărbați că sunt niște răufăcători primejdioși și vrăjitori, care prin învățăturile lor otrăvite îndepărtează pe mulți de la jertfele datorate zeilor”⁵³.

Dacă până la această fază, evenimentele s-au consumat independent de voința acuzaților, care nu pare să fi urmărit sau să fi dorit să obțină martiriul, din momentul arestării și până în cel al execuției, ei adoptă o atitudine complet schimbată, de sfidare a autorităților, care nu putea conduce decât la condamnarea lor la moarte. Cel care a fost responsabil de adoptarea acestei schimbări de atitudine a fost, conform știrilor transmise de *Acta*, preotul Epictetus. Actul martiric relatează că imediat după încarcerare, acesta i-a trasat ucenicului său următoarele direcții de conduită, pe care s-o adopte în timpul procesului: „Dacă ne va întreba mâine de dimineață preadulcele meu fiu, judecătorul zicând: ce neam sunteți, care vă este numele, din ce provincie, sau de unde ați venit aici, noi să nu-i răspundem nimic, să nu-i spunem nici neamul, nici numele nostru, să nu-i declarăm nici patria, nici de ce obârșie suntem, să-i spunem doar atât că suntem creștini, că acesta ne este numele, acesta ne este neamul, aceasta ne este patria; că nu suntem altceva decât slujitori ai Adevăratului Dumnezeu”, și, continuă el „dacă după această mărturisire se va porunci să fim puși la chinuri, în timpul schingiuirilor să nu spunem decât: Doamne Iisuse, făcă-se totdeauna cu noi voia ta”⁵⁴.

Puși de acord asupra atitudinii pe care urmau s-o adopte în timpul procesului, Epictetus și Astion au rămas consecvenți deciziei luate. Atitudinea lor sfidătoare avea să devină vizibilă încă din timpul primului interogatoriu la care au fost supuși de Latronianus. Somați de acesta să se identifice și să-și declare originea, ei l-au sfidat pe guvernator, dându-i acel răspuns asupra cărora conveniseră: „Suntem creștini, născuți din părinți creștini și venim din patria creștinilor”, pentru a continua la insistențele ducelui: „Noi suntem creștini și-l recunoaștem și-l adorăm pe Iisus Christos, Domnul nostru, în puterea căruia stau toate, iar pe idolii tăi îi disprețuim, după cum ne învață Scriptura. La fel ca ei să fie cei ce-i fac, ca și cei ce cred în

⁵³ *Acta Sanctorum. Julii*, t. II: *Quo dies quartus, quintus, sextus, septimus, octavus et nonus continentur*, colecta, digesta illustrate a Con. Iannigno, J. Sollerio, J. Pino, Parisiis et Romae, 1867, p. 544; *Despre sfinții Epictet preotul și Astion monahul martiri almirideni din Scythia*, trad. D. Popescu, în „Mitropolia Olteniei”, XLI, 1989, 1, p. 92.

⁵⁴ *Ibidem; Ibidem*, p. 92-93.

ei”⁵⁵. Constatăm că pe lângă sfidarea guvernatorului, răspunsul dat de cei doi creștini evidențiază o totală intoleranță arătată de adepții noii religii vechilor culte și practicanților acestora.

Derularea procesului ne relevă aceeași atitudine sfidătoare și la adresa ducelui. Tuturor întrebărilor puse de acesta, chiar și după ce au fost supuși unor crunte schingiuri, ei le oferă același răspuns, respectiv își declamă apartenența la religia creștină, refuzând să-i ofere orice alte informații: „Suntem creștini, o tirane Latronianus, făcă-se voia Dumnezeuului nostru cu noi”⁵⁶.

Potrivit informațiilor transmise de *Acta*, creștinii au fost închiși apoi timp de cinci zile, perioadă în care, se pare că, autoritățile au încercat, prin diferite mijloace, dar fără succes, să-i determine să sacrifice zeilor. Numai așa se explică răspunsul de refuz dat de Epictetus lui Latronianus, care la capătul respectivei detenții i-a întrebat dacă sunt dispuși să facă respectivele sacrificii: „Prea des ne-ai întrebat, mereu ne-ai lingușit și de multe ori ne-ai făgăduit numeroase daruri și foarte mare răsplătă, dar n-ai putut auzi de la noi nimic altceva, decât că suntem creștini; și iată e de prisos acum s-o luăm, iarăși, de la capăt”⁵⁷.

În sfârșit, după alte 30 de zile de detenție, înaintea pronunțării sentinței, Latronianus le oferă o ultimă șansă de salvare, cerându-le să respecte edictele imperiale și să aducă jertfe zeilor. Refuzul lui Epictetus și Astion este unul categoric. În același timp însă, prin răspunsul lor, aceștia își exprimă încă o dată deschis disprețul și intoleranța față de celelalte credințe: „Noi suntem creștini și în numele lui Hristos alungăm din trupurile celor posedați demonii pe care voi îi adorați și cinstiți”, pentru a-i aduce o jignire directă guvernatorului însuși, pe care îl admonestează: „O, de n-ar locui în tine cel mai rău demon”⁵⁸.

În asemenea circumstanțe și în urma unei asemenea atitudini, condamnarea la moarte a devenit una inevitabilă. Cei doi martiri creștini, cvasi-voluntari, au fost executați prin decapitare la 8 iulie 304.

Considerații finale

Realizarea prezentului demers ne-a permis identificarea unui număr însemnat de martiri de la Dunărea de Jos care, în condițiile persecuțiilor din secolul al IV-lea au căutat în mod deliberat să obțină maritimizarea. În funcție de contextul în care acest lucru s-a consumat, ei pot fi încadrați în categoriile martirilor voluntari și cvasi-voluntari.

În categoria martirilor voluntari, respectiv al celor care s-au autodenunțat ca fiind creștini și au acționat în mod intenționat și conștient în direcția obținerii martiriului, pot fi incluși o serie de martiri militari din Moesia Secunda, care au

⁵⁵ *Ibidem*, p. 545; *Ibidem*, p. 93-94.

⁵⁶ *Ibidem*; *Ibidem*, p. 94- 96.

⁵⁷ *Ibidem*; *Ibidem*, p. 96.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 546; *Ibidem*, p. 98.

pătimit la Durostorum, precum: Passicrates și Valentionis, Julius veteranul, Hersychius, Dasius, Nicandrus și Marcianus și Aemilianus.

În categoria martirilor cvasi-voluntari, adică a celor care fie au refuzat să presteze serviciul militar, fie au servit drept confesori unor alți martiri, fapt pentru care au fost arestați, fie au fost denunțați de alte persoane, pot fi incluși câțiva martiri din Scythia Minor, anume: frații Argaeus, Narcissus și Marcellinus, Titus și Philus, precum și martirii Epictetus și Astion de la Halmyris.

A 16TH CENTURY SIGNET RING WHICH BELONGED TO LOGOTHETE NICULA

UN INEL SIGILAR DE SECOL XVI CARE A APARTINUT LOGOFĂTULUI NICULA

Cristiana Tătaru*

Abstract

The aim of this paper is to present a signet ring, found in April 2014 in the forest area near the Răsuceni village, which is at the present moment a part of the collections of the National History Museum of Romania. The structure of the paper is divided in three sections: in the first section is presented the finding context of the artefact which is not so rich, the ring being found with a metal detector in an isolated area, the second section is dedicated to the description of the ring and a short comparison with similar items, while the third part focuses on the logothete named Nicula and a hypothesis regarding his possible identity, according to the sixteenth century documents.

Keywords: Signet ring, intaglio, logothete, Nicula, Wallachia, 16th century.

Introduction

In the last few years, the use of the metal detectors in Romania has led to the finding of some impressive artefacts, among which is a sixteenth century signet ring¹, which I will present in this paper (Fig. 1). Although, it is impossible to draw helpful information regarding the dating and the owner of the ring from the context of the finding, the ring presents some specific features which support the framing of the item in the Wallachian autochthonous style. In order to present as many data as is it possible about this artefact, along with the description of the object and the historical information that the ring offers to us, I tried in this short study to present a hypothesis regarding the possible identity of the logothete Nicula who, according to the ring inscription, is the owner of the ring.

Find context

Signet rings bearing the name of the owner are rather rare finds, most rings of this type being found in funerary contexts, during archaeological excavations. The ring this article deals with has been found with a metal detector in April 2014,

---

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul Centrul Național de Documentare în Domeniul Numismaticii „Octavian Iliescu” din cadrul Secției Cabinet Numismatic și Tezaur.

¹ The inventory number of the ring is 348199 (National History Museum of Romania collection).

in a forest area near the Răsuceni village, Giurgiu County². It is noteworthy that in the same forest there were also uncovered a medieval coin, a medieval bronze ring and a hoard containing: 20 coins issued during the sixteenth century (five trojaks issued by Stephan Bathory and Sigismund III Vasa for Riga and Poland, one dirhem issued by Murad III, and fourteen akçes issued by the sultans Suleyman II and Murad III), six fragments of jewels and one ring, which is similar in style, but worked with less care than the ring that is the focus of this article. Although these items were found scattered in the same forest, which is indicated on the map³, around the finding place of the ring there weren't uncovered any objects that could suggest that the ring is part of a larger hoard buried in order to be hidden. Therefore, we can come up with two hypotheses regarding this isolated find. Thus, it is possible that the ring could have been buried due to an unpleasant situation that determined the possessor of the ring to hide it or that the ring was simply lost. The second hypothesis seems to be more appropriate due to the fact that it is hard to believe that the ring was the only valuable object that could have been owned by the person who buried such an expensive item. But, in the absence of more details or information that could have been provided by the find context, both hypotheses must be taken in consideration.

Description of the signet ring

The ring has a massive body, with the high octagonal shaped bezel being an integral part of the ring. The broad hoop has a trapezoidal cross section in the upper part, which thickens near the bezel area and a simple flat rectangular cross section in the lower area. The silver ring is weighing 32.35 g and it has the following dimensions: maximum height – 31.90 mm, maximum width 27.70 mm, while in the inside of the hoop the maximum diameter is measuring 20.40 mm and the minimum diameter 19.45 mm. Concerning the bezel of the ring, the height is measuring 10.55 mm, while the bezel width is measuring 22.75 mm (Fig. 5). Regarding the conservation status, the ring is covered with lots of scratches, while the flat surface of the bezel is worn-out, a fact that suggests that the signet ring was intensely used.

The hoop sides are decorated with engraved acanthus leaves, while the empty space left between the leaves was filled with *niello*, a deep black metallic alloy made from sulfur, silver and lead (Fig. 2). Unfortunately, most of the *niello* decoration, which was also filling the spaces between the letters of the inscription is lost, this material being very fragile, and in this case especially due to the ring preserving conditions. Also on the sides of the hoop, from the upper area, a linear decoration is incised which gives a twisted appearance like rope design (Fig. 3). The same rope like design decorates the lower and upper areas of the bezel,

---

² The ring was found by Mr. Cristian Eugen Dragomir.

³ The map is an image captured in the program Google Earth.

flanking the inscription. The flat surface of the ring has in the center an oval shaped carnelian that has a light brown colour that is engraved with the figure of a roman god. Around the stone the same acanthus leaves design is incised, just like on the hoop sides (Fig. 4). It is important to mention that on the acanthus leaves decoration from the flat area of the bezel, on the rope design decoration and on the inside part of the hoop gilding traces are visible.

The carnelian stone has a convex upper face and it depicts an engraved personage. The height of the gem measures 10.45 mm, while the maximum width measures 9.35 mm (Fig. 4). The engraving style is very simple, the character being suggested by a few strokes, a style which from the chronological point of view can assign this *intaglio* to the 1st – 3rd centuries. Regarding the origin of this gem, it is clear that it is a Roman *intaglio*, bearing the representation of a Roman god. Unfortunately, the stone is chipped in the lower right side and alongside with the fact that the image is not so elaborate, it is more difficult to identify the portrayed character. Therefore, the figure represents an undraped sitting man with a wide-brimmed hat, holding in his right hand something like a palm branch. One assumption regarding the identity of the depicted figure is that this is a representation of the god Mercury/Hermes. Considering the fact that Mercury is one of the most often represented divinities during the Antiquity, probably due to its association with a protective role, it is possible that the figure portrayed on this gem might be the roman god Mercury. The iconographical representation of Mercury has evolved during the times and therefore a series of Mercury hypostasis are known, one of them being very similar with the one figured on the carnelian of this signet ring. Hence, the image of Mercury undraped, holding in one of his hands a sacred branch as emblem of peace is known. According to the nineteenth century historian E. M. Berence, the use of a branch instead of the *caduceus*, the symbolic element carried by the Greek Hermes, is a changing identity process caused by the refusal of the *fetiales*⁴ to recognize the Roman god Mercury as being the same god as Hermes⁵. A gem with a similar representation is mentioned in the book about Salamina's antiquities, published in 1884 by Alessandro Palma di Cesnola. Starting from the assumption made by Berence, Alessandro Palma di Cesnola is describing an *intaglio* (item 18 in the chapter *Gems and precious stones*) with the representation of an undraped Mercury who is holding a sacred branch in one of his hands⁶.

---

⁴ A group of Roman priests whose duties were advising on foreign relations and consecration of various treaties.

⁵ E. M. Berence, *The Myths and Legends of Ancient Greece and Rome*, London, Blackie & Son, 1880, p. 124.

⁶ Alessandro Palma di Cesnola, *Salamina (Cyprus). The History, Treasures and Antiquities of Salamis in the Island of Cyprus* (second edition), London, Whiting & Co., 1884, p. 145.

The ancient gem collection of the Thordvaldsen Museum from Denmark is available online on the site of the museum, a fact which allowed me to identify three intaglios more carefully engraved that are illustrating the sitting figure of Hermes, who is holding in his right hand his *caduceus* or a stick⁷. Concerning the first gem⁸, alongside Hermes a tortoise is depicted, recalling probably the Homeric Hymns episode dedicated to Hermes, when he used the shell of the tortoise in order to make his lyre⁹. Although the other two stones do not have any specific element from which we could deduce that we are dealing with Hermes, this hypostasis is likely known due to some ancient bronze statues, representing Hermes seated holding sometimes a purse in his hand, an attribute linked with his roman role as god of commerce¹⁰ or simply resting, like the bronze statue of Seated Hermes, found in 1758, in Herculaneum, a type which is likely known as *Hermes Merida-Vienna*.

However, recalling the numismatic iconographic resources another ancient roman god that could be associated with the image depicted on the ring gem could be Apollo. Therefore, a bronze coin issued by Quintillus in 270 bears on the obverse the standing figure of Apollo undraped, holding in his right hand a palm branch and his left hand resting on lyre¹¹. The same image could be seen on a carnelian intaglio¹² and on a glass gem¹³ preserved in the collections of the Thorvaldsen Museum. In addition, returning to the numismatic iconographic resources, representations of Apollo seated, holding a branch in his hand are also known. On the obverse of two silver coins, one issued by Caracalla¹⁴ and one

⁷ On another stone Hermes is illustrated standing, holding a branch in one of his hands. Inventory number of the item is I195; image available online at the following link: http://www.thorvaldsensmuseum.dk/en/collections/antikke_gemmer/search?utf8=%E2%9C%93&order=inv_no&q=I308.

⁸ Inventory number of the item is I195; image available online at the following link: http://www.thorvaldsensmuseum.dk/en/collections/antikke_gemmer/search?utf8=%E2%9C%93&order=inv_no&q=I300.

⁹ Homer, *The Hesiodic Hymns and Homeric Hymns*, Hugh G. Evelyn-White translation, The Loeb Classical Library, London, Harvard University Press, 1982, pp. 364-367.

¹⁰ See the bronze statuette of Hermes seated on a rock from the Metropolitan Museum, accession number 20.202, image available online at the following link: <http://www.metmuseum.org/art/collection/search/250955>.

¹¹ Reference: RIC 9 – P. H. Webb, *The Roman Imperial Coinage*, vol. 5, I: Valerian to Florian, London, 1962.

¹² Inventory number of the item is I195; image available online at the following link: http://www.thorvaldsensmuseum.dk/en/collections/search?utf8=%E2%9C%93&order=inv_no&q=I195.

¹³ Inventory number of the item is I687; image available online at the following link: http://www.thorvaldsensmuseum.dk/en/collections/antikke_gemmer/search?utf8=%E2%9C%93&order=inv_no&q=I687.

¹⁴ Reference: RIC. 238 A - H. Mattingly, E. A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, vol. 4, I: Gordian III-Urbanus Antoninus, London, 1936.

issued by Gordian III¹⁵, the god Apollo is represented sitting on a throne, leaning on his lyre and holding a branch.

In this context, considering that the gem is damaged and the engraving style is very simple, without specific details regarding the illustrated theme, it is quite difficult to indicate with precision who is the depicted character.

The style in which the ring was fashioned reveals the fact that the ring was most probably made in a Transylvanian workshop or by Transylvanian jewelers who were brought in Wallachia at the request of the princes. Lots of documents preserved in the Romanian archives reveals this custom of the nobility to order gold and silver objects from the goldsmiths' guilds from Braşov, Sibiu and so on¹⁶.

The re-use of ancient stones during the Middle Age centuries as part of other jewels dates back to the Occidental European space of the twelfth century and this act is seen as part of the twelfth century Renaissance, characterized by a growing interest in the classical Antiquity world¹⁷. However, the use of Roman gems during the fifteenth and sixteenth century must be understood as a specific aspect of the classical Italian Renaissance¹⁸, through which one of its central desideratum which is the revival of the Roman and Greek civilizations reaches its peak. In Wallachia a series of rings decorated with classical gems were found. Although they can be dated in the fourteenth century, it is noteworthy mentioning that amongst the best preserved and outstanding gem rings are two rings found in the tombs from Curtea de Argeş. The first ring, found in tomb no. 10 is made of gold and has a Latin inscription written with gothic characters on the hoop of the ring (IESUS AUTEM TRANSIENS PER MEDI), while the circular low rectangular bezel has a carnelian intaglio with the profile of a man who wears a laurel wreath on his head¹⁹. The second ring is called Udoba's ring and has an antique stone with

---

¹⁵ Reference: RIC 88 – H. Mattingly, E. A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, vol. 4, III: Gordian III-Uranus Antoninus, London, 1949.

¹⁶ Ştefan Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1954, pp. 206-209.

¹⁷ Mertin Henig, *The Re-use and Copying of Ancient Intaglios set in Medieval Personal Seals, mainly found in England: An aspect of the Renaissance of the 12th Century*, in Noël Adams, John Cherry, James Robinson, eds., *Good Impressions: Image an Authority in Medieval Seals*, pp. 26-34. See also: Herbert Bloch, *The New Fascination with Ancient Rome*, in Robert Louis Benson, Giles Constable, Carol D. Lanham (ed.), *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, Toronto, University of Toronto Press, 1999, pp. 615-620; Ernst Kitzinger, *The Arts as Aspects of a Renaissance. Rome and Italy*, in Robert Louis Benson, Giles Constable, Carol D. Lanham, eds., *op.cit.*, pp. 645-652; Charles Homer Haskins, *The Renaissance of the Twelfth Century*, Cambridge, Harvard University Press, 1971.

¹⁸ Mertin Henig, *op.cit.*, p. 26.

¹⁹ Gheorghe Brătianu, *Les bijoux de Curtea de Argeş et leur éléments italiens*, în *Revue Archéologique*, 17, 1923, pp. 94-102; Virgil Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeş*, în *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, X-XVI, 1923, pp. 43- Luminia Dumitriu,

the representation of Hygea and Asclepios, separated by a snake coiled on a staff; around the oval cornelian *intaglio* is inscribed with Cyrillic characters the inscription referring to Udobă as the owner of the ring²⁰. During the archeological excavations made in 1956 at the medieval church from Retevoiești village, Argeș County, tomb no. 20 was uncovered, where a fifteenth century gold ring was found, which has as a seal a carnelian *intaglio*, engraved with the representation of the Zeus seated on a throne, holding on his right hand a Nike. Around the base of the high bezel an inscription in Slavonic, reminds the name of the owner: „THIS RING BELONGS TO VLAICU GREAT LOGOTHETE”²¹. In the same church, but in tomb no. 15 another ring made of silver with a Roman gem was found, engraved with the representation of two clasped hands. A signet ring found in a funerary context in Străulești-Măicănești (medieval village, nowadays area of Bucharest), dating from the sixteenth century,²² is part of the same group of rings. The ring has an antique stone decorated with the image of Jupiter sitting on a throne. The Roman god is accompanied by Mercury, who is giving to Jupiter the *cornucopia*, a richness symbol. The ring also has an inscription in Slavonic which was not yet translated²³.

Thanks to other archeological researches performed at the Tutana monastery (Argeș County) in 1987, in tomb no. 4 a gold signet ring with an ancient nicolo gem inserted in the bezel was found. The *intaglio* has an octagonal shape and is decorated with an engraved satyr, who has his right hand raised while in his left hand he holds a *pedum*. At his feet is depicted an *oenochoe* type vessel²⁴. Another signet ring with an ancient gem was found in the tomb of cup-bearer Radu, found in the medieval church of Buda, Buzău County²⁵. The silver gilded ring has in the center of the bezel a red *intaglio*, which is depicting a winged woman with a staff in her hands, most probably a representation of Nike. A very similar ring is preserved in the National Museum of Art of Romania (inventory number 14577/P. 353)²⁶. The ring has the same vegetal decoration on the hoop as

---

Der Mittelalterliche Schmuck des Unteren Donaugebietes im 11.-15. Jahrhundert, București, Tipored srl, 2001, p. 56.

²⁰ Virgil Drăghiceanu, *op.cit.*, pp. 65-67.

²¹ Dorin Popescu, Dinu V. Rosetti, *Săpăturile arheologice de la Retevoiești (r. Curtea de Argeș, reg. Pitești)*, în *Materiale și cercetări arheologice*, VI, 1959, pp. 703-717.

²² Dorin Popescu, Dinu V. Rosetti, *op.cit.*, p. 711-713; Luminița Dumitriu, *op.cit.*, p. 56.

²³ Panait I. Panait, *Șantierul arheologic Băneasa-Străulești*, în *Cercetări Arheologice în București*, vol. II, 1965, pp. 210-212; Luminița Dumitriu, *op.cit.*, p. 56.

²⁴ Spiridon Cristoea, Carmen Oprescu, *Cercetările arheologice de la mănăstirea Tutana (jud. Argeș) și problema încadrării tipologice a unui nou triconc de la cumpăna veacurilor XIV-XV*, în *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, 2, 1988, pp. 45-58.

²⁵ Virgil Drăghiceanu, *Săpăturile din Buda, Lapoș și Tisău – Buzău*, în *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, XXIV, 1931, p. 173.

²⁶ Item number 423 in the exhibition catalogue *Comori de artă Românească: 2050 de ani*, the National Museum of Art of Romania, București, 1980.

the ring uncovered in the tomb from the church of Buda, while the circular bezel has a cornelian *intaglio*, around the gem and also around the bezel's lower part being written with Cyrillic characters the name and the court position of the holder (This seal [is owned by] *sluger* Mihăilă). It is very important to mention that the stone is in fact reconstituted from two fragments, the upper part illustrating the representation of Athena, while on the lower fragment is engraved the figure of Jupiter or Neptune, but in a less careful style, a fact that suggests that even if the two fragments have a Roman origin, these date from different periods of time²⁷.

Between the two World Wars, in the area of Suslănești village, the ruins of a medieval church were found, where 24 tombs dating from the second half of the sixteenth century were preserved. The inventory of tomb no. 2 contained a ring with a Roman *intaglio*, with an almost identical image as the ring uncovered in Răsuceni: an undraped seated character, holding in his left a staff, which is identified by the archeologist who led the excavation as probably being Mercury²⁸. In the article dedicated to the excavations performed in Suslănești, Dinu V. Rosetti mentions an example of another similar ring with antique gem, which had probably an inscription, because Dinu V. Rosetti refers to this item as the ring of the lady Preia²⁹. At this moment, this is probably the only medieval ring with inscription and antique gem that seems to be used by a woman.

A ring having a similar shape of the bezel as the ring found in the forest area of Răsuceni, but without a stone and it is preserved in the collections of the National Museum of Art of Romania. Unfortunately, the stone was lost, but due to the shape left on the bezel it is very likely that the ring was also decorated with an antique gem³⁰. Due to the carved inscription decorated with *niello* we know that „THIS RING WAS MADE BY DUMITRU BAN”. The fine details and the mixture of Balkan and Renaissance elements reveal that the ring was made in a Transylvanian workshop³¹.

It is important to also mention a ring, sadly missing photographs, that is described as having a Roman gem in the exhibition catalogue „Comori de artă românească. 2050 de ani”³². Based on an inscription the ring is dated in the fifteenth century and is called „the ring of Opre”. According to the information

---

²⁷ *Arta Țării Românești în secolele XIV-XVI*, exhibition catalogue, the National Museum of Art of Romania, București, 2001, item number 84, p. 172.

²⁸ Dinu V. Rosetti, *Vestigile feudale de la Suslănești (jud. Argeș)*, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, XLI, 1972, p. 34.

²⁹ *Ibidem*, p. 34. The ring was found on the property of George D. Florescu, in Bucharest.

³⁰ Item number 422 in the exhibition catalogue *Comori de artă Românească: 2050 de ani*, the National Museum of Art of Romania, București, 1980.

³¹ *Arta Țării Românești în secolele XIV-XVI*, exhibition catalogue, the National Museum of Art of Romania, București, 2001, item number 83, p. 171.

³² Item number 421 in the exhibition catalogue. At that moment the ring was kept in custody by the National Museum of Art of Romania.

provided in the catalogue, the ring was found in the necropolis of the Saint Nicholas Church from Șcheii Brașovului, Brașov County.

By analyzing these rings I was able to observe that these rings could highlight some important features of the high class daily life of the Wallachian nobility, which are not yet researched. The literature consulted in order to identify similar artefacts is focused only on the description of the objects and not on the reconstruction of historical details that might help in the understanding process of these centuries.

Given that the rings presented below have some similar characteristics such as the use of an ancient gem and, for the most part, the presence of the inscription with the name of the owner, I consider that these items must be seen as a separated class of rings, which reveal a specific taste for the occidental fashion, through which a revitalization of the antique style was proposed.

These rings all appear to testify that we are generally dealing with a common custom, the wearing of this type by high ranking persons and being dedicated especially for men. This fact proves the importance of creating an identity, in which these small items have an important role, on the one hand due to their authentication function, the signet rings being used in order to seal documents and, on the other hand, due to their intrinsic value. Therefore, these types of rings become a symbol of the wealth and authority of the possessors.

Nicula Logothete

Regarding the inscription carved on the bezel of the ring, it is written with Cyrillic characters and can be transliterated as follows: †SŪPRÁ¹ENÁSÁ¹V0 [...] NIKOLĀLŌGofETÁ, and in translation the text means *this ring is made by Nicula logothete*. Although the inscription starts with a cross symbol, the short text ends with the depiction of a winding dragon or snake. Thanks to this inscription we know the name of the owner of the ring, but the name is not enough for the identification of the historical character.

Unfortunately the find context cannot provide any information about the identity of the owner of the ring. Therefore, starting from the *Documenta Romaniae Historica* series B dedicated to Wallachia, I tried to identify the possible logothete whose name was inscribed on this ring. Looking thorough the documents issued during the sixteenth century and published in DRH, I was able to find only one Nicula³³ that could help me to construct a working hypothesis. The first document that caught my attention was the document no. 67 from the sixth DRH volume, series B³⁴, a document issued in 1568 by Prince Petru, in which he is recognizing to Nicula logothete and to his nephew, also named Nicula, who was

³³ Necula or Nicula in the translation of the documents from the DRH.

³⁴ DRH, seria B. Țara Românească, volum VI, București, 1985, Editura Academiei Republicii Socialiste România, doc. 67, p. 90.

ghrammatikós, their property rights over the Racovița settlement. According to the document they bought this area, part of the Vlașca County during those times, from a man called Mîinea. The second document³⁵ that I found important is similar with the first one mentioned above, because it is also a document that states the right of property over the area of the Racovița village, of Nicula logothete and of his nephew Nicula, as the inheritant of his uncle's possessions. Therefore, this document was issued in 1575 by Prince Alexandru, in order to clarify the status of the Racovița village that was the subject of a dispute between Nicula logothete and Bratul, a man who was claiming the right of property over this village. As the document says, Nicula was able to bring twelve boyars who gave testimony in favor of Nicula and, in the end, to prove that he is the rightful owner of the village. It is important to mention that the nephew of Nicula logothete appears as grămătic, the person who is writing the official papers, in seven documents issued between the years 1571 and 1575³⁶. As a short conclusion, it is clear, thanks to the family affiliation with Nicula grămătic and to the geographical indication that in these two documents Nicula logothete is one and the same person.

The question that rises at this moment is why I found it to be relevant the name of this Nicula logothete and why I do think that it is possible that he could be the owner of the signet ring that is the topic of this short study. The only argument that I could propose in order to find a link between the Nicula named in the documents and the Nicula owner of the ring could be explained through a geographical approach. Therefore, in the geographical dictionary of the Vlașca County, Racovița, the same settlement as the one owned by Nicula logothete mentioned in the documents, is described as belonging to an uninhabited manor, owned at the end of the nineteenth century by Ion Marghiloman and having a surface of 679 hectares³⁷. During the last century Racovița was integrated in the territory of Căcaleți commune, but nowadays the medieval Racovița is part of the Gogoșari settlement. It is very important to mention that Răsuceni, the area where the ring was uncovered and Căcaleți (Gogoșari), were part at the beginning of the twenty century of the same territorial subdivision of the Vlașca County, called the Marginea³⁸ administrative subdivision. Thus, the distance between the two settlements was not that big. As you can see on the map, captured using the Google Earth program, which offers a contemporary satellite view of the Giurgiu County,

---

³⁵ DRH, seria B. Țara Românească, volum VII, București, 1988, Editura Academiei Socialiste România, doc. 209, pp. 278-282.

³⁶ DRH, seria B. Țara Românească, volumul VII, București, 1988, Editura Academiei Socialiste România, documentele: 10, 28, 105, 166, 186, 192, 215.

³⁷ P. S. Antonescu-Remusi, *Dicționar geografic al județului Vlașca*, București, Stabilimentul Grafic I. V. Soccec, 1890, p. 244.

³⁸ Ion Boldescu, *Studiu istoric și economic asupra județului Vlașca*, Giurgiu, Bratanescu G., 1900, p. 5.

the distance between Râsuceni and Gogoşari is about 30 kilometers. In this context, considering that Râsuceni is not so far from Racoviţa and that Nicula logothete was often traveling because of his official position and the administrative and judicial duties attached to it, it might be possible that Râsuceni could have been a point on the road to the princely residence. Following this hypothesis, it can be assumed that the ring was lost by Nicula logothete lord of Racoviţa or that he was robbed during a trip undertaken between his manor and another important Wallachian city.

Conclusions

My primary concern here was to offer a general description of the ring, in order for this specific signet ring to be known by the specialists who are studying this period or medieval jewelry. But in this brief survey I tried to highlight the importance of this special finding by joining this ring to the list of similar signet rings decorated with ancient gems, uncovered on the territory of Romania, a fact that proved that the signet ring provides equally important evidence about the social status as well as about the political authority of the possessor. In the end, although the finding context cannot provide any information about the owner of the ring, I tried to find a possible link between the Nicula logothete mentioned in a series of sixteenth century documents and the Nicula logothete whose name is inscribed on the bezel of the ring.

**CAFEA. CAFENELE. CAFEGII. BUCUREȘTII DE ALTĂDATĂ ȘI
MODA CONSUMULUI DE CAFEA****COFFEE, COFFEEHOUSES AND COFFEEHOUSE-KEEPERS. THE
OLD BUCHAREST AND THE FASHION OF COFFEE
CONSUMATION**

Roxana Gâscă*

Abstract

This present study has the purpose of highlighting the history of coffee in the Romanian principalities, especially in Bucharest and how it all started, namely the consumption of coffee and the fashion of drinking and serving coffee.

It is also important to observe the manner in which Romanians were influenced by the Ottoman lifestyle and how they took on habits, in this case coffee, and to know details about coffeeshops and their location in old Bucharest.

Key-words: coffee, coffeeshops, old Bucharest, Ottoman lifestyle.

Prima atestare a consumului de cafea apare la sfârșitul secolului al XV-lea, când muftiul Aden-ului a introdus pentru prima oară cafeaua în Peninsula Arabică. Plantă ce provenea din zona munților Abisiniei; documentele arată că la sfârșitul secolului al XV-lea, în Arabia deja se consuma de cafeaua¹.

În Imperiul Otoman abia în anul 1554, sub Süleyman Kanunî, s-au deschis primele „case de cafea” (fr. *maisons de café*), de către doi industriași veniți din Alep și din Damasc, pe numele lor Hekem și Schems (numele lor fiind păstrate într-o cronică din secolul al XVII-lea), urmând ca aceste case de cafea să se transforme din afaceri mici într-o adevărată industrie.

Numite *Kahwa-Kahne* (tc. *kahvehane* - local public unde se poate bea cafea după moda turcească, unde oamenii puteau să joace table, zaruri sau ghiordum - joc de cărți - și să fumeze tutun, în schimbul unui preț relativ mic) acestea arătau foarte elegant, sălile erau decorate cu gust și lux, muzica era prezentă în permanență, la fel jocurile, dansurile, și toate plăcerile menite să seducă

---

* Muzeograf, Secția Patrimoniu, Muzeul Național de Istorie a României.

¹ Cadet-de-Vaux, Antoine-Alexis, Cadet-de-Gassicourt, Charles Louis, *Dissertation sur le café*, Paris, 1806, p. 9

(http://books.google.ro/books?id=VbdEAAAACAAJ&printsec=frontcover&dq=dissertation+sur+le+café&hl=ro&sa=X&ei=xQ7JUv_LMaG1yAOHjYGYAQ&ved=0CDIQ6AEwAA#v=onepage&q=dissertation%20sur%20le%20café&f=false)

lumea elegantă, aceste locuri fiind frecventate de oameni cu diverse ocupații, de la poeți, artiști, negustori înstăriți până la pașale².

Timpul a trecut, casele de cafea s-au înmulțit, toate categoriile sociale consumau cafea, astfel că miniștrii legii religioase s-au sesizat, deoarece muftii și ulemă-lele se plâneau din ce în ce mai mult că în timp ce casele de cafea erau foarte populate, moscheile lor aveau din ce în ce mai puțini participanți la slujba religioasă.

Din această cauză, reprezentanții școlilor religioase musulmane au considerat aceste localuri drept case în care oamenii se întruneau pentru a gusta plăceri necinstite și pentru a conspira împotriva statului.

S-a pus în practică renunțarea la cafea, pledând pentru sănătatea corpului și a sufletului, de asemenea, cafeaua a fost condamnată în numele religiei lui Muhammad. Localurile publice au fost închise prin acțiunea autorităților urmând decizia sacră a marelui muftiu.

Chiar dacă, acestea erau singurele locuri în care se putea găsi cafea, distribuită în mod licit, după închiderea lor, cafeaua era procurată fiind marfă de contrabandă și preparată în casele oamenilor, pentru rude și amici.

Pe fondul constrângerilor și al violențelor, în timpul domniei Sultanului Murad al III-lea (1574-1595), s-a revenit la acordarea licențelor de funcționare a cafenelelor. În secolul al XVII-lea, din nou, cafenelele sunt interzise însă consumul de cafea, acasă, era autorizat. Nu s-a putut menține această politică, drept dovadă că această practică, nu numai că a trecut peste momentele în care a fost interzisă, dar s-a răspândit cu repeziciune în toate colțurile imperiului, dar și în provinciile anexate, cucerite sau autonome ale Porții³.

Cafeaua în Țările Române

În perioada în care Țările Române au fost sub stăpânire otomană multe obiceiuri otomane au fost preluate: moda vestimentară, obiceiurile alimentare, și bineînțeles cafeaua și moda băutului de cafea, care poate fi considerată un soi de *loisir* al oamenilor din vremea respectivă.

La mesele domnilor sau la primirea de oaspeți, cafeaua servită fie cu dulceață, fie cu apă sau alături de un desert (după moda occidentală, de mai târziu)

² Welter, Henri, *Essai sur l'histoire du café*, Éditeur C.Reinwald, Paris, 1868, p. 144, (<http://books.google.ro/books?id=RnE7AAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=l'histoire+du+café&hl=ro&sa=X&ei=zwnJUqiiBNHe7AbuolICYCg&ved=0CDIQ6AEwAA#v=onepage&q=l'histoire%20du%20café&f=false>)-

³ Cadet-de-Vaux, Antoine-Alexis, Cadet-de-Gassicourt, Charles Louis, *Dissertation sur le café*, Paris, 1806, p. 12 – (http://books.google.ro/books?id=VbdEAAAACAAJ&printsec=frontcover&dq=dissertation+sur+le+café&hl=ro&sa=X&ei=xQ7JUv_LMaG1yAOHjYGYAQ&ved=0CDIQ6AEwAA#v=onepage&q=dissertation%20sur%20le%20café&f=false

se află printre delicatese, iar oaspeții de seamă plecau cu un cadou – o cutie cu cafea.

O primă legendă referitoare la cafea se regăsește în *O samă de cuvinte* a lui Ion Neculce, când se vorbește despre curteanul lui Bogdan al III-lea cel Orb (1504-1517), Logofătul Tăutu, care a fost trimis în solie la sultanul otoman, și căruia i s-a oferit o băutură fierbinte, și pentru că nu știa cum se bea, a dat-o pe gât opărindu-și gura și buzele. Bineînțeles, această legendă nu are nici un fel de atestare, toată povestea se petrece mult prea devreme, astfel poate fi vorba de altă băutură, fie ceai, fie cicoare.

În ceea ce privește localurile cu cafea de pe teritoriul Țărilor Române, sursele nu sunt bogate în informații, astfel că, sunt menționate doar în trecut cafenele. În *Călători străini despre Țările Române*, vol. 6, în *Seyahatnâme* (Cartea călătoriilor a lui Evliya Çelebi) era menționată existența cafenelelor în Mangalia, prezentat ca un port foarte bogat și important – „rebi-ul-evvel 1062 - 11 februarie – 11 martie 1652 – (...) aici se află șapte școli pentru copii, trei hanuri, vreo trei sute de prăvălii, un mic bazar și o baie mică (...) de asemenea se găsesc șapte cafenele și vreo trei sute de magazii”.

În Babadag, fostul centru administrativ al Dobrogei, era menționată existența cafenelelor, „1062 (1652) – (...) oraș foarte bogat în lăcașuri și construcții (...) are 8 cafenele și unsprezece lăcașuri”. Timișoara de altfel, găzduiește cafenele – „1 şevval 1070 - 10 iunie 1660 (...) în cetate se găsesc 400 de dughene, bazarul este împodobit iar toate străzile sunt pardosite cu scânduri (...) în această cetate se află și cafenele, precum și hambare pentru grâu”⁴.

București

Prima cafea din București apare atestată documentar în anul 1667, în vremea domnului Radu Leon (1664 - 1669), ca fiind proprietatea lui Kara Hamie, fost ienicer în garda sultanului, și se afla în centrul orașului, aproape de Hanul Șerban Vodă. Aceeași cafea la sfârșit de secol XVII trece în proprietatea imperiului, apoi este vândută tot unui turc, Kavaz bașa. Bineînțeles, se crede că nu ar fi fost singura cafea din oraș la momentul respectiv pentru că din documente aflăm că, un anume Ivaz turcul avea o cafea pe locul mănăstirii Cotroceni și a vândut-o egumenului mănăstirii pe puțini bani.

Tot în secolul al XVII-lea se mai amintește existența unei cafenele în zona Podului Beilicului (Calea Șerban Vodă), o cafea despre care se spune că nu era niciodată închisă (nici chiar în timp de ciumă) și unde veneau toate delegațiile oficiale de la Poartă.

⁴ *Călători străini despre Țările Române*, vol. 6, îngrijit de Maria Holban, Editura Științifică, 1968-2001, p. 381, 392, 499.

Secolul al XVIII-lea

Pentru secolul al XVIII-lea, sursele ne oferă mai multe informații, astfel că, în această perioadă este atestată existența și funcționarea mai multor cafenele, pentru ca în secolul al XIX-lea, numărul lor să se înmulțească rapid.

În 1734 era menționată o prăvălie a lui Gheorghe cafegiul, care se afla lângă „podul uliței ce merge la scaunele de carne”; în 1741, Oprea cafegiul cumpăra o prăvălie nouă pentru a funcționa în regim de cafea, în stânga Grădinii Sfântul Gheorghe și a Spitalului Colțea; în 1746 apare ca martor la vânzarea unei case un anume Stanciu cafegiul în 1755, Ion cafegiul, se afla în ceartă și judecată cu Alexe Neculescu, fost logofăt de vistierie; la 7 august 1781, Alexandru Ipsilanti dă voie, ca act de bunăvoință și ajutor, lui Ștefan Altintop (baș-alai çavuş) să construiască o prăvălie-cafea pe un loc care se afla la „poarta de sus a Curții domnești”, pentru a-și putea câștig existența lui și a familiei sale. La 3 septembrie 1791, tot Alexandru Ipsilanti dă voie slujbașului său, cafegiul domnesc, al cărui nume nu îl amintește, să dețină în București trei cafenele împreună cu tahmisul lor (ar.tahmis = încăperea anexă a cafelei unde se prăjea și râșnea cafeaua), fără să plătească dările plătite în mod normal de prăvălii; în octombrie 1797, Dosithei Mitropolitul închiriază armeanului Anton tealul, o prăvălie - cafea la poarta de sus a Curții domnești⁵.

În concluzie, în Țările Române, la fel ca la Constantinopol, oamenii considerau consumul de cafea foarte important, drept dovadă că aici s-au deschis destul de multe cafenele. Proprietarii de cafenele (care vând sau prepară doar cafeaua) și slujitorii de la curtea domnească însărcinați cu prepararea cafelei pentru domn și invitații săi aveau un rol important în societate.

În ceea ce privește amplasarea cafenelelor, acestea erau amplasate în centrul Bucureștiului, în vecinătatea Curții Domnești, a Spitalului Colțea și a Bisericii Sfântul Gheorghe, drept dovadă că atunci ca și acum, centrul Bucureștiului reprezenta o atracție deosebită pentru oameni.

⁵ Potra, George, *Din Bucureștii de ieri*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1990, p. 386-388.

**UN HRISOV DE ÎNTĂRITURĂ ȘI DANIE ACORDAT DE GRIGORIE
ALEXANDRU GHICA VOIEVOD LUI IONIȚĂ CERCHEZ**
**A CONFIRMATION AND DONATION ACT GRANTED BY PRINCE
GRIGORIE ALEXANDRU GHICA TO IONIȚĂ CERCHEZ**

Ginel Lazăr*

Abstract

In the National History Museum of Romania's collection of historical documents is found an act issued by the chancery of Prince Grigorie Alexandru Ghica. The document confirms the princely donation of some pieces of land bought in September 1777 by Ioniță Cerchez in the „Muntenimea de Mijloc” neighbourhood of Moldova's capital. Ioniță Cerchez, the direct beneficiary of the donation, was a member of the Moldavian aristocracy and a court dignitary.

The act, so far unpublished, has a genuine value, as it documents and completes the existing information regarding the history of the Cerchez, an aristocratic family from Moldova, and especially that of the branch of Ștefan Cerchez, Ioniță Cerchez's grandfather, a comrade in arms and a close adviser of prince Constantin Cantemir. The act also confirms the data which a 1807 plan (the boundary delineation of the properties owned by the „St. Nicholas the Poor” Church in Iași) provides with respect to „Ioniță Cerchez's lot”. Moreover, it is important to literary history because Vasile Pogor, who married Zoe, Ioniță's niece, built on „Ioniță Cerchez's lot” a house which later became the seat of the Junimea Literary Association, the current „Vasile Pogor” Museum (a division of the National Museum of Romanian Literature in Iași). In fewer words, it somehow represents the birth act of the „Vasile Pogor” Museum in Iași.

Keywords: official act, princely chancery, estate, donation

În cuprinsul colecției de *Documente istorice*, depozitul „Manuscrise și Tipărituri I, Epoca Medievală”, din cadrul Muzeului Național de Istorie a României (MNIR), se găsește un hrisov emis în cancelaria lui Grigorie Alexandru Ghica¹. Actul întărește dania domnească, asupra unor părți de moșie cumpărate de

---

* Cercetător, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul de Istorie Medievală din cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană, doctor în istorie.

¹ Documentul este inedit, având nr. de inv. MNIR: 108303 (scris cu creionul în colțul din dreapta jos a filei verso). Este caligrafiat în limba română, cu alfabet chirilic, pe suport hârtie cu filigran, cu cerneală fero-galică și chinovar, având următoarele dimensiuni: L = 53,2 cm x La = 39 cm, prezentând urme vechi de pliere, mici crăpături pe marginea filei,

Ioniță Cerchez în mahalaua Muntenimea de Mijloc din cetatea de scaun a Moldovei, în septembrie 1777. Ioniță Cerchez, beneficiarul direct al daniei, este vătaf de curte, devenit ulterior pitar, nepot după fiu al marelui comis Ștefan Cerchez.

Documentul de care ne vom ocupa în acest studiu este inedit, de certă valoare, având darul de a documenta și a completa informațiile privitoare la istoria familiei boierești Cerchez din Moldova, cu precădere spița neamului marelui comis domnesc Ștefan Cerchez, camarad de arme și sfetnicul de taină al domnitorului Constantin Cantemir. De asemenea, hrisovul confirmă dezvoltarea planului din 1807 al locului „pitarului Ioniță Cerchez” în legătură cu la hotărnicia Bisericii Sf. Nicolae cel Sărac din Iași, având și o importantă valoare literară, deoarece pe „locul pitarului Ioniță Cerchez”, vornicul Vasile Pogor, căsătorit cu Zoe, nepoata pitarului, va ridica Casa *Junimii*, actualul Muzeu „Vasile Pogor” (sediul Muzeului Național al Literaturii Române din Iași/MNLR). Pe scurt, hrisovul reprezintă, dintr-o anume ipostază, actul de naștere a Muzeului „Vasile Pogor” din Iași.

Nu se cuvine a merge mai departe, înainte de a face o scurtă precizare asupra originii familiei Cerchez și împământăntenirea lor în țara Moldovei. Cerchezi de neam, din Caucaz, aceștia sunt atestați pentru prima oară în documentele modovenești de cancelarie la sfârșitul secolului al XVI-lea². Deși, Gheorghe

---

uzură mecanică. Conține pe fila recto un ex-libris ștampilă „Muzeul Literaturii Române” (București) și nr. de inv. 15730, care se repetă pe verso-ul filei, cu abrevierea MLR. De asemenea, tot pe fila verso, se găsește o altă abreviere și un alt nr. de inv.: MRR: 220. MRR este abrevierea pentru „Muzeul Româno-Rus”. Așadar, documentul a făcut parte din patrimoniul Muzeului Româno-Rus, apoi, așa cum s-a întâmplat și în alte numeroase cazuri, hrisovul cu valoare istorică și literară (așa cum vom demonstra mai departe, către sfârșitul studiului), a ajuns în evidența Muzeului Național al Literaturii Române (MNLR București), sub formă de transfer (fondul româno-rus). Din patrimoniul MNLR a ajuns definitiv în cadrul MNIR, în colecția Depozitului Mss. și Tip. I, conform procesului verbal nr. 61/1986, poziția 4972. Așa a ajuns să fie cunoscut de autorul articolului prezent, specialistul și custodele colecției de *Documente istorice*, epocă medievală. Odissea documentului continuă. Acesta va ajunge în grija mai tinerei mele colege, Alexandra Mărășoiu, un bun specialist în paleografie româno-chirilică, care va prelua fondul de documente istorice, epocă modernă, în cadrul unui nou depozit constituit, denumit „Manuscrise și Tipărituri I, Epoca Modernă”. Mai trebuie reținut că acest hrisov domnesc a fost fotosecat profesional în luna aprilie a anului curent, printr-un proiect pilot de digitizare a documentelor istorice, desfășurat între MNIR, ca beneficiar și S.C. One Expert Research S.R.L. Echipamentul de scanare folosit este de tip Qidenus RBS 3.0, cu lumină rece. În fine, actul de întăritură și danie va intra în procedura de clasare în categoria TEZAUR, sub expertiza subsemnatului, datorită importanței istorice și literare de excepție, astfel că, prin intermediul studiului prezent, cât și propunerii de clasare viitoare, încă un document, cu valoare excepțională, va fi cunoscut exhaustiv în mediile de specialitate, aspect onorant pentru MNIR. Prezentarea hrisovului, cât și transliterarea acestuia se vor face la sfârșitul articolului.

² Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade. Documentele Basarabiei*, vol. XI, Iași, 1922, p. 51-52. Documentul în care este pomenit Cerchez bătrânul este emis în Iași, la 11 septembrie 1654.

Ghibănescu îl amintește pe Cerchez bătrânul, care ar fi slujit sub Aron Vodă pe la 1594, o parte a istoriografiei române, neglijând fondul Ghibănescu și preluând eronat o știre transmisă de Dimitrie Cantemir, susține că familia Cerchez s-a stabilit în Moldova în primele decenii ale secolului al XVII-lea³. În ispisocul din 11 septembrie 1663 (1654), dat de Gheorghe Ștefan Vodă, Cerchez bătrânul primește de la Aron Vodă, pe la 1594, danie o țigancă, pe nume Titiana, nevasta lui Simion țiganul, iar cei doi vor avea un fiu, adică Toader, căsătorit cu Avrămia. Aceștia vor avea la rândul lor mai mulți copii, locuitori ai unui sălaș de pe moșia lui Cerchez bătrânul. Cei doi copii ai acestuia, Cerchez spătar și o fată, sora sa, nementionată de izvoare cu numele propriu, vor face ulterior o împărțală a unor țigani de pe moșie, probabil ca urmare a morții părinților lor, ce va isca dispute între moștenitori. Cerchez spătar îl are fecior pe Ioniță Cerchez, vel stolnic înainte de Gheorghe Ștefan Vodă, căsătorit cu Irina. Ioniță Cerchez și Irina vor avea doi băieți, pe nume Andronic și Ștefan⁴.

Ultimul va deveni cel mai ilustru reprezentant al neamului Cerchez, camarad de arme⁵ și sfetnicul de taină al domnitorului Constantin Cantemir⁶. Revenind la Irina, văduva lui Ioniță Cerchez, aceasta a fost amintită în documentul din 11 septembrie 1664, prin care Gheorghe Ștefan Vodă îi întărește jupăneșei și fiului său Ștefan stăpânire asupra sălașului de țigani al lui Toader țiganul⁷.

Așadar, Ștefan Cerchez este fiu al lui Ioniță Cerchez vel stolnic și al Irinei, fiind nepot al lui Cerchez spătarul și strănepot al lui Cerchez bătrânul. Ștefan Cerchez s-a căsătorit cu Acsița, fiica lui Enache Palade și a Vasilicăi din satul

---

³ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1971, p. 373-374 și n. 1; Octav-George Lecca, *Familii boierești române (istorie și genealogie după izvoare autentice)*. Cu adnotări, completări și desene de Mateiu Caragiale, ediție de Alexandru Condeescu, București, 2000, p. 221. Vezi și Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade. Șendricenii (Dorohoi)*. Studiu și documente, vol. XIV, Huși, 1925, p. LXV.

⁴ N. Stoicescu, *op.cit.*, p. 373-374.

⁵ I. Neculce, *Opere. Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. G. Ștrempel, București, 1982, p. 235; Octav-George Lecca, *op.cit.*, p. 221; N. Stoicescu, *op.cit.*, p. 373; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor, III, de la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote (1601-1821)*. Cu 233 de figuri în text și 10 hărți afară din text, ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, București, 2007, p. 108.

⁶ D. Cantemir, *Viața lui Constantin-Vodă Cantemir*, traducere românească de N. Iorga, ediție nouă, îngrijită de Liliana Iorga, Craiova, 1942, p. 103; Constantin Gane, *Amărâte și vesele vieți de jupăneșe și cucoane. Boieroaicele din Moldova și Țara Românească în veacurile XVI-XIX*, București, 2016, p. 68.

⁷ Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade. Șendricenii (Dorohoi)*. Studiu și documente, vol. XIV, p. LXV-LXVI; Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade. Documentele Basarabiei*, vol. XI, p. 51-52; Gh. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, București, 1940, p. 191.

Frunțișeni, moștenind astfel moșia omonimă, din hotarul târgului Bârlad⁸. Boier de neam, însă de rang inferior, Ștefan Cerchez ocupă în mod temeinic diverse dregătorii la curtea domnească, începând cu cea de medelnicer al II-lea, implicându-se cât mai vizibil în activitățile curții, drept care îl propulsează, de tânăr, în anturajul domnitorilor⁹.

A fost credincios domnitorilor Moldovei¹⁰, dar în același timp își urmărea și scopurile personale, reușind să intre în posesia multor moșii, prin cumpărare sau danie. Câștigurile obținute din dregătoriile avute, cât și seriozitatea sa i-au oferit lui Ștefan Cerchez posibilitatea de a-și mări patrimoniul funciar și totodată să-și consolideze situația materială. Pe plan politic s-a orientat în așa fel încât să nu-i supere pe marii boieri ai țării, iar accederea sa în dregătorii importante s-a datorat capacității sale de adaptare rapidă la cerințele conjuncturale¹¹.

Un zăpis de vânzare, datat 1 septembrie 7201 (1692), din Fălciu, ne informează că Iftode și cu feciorii săi, Profir și Tudosca, vând lui Ștefan Cerchez biv vel comis cu 14 lei bătuți partea lor de moșie (Crăciunești) de pe Elan, în ținutul Fălciului¹². În anul 7187 (1678-1679) paharnicul Ștefan Cerchez capătă danie partea Anisieii fata popii Edului în Puțenii cu apă, iar în anul următor 7189 (1680) octombrie 13, printr-un zăpis de danie scris la Iași, capătă danie de la Toader al Hilinii și de la femeia sa Sofronia și de la copiii lor partea acestora din Puțenii Seci¹³. Tot afacerile politice îl determină să emită un zăpis de danie, datat 5 ianuarie 7202 (1494), prin care Ștefan Cerchez și jupâneasa lui Acsița dau danie finei lor de botez Maria, fiica vel vornicului Vasile Costachi și a Catrinei, partea lor din Berești la Covurlui, pe apa Chinezea¹⁴. Nefiind subiectul studiului prezent, ne rezumăm doar la câteva informații legate de achizițiile de proprietăți funciare ale lui Ștefan Cerchez.

Parcursul treptelor dregătorești și devotamentul său îl recomandă pentru intrarea în Divanul Domnesc în calitate de vel paharnic, apoi pentru o perioadă scurtă își complică existența, aderând la partida filopolonă, care îl susținea pe fostul domn Ștefan Petriceicu¹⁵. Datorită situației politice interne cade în dizgrație. Însăunarea lui Constantin Cantemir reprezintă un moment de cotitură în viața

⁸ Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade. Șendricenii (Dorohoi)*. Studiu și documente, vol. XIV, p. LXVII; N. Stoicescu, *op.cit.*, p. 373-374. Ciprian-Gică Toderașcu, Marele comis Ștefan Cerchez (aprox. 1630-1708), în „Elanul”, nr. 103, septembrie 2010, Giurcani (jud. Vashui), p. 3.

⁹ Ciprian-Gică Toderașcu, *op.cit.*, p. 3-5.

¹⁰ D. Cantemir, *op.cit.*, p. 103.

¹¹ D. Cantemir, *op.cit.*, p. 103; Ciprian-Gică Toderașcu, *op.cit.*, p. 7.

¹² Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și Zăpise. Documente slavo-române*, vol. IV, partea a II-a (1692-1694), Iași, 1915, p. 6-7; Ciprian-Gică Toderașcu, *op.cit.*, p. 6.

¹³ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și Zăpise. Documente slavo-române*, vol. IV, partea I (1675-1692), Iași, 1914, p. 23, p. 48; Ciprian-Gică Toderașcu, *op.cit.*, p. 4.

¹⁴ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și Zăpise. Documente slavo-române*, vol. IV, partea a II-a, p. 17-19; Ciprian-Gică Toderașcu, *op.cit.*, p. 7.

¹⁵ Ciprian-Gică Toderașcu, *op.cit.*, p. 4.

latifundiarului de origine cercheză¹⁶. În primul an de domnie, Constantin Cantemir, vechi camarad de arme al cerchezului, îl ridică pe acesta în dregătoria de mare comis, intrând astfel în grațiile domniei¹⁷. Membru al Sfatului Domnesc, intrat în rândul marilor boieri, ctitori bisericești, Ștefan Cerchez se orientează în direcția spiritualității ortodoxe, condiție principală în calea progresului său politic și social. În acest scop, se implică fundamental în reconstrucția mănăstirii Grăjdani de pe moșia sa de la Frunțișeni. Pomenirea sa în Pomelnicul ctitorilor bisericii de la Frunțișeni, precum și în Pomelnicul ctitorilor bisericii „Adormirea Maicii Domnului” din Șendriceni, îl include în rândul ctitorilor pioși, cu frică de Dumnezeu, convinși că iertarea păcatelor lumești se obține prin donații consistente către biserică¹⁸. Marele comis este pomenit în multe acte de caritate făcute bisericii, însă nu este cazul să dezvoltăm în studiul de față.

Domnitorul Constantin Cantemir îi întărește lui Ștefan Cerchez mai multe zapise de cumpărare sau danie, ceea ce exprimă preocuparea marelui comis pentru întărirea poziției în societate. De asemenea, casele boierești ale marelui comis se aflau aproape de Curtea domnească din Iași, ceea ce denotă influența acestuia pe lângă domn¹⁹. Încrederea lui Constantin Cantemir în Ștefan Cerchez, cât și credința acestuia față de domnie se vor afirma puternic în iarna anului 1690, când marele comis îi destăinuie domnitorului complotul de mazilire pus la cale de câțiva mari boieri moldoveni, cu largul concurs al lui Constantin Brâncoveanu²⁰.

Ștefan Cerchez achiziționează neîncetat, lărgindu-și și mai mult proprietățile. Negreșit, marele comis și-a dorit să-și depășească condiția de boier cu rang inferior, intrând în Sfatul Domnesc și slujind cu credință pe domnitori, în principal pe cantemirești, fapt care i-a adus o serie de beneficii politice și materiale. Ultimul document care îl menționează în viață este datat 7 iulie 1708. Necunoscând data de naștere, ne este greu să propunem o vârstă fixă, însă se pare că se apropia de 80 de ani, o vârstă foarte înaintată pentru acea vreme²¹. Se crede că a murit curând după anul 1708, probabil către 1711. Într-un document din 1716 este menționată Acsița, jupâneasa răposatului Ștefan Cerchez²².

---

¹⁶ D. Cantemir, *op.cit.*, p. 103.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ N. Stoicescu, *op.cit.*, p. 373; Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade. Șendricenii (Dorohoi)*. Studiu și documente, vol. XIV, p. LXV; Ciprian-Gică Toderașcu, *op.cit.*, p. 4-5, p. 7-8, n. 85 și n. 174.

¹⁹ D. Cantemir, *op.cit.*, p. 121-122; Ciprian-Gică Toderașcu, *op.cit.*, p. 6; Constantin Gane, *op.cit.*, p. 67-68.

²⁰ D. Cantemir, *op.cit.*, p. 103-107.

²¹ Ciprian-Gică Toderașcu, *op.cit.*, p. 3.

²² În urma războiului ruso-turc din 1711, tătarii care au jefuit Moldova au ars mănăstirea Grăjdani și morile marelui comis de pe cursul Elanului. După jefuirea amintită, Acsița

În baza surselor existente nu putem aprecia cu exactitate descendenții lui Ștefan Cerchez. A avut cel puțin doi copii, Gheorghe, decedat de tânăr, așa cum arată pomelnicul ctitorilor bisericii din Frunțișeni, și Nicolae, diac în Cancelaria Domnească²³. Ultimul este menționat de o serie de documente ale epocii, sub titulatura de diac de cămară, între 1691 și 1708²⁴. Gh. Ghibănescu îl pomeneste și pe Alexandru Cerchez, fără titlu de boierie, în 1676²⁵. Dintre aceștia, ne vom opri la Nicolae Cerchez, diacul domnesc, căsătorit cu Maria, fiica lui Nicolae Mavriche²⁶. Aceștia sunt părinții lui Ioniță Cerchez, subiectul principal al studiului nostru. În ciuda însemnatelor acumulări funciare ale marelui dregător Ștefan Cerchez, Nicolae, diacul, se pare că nu a moștenit de la părintele său decât o mică parte din averea familiei, restul avuției revenind unor rude apropiate. Se poate deduce că Nicolae nu a avut o relație prea bună cu părinții săi. Marele comis nu a fost un om cu carte, reușind prin ambiție, diplomație, iscusință și devotament să urce treptele ierarhiei sociale, devenind boier de seamă și prieten al marilor familii boierești moldovene²⁷. Spera ca măcar unul dintre urmași să-i calce pe urme. Nu a fost să fie. Nicolae a îmbrățișat profesia de diac în Cancelaria Domnească, ceea ce îl recomanda drept un om învățat, însă nu și-a exprimat ambițiile politice, fapt care l-a îndepărtat de tatăl său. Deținând doar o infimă parte a averii părintești, Nicolae nu prea a avut ce să lase moștenire fiului său Ioniță. Spița neamului Cerchez, ramura lui Cerchez spătar, este menționată și în partea a VI-a a cărții genealogice, pentru ținutul Iași, conform cercetării documentelor istorice, înfăptuite de o Comisie de specialitate, pentru verificarea nobleței, la data de 31 martie 1821²⁸.

Proprietățile lui Ioniță Cerchez sunt amintite indirect sau direct în puține documente ale vremii. Într-un document al vornicului de poartă Teodor Cujbă, datat 30 iulie 1728, se specifică faptul că un loc de casă din Iași, aparținând văduvei Maria, soția răposatului Nicolae Cerchez, mama lui Ioniță Cerchez, a fost cumpărat de socrul ei „comisul Ștefan Cerchez”²⁹. Hrisovul din 8 ianuarie 1739 îi

---

Cerchez oferă ajutoare bănești și danii de moșii pentru revitalizarea vieții monahale de pe moșia Frunțișeni, iar fostul mare comis nu apare trecut în zapisele de danie, însă se poate presupune că persoana care trebuia pomenită în rugăciunile călugărilor era chiar răposatul biv vel comis. Vezi, Ciprian-Gică Toderașcu, *op.cit.*, p. 7 și n. 167.

²³ *Ibidem*, p. 7.

²⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade (Documente slavo-române)*, vol. V, Iași, 1908, p. 83; *Idem*, *Surete și Izvoade (Documente slavo-române)*, vol. VIII, Iași, 1913, p. 48, p. 136, p. 154-155; Gh. Bezviconi, *op.cit.*, p. 193.

²⁵ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, IV, I, p. 4.

²⁶ Ciprian-Gică Toderașcu, *op.cit.*, p. 7.

²⁷ N. Stoicescu, *op.cit.*, p. 373-374 și n. 6-7.

²⁸ Gh. Bezviconi, *op.cit.*, p. 190-191.

²⁹ Locul de casă din Iași era situat lângă casa lui Vasile Borzianul, fiind cumpărat de Ștefan Cerchez de la Marcu Sârbu pentru fiul său Nicolae. Vezi, Gh. Bezviconi, *op.cit.*, p. 190, p. 193; Ciprian-Gică Toderașcu, *op.cit.*, p. 7 și n. 176.

întărește lui Ioniță Cerchez posesiunea asupra moșiei Trifești, moștenită de la mama sa Maria³⁰. Așadar, la momentul emiterii hrisovului de întăritură și danie domnească asupra unor părți de moșie cumpărate de Ioniță Cerchez în mahalaua Muntenimea de Mijloc, din Iași, în septembrie 1777, averea vătafului Ioniță Cerchez era modestă. Deși avem informații documentare cu privire la proprietățile ieșene ale marelui comis, Ioniță Cerchez nu a moștenit decât ocina amintită în documentul din 30 iulie 1728, cumpărată de bunicul său pentru tatăl său. În aceste condiții, nevoia de extindere a proprietății familiale, dictată probabil de înmulțirea numărului de copii, era o necesitate stridentă pentru Ioniță Cerchez. În hrisovul din septembrie 1777 Ioniță și feciorii lui primesc întăritură și danie domnească.

În planul nr. 10 din 20 iunie 1807, privitor la hotărnică Bisericii Sf. Nicolae cel Sărac, sunt specificate locurile dintre biserica amintită și Biserica Sf. Paraschiva („Prepadomna”). Așa cum menționează și Sorin Iftimi, planul amintit nu este inedit, acesta fiind publicat de arhivistul Constantin Turcu în anul 1961³¹. Planul poate fi cercetat la colecția Documente din cadrul Arhivelor Naționale din Iași (ANI, Documente, P. 507/20)³². Planul este bine documentat topografic, revizuiind schițele vornicilor de poartă, iar însemnările sunt în limba română, cu alfabet chirilic³³. Conform planului, între cele două biserici, Sf. Paraschiva („Prepadomna”), înspre apus și Sf. Nicolae cel Sărac, înspre răsărit, se găsește „locul pitarului Ioniță Cerchez”, având șase case cu deschidere la ulița Copou și o altă casă, mai mare, cu deschidere la ulița Păcurari. Înspre sud de „locul pitarului Ioniță Cerchez”, dincolo de ulița Păcurari, sunt menționate două proprietăți, una a spătarului Ioniță Cănanău și alta a lui Ioniță Gane³⁴. Proprietatea lui Ioniță Cerchez, dintre cele două biserici amintite, este destul de întinsă, fapt care ne determină să apreciem că vătaful, devenit ulterior pitar, a cumpărat și locurile vecinilor săi, menționați în hrisovul din septembrie 1777, construind practic șapte case, dintre care una de mari dimensiuni, viitoarea Casă „Vasile Pogor” a *Junimii*.

O jalbă a preoților bisericii Sf. Nicolae, datată 10 septembrie 1800, lămurește mai multe aspecte legate atât de terenul pitarului Ioniță Cerchez din Muntenimea de Mijloc, cât și despre moartea acestuia. Ioniță Cerchez a cumpărat de la un „jidov” o dugheană construită pe locul bisericii, pentru care a „plătit

---

³⁰ Gh. Bezviconi, *op.cit.*, p. 190, p. 193-194.

³¹ C. Turcu, *Îmbogățirea depozitelor Arhivelor Statului Iași*, în „Revista Arhivelor”, 1961, nr. 2, p. 214-216; planul nr. 10 este reprodus la p. 215, *apud* S. Iftimi, *Vechi planuri privitoare la Ulița Târgului de Sus din Iași (B-dul Independenței)*, în „Monumentul”, XI/1, 2010, p. 39-67 (cu 11 ilustrații color), p. 61-62.

³² S. Iftimi, *op.cit.*, p. 61.

³³ *Ibidem*, 61-63.

³⁴ *Ibidem*, 63.

bezmen câte 5 lei pe an, până în 1784, când a devenit episcop al bisericii³⁵. Din acel an și-a luat angajamentul că va dona dugheana bisericii, însă nu s-a ținut de cuvânt³⁶. Așadar, din 1784, când a devenit unul dintre episcopii bisericii, Ioniță Cerchez stăpânește „binaua“, neplătind chirie bisericii și nedonând-o acesteia, timp de 16 ani, iar după moartea sa, „urmașii săi stăpânesc binaua tot fără nici o plată, în tăria lor“³⁷. Luând ca reper data de 10 septembrie 1800, când Ioniță Cerchez nu se mai afla în viață, cât și cei peste 16 ani de închiriere a imobilului menționat, putem conchide că urmașul cerchezilor și-a extins proprietățile în mahalaua Muntenime de Mijloc, cumpărând în mod temeinic de la vecinii menționați în hrisovul din septembrie 1777, care nu se mai regăsesc în planul din 1807, dar și închiriind de la biserica Sf. Nicolae, lăsându-și urmașii în litigiu cu lăcașul de cult. Pe „locul pitarului Ioniță Cerchez“ este în prezent zona centrală a Pieții „Mihai Eminescu“, având ca repere principale Biblioteca Centrală Universitară (Fundăția Regală Ferdinand)³⁸ și Muzeul „Vasile Pogor“.

Ioniță Cerchez s-a însurat cu Maria, fiica lui Ghenghea și a Catrinei, născută Kogălniceanu³⁹. Ioniță și Maria au avut cel puțin trei copii, pe Iancu, Mihail (întâlnit în unele documente și sub varianta Mihalachi)⁴⁰ și o fată, căsătorită cu Manolache Calmuțchi. Iancu a fost căsătorit cu Smaranda din neamul Cehan-Racoviță, iar din căsătorie a rezultat și o fată pe nume Zoe, căsătorită cu vornicul Vasile Pogor⁴¹. Casa boierească construită de Ioniță Cerchez în Muntenimea de Mijloc (ulița *Păcurarilor*)⁴² va constitui drept dotă nepoatei acestuia, anume Zoe, fiica lui Iancu, feciorul lui Ioniță Cerchez.

Pe la 1850 casa lui Ioniță Cerchez a fost dărâmată și reconstruită pe același loc, după pretențiile vremii, de către vornicul Vasile Pogor, tatăl junimistului

³⁵ S. Iftimi, Mădălin Cornel Văleanu, *Piața „Mihai Eminescu“ din Iași. Repere istorice și cercetare arheologică*, Iași, 2015, p. 14.

³⁶ *Ibidem*, p. 14-15.

³⁷ *Ibidem*, p. 15; C. Turcu, *Îmbogățirea depozitelor Arhivelor Statului Iași*, p. 100, apud S. Iftimi, *Vechi planuri privitoare la Ulița Târgului de Sus din Iași (B-dul Independenței)*, p. 65. În studiul din 2010, S. Iftimi precizează că jalba din 10 septembrie 1800 aparține preoților bisericii Sf. Paraschiva, mica eroare fiind corectată de acesta în lucrarea din 2015, restabilind că este vorba de biserica Sf. Nicolae. Vezi, S. Iftimi, Mădălin Cornel Văleanu, *op.cit.*, p. 14-15.

³⁸ Biblioteca Centrală Universitară a fost construită pe locul Manolache Calmuțchi, primit ca zestre de soția acestuia, fiica pitarului Ioniță Cerchez. Vezi, S. Iftimi, Mădălin Cornel Văleanu, *op.cit.*, p. 15.

³⁹ Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade. Drăcenii cu moșiile din prejur (Fălciu)*, vol. XVII, Huși, 1927, p. XIV, p. XXIX-XXX, p. 116.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, p. 191, p. 200.

⁴² Vezi, *infra*, n. 31. De asemenea, ilustrația nr. 2, referitoare la planul din 1807, cu locul pitarului Ioniță Cerchez, dintre bisericile Sf. Paraschiva („Prepadomna“) și Sf. Nicolae cel Sărac, unde se observă o casă mare pe ulița *Păcurarilor*.

Vasile Pogor. Anul construcției este atestat într-o inscripție din piatră, găsită în urma lucrărilor de restaurare ale palatului. Inscripția este în limba română, cu alfabet chirilic, având următorul text: „Vasile Pogor 1850 și soția sa Zoe”. După moartea părinților săi, junimistul devine proprietarul locului și al palatului. La începutul secolului al XX-lea, Vasile Pogor îi vinde palatul prințesei Maria Moruzzi, mama istoricului Gheorghe I. Brătianu. După plecarea lui G. Brătianu la București, petrecută în anul 1938, Palatul *Junimii* este închiriat Rezidenței Regale, iar în cea de-a doua jumătate a anului 1944, celebrul palat devine sediu al Armatei Sovietice. În condițiile vitrege ale anului 1945, marele istoric vinde proprietatea din apropierea Copoului Regionalei CFR Iași. În anul 1968 se inițiază demersuri pentru transformarea casei în muzeu, drept care încep lucrările de restaurare ale viitorului Muzeu „Vasile Pogor”. Muzeul „Vasile Pogor” are un lung istoric legat de viața culturală a Iașului, fiind un loc de referință pentru întâlnirile intelectualității Iașilor. Sediul Societății literare *Junimea* și al revistei *Convorbiri literare* este clasat ca monument istoric. În epoca comunistă Palatul *Junimii* va fi naționalizat, servind din 1954 Inspecției de Stat pentru Igienă și Protecția Muncii, Regionala Iași. Muzeul „Vasile Pogor” (sediul MNLR Iași) va beneficia de lucrări de restaurare în perioada 1994-2006. Expoziția tematică permanentă a fost reorganizată și inaugurată la data de 13 octombrie 2006, fiind considerată evenimentul anului în Iași⁴³.

În încheierea studiului vom prezenta pe scurt hrisovul de întăritură și danie din septembrie 1777, extrem de valoros din punct de vedere istoric, documentar, memorial și literar, precum și transliterarea completă.

Ioniță Cerchez vătaful cumpără de la Toader croitorul, ginerele lui „Gheorghe Teacă de Aramă”, case cu locurile lor în Muntenimea de Mijloc, primind și danie de la Ioniță Chișcă, ruda sa, un teren situat lângă grădina lui „Gheorghe Teacă de Aramă”. Casele cu locul lor se aflau la deal de biserica Sf. Nicolae, cu poarta la ulița „Sărării”⁴⁴, costând 400 de lei. După jalba făcută de Ioniță Cerchez, domnitorul îl trimite pe marele logofăt Ioan Cantacuzino pentru a-i cerceta vătafului zapisele. Dregătorul domnesc a primit un zăpis de vânzare din 1 august 1777, scris de Ștefan păharniculul, semnat și imprimat cu degetele vânzătorilor și ale martorilor. În zăpisul menționat mărturisește și Ioniță Chișcă, câteva zile mai târziu (9 august), despre dania sa, iscăind, atât donatorul, cât și Șerban logofăt, cel care a scris mărturia. De asemenea, marele logofăt a mai primit de la vătaf și o mărturie hotarnică, din 12 august 1777, iscălită de vornicii de

---

⁴³ <http://www.muzeuliteraturiiiasi.ro>; <http://ghidulmuzeelor.cimec.ro>

⁴⁴ Conform informațiilor oferite de Sorin Ifțimi, locul indicat este în zona Muzeului „Vasile Pogor”. Ulița *Sărării Vechi* venea perpendicular, din strada *Păcurarilor*, prin spatele Bibliotecii Centrale Universitare din Iași, intrând pe strada Nicolae Gane de astăzi (unde este Muzeul „Vasile Pogor”), traversa și strada Lascar Catargiu și ajungea, perpendicular, pe strada *Sărării* de astăzi.

poartă, purtând și pecetea porții domnești, scrisă de Ștefan logofăt. În urma dovezilor prezentate de Ioniță Cerchez, acesta primește hrisov de întăritură și danie domnească pentru părțile de moșie cumpărate în Muntenimea de Mijloc, ca să-i fie din neam în neam dreaptă ocină. Documentul este scris în cancelaria domnească din Iași, luna septembrie, anul 1777, fiind semnat de domnitor și întărit cu pecetea domnească inelară în chinovar. Semnează marele logofăt Ioan Cantacuzino și al doilea logofăt, Dumitrache Vărnăv.

1777 septembrie, Iași

Cu mila lui Dumnezeu, Noi Grigorie Alexandru Ghica Voievoda Domnu Terii Moldaviei

Facem știre cu acestu hrisov al domni<i> mele tuturor cui să cade a ști, că jeluindu-ne Ioniță Cerchez vătaf, au arătat precum că au cumpărat de la un Toader croitoriu, ginerile lui Gheorghie Teacă de Aramă și de la femeia lui doao case cu locurile lor în Muntenime de Mijloc pe ai săi drepti bani cu zapis. Și osăbit i-au mai dat danie și Ioniță Chișcă fiindu-i rudenie, câtă parte de locu să va alege cuprinsă în ograda sau în grădina lui Teacă de Aramă, pentru care case și tot locul lor, au cerșut Ioniță Cerchez ca să i să facă întăritură gospod. Deci, domniea mea l-am rânduit la al nostru cinstit și credincios boiaru dumnealui Ioan Cantacuzino vel logofăt, ca să-i cerceteze scrisorile. Și el au arătat înainte dumisale vel logofăt: un zapis din leat 1777 avgust 1, întru care ș-au pus degetile atât vânzătorii, anume Toader croitoriu, zăt Gheorghie Teacă de Aramă și Nastasie, femeia lui și cu fii lor, cât și neamuri a lor și alți marturi, anume Costache, cumnat vânzătorilor. I Vasile Rugină, văr cu Nastasie, fata lui Teacă de Aramă, și Anița Ciuculeasă martură și alții, cum și Ștefan păhărniceleu care au scris cu zisa vânzătorilor, prin care zapis așa scriu și mărturisesc numiții vânzători că ei de a lor bunăvoie fără de nici o silă sau asuprire, au vândut dreaptă a lor casă din Iași, ce este în mahalaoa Muntenimii de Mijloc, de la deal de biserica lui Sveati Nicolai, cu poarta la ulița Sărării, între casa Ciuculesii și între casa Grozăvoaii și alături cu locul lui Gheorghe armășel. Care casă au vândut-o lui Ioniță Cerchez drept patru sute lei, cu tot locul ei, precum cuprinde gardul ogrăzii și a grădinii și cu altă casă mică ce este alături tot într-o ogradă. Care casă și lui i-au fost de zestri de la socru-său, Gheorghie Teacă de Aramă. Și fiindcă scrisorile vechi ce au avut de la socru-său arată că s-au pierdut la vremea moscalilor dintr-o ladă împreună cu alte lucruri ce au avut să apucă că de s-ar tâmpla să tragă cinevaș din neamurile lor parte din casă cum și vreunii din mahalagii vreo parte de loc cu chip cum că ar fi împresurat cu gardul ogrăzii sau a grădinii să aibă a răspunde, iar Ioniță Cerchez să-și stăpânescă casile cu tot locul lor, cum cuprinde împregiur gardul ogrăzii și a grădinii. Precum și nime din neamurile lui sau a femeii lui cum și copii lui sau nepoții și oricine din neamurile lui să nu fie volnic a întoarce sau a strica această vânzare. Și prin zapisul lor scriu că să aibă Ioniță Cerchez aș face și întăritură gospod, cum mai pre largu să arată la zapis. Iar mai jos tot într-acest zapis avgust 9 scrii Ioniță Chișcă și arată. Că la

această vânzare s-au tâmplat și el de față. Și fiindcă în trecută vreme mătuși-sa Irina Chișculasă au avut pricină de judecată cu Gheorghie Teacă de Aramă, socrul lui Toader croitoriul pentru o bucățică de loc a mătuși-sa și a lui ce s-ar fi împresurat cu gardul ogrăzii a lui Gheorghie Teacă de Aramă. Și fiindcă zapisul mătuși-sa n-au fost față, aflându-se zălojit la un Gheorghie clopotar la ocnă, pentru doaozeci lei, n-au luat hotărâre giudecata într-acea vreme. Și tâmplându-sa acum de au vândut Toader croitoriul, zăt Teacă de Aramă și cu femeia lui Nastasie, fata lui Teacă de Aramă, casele lui Ioniță Cerchez și rămâind Ioniță Chișcă clironom pe parte<a> mătuși-sa Chiușculesii și de vreme că Ioniță Cerchez îi easte rudenie i-au învoit Ioan Chișcă și arată că parte lui de loc câtă să va alege împresurata cu gardul ogrăzii lui Teacă de Aramă sau a grădinii l-au dat danie lui Ioniță Cerchez. Și vânzare lui Toader croitoriul și a femeii lui să fie bună, scriind și aceasta ca nime din neamul lui să nu fie volnic a să ispiți să strice această de bunăvoie danie, iscălit fiind mai jos atât Ioniță Chișcă care au dat această danie, cât și Șerban logofăt martur, care au scris cu învățătura lui și Ioan Ursoianu, logofăt de taină martur.

Așijderea au mai arătat Ioniță Cerchez înaintea dumisale vel logofăt, și o mărturie hotarnică din leat 1777 avgust 12, iscălită de Ion Gordul vornicu de poartă și de Vidrașco Cațir vornic de poartă, fiind pusă și pecetea porții gospod și iscălit mai jos, Șerban logofăt, care au scris mărturie cu zisa vornicilor de poartă prin care mărturie așa scriu și mărturisesc numiții vornici de poartă hotarnici că din porunca domni<i> mele au mersu la fața locului cu casile de mai sus arătate a lui Ioniță Cerchez ce este la Muntenime de Mijloc, care locu iaste între ulița Serii dinspre amiază-zi și între locul lui Gheorghie armășel dinspre apus și din deal a Aniții Ciucule<a>sa și a Gații și dinspre răsărit alături cu locul Grozivoaii. Și cercetând zapisul care pre largu este scris mai sus pentru aceste case ce sunt făcute pe loc gospod au făcut stânjeni de opt palme gospod. Și întâi au pus doao pietre colțu, la colțul gardului fiind locul îngrădit din deal de ulița Serii denspre locul Grozivoaii. Și măsurând pe din deal de drum fața locului până unde s-au plinit: doaozăci și trei stânjeni și trei pol palme s-au pus doao pietre hotară chiotare denspre locul lui Gheorghie armășel. Și din pietrele aceste măsurând la deal spre miază noapte alături cu locul lui Gheorghie armășel până unde s-au plinit cincisprezăce stânjeni și s-au pus doao pietre hotară. Și din hotarile aceste măsurând pe denaintea casii Aniții Ciucule<a>sei până unde s-au plinit doisprezăce stânjeni doao palme și s-au pus piatră hotară în colțul gardului. Și din puiatra aceasta măsurând la deal tot alături cu locul Aniții Ciucule<a>sii pân unde s-au plinit șasăsprezăce stânjeni șasă pol palme și s-au pus doao pietre hotară chioțoare despre locul Gații. Și din puiatra aceasta măsurându-se fundul locului pe din deal alături cu locul Gații până unde s-au plinit opt stânjeni șasă palme și s-au pus doao pietri hotară. Din pietrele aceste mergând cu măsura la

vale spre amiază-zi alăturate cu locul Grozivoaie până în pietrile ce s-au pus întâi din deal de drumul Serii s-au aflat doaozăci și doi stânjeni cinci palme lungul locului. Și așa s-au încheiat tot locul acestor doao case ce sint făcute pe locul gospod, cum pre largu să arată în mărturie numișilor hotarnici.

Deci fiind aceste scrisori încredințate și dreaptă cumpărătură, domnie mea încă prin tr-acest hrisev milostivindu-ne dăm și întărim lui Ioniță Cerchez ca să aibă aș stăpâni cu bună pace casile ce au cumpărat pe ai lui drepti bani, cum și locul tot cât să cuprindă mai sus după drepte hotarale lui, să-i fie de la domnie mea danie și miluire. ca să fie a lui, precum casile așa și locul, care casă cu tot locul lor să-i fie lui și feciorilor și la neam din neamul lui dreaptă ocină și hrisev de întăritură și de miluire de la domnie mea, neclintit și nerușit nici odânăoară în veci, puind și al noastră domnească iscălitură și pecete.

Sau scris hrisevul acesta la scaonul domni<i>i mele în orașul Iași, întru a doao domnie a noastră la Moldavia, în al triile an, la anii 1777, săptămvrie.

Grigorie Ghica Voievod <m.p.>

Original inelar în chinovar

Ioan Cantacuzino vel logofăt procitoș <m.p.>

Dumitrache Vărnăv vtori

logofăt procitelnom <m.p.>

Acum, că studiul se află la final, mulțumirile noastre se îndreaptă spre domnul dr. Gheorghe Lazăr, cercetător științific gradul I, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române, care a sprijinit, cu profesionalismul recunoscut, corectura textului⁴⁵, dar și spre domnul dr. Sorin Iftimi, muzeograf gradul IA la Muzeul de Istorie a Moldovei, din cadrul Complexului Muzeal Național „Moldova” Iași, care, de asemenea, ne-a oferit informații prețioase, bibliografie sugestivă și ilustrație.

⁴⁵ Inițial am ales să inserăm în text slavonismele, cu exemplificările de rigoare, însă slavistul Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” ne-a sfătuit să le trecem ca atare, deoarece pătrunseseră deja în uzul documentelor epocii, devenind cuvinte cunoscute. În aceste condiții, am crezut totuși de cuviință să marcăm cu caractere italice bolduite slavonismele, spre a putea fi mai ușor reperate de cititor.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA ARGINTĂRIEI RUSE DE PE TERITORIUL ȚĂRILOR ROMÂNE. ATELIERE ȘI MEȘTERI

CONTRIBUTIONS TO THE KNOWLEDGE OF RUSSIAN SILVERWORKS ON THE TERRITORY OF THE ROMANIAN COUNTRIES. WORKSHOPS AND CRAFTSMEN

Victor Simion*

Abstract

The article analyses and classifies the 18th and 19th works of Russian silversmiths that have been preserved until the present in the monasteries of Moldova, as well as in the collections of the Romanian Patriarchate and of some museums, among which the National History Museum of Romania. Based on the city marks, the assayer marks and the smiths' mark, we can now find out the history of the silver liturgical objects in our national heritage.

Keywords: Russian, church collections, hallmarks, silversmiths, workshops.

În prima parte a studiului cu același titlu¹ am insistat asupra unor aspecte cu caracter mai general referitoare la arta prelucrării metalelor prețioase de pe teritoriul Rusiei motivat de faptul că, în secolele XVIII și XIX, în Țările Române, dar mai ales în Moldova, au pătruns din Rusia, pe diverse căi însemnate cantități de obiecte realizate din metale prețioase, în special din argint și argint aurit, destinate folosinței în ceremonialurile liturgice al Bisericii Ortodoxe Române.

Motivat de numărul relativ mare de astfel de obiecte identificate în colecțiile bisericesti, mănăstirești sau laice², și, mai ales, de puținătatea informațiilor despre orfevrăria rusă, am considerat util – pentru cercetătorii acestui domeniu al artei vechi românești –, să prezint o sinteză a informațiilor referitoare la istoricul prelucrării metalelor prețioase în Rusia, de la apariția, organizarea și funcționarea sistemului

---

* Istoric, doctor în istorie.

¹ Victor Simion, *Contribuții la cunoașterea argintăriei ruse de pe teritoriul Țărilor Române (secolele XVIII-XIX)*, reeditat în volumul „*Pro Patrimonio-Studii de artă veche românească*”, apărut la Editura Basilica a Patriarhiei Române în anul 2014, pp. 209-2017.

² Ponderea obiectelor din metale prețioase cu destinație liturgică provenite din Rusia se semnalează, mai ales, în Moldova, la mănăstirile de la Agapia, Văratec, Secu, Neamț sau la unele biserici din Iași, Suceava, Bacău, Roman ș.a., mai recent și în colecțiile Patriarhiei Române, ale Muzeului Național de Artă al României sau ale Muzeului Național de Istorie a României.

breslelor, la tehnicile de prelucrare specifice practicate în această importantă arie de cultură răsăriteană.

Am prezentat, în studiul respectiv, câteva din cele mai cunoscute ateliere de prelucrare din Rusia oferind informații referitoare la specificul tehnic și artistic al acestora pentru a înlesni cercetătorilor români facilitarea identificării autorilor și atelierelor din Rusia pentru lucrările aflate în propriile colecții. În măsura în care a fost posibil, studiul a fost însoțit și de ilustrații care exemplificau argumentația prezentată în text.

Limitat de spațiul tipografic nu am putut prezenta și o serie de mărci de ateliere sau de meșteri, elemente esențiale în studiul artei prelucrării metalelor prețioase, indiferent de arcaul cultural, ceea ce ne-a determinat să adăugăm studiului de mai sus și această a doua parte în care vom insista exact pe aceste aspecte deosebit de importante.

În Țările Române s-au semnalat lucrări ale unor argintari ruși încă din secolul al XVII-lea dar cu totul răzleț³. Fenomenul cunoaște o intensificare odată cu secolul al XVIII-lea dar, mai ales, în cel următor, urmare aproape firească a intensificării relațiilor – atât a celor comerciale cât, mai ales, a celor ce priveau spațiul ortodox est-european. Pătrund în teritoriile române numeroase obiecte destinate ceremonialului liturgic precum: potire, disce, zvezde, ferecături de sfinte icoane, de cruci sau de cărți specifice cultului ortodox care, toate, poartă amprenta specifică stilistică și tehnică a atelierelor rusești de proveniență⁴. Dacă pentru un ochi exersat cu acest domeniu al artei metalelor prețioase, identificarea provenienței este relativ lesnicioasă prin cunoașterea „codurilor” specifice argintăriei ruse, pentru cineva mai puțin experimentat identificarea este mai dificilă. Iată pentru ce vom încerca, în cele ce urmează, să dezvăluim acestora din urmă câteva dintre „secretele” procesului de investigare științifică.

În Rusia, la începutul secolului al XVIII-lea, mai exact în vremea lui Petru cel Mare, activitatea argintarilor și a aurarilor a fost reglementată prin organizarea acestora în bresle. Tot din secolul al XVIII-lea și continuând în secolul al XIX-lea o nouă reglementare impune tuturor atelierelor de orfevri să-și marcheze produsele cu 4 poansoane. Astfel, un prim indiciu care îi atrage atenția cercetătorului că ar avea în față un obiect provenit dintr-un atelier din Rusia îl

³ Pătrunderea argintăriei ruse pe teritoriul Țărilor Române (Moldova în special) a fost facilitată și de semnificativele relații culturale și religioase cu Rusia începând cu secolul al XVII-lea, din vremea domniei Movileștilor sau a lui Vasile Lupu. Recomand în acest sens studiile: Silviu Dragomir, „Contribuții privitoare la relațiile Bisericii românești cu Rusia în veacul XVII”, în „Academia Română-Memoriile secțiunii istorice”, seria, II, tom. XXXIV, 1912, p. 84-86, precum și excelentul studiu monografic, „Movileștii-Istorie, și spiritualitate românească”, Mănăstirea Sucevița, 2006.

⁴ A se vedea, V. Simion, *op.cit.*

reprezintă prezența, pe unul sau în mai multe locuri, a unui număr de 3 sau (mai ales) 4 poansonane.

Un prim poanson reprezintă **marca de oraș** ilustrată prin herbul (sigiliul, stema) orașului respectiv însoțit, de cele mai multe ori, de inițialele orașului. Spre exemplu, atelierele din Sankt Petersburg se individualizează prin prezența unui **vultur bicefal** însoțit de inițialele „SPB” (cu caractere slave „СІІВ”; asta până în primul sfert al secolului al XVIII-lea după care marca orașului va fi reprezentată prin **trei ancore** încrucișate.

Vulturul bicefal a devenit mai apoi marca comună a mai multor orașe din Rusia care se vor deosebi între ele prin prezența, în partea de jos a poansonului, a inițialelor orașului respectiv. Spre exemplu, vulturul bicefal însoțit de inițialele slave „BH” (VN), aparține orașului Velikii Novgorod, inițialele „IT” (GT) reprezintă orașul Tula („Gorod Tula”) ș.a. Tot cu un vultur bicefal își vor marca produsele și atelierele din Moscova (doar până la mijlocul secolului al XVIII-lea) după care emblema caracteristică va deveni Sf. Gheorghe călare, ucigând balaurul.

Alte mărci de oraș pot reprezenta, spre exemplu: *o figură umană* îmbrăcată într-un caftan lung, cu o sabie în mâna dreaptă („Țareviciul Dimitrie”), este emblema atelierelor din Uglici, *un cal* ce pășește spre stânga este marca centrului Ufa, *doi soboli* affrontați - centrul Tobolsk, *un șoim încoronat* și cu inițialele „СІ” (SG-„Gorod Suzdal”), reprezintă centrul Suzdal, *un tun pe așet* - centrul Smolensk, *trei pești affrontați*, într-un scut - centrul Saratov ș.a.m.d.⁵

Un alt poanson reprezintă **marca de calitate** înscrisă într-un cadru dreptunghiular în care sunt figurate inițialele controlorului și anul verificării. „Verificatorii” aveau obligația de a controla cu exigență calitatea artistică și tehnică a produsului și abia după ce se primea „avizul favorabil” produsul realizat de meșter putea fi comercializat sau predat comanditarului. Fiecare centru de argintari își avea propria sa listă cu verificatorii „acreditați”, de regulă aleși dintre meseriașii cu vechime și experiență în meserie. Produsele neconforme cu standardele de calitate ale breslei erau returnate meșterului care trebuia să le refacă, pe propriile sale cheltuieli.

A treia marcă reprezenta **poansonul meșterului executant**. Toți, absolut toți meșterii care au obținut dreptul de a figura într-o breaslă (în urma unor exigente teste și a unei îndelungate ucenicii) își aveau propriul poanson (inconfundabil) înregistrat în registrele breslei⁶.

---

⁵ Toate aceste informații, în lucrarea autorilor T. Goldberg, F. Mișukov, N. Platonova, M. Postnicova: *Orfevrăria și bijuteria rusă în sec. XV-XX (în lb. rusă), Moscova, 1967.*

⁶ Începând cu anul 1613 Moscova impune meșterilor poansonarea lucrărilor; cu toate acestea, cel mai vechi poanson existent datează din perioada 1651-1652. În jurul anului 1700, pe lângă poansonul de meșter, la Moscova se impune și cel al controlorului de calitate. V. Simion, *supra*.

În sfârșit, cel de al 4-lea poanson reprezenta *titlul de calitate a materialului*. Calitățile metalului prețios utilizat în Rusia, sunt următoarele: pentru aur - 375, 500, 583, 750 și 985 gr.‰; pentru argint, 750, 800, 875, 916 și 960 gr.‰; pentru platină - 950 gr.‰⁷.

Din anul 1896, în întreaga Rusie se impune un *poanson unic* reprezentând *profilul unei femei încununat cu o diademă*, orientat spre stânga și înscris într-un oval; din anul 1908, profilul este orientat spre dreapta. În oval mai sunt înscrise titlul metalului - „84”, până în anul 1939 și „56” pentru anii 1940, 1942, 1943 - precum și inițialele orașului.

În cele ce urmează ne-am propus să prezentăm câteva lucrări semnate de argintari ruși, identificați de noi în unele colecții de artă veche românească. Un număr important de astfel de lucrări ale căror autori au fost identificați de noi se află în bogata colecție de argintărie a Muzeului Național de Artă al României.

Un prim nume de argintar identificat este cel al lui SILUIANOV TIMOFEI FILIPOV, meșter care a activat la Moscova între anii 1760-1802. El este autorul a patru lucrări și anume, trei *Discosuri*⁸ și o *Zvezdă*⁹ pe toate acestea identificându-se atât marca de meșter („TC” sau „TC”) ¹⁰ precum și marca de control, datată, a meșterului controlor VIHLIAEV IVAN (meșter activ tot la Moscova între anii cca 1804-1818)¹¹, însoțite de marca de titlu a metalului. Pe baza acestor mărci de meșteri, lucrările pot fi datate între anii 1802-1817, ele fiind realizate din argint ciocănit, gravat și aurit, pe fiecare dintre ele figurând gravată câte o inscripție în limba rusă, conținând o invocatie liturgică.

Tot unui atelier din Moscova i-a aparținut și argintarul OBROSIMOV STEPAN¹² autor tot al unui *discos cu picior* realizat din argint parțial aurit și gravat ¹³ având pe margine gravată o inscripție liturgică în limba rusă. Controlorul de calitate al acestui discos este meșterul MOKKEEV MIHAIL al cărui poanson corespunde perioadei 1721-1722¹⁴ și în baza căruia s-a putut stabili și datarea piesei „1721-1722”.

Importantului atelier din Moscova i-a aparținut și argintarul AFINOGENOV PETR activ între anii 1719-1766¹⁵, identificat ca autor a 3 *discosuri*¹⁶. Poansonul

⁷ V. Simion, *supra*.

⁸ Inv. M.226/12.863, M.227/12.864. Pentru ambele, diam. = 18 cm., greutate = 172, respectiv, 177 grame. Discosul M.248/12.855, este un *discos cu picior* având înălțimea de 8,5-9 cm., diam. = 24,1 cm., greutate = 637 gr.

⁹ M.531/13.168. Zvezda face ansamblu cu discosul inv. M.248.

¹⁰ Identificat după studiul „*Argintari ruși...*” menționat la nota „5”, p. 191, nr. 1010, 1011, 1012.

¹¹ *Ibidem*, p. 177, nr. 611, 612.

¹² *Ibidem*, p. 190, nr. 989. Este semnalat ca activ din anul 1704.

¹³ Inv. M.244/12.881. Dimensiuni: diam. = 19,1 cm., greutate = 159 gr.

¹⁴ „*Argintari ruși...*”, p. 177, nr. 582-584.

¹⁵ „*Idem...*”, p. 188, nr. 936, 937, 938.

controlorului de calitate îi aparține argintarului KUNIKIN VASILII MATVEEV activ între anii 1745-1761¹⁷. Acest meșter moscovit a deținut un rol foarte important în societatea aurarilor din Moscova, în anul 1752 el patronând un atelier în care lucrau cca. 70 de persoane (ucenici, calfe și meșteri) și care, până la moartea sa în anul 1761, a avut privilegiul de a fi cel mai important furnizor de orfevrărie de cult pentru bisericile din Moscova. Mai semnalăm și alte lucrări provenite din importantul centru de orfevrerie care a fost Moscova. Un *discos*¹⁸ (18 marcat cu 4 poansoane (de meșter, de atelier, de titlu și de control) îl atribuim argintarului PETROV FEODOR (activ între anii 1760-1789)¹⁹, datarea sa („1787”) regăsindu-se imprimată în marca de atelier. La fel ca și celelalte obiecte de cult din această serie, discosul poartă pe margine o inscripție liturgică în limba rusă.

Un alt *discos cu picior*²⁰ îl are ca autor pe argintarul moscovit NAZAROV IVAN MIHAİLOV (activ între anii 1760-1795)²¹. Este marcat cu cele 4 poansoane tradiționale (de autor, de control, de titlu și de calitate), anul din marca de control ne indică și anul realizării: „1790”.

În marca de control descifrăm inițialele meșterului „A.B”, (în slavonă) identificat a-i aparține argintarului VIHLIAEV ALEXEI IVANOV activ la Moscova între anii 1781-1809²².

Ceva mai târziu este activitatea unui alt argintar - DEMENTEV SEMON-, (poanson cu inițialele „СД”) ²³ activ tot la Moscova între anii 1827-1856, identificat tot ca autor al unui *discos*²⁴ realizat din argint aurit și gravat cu inscripție liturgică în limba rusă; lucrarea l-a avut ca verificator de calitate pe argintarul ANDREI ANTONOVICI KOVALSKI²⁵, cel al cărui poanson datat („A.K”, 1842”) se găsește alături de celelalte 3 mărci obligatorii.

Nu putem încheia capitolul dedicat argintarilor din Moscova fără a-i menționa și pe autorii unor ferecături de Evanghelii care au servit în bisericile

---

¹⁶ Inv.: M.242/12.879; Dimensiuni: diam. = 19,2 cm., greut. = 265 gr. și 2 discosuri cu picior: a) inv. M.223/12.860, dimensiuni: diam. = 11 cm., greut. = 50 gr. și b) inv. M. 224/12.961; dimensiuni: diam. = 11 cm., și greut. = 44 gr.

¹⁷ „Argintari ruși...”, p. 188, nr. 943. Pe lângă mărcile de meșter, de control și de calitate a metalului se mai află încă o marcă „BA”, neidentificată.

¹⁸ Inv. M.225/12.862. Realizat din argint gravat. Dimensiuni: diam. = 12,8 cm.

¹⁹ „Arginari ruși...”, p. 192, nr. 1030-1032.

²⁰ Inv. M.245/12.882. Dimensiuni: diam. = 21,2 cm.; greut. = 300 gr.

²¹ „Argintari ruși...”, p. 184, nr. 811.

²² „Argintari ruși...”, p. 177, nr. 604, 605.

²³ „Argintari ruși...”, p. 190, nr. 927.

²⁴ Inv. M.320/12.867. Dimensiuni: diam. = 15,2 cm.; greut. = 128 gr.

²⁵ „Argintari ruși...”, p. 178, nr. 617, 618.

ortodoxe din Țările Române. O astfel de *ferecătură de Evanghelie*²⁶ care a fost tipărită tot la Moscova (în anul 1789, luna august), are, pe copertile din catifea roșie, 4 aplice realizate din argint ciocănit, cizelat și aurit precum și 4 medalioane din email pictat. Pe fiecare aplică se află cele 4 mărci caracteristice: de meșter, de control, de titlu și de oraș. Pe baza acestora, autorul posibil al acestei ferecăture a fost identificat în persoana argintarului GHILDEBRAND ALEXANDR BOGDANOV („A.I”) activ după anul 1753²⁷, controlorul lucrării fiind argintarul VIHLIAEV ALEXEI IVANOV (1781-1809)²⁸ în al cărui poanson de control („A.B.”) se află și anul realizării („1790”). O altă *Evanghelie*, tipărită la mănăstirea Neamț în anul 1821, poartă 4 aplice realizate din argint ciocănit, cizelat și aurit marcate, fiecare, cu cele 4 poansoane specifice: de meșter, de control, de atelier și de titlu. Autorul identificat este argintarul KALAȘNICOV STEPAN DIMITRIEV („C.K.” - activ între anii 1706-1794)²⁹, anul realizării fiind stabilit după data din marca de control („1770”) a monogramistului „B.A.” (neidentificat).

Un nume important dintre cele care au activat la Moscova în prima jumătate a secolului al XIX-lea în domeniul orfevrăriei, a fost și IVAN SEMENOVICI GUBKIN. Negustor de frunte, acesta, la fel ca și predecesorul său Kunikin, a pus bazele unui mare atelier de lucru în anul 1841, preluat, după moartea sa de fiii săi Serghei Ivanovici și Dimitrie Ivanovici. Acest atelier număra, în anul 1861, peste 80 de lucrători și se estima că veniturile firmei ajungeau la cca 500.000 de ruble. Acest Gubkin este autorul unei *ferecăture de evangheliar*, realizată din argint, în al doilea sfert al secolului al XIX-lea și înnobilită cu medalioane din email pictat³⁰, numele meșterului („Gubkin”) fiind însoțit, pe copertă, de cele 3 poansoane obligatorii (de atelier, de titlu și de control).

Așa cum s-a precizat și în prima parte a acestui studiu, un al doilea centru foarte important de producție a orfevrăriei ruse l-a reprezentat Sankt Petersburg. Firesc, atâta timp cât orașul de pe Neva a fost capitala marelui Imperiu țarist,

²⁶ Inventar Tp. 89/12.606. Vezi despre lucrare, Victor Simion, „*Vechi tetraevangheliare îmbăcate în coperti din metal prețios*”, în vol. *Pro Patrimonio, Studii de artă veche românească*, p. 40, cat. 43.

²⁷ „*Argintari ruși...*”, p. 179, nr. 656.

²⁸ *Idem*, p. 177, nr. 604-605.

²⁹ *Idem*, p. 190, nr. 982. Diferența dintre anul tipăririi (1821) și anul realizării aplicelor (1770) nu trebuie să surprindă întrucât, în acea perioadă, s-a folosit (și s-a întâlnit) frecvent montarea pe unele Evanghelii nou-tipărite a unor ferecăture provenite de la lucrări mai vechi, uzate sau scoase din uz.

³⁰ Inv. Tp.51/12.568. Evanghelia are două părți: o parte, tipărită în versiune grecească la Veneția, în anul 1818 și o a doua parte, în versiunea românească, tipărită la Buzău la data 8 mai 1837, cu cheltuiala episcopului Chesarie al Buzăului, tipografi fiind Constantin Raicovici și Petre Golea, având ca ajutoare („așezători de slove”) pe Petre Bărbulescu și Marin Diaconescu. Cuprinde gravuri executate de ieromonahul „Costaitie”, Vezi și, V. Simion, „*Pro Patrimonio...*”, cat. 56.

„consumator” masiv de obiecte de preț realizate din aur, argint, pietre prețioase ș.a.m.d. Să nu uităm că aici a funcționat și celebrul atelier de bijuterii Faberger, furnizor al curții țarilor a cărui faimă a depășit, pe atunci, hotarele Rusiei.

Două lucrări aparținând unui argintar din Sankt Petersburg au fost identificate și în colecția secției de artă veche a Muzeului Național de Artă al României: este vorba de două *discosuri*³¹ care poartă marca meșterului EUSTAFIE SILANȚEV („*ЕФЦ*”, activ între anii 1810-1846)³² și a controlorului de calitate DIMITRIE ILICI TVERSKOI („*ДТ*”) activ între anii 1834-1850³³, alături de care se află și mărcile de titlu de metal și de oraș. Ambele lucrări, realizate din argint aurit și gravat, sunt datate (în marca de control) „1839” și poartă inscripții cu caracter liturgic, gravate. Nu am reușit să identificăm pe autorul unei alte *ferecături de Evanghelie*³⁴ (aplice) care „se semnează” cu inițialele „*I.P.M.*”, dar am reușit să-l identificăm pe argintarul controlor de calitate semnat cu inițialele „*H.M.*” (caractere slavone) în persoana meșterului MOSCIALIN NICHIFOR a cărui activitate este consemnată între anii 1772-1800³⁵ datarea ferecăturii („1790”) fiind făcută pe baza anului marcat în poansonul de oraș³⁶.

Unui atelier din *Kameneț-Podolsk* îi aparține și *discosul cu picior*³⁷ ai cărui realizatori semnați cu monogramele „*C.F.*” și „*K.K.*” (utimul, fiind controlorul) nu au putut fi identificați, dar a putut fi identificată marca de atelier precum și data realizării („1762”) marcată în monograma controlorului³⁸.

Alte nume de argintari ruși identificați în colecția Muzeului Național de Artă al României sunt autori ai unor *linguri liturgice de împărtășanie*. Pe una dintre acestea³⁹ realizată din argint aurit și gravat, nu a putut fi identificat autorul (monogramistul „*T.C.*”) ci a fost identificat doar meșterul-controlor în persoana argintarului moscovit IVAN VIHLIAEV („*ИВ*”, activ între anii 1804-1818) în al

---

³¹ Inv. M.228/12.865, dimensiuni: diam. = 12,9 cm.; greut. = 62 gr.; și Inv.M.1805/69.804, dimensiuni: diam. = 12,8 cm., greut. = 135 gr.

³² „*Argintari ruși...*”, p. 200, nr. 1258.

³³ *Idem*, p. 199, nr. 1205.

³⁴ Inv. Tp.39/12.556. Tiparul lucrării a fost realizat la Veneția în anul 1765 (versiunea greacă) și la Buda, în anul 1812 (versiunea în limba română). Conține gravuri semnate de renumitul gravor vinez Wenzel Enghelman, datate 1795. Vezi și V. Simion, *op.cit.*, p. 32, cat 41.

³⁵ „*Argintari ruși...*”, p. 199, nr. 1194.

³⁶ Ca și în cazul ferecăturii anterioare, și aici, aplicele provin de la o tipăritură mai veche și nu sunt contemporane cu anul de realizare finală a Evangheliei.

³⁷ Inv. M.243/12.880. Dimensiuni: diam. = 20,8 cm., greut. = 230 gr.

³⁸ „*Argintari ruși...*”, p. 167, nr. 286, 287, 289. Autorii lucrării menționează la pagina de prezentare a acestui centru că autorii monogramelor „*C.F.*” și „*K.K.*” nu au putut fi identificați.

³⁹ Inv. M.442/13.079.

cărui poanson se află și data lucrării „1817”⁴⁰. În aceeași situație se află și o altă lingură semnată de monogramistul „*AL*” („*AT*”) din Moscova, aici fiind însă identificat numele meșterului controlor: DUBROVIN NIKOLAI LUKICI („*HD*”, activ între anii 1822-1855), anul din poansonul acestuia („1828”) permițând și datarea lucrării.

Câteva pahare au fost și ele realizate în ateliere din Rusia. Dacă unora nu li s-au putut identifica (deocamdată) autorii poansoanelor⁴¹, am avut, în schimb, șansa de a-l identifica pe autorul a două frumoase păhăruțe ornamentate cu elegante motive în niello: este vorba de argintarul moscovit V. DIMITRIEV care a activat în al treilea sfert al secolului al XIX-lea⁴². Se pare că a fost unul din meșterii renumiți din Moscova, din documentele vremii semnalându-se că, în atelierul său, lucrau în acea vreme, nu mai puțin de alți 6 argintari plus 10 ucenici.

Și în colecția Patriarhiei Române au fost identificate, recent, o serie de „argintării” lucrate în ateliere din Rusia. O iconiță reprezentând Sfânta Treime⁴³ este realizată de monogramistul „*IE*” („*IE*”) din Moscova, datată, după marca de titlu, „1880-1890”⁴⁴.

O altă iconiță, îmbrăcată în argint aurit și reprezentându-l pe Iisus Hristos⁴⁵, îl are ca autor pe argintarul moscovit MINEEV ILIA STEPANOV („*IM*”), activ între anii 1835-1875⁴⁶. Tot o îmbrăcămintă de icoană reprezentând pe Maica Domnului și un grup de mucenice⁴⁷ are imprimate pe margine, mărcile de meșter „*AM*”, (indicând drept autor posibil (?) pe argintarul IACOVLEV MIHAIL, activ între 1821-1823)⁴⁸ și „*HD*” și anul „1835” (indicând pe controlorul de calitate DUBROVIN NICOLAI LUCHICI, activ între anii 1822-1855)⁴⁹.

Aceste câteva informații inedite privitoare la argintăria din Rusia sunt rezultatul unor îndelungate cercetări personale. Din păcate dorind să verific unele informații referitoare la lucrările aflate în patrimoniul Muzeului Național de Artă al României, am întâmpinat neașteptate dificultăți. Știind cât de laborioasă este cercetarea în acest domeniu, consider că datele de mai sus pot servi, pentru cei interesați, drept o sursă importantă de informații având în vedere puținătatea datelor despre orfevrăria rusă. Tot din acest motiv ne-am îngăduit să completăm

⁴⁰ „Argintari ruși...”, p. 177, nr. 611, 612.

⁴¹ Paharele cu nr. inv. M.1816 (meșter, monogramistul „AOP” din Moscova, datat „1773”), și in. M.1672 (meșter, monogramistul „AK”, din Moscova).

⁴² Inv. nr. M.1673/68.469 și M.1674/68.470. Vezi, „Argintari ruși”, p. 187, nr. 886.

⁴³ Inv. 1312, dimensiuni: 22 cm. x 17,5 cm., Argint aurit, cizelat, gravat.

⁴⁴ „Argintari ruși...”, p. 153, nr. 14 și 15.

⁴⁵ Inv. 1462. Dimensiuni: 31 cm. x 26,5 cm.

⁴⁶ „Argintari ruși...”, p. 157, nr. 83. Are mărci de meșter și de atelier, pe ramă și pe riza.

⁴⁷ Inv. D.1457.

⁴⁸ „Argintari ruși...”, p. 187, nr. 96 a.

⁴⁹ *Idem*, p. 178, nr. 614.

acest studiu și cu o selecție de mărci reprezentând atelierele de producție cu activitatea cea mai remarcabilă. Bibliografia pe care o indicăm la sfârșit, destul de restrânsă, poate servi și ea ca un mijloc de informare pentru cei interesați.

Bibliografie:

Alpatov, M.V. *Arta rusă din cele mai vechi timpuri până la începutul secolului al XVIII-lea*, Moscova, 1955 (în lb. rusă).

Arta decorativă rusă. Moscova, 1965 (în lb. rusă).

Goldberg, T.G. *Studiu asupra argintăriei din Rusia în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, Moscova, 1947 (în lb. rusă).

Goldberg, T.G., Mișukov, F., Platonova, N.G., Postnicova-Loseva, M. *Orfevrăria și argintăria rusă în secolele XV-XX*, Moscova, 1967 (în lb. rusă).

Pisarskaia, L.V., *Produse ale orfevrăriei și argintăriei rusești, secolele XII-XVII*, Moscova, 1967 (în lb. rusă).

Pisarskaia, L.V., Platonova, N., Ulianova, B., *Emailul rus în secolele XI-XVII*, în *Arta veche rusă*, Moscova, 1968 (în lb. rusă).

Postnicova-Loseva, M., *Piese din argint din Novgorod în secolele XVI-XVII*, în *Arta veche rusă*, Moscova, 1968 (în lb. rusă).

Râbacov, B.A., *Meșteșugurile în Rusia veche*, Moscova, 1948 (tradus în mss).

Vașcov, S., *Arta religioasă*, Moscova, 1911 (în lb. rusă).

MĂRCI DE MEȘTERI, DE ATELIERE ȘI DE CONTROL MENȚIONATE ÎN TEXT

Sursa acestor mărci și poansoane a fost volumul „*Orfevrăria și bijuteria rusă în sec. XV-XX*”, (în text, la „Note”, menționat „*Argintari ruși.*”), în limba. rusă, Moscova, 1967.

I- Cele patru tipuri de mărci caracteristice orfevrăriei ruse

p. 156
nr. 12, 16, 17,
Mărci de
oraș

p. 154
nr. 59
Mărci de
meșter

p. 154
nr. 45
Mărci de
control

p. 153,
nr. 33
Mărci de
calitate

II. Mărci de meșteri identificate

	p. 191, nr. 1010 1011, 1012	SILUIANOV TIMOFEI FILIPOV (1760-1802)
.	p. 190, nr. 989	OBROSIMOV STEPAN (după 1704)
.	p. 188, nr. 938	AFINOGHENOV PETR (după 1726)

.	p. 192, nr. 1030 1031	PETROV FEODOR (1760-1789)
.	p. 184, nr. 811	NAZAREV IVAN MIHAILOV (1760-11795)
.	p. 200, nr. 1250	EUSTAFIE SILANȚEV (1810-1846)
.	p. 187, nr. 886	V. DIMITRIEV
.	p. 156, nr. 83	MINEEV ILIA STEPANOV (1835-1875)
.	p. 187, nr. 906a	IACOVLEV MIHAIL (1821-1823)
0.	p. 190, nr. 977	DEMENTEV SIMEN (1826-1856)
1	p. 179, nr. 656	GHILDEBRAND ALEXANDR BOGDANOV (după 1752)
2.	p. 190, nr. 982	KALASNIKOV STEPAN DIMITRIEV (1706-1794)
3.	p. 183, nr 772 774	IVAN SEMEONOVICI GUBKIN

III. Mărci de meșteri de control

4.	p. 177, nr. 611 612	VIHLIAEV IVAN (1804- 1818)
5.	p. 177, nr. 582, 583, 584	MOKEEV MIHAIL (1721-1722)
6.	p. 188, nr. 943	KUNIKIN VASILII MATEEV (1745-1761)
7.	p. 177, nr. 604 605	VIHLIAEV ALEXEI IVANOV (1781-1809)
8.	p. 178, nr. 617	ANDREI ANTONOVICI KOVALSKI (1827-1856)
9.	p. 199, nr. 1205	DIMITRIE ILICI TVERSKOI (1810-1846)
0.	p. 199, nr. 1194	MOSCIALIN NICHIFOR (1772-1800)
1	p. 178, nr. 614	DUBROVIN NIKOLAI LUKICI (1822-1855)

IV. MĂRCI ALE UNOR CENTRE DE AURARI DIN RUSIA

2.	p. 154, nr. 28, 35	Centrul ARHANGHELSC
3.	P. 155, nr. 46	Centrul ASTRAHAN
4.	p. 155, nr. 54	Centrul BAKU
5.	p. 156, nr. 59	Centrul VELIKII USTIUG

*CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA ARGINTĂRIEI RUSE DE PE TERITORIUL ȚĂRILOR
ROMÂNE. ATELIERE ȘI MEȘTERI*

6.	p. 158, nr. 108	Centrul VILNA
7.	p. 159, nr. 113	Centrul VLADIMIR
8.	p. 161, nr. 183	Centrul VORONEJ
9.	p. 164, nr. 226	Centrul KAZAN
0.	p. 165, nr. 258	Centrul KALUGA
1.	p. 167, nr. 293	Centrul KIEV
2.	p. 169, nr. 347 348	Centrul KOSTROMA
3.	p. 173, nr. 445 p. 174, nr. 749	Centrul MOSCOVA
4.	p. 195, nr. 1115	Centrul NOVGOROD
5.	p. 196, nr. 1150	Centrul ODESA
6.	p. 198, nr. 1173 1177	Centrul SANKT PETERSBURG
7.	p. 220, nr. 1722	Centrul PSKOV
8.	p. 221, nr. 1748	Centrul RIGA
9.	p. 223, nr. 1779	Centrul SARATOV
0.	p. 228, nr. 1868	Centrul IAROSLAV

**STABILIREA ARMENILOR ÎN TRANSILVANIA ȘI ÎNFIINȚAREA
ORAȘELOR ARMENOPOLIS¹ ȘI ELISABETHOPOLIS²****THE SETTLEMENT OF THE ARMENIANS IN TRANSYLVANIA AND
THE ESTABLISHMENT OF THE CITIES OF ARMENOPOLIS AND
ELISABETHOPOLIS**

Laura-Alexandra Lăptoiu*

Abstract

The present study tries to present a complex historical phenomenon – the exodus of the Armenians settled in the Romanian Principalities during the 10th-11th centuries, especially the massive migration of Armenians from Moldavia to Transylvania at the end of the 17th century and the events that generated it. In 1700, respectively in 1733, Armenians from Transylvania established the cities of Armenopolis and Elisabethopolis. Because of their exceptional skills in crafts and mercantile activities, the Armenians were considered indispensable for the commercial network of the Principality of Transylvania, thus obtaining several rights and privileges, which led to the development of the two cities. At the end of the 18th century Armenopolis and Elisabethopolis were given, by the Austro-Hungary Monarchy, the status of „Free Royal Cities”.

Keywords: Armenians, Transylvania, Moldavia, Armenopolis, Elisabethopolis, Gherla, Dumbrăveni, free royal city, Austro-Hungary.

Istoria armenilor din România de astăzi este milenară și începe încă din secolele X-XI, când au început peregrinările dinspre leagănul lor natural - Podișul anatolian, refugiindu-se din calea cuceritorilor bizantini, perși sau otomani. Apariția armenilor în spațiul carpato-danubiano-pontic este un fenomen istoric complex, care necesită mai multe direcții de cercetare. Armenii de la noi se împart în două categorii, după criteriul perioadei în care au sosit în acest spațiu – în

¹ În limba română: *Gherla*. La fondarea sa, în 1700, orașul a primit numele de *Armenopolis*, orașul armenilor. În timpul monarhiei Austro-Ungare, orașul căpătat numele maghiar de *Szamosújvár* (*Cetatea nouă de pe Someș*). După 1918, orașul revine la vechiul său nume, *Gherla*, denumire preluată de la satul aflat în apropierea orașului nou-înființat.

² În limba română: *Dumbrăveni*, mai de mult *Ibaşfalău*. Orașul primește denumirea de *Elisabethopolis* în 1733, odată cu diploma acordată armenilor de aici de către împăratul Carol al VI-lea. După anul 1918, localitatea se numește *Dumbrăveni*.

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul de Istorie Contemporană din cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană.

vechii³ armeni și armenii din Transilvania. Lucrarea de față are în vedere, în special, cea de-a doua categorie, armenii din Transilvania.

Vechii armeni au sosit în valuri compacte din veacul al XIV-lea, motivele emigrării lor de-a lungul Evului Mediu au fost multiple. Până în prima jumătate a secolului al XIII-lea, sunt cunoscute cinci mari valuri de emigrare ale armenilor din fosta capitală a Armeniei Mari: primul val către Europa de Est a urmat cuceririi capitalei Ani de către selgiucizi, în 1064, când populația s-a îndreptat către Cilicia, Crimeea și Polonia; al doilea val a fost cauzat de invazia tătară din 1239, valul îndreptându-se către Polonia și Moldova; cel de-al treilea exod, din 1299, s-a îndreptat spre Crimeea și s-a datorat opriștirilor suferite sub tătari; cutremurul din 1319 a distrus capitala Ani producând foamete și determinând, din nou, populația armeană să ia calea pribegiei; un ultim eveniment major din acea perioadă care a dislocat populații importante de armeni a fost provocat de invazia mongolă, în 1342⁴.

De reținut este faptul că cei care emigrau făceau parte din pături înstărite și totodată culte din Armenia veche, aristocrați, comercianți⁵, populații care, ulterior, au avut un rol însemnat în dezvoltarea principalelor centre urbane în care s-au așezat. Kristóf Szongott (1843-1907), profesor și cercetător al istoriei armenilor, scria în *Monografia*⁶ sa despre orașul Gherla: „Armenii [de aici] se trag din familii deosebite; strămoșii noștri locuiau în cetatea de scaun Ani, capitala Armeniei [...]. Trăiau în lux și bunăstare. Acest popor oriental faimos răspândește cultura, dezvoltă științele, ocrotește artele și avea relații comerciale extinse”.

Armenii au format în România colonii și comunități puternice care au rezistat în timp, lăsând urme ale vieții lor în toponimia și arhitectura locurilor. Primul semn al prezenței armenilor pe teritoriul român este un epigrafit citit, la începutul secolului al XX-lea de Grigore Goilav, pe o piatră tombală de la Cetatea Albă, care consemnează anul 416 al erei armenilor⁷, respectiv anul 967 d. Hr.⁸ La

³ Lucian Nastasă, „Studiu introductiv” la Kristóf Szongott, *Orașul Liber Regal Gherla (1700-1900): metropola armeano-maghiară*, Vol. III, volum îngrijit de Lucian Nastasă, traducere Andrea Ghiță, București, Edit. Ararat, 2012, p. 8.

⁴ Tigran Grigorian, *Istoria și cultura poporului armean*, București, Editura Științifică București, 1993, p. 384.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Monografia orașului regal maghiar Gherla* a apărut între 1893 și 1901, în limba maghiară, în trei volume, fiind completată de alte două lucrări fundamentale pentru trecutul armenilor din această regiune – *Genealogia familiilor armenesti din Ungaria* (1898) și *Etnografia armenilor din Ungaria* (1903), toate acestea fiind tipărite la Gherla, la Editura „Aurora” a lui Andrei Todoran, ce a funcționat între 1881 și 1913. Toate cele trei volume ale Monografiei, dar și *Etnografia...* au fost traduse în limba română, la Editura Ararat, între 2012-2015.

⁷ Calendarul armean folosește cifre armenesti și începe din anul 552 (11 iulie) din calendarul gregorian.

⁸ Vlad Bedros, *Patrimoniul artistic armenesc în România. Între nostalgia exilului și integrarea culturală*, București, Editura NOI Media Print, p. 34.

fondarea Principatului Moldovei în secolul al XIV-lea, armenii se regăseau deja pe acest teritoriu, prezența lor în centrele comerciale contribuind la întemeierea și consolidarea noului stat⁹. Coloniile armenesti fiind foarte vechi, au primit protecția și privilegii din partea domnitorilor moldoveni. Alexandru cel Bun i-a statornicit la Iași, Botoșani, Vaslui, Dorohoi, Hotin, Cetatea Albă și în special la Suceava¹⁰.

Prezența armenilor în Transilvania, deși este atestată aproape în aceeași perioadă cu cea a armenilor din Moldova (secolele X-XI), de-a lungul Evului Mediu este sporadică. Abia din a doua jumătate a secolului al XVII-lea se poate vorbi despre o populație armenescă semnificativă în Ardeal, cu „efecte” în plan economic și social¹¹.

Primele menționări ale armenilor în spațiul transilvănean sunt înregistrate de către cronicarii Simon de Kéza și Thuróczy János care relatează că în regatul maghiar, sub ducele Geza (972-997) și în vremea regelui Ștefan cel Sfânt (997-1038) se stabiliseră nu numai boemi, polonezi, greci, hispanici, arabi și indigeni balcanici, ci și unii armeni, cărora le-au fost acordate privilegii și titluri de noblete. Într-un hrisov al regelui Ludovic al IV-lea, din 1281, se vorbește de „Terra Armenorum” (Pământul armenilor) și de „Monasterium Armenorum” (Mănăstirea armenilor). Începând cu secolul al XV-lea, în Bazinul Carpatic, numărul armenilor începe să crească, în urma invaziei regelui Ioan Albert al Poloniei (1492-1510) în Moldova. Totodată, același rege începe persecutarea armenilor din Polonia care aveau legături strânse cu armenii din Moldova¹², ceea ce a dus la emigrarea a circa 700 de familii armene în Ungaria, Transilvania și Galiția. Armenii din Moldova au continuat să se refugieze în Transilvania, în special pe fondul prigoanei voievodului moldovean Ștefan Rareș (1551-1552). Voievodul a obligat armenii să-și lăpăde credința străbună și să treacă la religia ortodoxă greacă, declarând un „război sfânt” cu scopul de a șterge impresia defavorabilă făcută de fratele său care trecuse la mahomedanism. Cei care se opuneau erau amenințați cu schingiuirea, moartea sau erau siliți să-și părăsească țara¹³.

---

⁹ Iorga afirma: „[...] Principatul Moldovei a fost creat pe calea comerțului, iar acei care au urmat această cale a comerțului au devenit colaboratori la crearea statului național român în Moldova”.

¹⁰ Carmen Mihalache (coord.), *Istorisiri armene: de la Ararat la Strada Armenească*, București, Editura Martor, 2015, p. 25.

¹¹ Lucian Nastașă, *op.cit.*, p. 10.

¹² Nicolae Gazdovitz, *Istoria armenilor din România (de la începuturi, până la 1900)*, Editura Ararat, București, 1996, p. 76.

¹³ Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, vol. I, p. 174, A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiana*, Cartea Românească, București, 1929, vol. VII în Virgil Pop, *Armenopolis, oraș baroc*, Ed. a II-a, revizuită și adăugită, Prefață de Nicolae Sabău, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2012, nota 28, p. 27.

Perioadelor de prigoană din Moldova se adăugau și coliziunile de ordin economic și religios tot mai dese, de la sfârșitul secolului al XVI-lea și secolul al XVII-lea, dintre armeni și greci, cele două etnii dominau rețele comerciale ale Moldovei¹⁴, dar și expansiunea Imperiului Otoman, instituirea domniilor fanariote în Țările Române – grecii beneficiind de avantajele noii puteri.

În a doua parte a secolului al XVII-lea, Răscoala lui Hâncu reprezintă un nou conflict la care armenii devin un factor activ. Impozitarea grea impusă de Gheorghe Duca îi afectează pe negustorii armeni care se alătură răzmeriței, văzută și ca o rezistență contra incipientului element fanariot¹⁵. Înfrângerea revoltei serdarului Mihail Hâncu (1671) și uneltirile împotriva lui Duca Vodă a adus, pentru mulți membri ai elitei armene care se expuseseră în desfășurarea ei, un nou exod. În iarna anului 1671/1672, se produce cel mai mare aflux de populație armenească din Moldova către Transilvania, de data aceasta deplasarea realizându-se compact și organizat. Valul de emigranți, apreciat la 3.000 de familii, și-a petrecut iarna în pădurile din Munții Carpați. Refugiații trimit mai întâi o solie principelui cu cererea de a li se permite așezarea în Transilvania. În primăvara anului 1672, când trecătorile se deszăpezesc, armenii pătrund în Transilvania, obținând probabil un acord verbal, pentru că primul act emis de Mihai Apafi I (1661-1686) privitor la permisiunea armenilor de a se așeza în Transilvania datează din 1680¹⁶.

La invitația principelui Transilvaniei, armenii s-au stabilit în apropierea frontierei dintre Moldova și Transilvania, la periferia spațiului intracarpatic, în orașele: Bistrița, Gheorgheni (1654), Gurghiu, Frumoasa, mai apoi la Dumbrăveni (în 1658) și Gherla.

Principele reformat Mihai Apafi I a acordat „companiilor de armeni” dreptul la autonomie și comerț liber, la exercitarea de meșteșuguri, alegerea unor judecători proprii¹⁷ cu scopul de a da revitaliza negoțul și meseriile decăzute din cauza războaielor cu turcii dar și cu intenția de a-i determina să treacă la protestantism. La Gheorgheni, dar și în alte orașe, armenii au avut chiar primari proprii.

Valul de armeni ce au trecut în Transilvania după 1672, s-a împărțit în trei principale direcții de pătrundere: primul grup s-a îndreptat spre Bistrița (prin pasul Dornelor), fiind însoțit de către episcopul gregorian al armenilor din Moldova, Minas. Acesta și-a păstrat reședința la Bistrița până în anul 1712. Cel de-al doilea

¹⁴ Pentru a exemplifica și mai mult antinomia dintre armenii și grecii din Moldova vom aminti cunoscutul proverb, provenind probabil din acele vremuri: „Este nevoie de doi greci ca să păcălească un evreu, dar e nevoie de doi evrei ca să păcălească un armean”.

¹⁵ Vlad Bedros, *op.cit.*, p. 42.

¹⁶ Virgil Pop, *op.cit.*, pp. 27-28.

¹⁷ Tigran Grigorian, *op.cit.*, p. 389; Arcadie M. Bodale, Claudia Tărnăuceanu, „Două documente din veacul al XVIII-lea de la Finanz-Und Hofkammerarchiv din Viena, referitoare la înobilizarea armenilor plecați din Moldova la Gherla” în *Cercetări istorice (serie nouă)*, Vol. XXXIV, Iași, Editura Palatului Culturii, 2015, publicația Muzeului de Istorie a Moldovei (Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași), p. 162.

grup, cel mai numeros, trece prin pasul Bicazului și se stabilește la Gheorgheni și Ditrău. Cel de-al treilea grup de armeni au trecut prin pasul Ghimeș-Palanca și s-au așezat la Frumoasa (Harghita) și Târgu Secuiesc.

Refugiaților stabiliți în orașele amintite li s-au mai adăugat alte convoaie de armeni, ca urmare a celor două războaie turco-polone, duse pe teritoriul Moldovei în 1672 și 1683 și care au încurajat jafurile în orașele din nord a Moldovei, unde se aflau cei mai mulți armeni, având drept consecință diminuarea comerțului, dar și convoaie de armeni moldoveni ce au emigrat în Polonia și care, siliți de autoritățile locale polone să se convertească la catolicism, s-au refugiat în Transilvania, în speranța că vor reveni în Moldova. Astfel, grupul etno-cultural armean se conturează pregnant în Ardeal, formând comunități compacte și deosebit de dinamice economic¹⁸. Aplecarea lor către comerț și mica manufactură a avut un rol însemnat în dezvoltarea principalelor centre urbane transilvănene, armenii devenind purtători ai modernității în acest spațiu.

Armenii stabiliți în Transilvania deja în secolul al XVII-lea și pe parcursul secolului al XVIII-lea au primit regulat de la împărat diferite diplome privilegiale, care au sprijinit activitatea lor comercială și industrială, ceea ce a atras antipatia celorlalte etnii din Transilvania împotriva armenilor¹⁹. La Bistrița, comercianții sași, iar la Gheorgheni, cei maghiari nu au văzut cu ochi buni concurența pe care le-o făceau nou-veniții. În 1712, sașii bistrițeni i-au acuzat pe armeni de declanșarea epidemiei de ciumă, care se răspândise în acele părți în acel an. Conform conducerii orașului, armenii au fost constrânși să părăsească Bistrița în 24 de ore²⁰, aducând o parte din armenii imigranți, din nou, pe calea exilului.

Astfel, o parte din armenii proveniți din Moldova au hotărât întemeierea de orașe proprii autonome. Au luat naștere atunci două orașe armenesti: Gherla (*Armenopolis*, în latină, *Armenienierstadt*, în germană, *Szomosújvar*, în maghiară, *Hajakalak*, în armeană) și Dumbrăveni, mai demult Ibașfalău (*Elisabethopolis*, în latină, *Elisabethstadt*, în germană, *Erzsébetváros* sau *Ebesfalva*, în maghiară și *Ibașfalau*, *Yelisabet'owpolis*, în armeană). Numele multor familii de armeni încă amintesc de originea moldovenească: Așți (de la Iașiți), Urmanți (adică de la Roman), Bocianți (de la Botoșaniți, din Botoșani), Focșanți (din Focșani), Sociovti (din Suceava)²¹ ș.a.

Întemeierea acestor orașe coincide cu extinderea dominației austriece asupra Transilvaniei, monarhia austriacă folosindu-se de Biserica Catolică pentru a-și întări poziția în noua provincie ocupată, împotriva elementelor reformate și a populației române greco-ortodoxe. În paralel, după o activitate misionară în

---

¹⁸ Lucian Nastasă, *op.cit.*, p. 11.

¹⁹ Rita Bernád, Kovacs Bálint, *Arhiva de Colecție Armeano-Catolică din Gherla*, Budapesta-Alba Iulia- Leipzig, 2011, p. 115.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Tigran Grigorian, *op.cit.*, p. 389.

Transilvania de peste 6 ani (1684-1690), prelatul catolic uniat Oxendiu Verzerescul²² (1655-1715) (fig. 1), cleric originar din Botoșani și educat la Roma, la Sfânta Congregație de Propaganda Fide, a reușit convertirea a 3.000 de familii armenesti²³ din Transilvania la catolicism, fapt pentru care va fi răsplătit de autorități cu gradul de episcop al armenilor catolici din Transilvania și titlul de baron. Inițial, armenii au opus o rezistență puternică față de încercările prelatului de a-i converti, însă, alături de promisiunile Habsburgilor pentru obținerea dreptului de a stăpâni pământuri și de a fonda orașe proprii autonome, această perspectivă a părut atunci mult mai sigură, iar refugiații armeni au acceptat ceea ce, cu câteva decenii în urmă, pe teritoriu polonez, fusese de neacceptat²⁴. După unirea cu Roma, în 1696, episcopul Verzerescul obține pentru armeni, de la Viena, arendarea vadului Gherlei – pentru ca „toate familiile armenesti, mai cu seamă cele care odinioară au locuit în Moldova, iar acum trăiesc ca venetici risipiți în Ardeal, să se adune după placul fiecăruia [...] în orașul regesc²⁵” (Gherla).

Actul de fondare a Armenopolisului este diploma emisă, în anul 1700, de către împăratul Leopold I (1657-1705), prin care se pun bazele orașului de pe Someș, armenii obținând dreptul de a cumpăra terenurile necesare pentru construirea lui. Armenii au obținut acest drept contra sumei – foarte mari pentru acea vreme, de 25.000 de florini²⁶. Tot atunci se instalează și 70 de familii armenice expulzate de sașii bistrițeni. Aici locuiau armeni încă din 1672 și exista o cetate (Cetatea Nouă de pe Someș sau Cetatea lui Martinuzzi, părăsită) iar mai la nord de aceasta un sat, numit Gherla, devenit mai târziu un cartier al noului oraș – de la care, mai târziu, orașul a preluat numele.

Armenopolis este singurul oraș din Imperiul Habsburgic construit după un plan prestabilit, anticipând epoca reșezărilor administrative raționale de la începutul secolului al XVIII-lea. Conform mai multor surse, arhitectul orașului a fost un armean, Alexaian, chemat special de la Roma²⁷, care a elaborat planul

²² Există mai multe versiuni ale numelui lui Oxendiu Verzelescul, precum Oxendiu Virziresco, Verzerescul, Verzerescullus, Vărzărescu, Vrzarean, Vărzărean, Verzăr etc.

²³ Kristóf Szongott, *Orașul Liber Regal Gherla (1700-1900)*, Vol. I, volum îngrijit de Lucian Nastasă, traducere Andrea Ghiță, București, Edit. Ararat, 2014, p. 346.

²⁴ Vlad Bedros, *op.cit.*, p. 52.

²⁵ Kristóf Szongott, *op.cit.*, Vol I, p. 349.

²⁶ *Ibidem*, p. 151.

²⁷ Arhitectul Virgil Pop, în lucrarea *Armenopolis, oraș baroc* (pp. 36-37), pune la îndoială aducerea unui „oraș” de la Roma, considerând că acest lucru ar fi fost doar o dorință a armenilor (relată de Kristóf Szongott, istoric cu „excese romantice”) cu scopul de a înnobila originea orașului lor, înlăturând, astfel, ideea că, în contextul stabilirii lor în Transilvania, principatul era sub suzeranitate otomană și avea ca religie dominantă protestantismul, din momentul în care armenii reușesc să se așeze pe teritoriul Gherlei iar principatul devine austriac, deci catolic, aceștia renunță destul de rapid la religia străbună – însuși motivul pentru care emigraseră în Transilvania.

orașului „prevăzând patru bulevarde drepte, întretăiate perpendicular de străzi paralele, toate cu deschiderea spre Someș, o mare piață centrală [...] și cu numeroase construcții edilitare, un cartier de ateliere și unități producătoare la marginea orașului, grădina engleză [...]”²⁸. Orașul prosperă și devine în scurt timp un important centru de comerț și producție manufacturieră din Transilvania. Armenopolis era cunoscut în special pentru prelucrarea pieilor fine de capră tăbăcite vegetal - numite *cordovan* sau *marochin* -, folosite la confecționarea cizmelor de înaltă calitate și pentru care a deținut monopolul în Imperiul Austro-Ungar, contribuind prin comerțul cu alte țări, la dezvoltarea economică a Principatului Transilvaniei. În 1726, prin Diploma 11 puncte emisă de Carol al VI-lea, armenii catolici obțin o serie de drepturi și privilegii noi, care întăresc statutul orașului de târg privilegiat pe care acesta îl deținea din 1700.

Al doilea mare oraș armenesc din Transilvania a fost Elisabethopolis (Dumbrăveni), înființat tot în jurul unui sat, fost săsesc. La Dumbrăveni exista o colonie armeană încă din anul 1658, numărul lor crescând simțitor după migrarea armenilor din Moldova în 1672. Comunitatea armenilor din Dumbrăveni și-a menținut confesiunea apostolică armeană. Astfel, atunci când episcopul Verzerescul începe misiunea de catolicizare, în 1684, mai multe familii tradiționaliste vor sosi la Dumbrăveni²⁹. Convertirea armenilor din Dumbrăveni la catolicism s-a realizat cu sprijinul călugărilor mechtariști. Deși acestora li se permisesse șederea în oraș doar cu scopul de a organiza școala și de a preda copiilor limba armeană³⁰, aceștia au îndeplinit și muncă de misionariat.

Diploma dată de împăratul Carol al VI-lea, în 1733, stabilește dreptul de autoguvernare și instituie denumirea de *Elisabethopolis*; de asemenea, diploma dădea conducerii orașului dreptul de a muta gospodăriile familiilor nearmene, pe bază de schimb. Totodată, diploma interzicea armenilor din Armenopolis să se stabilească în Elisabethopolis³¹. Comunitățile celor două orașe libere armene se aflau în rivalitate, lucru ilustrat prin grandoarea bisericii din Elisabethopolis (fig. 2): construită între 1766 și 1783, cu două turnuri în fațada de vest, era în concurență cu cea de-a doua biserică din Armenopolis (fig. 3 și 4), a cărei construcție începe în 1748 și care a fost concepută cu un singur turn.

Prin decret imperial, în anul 1799, cele două orașe fondate de armeno-catolici au fost declarate „orașe regale libere”, conferind cetățenilor dreptul de a se autoadministra și de a avea, pe lângă primar și sfatul bătrânilor, și tribunale proprii, aplicând o legislație aparte - vechiul cod civil armenesc din secolul al XIII-lea, al

---

²⁸ Tigran Grigorian, *op.cit.*, p. 390.

²⁹ Virgil Pop, *op.cit.*, pp. 29-30.

³⁰ Rita Bernád, Kovacs Bálint, *op.cit.*, p. 130.

³¹ Nicolae Gazdovitz, *Istoria armenilor din România (de la începuturi, până la 1900)*, Editura Ararat, București, 1996, p. 206, în Virgil Pop, *op.cit.*, pp. 31.

lui Măkhitar Goș. În cele două orașe armenesti nu aveau voie să se stabilească cetățeni de altă naționalitate sau alt cult religios (nici măcar armenii ortodocși gregorienii) deoarece privilegiile erau acordate exclusiv armenilor catolici. Orașele Gheorgheni și Frumoasa, celelalte două mari centre de colonizare armeană, se aflau în subordinea Dumbrăveniului. În Transilvania, în acea perioadă, mai trăiau armeni și în localitățile: Sibiu, Brașov, Oradea, Bistrița, Târgu Secuiesc, Sfântu Gheorghe.

Integrate economiei transilvănene, în perioada 1750-1848, orașele locuite de armeni au cunoscut o maximă înflorire economică – prin comerțul cu vite, porci și piei. Meșteșugurile armenilor erau strâns legate de comerț iar printre cele dintâi manufacturi înființate în secolul al XVIII-lea s-au aflat cele de piei din Gherla³² și de lămânări din Dumbrăveni. Prin activitatea lor, armenii au constituit un însemnat factor comercial din răsăritul Imperiului austro-ungar și contribuiau cu sume importante la bugetul monarhiei. Negustorii armeni exportau îndeosebi vite și lemne în Europa occidentală, iar meșteșugarii se organizaseră în bresle de lăcătușerie, blănărie, argintărie, dantelărie, măcelărie, covoare. Atunci când visteria imperială s-a golit, în urma îndelungatelor războaie împotriva turcilor, armenii au împrumutat imperiul cu suma de 100.000 de florini de aur. De acest eveniment a fost legată și istoria tabloului atribuit lui Rubens ce se află la Catedrala armeano-catolică din Gherla (fig. 5), provenind, conform istoricului Kristóf Szongott din Galeriile Imperiale din Viena și fiind un dar din partea lui Francisc I, pentru proaspăt finalizata Catedrală din Gherla, în 1804, pentru ajutorul oferit de către comunitatea armeană din Armenopolis.

Până la mijlocul veacului al XIX-lea, numărul populației armenilor a crescut, ajungând, în preajma revoluției de la 1848, la 20.000³³, încât istoricul maghiar Kővári scria că abia dacă există vreun sat sau oraș în care să nu existe armeni. Totodată, o parte din armeni se mută în sudul Ungariei și în Banat. La Dumbrăveni au început să apară primele abatoare, iar odată cu dezvoltarea capitalismului în Transilvania, se instituie și munca salariată. În tot acest timp, orașele armenesti din Transilvania au luptat împotriva impozitărilor excesive, la care îi supuneau împărații Austriei, precum și alte constrângeri. Drepturile și privilegiile armenilor au fost, însă, treptat, limitate de austrieci, pământurile cumpărate de armeni au fost declarate „proprietăți regale” și le-a fost interzisă folosirea limbii armenilor³⁴ în scriptele oficiale.

În timpul revoluției de la 1848, armenii s-au solidarizat cu lupta împotriva aristocrației monarhiei habsburgice și a nobilimii maghiare, sprijinindu-l pe

³² La data de 1 august 1700, episcopul Oxendiu Verzerescul a înființat Societatea Tăbăcarilor din Gherla/Armenopolis, societate care o avea ca protecoare pe Fecioara Maria.

³³ Tigran Grigorian, *op.cit.*, p. 391.

³⁴ Alfabetul armean a fost inventat de către arhimandritul Mesrob Maștoț, în anul 405 (fig. 6). Înființarea școlilor în limba armeană la Armenopolis și Elisabethopolis a contribuit la preservarea identității etnice și culturale ale armenilor, ambele având rădăcini în cea religioasă.

revoluționarul maghiar Kosuth Lajos. În consecință, au căzut în dizgrația Curții Imperiale, pierzând toate privilegiile comerciale. Armenopolisul și Elisabethopolis au suferit pierderi materiale foarte mari, intrând din perioada următoare într-un regres economic și cultural ireversibil. Pe fondul concurenței mărfurilor industriale ce apăreau pe piață tot mai mult, producția meșteșugărească și manufacturieră intră în declin, ducând la reducerea comerțului și la scăderea numărului de armeni de aici. În timp, mai ales după anul 1867, se mai produce un fenomen, specific nu doar armenilor, ci și altor grupuri etno-culturale: asimilarea. Dispariția școlilor în limba armeană și politica de naționalizare dusă de guvernele ungare au dus la maghiarizarea populației armene din Transilvania, aceasta păstrând doar anumite tradiții în plan religios. Maghiarizarea populației armene s-a realizat în mod sistematic, prin repudierea vestigiilor fondului lor străin³⁵. De la sfârșitul secolului al XIX-lea, armenii din Transilvania nu s-au mai diferențiat după perioada și filiera pe care au sosit în Principat, acum realizându-se o „omogenizare” în rândul lor, ei având interesul de a dobândi calitatea de cetățeni ai statului maghiar, în sensul unei integrări sociale cu șanse egale la obținerea de funcții în stat și de a nu fi limitați la statutul de **minoritari**. Fenomenul de completă maghiarizare s-a realizat cu atât mai mult cu cât armenii înșiși au făcut pași semnificativi înspre adoptarea definitivă a limbii maghiare ca limbă oficială, până la schimbarea numelui și la participarea totală la ceea ce ținea de viața politică, economică și socială a maghiarității³⁶. Din păcate, comunitatea etnică armeană și-a pierdut personalitatea juridică iar integrarea ei în societatea modernă a însemnat totodată și pierderea identității naționale³⁷.

Conchizând, emigrarea masivă de la sfârșitul secolului al XVII-lea a armenilor din Moldova și stabilirea lor în Transilvania, reprezintă un episod important din istoria armenilor din România. Fiind excelenți negustori și meșteșugari, au participat din plin la dezvoltarea tuturor târgurilor unde aceștia s-au așezat sau pe care le-au fondat. De neignorat este și contribuția pe care au adus-o în plan spiritual și cultural atât în Transilvania, cât și în Moldova. Exodul lor către Transilvania și stabilirea aici a unei populații de până la 20.000 de locuitori sunt înscrise în „marea carte a exodului armean” care nu a încetat, nici astăzi, să se scrie. Astăzi, în România, mai trăiesc doar câteva mii de armeni.

---

³⁵ Lucian Nastasă, „Studiu introductiv” la Kristóf Szongott, *Orașul Liber Regal Gherla (1700-1900): metropola armeano-maghiară*, Vol. III, volum îngrijit de Lucian Nastasă, traducere Andrea Ghiță, București, Edit. Ararat, 2012, p. 14.

³⁶ *Ibidem*, p. 15.

³⁷ Pál Judit, „Conviețuirea armeano-maghiară în târgurile din scaunele secuiești”, în *Viața privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, Seria Istorie XI, coord. Sorin Mitu, Florin Gogăltan, Universitatea din Oradea, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea-Cluj, 1995-1996, p. 228.

DOUĂ NUNȚI DOMNEȘTI LA CURTEA LUI BIBESCU VODĂ TWO PRINCELY WEDDINGS AT PRINCE BIBESCU'S COURT

Alexandra Mărășoiu*

Abstract

In the winter of 1844–45, Prince Gheorghe Bibescu, ruler of Wallachia between December 1842 and June 1848, married his two older daughters, Elisabeta and Ecaterina, with two Wallachian boyars. The former's wedding was done in a hurry after the Prince found out that she had fallen in love with a man considered below her rank. Both events made the front-page of local newspapers and this article includes, apart from the story of Elisabeta's unhappy romance, press excerpts containing the description of each wedding. By reading them it becomes obvious that, because of her transgression, Elisabeta's wedding was celebrated with less pomp than that of her sister's.

Keywords: Prince Gheorghe Bibescu, Wallachia, 1844–1845, daughters, marriages, press, misalliance.

Gheorghe Bibescu, ales domn al Țării Românești în decembrie 1842, a avut cu Zoe Mavrocordat-Brâncoveanu¹, prima sa soție, șase copii, trei băieți și trei fete. Dintre acestea din urmă, două erau la 1844 „ajunse în vârstă de a căsători”, așa cum se precizează în actul din 17 noiembrie 1844 prin care averea doamnei Zoe, ce suferea de mult timp de o boală mintală, era pusă sub controlul unei epitropii care trebuia să se ocupe și de alcătuirea foilor de zestre ale „Luminăți<e>i lor, domnițele Elisabeta și Katinca”². Pe întâia sa născută, Elisabeta/Eliza (1826–

---

* Documentarist, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentului de Istorie Medievală din cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană.

¹ Zoe Mavrocordat-Brâncoveanu (1805–1892) era fiica marelui logofăt Alexandru Mavrocordat și a Ecaterinei Balș. În 1824 a fost adoptată de una din mătușile sale maternelle, Elisabeta (Safta), și de soțul ei, Grigore Brâncoveanu, stră-strănepot al lui Constantin Brâncoveanu. În 1825 s-a măritat cu Gheorghe Bibescu. A suferit de alienație mintală (conform actului din iunie 1845 prin care Gheorghe Bibescu își anunță divorțul de doamna Zoe, aceasta era bolnavă de 14 ani, deci din 1831 – „Vestitorul românesc”, Anul 9, Nr. 52, Luni 2 iulie 1845, p. 205).

² Gheorghe Bibescu, *Domnia lui Bibescu*, tomul II, București, Tipografia Curții Regale F. Göbl și Fiii, 1894, p. 95.

1809), Bibescu a măritat-o în decembrie 1844 cu Ioan Filipescu, iar pe Ecaterina/Catrina/Catinca (1826-1866) în februarie 1845, cu Ioan Florescu³.

În acest articol urmează a fi prezentat pe scurt incidentul ce a precedat și, practic, a cauzat căsătoria Elisabetei și vor fi redată pasaje din două periodice muntene ale vremii, „Curierul român” și „Vestitorul românesc”⁴, în care sunt descrise cele două nunți. După cum se va vedea, au existat diferențe în celebrarea celor două evenimente, cea a Ecaterinei fiind mai fastuoasă. Motivul - se poate presupune - ține de incidentul menționat mai sus, care este cunoscut din scrisorile trimise în noiembrie și decembrie 1844 de Adolphe Etienne Billecocq⁵, consulul francez în Principate, lui Francois Guizot, Ministrul de Afaceri Externe al Franței.

La sfârșitul lui 1844, Gheorghe Bibescu și-a căsătorit fiica cea mare pentru a evita o mezalianță. Pe 17 noiembrie (5 noiembrie, s.v.) 1844, Billecocq își informa superiorul despre faptul că Bibescu tocmai se întâlnise la Focșani cu Mihail Sturdza, domnul Moldovei, iar unul din subiectele abordate a fost o posibilă alianță matrimonială prin copiii lor, cel dintâi având două fete, iar celălalt, doi băieți. Planul nu s-a concretizat, cu toate că pentru Bibescu ar fi fost important, având în vedere ceea ce Billecocq aflase în urmă cu șase săptămâni: deși îl văzuse de doar câteva ori, iar el nu era „nici prea frumos, nici prea tânăr” și avea o avere „destul de mediocră”, Elisabeta Bibescu se îndrăgostise, probabil „din plictiseală și singurătate”, dar și sub influența unei bătrâne guvernante franceze, de Colquhoun⁶, consulul Marii Britanii la București. O căsnicie între cei doi – arată Billecocq - era împiedicată, pe de o parte, de diferența de religie, iar, pe de alta, de originea obscură a lui Colquhoun, care, în ciuda pretențiilor de a fi înrudit cu dinastia regală

³ Ioan Filipescu (1812-1863) a fost ministru al Dreptății între octombrie 1854 - august 1856 și octombrie 1858 – martie 1859. Între octombrie 1858 și ianuarie 1858 a făcut parte din căimăcămia de trei a Țării Românești. Ioan Florescu (1819-1893), ce a fost înaintat general de Alexandru Ioan Cuza în ianuarie 1860, a fost ministru de Război între noiembrie 1859 – mai 1860 (Țara Românească), iulie – august 1860 (Moldova), august 1860 – aprilie 1861, septembrie 1862 – octombrie 1863, martie 1871 – martie 1876 (Principatele Unite). A fost, de asemenea, Prim-Ministru al României în aprilie 1876 și între februarie – noiembrie 1891.

⁴ „Curierul românesc”, primul periodic din Țara Românească, a apărut la București între aprilie 1829 – aprilie 1848, având ca editori pe Ion Heliade Rădulescu și C. Moroiu. „Vestitorul românesc. Gazetă semi-ofițială” (numit până în februarie 1843 „Cantor de avis și comerț”), cel de-al treilea periodic publicat în Țara Românească, a apărut între aprilie 1843 - ianuarie 1857 (București), sub redacția lui Zaharia Caracalechi; din 1843 a fost subvenționat parțial de stat. Cf. *Publicațiunile periodice românești*, tom I, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913, p. 174, 117.

⁵ Adolphe Etienne Billecocq (1800-1874), Consul al Franței în Principatele Române între 1839-1846.

⁶ Robert Gilmour Colquhoun (1803-1870), diplomat britanic, Consul al Marii Britanii în Principatele Române între 1835 și 1858.

a Marii Britanii, avea o soră al cărei soț lucrase ca intendent al prințului Trubețkoi⁷. Ceea ce îl uimea pe consulul Franței era faptul că omologul său britanic nu vedea realitatea și își puna bazele într-o tânără fată de 19 ani, care „s-ar putea foarte bine să împărtășească starea nefericită a sărmanei sale mame”, și într-o guvernantă care nu știa ce înseamnă să măriți o „fată de familie bună”. Idila fiicei sale îi fusese recent făcută cunoscută lui Bibescu, ce nu bănuise nimic până atunci, de către Timoni, consulul Austriei⁸. Pe 30 noiembrie (18 noiembrie s.v.), Billecocq relatează că, acționând impulsiv, după cum îi era firea, Bibescu i-a găsit Elisabetei un soț în persoana fiului natural al lui Alexandru Filipescu, zis Vulpe, președintele Înalțului Divan, „care nu a fost niciodată însurat”, iar pentru a o convinge să accepte căsătoria, a apelat la guvernanta franceză, gata să facă orice simțindu-și „existența serios amenințată” din cauza rolului jucat în povestea dintre Elisabeta și Colquhoun⁹. Ioan Filipescu studiasse dreptul la Paris, iar din august 1843 era președinte al Tribunalului Ilfov¹⁰. S-ar putea spune că nici el, un copil născut în afara căsătoriei, nu era cea mai bună opțiune pentru o fiică de domn. Avea însă să devină moștenitorul unei averi importante, căci Alexandru Filipescu, un boier înstărit, îl adoptase în 1830¹¹. În plus, tatăl lui – biologic și adoptiv în același timp

⁷ Este vorba despre prințul Serghei Petrovici Trubețkoi (1790-1860), ce a fost implicat, în decembrie 1825, în revolta unei părți a armatei ruse contra urcării pe tron a lui Nicolae I. Unul din frații mai mici ai prințului Trubețkoi, Piotr (1793-1840), a fost căsătorit cu Cleopatra Ghica, nepoată de frate a lui Grigore IV Ghica, domn al Țării Românești între 1822-1828. La 1844 Cleopatra locuia la București și, potrivit lui Billecocq (scrisoarea din 5/17 noiembrie), povestea că îl văzuse pe cumnatul lui Colquhoun în casa prințului Trubețkoi.

⁸ *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVII, *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825-1846)*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1913, p. 1035. Despre o eventuală căsătorie a Elisabetei cu unul din fiii lui Mihail Sturdza cei doi domni ar mai fi discutat și la întâlnirea avută la Galați în vara lui 1843 (scrisoarea lui Billecocq din 20 august 1843, p. 967). Casimir von Timoni (m. 1862) a fost consul al Austriei în Principatele Române între 1832-1849.

⁹ *Ibidem*, p. 1036.

¹⁰ Emil Vărtosu, *Sclidata Filipeștilor. Sec. XIX*, în „Arhiva Olteniei”, Anul VII, septembrie – decembrie 1928, p. 396.

¹¹ *Ibidem*, p. 447-449. La paginile 447-449 ale revistei sunt publicate testamentul lui Alexandru Filipescu din 25 noiembrie 1825 (întocmit pe când se afla la Brașov, unde se retrăsese după înăbușirea mișcării revoluționare de la 1821, în care fusese implicat) și actul din 6 februarie 1830 prin care și-a adoptat propriul fiu. În testament recunoștea că a avut un „fiu natural, nu cu o femeie de rând, ci cu una nobilă și liberă”. Copilul, pe care îl declara moștenitor universal al averii sale, fusese crescut de bunica paternă, iar, după moartea ei, fusese luat în familia surorii tatălui. În actul de adopție nu se menționează însă că Ioan (care avea atunci 18 ani, deci se născuse în 1812) i-ar fi fiu bun – „probabil pentru a nu jigni unele susceptibilități”, consideră Emil Vărtosu (p.394) -, ci că „încă de la nașterea sa l-am luat de l-am crescut și l-am învățat până acum”. La 1844 serdarul

– era un om politic influent și un colaborator al lui Bibescu, ce îl numise membru în epitropia asupra averii doamnei Zoe.

În următoarea sa scrisoare, din 6 decembrie (24 noiembrie, s.v.), Billecocq, ce considera „nefericită” decizia domnului de a avea un ginere „bastard”, arată că, exprimându-și nemulțumirea, domnița Elisabeta și-a enervat tatăl în așa măsură încât l-a adus în starea de a o lovi și a o trage de păr¹². Cu toate acestea, căsătoria, anunțată în presă pe 27 noiembrie 1844, a avut loc pe 3 decembrie¹³. „Ieri, duminică în 3 dechemvrie, s-au celebrat nunta Luminăți<e>i Sale Domniței Elisabeta, preaiubita fiica a preainălțatului nostru domn, cu Dumnealui Sardariul I. Filipescu, fiul Dumnealui Marelui ban A. Filipescu, întocmai după programa publicată. De dimineață la 12 ceasuri Măria Sa au primit vizitele de felicitare și de urare ale boerilor, ale municipalității, ale corporațiilor neguțitorești, ale corpului medical și ale altor persoane. Municipalitatea, din partea cetății, își arată printr-o cuvântare sentimentele de bucurie generală a cetățenilor și de generală urare pentru fericirea ilustrilor miri. Cuvântarea neguțitorilor se destinsă în călduroasa ecsprimare a bucuriilor și recunoștinței ce se arătară cu această ocazie: asemenea și cuvântarea din partea corpului medical arată starea sănătății în Principat vrednică de a se aduce aminte în ziua bucuriei. Aceste cuvântări rechiema ideea anticelor orații ale colăcerilor nuntași. Toată ziua era o mișcare de bucurie ce însuflețea capitala. Deodată cu sara cetatea era splendidă într-o iluminare ca niciodată. De la palatul de rezidență prințiară¹⁴ până la palatul tronului¹⁵ și până la locuința generului¹⁶ era o alee de lumină. La 8 ceasuri salele palatului tronului era pline de cucoanele și boerii invitați, corpul diplomatic și împiegații statului era în mare uniformă. La 9 ceasuri sosi ilustra mireasă, pe care o întâmpină Măria Sa în ușe și o condusă înaintea altarului ardicat [ridicat] în mijlocul casei; îndată sosi și ginerele și se începu slujba dumnezeiască, săvârșită de înaltul cler. Nunii era însuși Măria Sa, preainălțatul nostru domn, dimpreună cu doamna vorniceasă Manu¹⁷

Grigore Andronescu însemna în cronica sa, ce acoperă perioada 1799-1848, că mama lui Ioan Filipescu ar fi fost Tarsița Filpescu (*Însemnările Androneștilor*, publicate cu un studiu introductiv de Ilie Corfus, București, 1947, p. 105). Născută Manu, aceasta a fost soția marelui ban Grigore Filipescu (m. 1838), văr îndepărtat al lui Alexandru Filipescu.

¹² *Ibidem*, p. 1037.

¹³ „Buletin. Gazeta oficială”, Nr. 145, Luni 27 noiembrie 1844, p. 1 (decizia nr. 544 a domnitorului din 24 noiembrie 1844).

¹⁴ Palat ce fusese ridicat de Constantin Brâncoveanu la poalele Dealului Mitropoliei și care ajunsese, prin moștenire, soției lui Bibescu, al cărei tată adoptiv era Grigore Brâncoveanu.

¹⁵ Fosta casă a lui Dinicu Golescu de pe Podul Mogoșoaiei (Calea Victoriei). Mărită, clădirea a devenit mai târziu palat regal (în prezent, găzduiește Muzeul Național de Artă al României).

¹⁶ Se afla la intersecția Podului Mogoșoaiei (Calea Victoriei) cu strada Verde (actuala str. Gh. Manu).

¹⁷ Smaranda Văcărescu, sora mamei lui Gheorghe Bibescu, soția marelui vornic Mihai Manu (1762-1838).

mătușa Măriei Sale, ce împlinea și locul de soacră. Săvârșindu-se taina cununii, Măria Sa dimpreună cu cuscii Măriei Sale și cu mirii primiră felicitările credincioase și cordiale. Persoana miresei și costul [costumul] său aținta căutăturile tuturor privitorilor. Diadema princiară încingea întru mare cuviință o frunte romană și plină de energie. Beteala națională făcea un contrast plăcut și interesant cu trăsurile ebenine [negru ca abanosul] ale cositelor verginale și desemna pe mireasa română, ce semăna o păuniță albă în veșmântul său rigal și unduos, urmată de două damicele [domnișoare] de onoare. Era frumoasă mireasa. Era belă într-un cuvânt. La 10 ceasuri și jumătate ceremonia era săvârșită, iar mireasa fu condusă cu aceeași pompă de către dna. Marea vorniceasă Elisabet Știrbei și de dna. Vorniceasă Bibescu¹⁸ la talamul [pat] ei nupțial. Această zi veselitoare se însemnă și prin trei înălțări în ranguri: D. Colonelul I. Câmpineanu fu înălțat la rang de logofăt al credinței, D. Clucer Grig. Obedeau la rang de vornic de politică oraș și ginerile la rang de sărdar¹⁹. Conform lui Billecocq (scrisoarea din 23 decembrie/11 decembrie s.v.), mulți se așteptaseră, având în vedere „tendențele spre exaltare” ale miresei, ca Elisabeta să aibă o răbufnire în timpul nunții și de aceea privirile tuturor au fost ațintite permanent asupra fetei, precum și a tatălui său și a lui Colquhoun. Nunta s-a încheiat totuși cu bine. Domnul și consulul englez nu și-au vorbit însă deloc, iar pe 6 decembrie, la balul dat cu ocazia onomasticii împăratului Rusiei, Bibescu a amenințat-o pe cealaltă fiică a sa că o va da afară de la petrecere atunci când a văzut-o discutând cu Colquhoun²⁰.

Peste puțin timp, în februarie 1845, Bibescu a măritat-o și pe cea de-a doua fiică, Ecaterina. Deși Billecocq bănuia, la sfârșitul lui 1844, că al doilea ginere al lui Bibescu va fi fiul lui Alexandru Vilara, ministru de Finanțe și membru al epitropiei instituite în noiembrie 1844 asupra averii soției lui²¹, alegerea a căzut asupra lui Ioan Florescu, unul din aghiotanții domnului. Ioan Florescu (1819-1893) era fiul lui Manoil/Manolache Florescu, fost șef al Poliției Capitalei, ce era din 1843 logofăt al credinței (ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice), și al Zincăi Faca, fata marelui clucer Costache Faca (deputat și magistrat). Studiase în Franța, la Paris, între 1836-1842 (liceul militar Saint-Cyr și Școala de Stat Major), iar după revenirea în țară a fost numit aghiotant al lui Bibescu (27 ianuarie 1843) și avansat la gradul de căpitan pe 6 decembrie 1843²².

¹⁸ Elisabet Știrbei era soția lui Barbu Știrbei, fratele lui Bibescu, viitor domn al Țării Românești (1849-1856). „Vorniceasa Bibescu” era Anica Florescu, soția lui Ioan Bibescu, fratele mai mic al domnului.

¹⁹ „Curierul român”, An XVI, Vineri 4 decembrie 1844, p. 1-2.

²⁰ *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVII, p. 1040.

²¹ *Ibidem*, p. 1037.

²² G-ral Radu Rosetti, *Un uitat. Generalul Ion M. Florescu*, în „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice”, Seria III, tom XIX, București, 1937, p. 4-5.

Vestea nunții – despre care Billecocq nu pomeniște nimic în scrisorile sale - a fost făcută publică pe 17 februarie 1845, iar pe 18 februarie domnul a primit la palat membri ai clerului, în frunte cu vicarul Nifon²³, trimisul mitropolitului, pe miniștri, boierii de întâiul rang, primarul Bucureștiului, C. Bellu²⁴, pe marele spătar cu ștabul [stat-major] domnesc și ștabul armatei, înalți ofițeri, boieri de rangurile 2 și 3 și o delegație de negustori, ce și-au prezentat felicitările²⁵. Primarul și o persoană din partea negustorilor au ținut câte un discurs, ambele fiind reproduse în ziar.

„Pe 22 februarie, la 8 ceasuri de dimineață frumosul sunet al clopotelor, însoțit de bubuitul tunurilor, au vestit capitalei solonela sărbare a cununi<e>i luminăți<e>i sale domniții Ecaterinii Bibescu cu D. Căpitan și cavaler Ioan Em. Florescu, aghiotant al Mări<e>i Sale. După săvârșirea Sfintei Liturghii s-au făcut în toate bisericile rugăciuni către prea-puternicul Dumnezeu pentru sănătatea și fericirea tinerilor. La 9 ceasuri, cinstitul maghistrat [primărie] a dat trei mese în cele trei piețe publice, fiecare pentru una mie persoane, cu lăutari, iar în sala Sfatului se așezase un bufet pentru locuitorii cei mai aleși din capitală. De la Palatul Domnesc până la Palatul Tronului ulițele era împodobite cu brazi frumoși. La 12 ceasuri a venit la Palatul Tronului atât Măria Sa, cât și eminența Sa Părintele Mitropolitul însoțit de tot clerul. La 12 ½ ceasuri ecselența sa Dumnealui marele logofăt Em. Florescu, ministrul instrucți<e>i, al trebilor bisericești și al țeremoniilor, a mers să aducă pe mirele în carăta domnească trasă de patru cai și însoțită de ordonanță, de ajutorul șefului poliți<e>i cu dorobanții și cu jumătate ploton de cavalerie înainte, precum și altă jumătate ploton după carătă. Sosind mirele, fu întâmpinat mai întâi de d. șeful poliți<e>i cu toți comisarii, de d. viconte de Gramon²⁶, marele cămăraș al curții, și de ștabul domnesc, iar sus de ecselenția lor dumnealor miniștri. La 1 ceas după amiază a pornit de la palatul domnesc cortetul miresii, însă: 1. Dumnealui ajutorul șefului poliți<e>i, cu un ofițer polițienesc și cu toți dorobanții; 2. o jumătate ploton de cavalerie; 3. carăta domnească cea de paradă cu șase cai încunjurată de patru aghiotanți ai Mări<e>i Sale și de ordonanță călări, întru care era Luminăția Sa Mireasa împreună cu dumneaei marea vorniceasă Elisabet Știrbei; 4. o altă carătă domnească cu dumnealor demoazele de ginere Maria și Zoi Florescu [surorile ginerelei]; 5. mulțime de alte echipajuri frumoase ale nunții; 6. o altă jumătate de ploton.

²³ Viitorul mitropolit al Țării Românești (1840-1850). La 1844 mitropolit era Neofit, al cărui mandat a durat din 1840 până în 1849.

²⁴ Probabil Constantin Bellu (1787-1851).

²⁵ „Vestitorul românesc”, An 9, Nr. 15, Marți 20 februarie 1845, p. 57-58.

²⁶ Antoine-Louis, viconte de Gramont (1795-1851), ofițer rus de origine franceză, venit în Principate în timpul ocupației rusești ce a început în 1828. În 1834 a părăsit armata rusă și a intrat în cea română, stabilindu-se în Țara Românească. A fost aghiotant al lui Bibescu; „marele cămăraș” = șambelan.

Vremea era foarte dulce, ulițele și casele erau pline de privitori de tot felul, care văzând acest măreț cortaj, iar mai ales nobila frumusețe și nevinovăție a miresei, precum și eleganța podoabei cu adevărată domnești, îi ura din adâncul inimii zile senine și norocire. Sosind mireasa la Palatul Tronului, fu întâmpinată mai întâiu de ștabul domnesc, de dumnealui Aga și de ecseleția dumnealor ministrii; apoi de 12 demoazele nobile îmbrăcate în alb și cu bucheta de flori în mână. Cum intră mireasa în sala tronului, Măria Sa ca un părinte și naș, împreună cu dumnealui marea vorniceasă Știrbei nașă, o luară de mână și o puseră înaintea mesiei pe care era cele sfinte. Ecseleția sa Dumnealui Marele logofăt bisericesc, părinte al mirelui, îl aduce asemenea alături de mireasa. Dumnealui polcovnicul și nacealnic al ștabului domnesc A. Banov²⁷ luă sabia ginerului, neputând a se cununa cu dânsa. Apoi începu sfânta slujbă săvârșită de însuși eminenția sa părintele mitropolitul, înconjurat de înaltul cler. După săvârșirea cununiei, Măria Sa a primit cu deosebită dragoste și bucurie felicitările damelor, ale dumnealor consuli, ale clirosului și ale tuturor boerilor. La 5 ceasuri s-a dat la Palatul Tronului o masă strălucită unde au fost poștiți ecseleția lor dumnealor ministrii și rudele și unde s-au purtat toasturile cele mai veselitoare întru sănătatea Măriei Sale și apoi a mirilor. Această zi a înfățișat priveliștea unei bucurii obștești ce se vedea zugrăvită pe chipul tuturor, încât se părea a fi o sărbătoare prăznuită de toată capitala și mai ales de părinții de familie²⁸.

Nunta s-a sărbătorit și la Craiova. Dimineața, la ora 10, funcționarii statului, în uniformă de gală, și o mulțime de locuitori au participat la Liturghia ținută în biserica Maicii Domnului [Biserica Madona Dudu]. Apoi Ioan Bibescu, prefectul județului Dolj și frate al domnului, a primit la palatul său felicitări pentru „străluciții tineri” din partea dregătorilor civili și militari și a membrilor sfatului orașenesc. Primăria a pregătit în sala cazinoului „un bal pompos pentru clasele cele mai alese ale societății și alte două baluri slobode pentru locuitorii de rând, în care publicul s-a ospătat gratis” și care au ținut până a doua zi. În plus, pe la „răspântiile orașului” cântau cete de lăutari. În fața cazinoului s-a organizat, seara, un foc de artificii „înfățișând o priveliște fermecătoare”. La festivități a fost prezent și Barbu Știrbei, Ministrul de Interne, care tocmai venise la Craiova pe 21 februarie. Primarul C. Zătreanu a închinat, după ora 12, toasturi pentru fericirea soților și sănătatea familiei domnitoare²⁹.

Parcurend textele, s-a putut observa că nunții Ecaterinei i s-a acordat mai multă atenție: s-au dat mese pentru locuitorii capitalei, slujba a fost ținută de însuși mitropolitul țării, după amiaza a avut loc un ospăț la palatul tronului, iar în aceeași zi cununia a fost serbată și la Craiova. În schimb, cea a Elisabetei s-a făcut, cu

---

²⁷ Alexandru Banov, ofițer rus trecut în armata română; polcovnic = grad militar corespunzător colonelului; nacealnic = comandant.

²⁸ „Vestitorul Românesc”, An 9, Nr. 16, Sâmbătă 24 februarie 1845, p. 62-61.

²⁹ *Ibidem*, Nr. 20, Sâmbătă 10 martie 1845, p. 78.

toate că era vorba de întâia născută a domnului și de prima căsătorie în rândul copiilor săi, noaptea (după ora nouă), în timpul postului Crăciunului - ceea ce de obicei nu se practică la ortodocși -, fără prezența mitropolitului sau a vicarului Nifon (pe care îl trimitea, de regulă, în locul său la ocaziile oficiale la care nu participa) și fără a fi fost urmată de vreo petrecere. Prin urmare, din cauza întâmplării cu Colquhoun, Elisabeta nu a avut parte de nunta care, cel mai probabil, i s-ar fi pregătit în mod normal. Lăsând la o parte toate aceste aspecte, este de notat că fragmentele citate cuprind primele descrieri făcute unor nunți domnești în presa munteană³⁰ și reprezintă o sursă pentru felul cum un astfel de eveniment se celebra, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în cazul unor copii de domn.

---

³⁰ Primul ziar din Țara Românească a fost înființat în 1829. Alexandru D. Ghica, domnul de dinaintea lui Bibescu, nu a fost însurat și nici nu a avut copii.

**ILUMINATUL MESEI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA.
SFEȘNICE ȘI CANDELABRE DIN PATRIMONIUL MNIR
TABLE LIGHTING IN THE 19TH CENTURY. CANDLESTICKS
AND CHANDELIERS FROM THE COLLECTION OF THE
NATIONAL HISTORY MUSEUM OF ROMANIA**

Raluca Mălăncioiu*

Abstract

The 19th century was a time of cultural changes and technical inventions. For mankind, getting a better public and private lighting system was a favorable field to explore. The invention of gas and oil lighting, and, later, electricity were some of the most important changes in the human comfort and quality of life.

Even if at the end of the century electrical lighting was introduced first at the Royal Court in Bucharest, then in the capital and in Iași, candlesticks, candelabra (table candlesticks with branches) and chambersticks still remained popular as decorative items.

In the 19th century silver lighting items were produced in a large range of historical styles, mainly as a result of developments in mechanized production. Almost any form or any type of ornament, peculiar to the previous centuries, was imitated with high fidelity, owing to the new technology.

Keywords: Lighting, candlestick, chamberstick, candelabrum, silver, 19th century, Romanian Royal Court, electric light.

Secolul al XIX-lea, ideologic și cultural, considerat un secol al schimbărilor, a fost recunoscut drept „timpul invențiilor”. Una dintre cele mai importante invenții, a fost iluminatul electric, o născocire fără de care omenirea, astăzi, nu ar fi arătat la fel. Banalul bec, pe care acum îl privim fără nicio reacție notabilă, a reprezentat punctul terminus în drumul pe care inventatorii îl porniseră pentru rezolvarea unui mare impas - menținerea pentru mai mult timp a unei lumini, alungarea întunericului și estomparea umbrelor din încăperi.

În 1800 omul de știință englez Humphrey Davis a descoperit că un arc carbonic produce lumină, cu ajutorul electricității. Abia după aproape o jumătate de secol, în anul 1860, un alt om de știință englez, Joseph Swan, introduce arcul de carbon într-un recipient din sticlă, creând precursorul becului, dar fără aplicabilitate practică. Arcul de carbon se ardea destul de repede, iar becul lui Swan nu rezista foarte mult timp aprins. Thomas Edison, cel cărui nume s-a atribuit

---

* Muzeograf, Secția Cabinet Numismatic și Tezaur Istoric. Biroul Tezaur Istoric, MNIR.

invenția becului cu electricitate, în 1879, a perfecționat descoperirile precedente și, drept rezultat, în ultimele decenii ale secolului, a produs primul bec cu filament, care putea funcționa fără oprire timp de peste 1.000 de ore, făcând astfel din bec un obiect aproape indispensabil, într-o locuință.

Dar, până la invenția lui Edison, pentru necesitatea și confortul iluminatului sistematic, permanent s-au găsit, în plan concret, diverse variante de rezolvare, fiecare adaptată vremurilor, dar insuficientă.

În capitala Țărilor Române, la București, din 1856, este introdus iluminatul stradal pe bază de gaz lampant, experimentat, cu certitudine, la scară mică, pentru iluminatul de interior al locuințelor și lipscăniilor. Ideea combustibilului petrolier folosit pentru iluminat a fost inspirată de *rețeta franțuzească* a farmacistului Adolf Steege, președintele corpului de experți spîteri ai capitalei, la jumătatea secolului al XIX-lea. Acesta a obținut un preparat pe care negustorii bucureșteni de galanterii îl cumpărau și-l foloseau ca *materie de luminat* pentru prăvălii. Produsul va fi utilizat pentru sistemul de iluminat public din a doua parte a secolului. În anii imediat următori, sistemul lămpilor cu petrol se extinde în toată țara, la Craiova este introdus din 1858, la Bacău, din 1867, precum și la Ploiești, din 1881.

Încă din primii ani ai domniei regelui Carol I, dezvoltarea urbanismului este remarcabilă. Printre lucrările edilitare de mare însemnătate din această perioadă, se numără realizarea de sisteme viabile de iluminat public. Cum uleiul petrolier nu mai reprezenta o soluție, în condițiile evoluției orașului românesc, în 1868, la București se experimentează iluminatul public pe bază de gaz aerian. Propunerea a venit în 1867 din partea inginerului francez Alfred Gottereau, care instalase uzine de gaz în mai multe orașe europene, dar care nu a putut procura capitalul necesar pentru a satisface obligațiile contractuale.

Concesiunea lucrărilor pentru iluminatul capitalei a fost atribuită *Societății generale pentru iluminat și încălzit în România*¹ înființată de Negroponte, Zarifi și Mehedințeanu, cel care adusese prima rafinărie de petrol din țară, cu utilaje din Hamburg, la Râfov, lângă Ploiești². Astfel, după inaugurarea Uzinei de gaz aerian de la Filaret, pe marile artere bucureștene din acea vreme: Lipsani, Calea Mogoșoaiei, Smârdan, după 1871³ iluminatul se făcea cu lămpi cu gaz, după relatările călătorilor străini în Țările Române. Vădindu-se un real progres, iluminatul cu gaz aerian se răspândește în întreaga țară.

La numai șase ani de la instalarea primei centrale electrice din lume, la New York, în anul 1882, lumina electrică a apărut și în București, fiind introdusă

¹ George Potra, *Din Bucureștii de altădată*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 116.

² Nicolae Constantin, *Dicționar de personalități istorice românești*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2009, p. 125.

³ În *Istoria României în date*, (coord. Dinu C. Giurescu), Ed. Enciclopedică, București, 2003, p. 226, se menționează pentru anul 1871, iulie 7/19 Decret prin care se autorizează funcționarea în București a *Societății generale de iluminare și încălzire prin gaz*.

de inginerul Henry Slade. Prima instalație a fost pusă în funcțiune la Palatul Regal de pe Calea Victoriei⁴. Întâlnirile decisive asupra subiectului iluminatului, dintre regele Carol I și inginerul Slade, devenit apropiat al familiei regale, sunt consemnate și în intervențiile din jurnalul Majestății Sale, dintre anii 1881-1883. Aflăm că în anul 1882 încep să fie instalate cabluri electrice și la Sinaia, la castelul Peleş⁵. În iarna anului 1883, la mutarea în palatul din oraș, în același *Jurnal*, regele, în caracteristicul stil laconic, rezervat, își exprimă mulțumirea pentru modul în care se înfățișa reședința regală, din Calea Victoriei, datorită instalării electricității: „Seara salonul alb, camera roșie și sala tronului iluminate electric, foarte frumos și luminos”⁶.

Linia de electricitate de la Palat s-a prelungit ulterior la Teatrul Național și la grădina Cișmigiu, iar din 1888, primăria a construit prima centrală electrică comunală, la Abator. Iluminatul electric a fost introdus și în celelalte orașe ale României: Craiova (1896), Iași (1897), Brăila (1901), Bacău (1902), Pitești (1913) etc.⁷.

Despre iluminatul interioarelor, tânăra englezoaică Maude Rea Parkinson, stabilită în București la 1889 ca profesoară de limbi străine, remarcă în memoriile sale „casele românești, construite în general cu fațada la stradă [...] precum că la intrarea în casă se afla un antreu mare, uneori luminat de sus cu lumină artificială”⁸.

În realitate, în secolul al XIX-lea, odată cu iluminatul centralizat, nu s-a renunțat la Curte și în reședințele aristocrației la iluminatul interioarelor cu lumânări de ceară, fie galbenă sau albă, de calitate superioară, de stearină, puse în policandre sau sfeșnice din argint și din bronz. Pentru cei cu mai puțină dare de mână, care nu aveau acces la sisteme de iluminare, se întrebuințau încă lumânările din seu, similar secolului precedent. Diferența întrebuințării sfeșnicilor sau candelabrelor cu lumini de ceară nu mai era stabilită de necesitate, ci era relaționată preferențial de aspectul protocolar, solemn, de ceremonia mesei și decorul încăperilor. Intimitatea, dar și ipostaza ceremonioasă a clarobscurului dintr-un cadru luminat cu lumânări în sfeșnice și policandre de argint, la Curte și nu numai, făceau ca esența lumânării să nu fie ceara care lasă urme, ci lumina⁹.

Corpurile de iluminat cu lumânări de ceară nu au fost îndepărtate definitiv din viața oamenilor, nici chiar după inventarea luminii artificiale, dimpotrivă, au

---

⁴ Arhivele Naționale ale României, Fond Castele Palate, dosar 74.

⁵ În *Jurnal. Carol I al României, Volumul I, 1881-1887*, Ed. Polirom, 2007, p. 178. În însemnarea de la Sinaia, Luni, 11/23 octombrie 1882, se precizează printre activitățile zilei instalarea cablurilor pentru iluminatul electric, la castel.

⁶ *Ibidem*, p. 201.

⁷ Dorina Tomescu, Oana Ilie, Mihai Bozgan, *Infrastructura urbană la cumpăna dintre secole*, în *Orașele României*, MNIR, 2006, p. 7.

⁸ Maude Rea Parkinson, *Douăzeci de ani în România, 1889-1911*, Ed. Humanitas, 2014, p. 47.

⁹ Antoine de Saint Exupéry, *Citadela*, Ed. Rao, București, 2006, p. 9 („...esența lumânării nu este ceara care lasă urme, ci lumina”).

cunoscut o răspândire mult mai largă și o varietate a formelor în creștere. Drept mărturie, din secolul al XIX-lea se păstrează cele mai multe tipuri de astfel de obiecte, care luminau mesele festive, inegalabil. Obiectele conservate ca atare, artele vizuale specifice secolului (gravuri, picturi, schițe etc.), literatura memorialistică, codurile de maniere păstrate de curțile regale europene actuale, aduc un plus de lumină cu privire la festivitatea aranjamentului meselor, atât de protocol cât și în cadru intim, pentru două persoane.

În patrimoniul MNIR se păstrează, un număr considerabil de sfeșnice de de masă sau de șemineu, policandre și sfeșnice portabile, caracteristice stilurilor argintăriei secolului al XIX-lea, provenind mai ales din Fondul Casei Regale a României. Ne propunem să prezentăm câteva, păstrate în perechi și singulare, dintre cele care ilustrează, diferitele nuanțe și opțiuni stilistice ale unui secol marcat de spiritul revitalizării artelor vechi.

Sfeșnicile neo-clasice, caracteristice secolului al XVIII-lea, care se prezentau sub formă de coloană corintică pe postmanet de formă pătrată, cu fusul canelat sau simplu, decorate cu elemente caracteristice arhitecturii clasice – capete de berbec, buchete și coroane de flori și frunze, urne stilizate, vor rămâne încă la modă și la începutul secolului al XIX-lea, până prin al treilea deceniu, dar vor reveni și spre sfârșitul secolului. În general, porneau de la o înălțime de 25 cm și nu depășeau 31 de cm, fiind diferite de cele în același stil, din secolele precedente, prin dimensiuni. Acestea din urmă, nu depășeau înălțimea de 20-21 cm.

Dintre sfeșnicile neo-clasice de argint sub formă de coloană corintică, datate la început de secol al XIX-lea, în colecțiile MNIR, se păstrează 2 perechi, după cum urmează:

Nr. inv. 65453 - 65454 (figura 1)

Denumire: Pereche de sfeșnice în formă de coloană, pentru masă sau șemineu

Dimensiuni H: 30,5 cm, D (baza): 12 cm, G 65453: 395,46 g, G 65454: 390,57 g

Material/tehnica: Argint și argint parțial aurit

Turnare, cizelare, aurire, gravură, lustruire, ștanțare

Datare: începutul secolului al XIX-lea, cca. 1801-1830

Atelier german

Descrierea pieselor:

Sfeșnic în formă de coloană corintică, cu postament cilindric, așezată pe o bază pătrată cu decor circular cizelat cu un șir de frunze de acant stilizate. Postamentul coloanei este decorat cu motive floarele - trei buchete de flori, decupate din placă metalică, cu urme de aurire, aplicate. De la bază, fusul coloanei este ornamantat cu un șir de frunze care îl înconjoară. Modelul se repetă până în vârful acestuia, din care pornește un vrej cu ciorchini, gravat.

Piese au marcat german, cifra 12 de puritate a metalului și marca meșterului - NE. Atribuirea celor două sfeșnice unui atelier german ne îndreptățește să considerăm că ea face parte din patrimoniul familiei de Hohenzollern, moștenit de regele Carol I după 1885. Marcatul pieselor, precum și istoricul familiei regale, constituie indicii pentru localizarea atelierului de proveniență în ducatul Baden-Württemberg, în orașele Stuttgart sau Karlsruhe. Perechea de sfeșnice reprezintă unul dintre puținele ansambluri de piese lucrate în ducatul Baden-Württemberg, din patrimoniul românesc.

Perechea de sfeșnice era folosită pentru iluminatul festiv al unei mese care avea loc în cadru restrâns, pentru 2 persoane. O altă variantă era setul cu număr par, compus din mai multe sfeșnice de acest tip, similare ca decor, folosite pentru mesele de familie sau la care participau un număr restrâns de persoane, apropiați ai familiei. Pentru mesele de protocol erau preferate policandrelor, la care se adăuga, de sus, lumina candelabrelor cu electricitate.

Perechea de sfeșnice se păstrează la MNIR, în stare de conservare relativ bună, suferind doar ușoare deformări mecanice, care nu permit echilibrul total al piesei în expunere. Aplicele cu flori sunt ușor deformate și nu se așază perfect pe postament. Șurubul care fixează coloana pe postament este deformat astfel încât aceasta se clatină.

Nr. inv. 66348 - 66349 (figura 2)

Denumire: Pereche de sfeșnice în formă de coloană, pentru masă sau semineu

Dimensiuni H: 37 cm, D bază: 13,5 cm, G (66348): 1258,54 g, G (66349): 1119,63 g

Material/tehnica Argint

Ciocănire, cizelare, lustruire, ștanțare

Datare: prima jumătate a secolului al XIX-lea, cca. 1818-1830

Atelier german, Berlin

Descrierea pieselor:

Sfeșnice cu forma inspirată de coloanele corintice, caracteristice secolului al XVIII-lea și revenite la modă, la începutul secolului al XIX-lea. Sunt așezate pe o bază pătrată, pe care se înalță coloana, având postamentul cilindric completat de un fus canelat, terminat cu cupa pentru lumânare. Pe postament sunt aplicate, prin lipitură, patru personaje feminine antice - două țin în mâini câte o cunună și un ulcior, două câte o cupă. Fusul coloanei are la bază o friză cu frunze care se repetă la vârf. Postamentul este umplut cu plumb.

Piese sunt marcate pe marginea bazei postamentului, poartă marcatul orașului Berlin - un leu rampant însoțit de litera K (1828) în cartuș oval, un zig-zag pentru testarea metalului și cel al meșterului - WH. Conform marcatului perechea de sfeșnice datează din prima jumătate a secolului al XIX-lea, mai exact, între

1818 și 1830. Sfeșnicele au fost, mai mult ca sigur, o moștenire de familie a regelui Carol I, după cum putem concluziona analizând lotul din care au făcut parte în momentul transferului la muzeu și după marcajul berlinez. Din păcate, cele două obiecte nu apar menționate în inventarele Casei Regale, alături de alte sfeșnice pentru care se face și o descriere sumară.

Sfeșnicul cu nr. inv. 66348 are o reparație de epocă, realizată prin lipire cu cositor, a fusului de postament. La fel sunt lipite, în partea superioară, două dintre personajele feminine. Piesa prezintă urme punctiforme de coroziune ale metalului folosit la lipire.

Sfeșnicul cu nr. inv. 66349 este, la fel, reparat din vechime, după aceeași manieră. Două dintre personajele feminine sunt desprinse aproape în întregime. Piesa prezintă pete de coroziune ale metalului folosit la lipit și o pată de natură necunoscută, între două personaje.

Nr. inv. 66346 - 66347 (figura 3)

Denumire: Pereche de candelabre (policandre) pentru masă sau șemineu

Dimensiuni H: 47 cm, D baza: 13,5 cm, G (66348): 1258,54 g, G (66349): 1119,63 g

Material/tehnică Argint

Turnare, martelare, cizelare, lipire, lustruire, ștanțare

Datare: Începutul, până la mijlocul secolului al XIX-lea, cca. 1801-1850

Atelier german, Berlin

Descrierea pieselor:

Sfeșnice cu trei lumini, format balustru pe care se sprijină două brațe sinusoidale, terminate în bujii, cu farfurioară. Între brațele sinusoidale este intercalat un al treilea braț, drept, cu o bujie identică celorlalte. Sfeșnicele se sprijină pe un postament dodecagonal, de pe care se înalță coloana balustru, decorată cu câte o mască de Pan, aplicate în zona de unde se desfac brațele. În interiorul postamentului este o etichetă aurie cu o inscripție aproape ilizibilă.

Piesa are marcajul orașului Berlin și un marcaj pentru puritatea argintului de 12 loth. După marcaj și tehnică, sfeșnicele se datează în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Probabil o moștenire de familie a regelui Carol I, obiectele sunt transferate în muzeu din Fondul Familiei Regale și s-au aflat până la predarea lor în inventarele Studiourilor Cinematografice Bufta.

Cele două sfeșnice sunt păstrate în stare de conservare bună, care permite expunerea, cu ușoare urme de zgârieturi și lovituri. Piesa cu nr. inv. 66347 are unul dintre cele două brațe în formă de S mai îndoit decât celelalte.

Nr. inv. 65220 - 65221 (figura 4)

Denumire: Pereche de sfeșnice pentru masă sau șemineu

Dimensiuni H: 26 cm, G (65220): 119,97 g, G (65221): 131,84 g

Material/tehnică Argint

Ciocănire, cizelare, lustruire, ștanțare

Datare: mijlocul secolului al XIX-lea, cca. 1840-1860

Atelier central european

Descrierea pieselor:

Sfeșnice cu balustru canelat, surmontat de o cupă pentru lumânare. Sfeșnicele se sprijină pe o bază patrulateră, cu bordură ondulată, pe un postament în formă de trunchi de piramidă. De pe laturile bazei, pe postament se ridică motive vegetale, foliate.

Conform marcajului central european, probabil austriac (indescifrabil), dar mai ales a stilului, piesele pot fi datate la mijlocul secolului al XIX-lea. Argintăria de după 1830 este caracterizată de reînvierea și reinterpretarea stilului Rococo, combinat cu elemente neo-clasice¹⁰. Progresul tehnicii de prelucrare a argintului, mecanizarea producției au permis meșterilor să abordeze o varietate necondiționată de ornamente caracteristice unor stiluri consacrate în secolele anterioare, mult mai ușor de realizat acum. Tabla subțire de argint obținută prin laminare, precum și placarea metalului comun cu argint, înălțimea sfeșnicelor, alături de poanson anului, atunci când există sunt semne de identificare a unor piese care stilistic imită până la perfecțiune stiluri de mult apuse. Dintre cele mai populare reinterpretări stilistice ale secolului al XIX-lea au fost cele cu motive ornamentale Rococo.

Probabil că piesele au făcut parte din argintăria moștenită de regele Carol I din familie, după cum concluzionăm conform datelor de intrare a pieselor din registrele de inventar ale muzeului.

Ambele piese sunt crăpate în mai multe locuri, pe una dintre muchii, aproape pe întreaga lungime.

Nr. inv. 89474 (figura. 5) - 89475 (figura 6)

Denumire: Pereche de sfeșnice pentru șemineu, oglindă de toaletă, uneori pentru masă

Dimensiuni H: 35 cm, G (89474): 725,25 g, G (89475): 801,61 g

Material/tehnica Argint

Turnare, cizelare, gravare, lustruire

Datare: sfârșitul secolului al XIX-lea, cca. 1870-1890

Atelier austro-ungar, nemarcată

Descrierea pieselor:

Sfeșnice cu figurină¹¹, fixate pe postament în formă de trunchi de piramidă scund, prevăzută cu patru picioare reduse. Din centrul postamentului se înalță un

---

¹⁰ *Miller's Antiques Encyclopedia*, ed. Judith Miller, Ed. Octopus Publishing Group LTD, Londra, ediție nouă și revizuită în 2013, p. 232.

¹¹ Harold Newman, *An Illustrated Dictionary of Silverware*, Ed. Thames & Hudson, Londra, 2000, p. 132.

picior scurt, surmontat de un copil, care susține pe cap și cu o mână, bujia pentru lumânare, în formă de boboc de floare. Dedesubt, se află o farfurie mică. În cealaltă mână figurina ține o crenguță sau un trandafir. Postamentul și picioarele piesei sunt decorate cu volute ce formează cartușe și buchete de trandafiri. Într-unul dintre cartușele de pe bază este gravată o stemă a unei familii nobiliare din Transilvania. Stema se înscrie într-un scut franțuzesc, despicaț în stânga prin linii verticale și în dreapta, pe fond neted, cu un inorog rampant.

Piesa este nemarcată.

Conform stilului cele două sfeșnice ar putea fi datate între 1870 și 1890. Asemenea sfeșnice cu suportul format copil prezente și în patrimoniul Casei Regale a României s-au lucrat în Imperiul Austro-Ungar, sub influența stilului Napoleon al III-lea, într-un număr destul de important.

Cele două sfeșnice prezintă interes, nu în mod special ca piese decorative ale meselor festive, ci mai ales ca sistem de iluminare. Asemenea piese se puneau deasupra șemineului, de o parte și de alta oglinzii, în dormitorul doamnelor, unori pe masă.

Obiectele nu au semne de degradare accentuată, doar primul dintre ele prezintă o spărtură a postamentului.

În patrimoniul MNIR pe lângă sfeșnice se păstrează și candelabre caracteristice sfârșitului de secolul al XIX-lea, dintre care am selectat următoarea pereche:

Nr. inv. 65456 - 65457 (figura. 7)

Denumire: Candelabru cu trei brațe

Dimensiuni H: 32 cm, D baza = 12 cm, G (65456): 1769,95 g, G (65457): 1675,23 g

Material/Tehnică Argint

Turnare, cizelare, lustruire, ștanțare

Datare: sfârșitul secolului al XIX-lea, cca. 1870-1890

Atelier francez, meșter indescifrabil

Descrierea pieselor:

Candelabre din argint cu trei brațe, pe postament circular cu patru picioare reduse, pe care se înalță un Eros cu o urnă pe cap. Din urnă se înalță trei brațe completate de bujii. Eros are la picioare arcul și cornul abundenței, iar din urna de pe cap se revarsă un buchet de flori.

Piesa marcată a fost realizată într-un atelier francez. Marcajul Franței este vizibil, cel al atelierului este indescifrabil. Conform marcajului și a stilului piesa se înscrie din punct de vedere cronologic în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Perechea se remarcă în colecția de argintărie a muzeului prin construcție și ornamentul elaborat. Aceste candelabre sunt piese decorative tipice meselor festive și se păstrează cu foarte puține degradări.

În patrimoniul muzeului se păstrează, datând din secolul al XIX-lea, corpuri de iluminat decorative pentru masă și nu numai, atât de factură germană și austriacă, acestea din urmă cu influențe ale modei franceze, dar și ale tehnicii argintarilor italieni¹², și, după cum sunt cele prezentate anterior, marcate în Franța. O altă categorie importantă de piese sunt cele marcate în Marea Britanie, în mare parte aduse de regina Maria în țară și cu monograma acesteia. Din această grupă fac parte următoarele sfeșnice pereche.

Nr. inv. 65451 - 65452 (figura. 8)

Denumire: Sfeșnic pentru șemineu sau masă

Dimensiuni H: 30 cm, D baza = 13,5 cm, G (65451): 1023,68 g, G (65452): 982,43 g

Material/Tehnică Argint, metal comun

Ambutisare, cizelare, galvanoplastie, lustruire, ștanțare

Datare: sfârșitul secolului al XIX-lea, 1892

Atelier atelier englez, Elkington & Co. Ltd.

Descrierea pieselor:

Sfeșnice pe postament cu bază pătrată, cu colțurile rotunjite, coloana decorată cu muluri și caneluri, terminată în partea superioară cu o farfurie pătrată, cizelată tot cu caneluri, surmontată de o bujie ca un boboc floral. Pe bujie este cizelată cifra reginei Maria încoronată. Cilindrul cupei este întărit cu metal comun pentru stabilitate.

Piesa poartă marca statului englez și a meșterului. Conform marcajului aplicat pe piesă aceasta a fost lucrată în 1892 la atelierele Elkington & Co. Ltd, după marcajul aplicat la fabricație și verificat de oficiul orașului Birmingham, după al doilea marcaj. Piesa face parte din argintăria pe care o aduce în țară regina Maria, probabil de la castelul Fabron, pe care îl moștenește în această perioadă.

O categorie aparte de sfeșnice sunt cele portabile¹³. De înălțimi reduse, de obicei pe bază circulară, mai rar rectangulară, erau prevăzute cu un mâner pentru suport și o mucarniță atașată de mâner¹⁴.

În colecția Argintărie a MNIR se păstrează puține astfel de obiecte, datate în secolul al XIX-lea. O piesă destul de rară în colecțiile românești este cea cu nr. inv. 65654, un sfeșnic de cameră, dăruit de regina Victoria nepoatei sale principesa Maria, precum și obiectul cu nr. inv. 65459, sfeșnic portabil, în formă de scoică.

Nr. inv. 65654 (figura. 9)

Denumire: Sfeșnic portabil

---

¹² Giovanni Mariacher, *Argenti Italiani*, Ed. Görlich, Milano, 1965, il. 198-199.

¹³ Denumite și sfeșnice de cameră, erau folosite pentru a putea fi ținute în mână la traversarea dintr-o încăpere într-alta, în condiții de întuneric sau foloseau ca lumină de noapte în dormitor.

¹⁴ Harold Newman, *idem*, p. 67.

Dimensiuni H: 10 cm, D baza = 17 cm, G: 309,93 g

Material/Tehnică Argint 916 ‰

Ciocănire, cizelare, lustruire, ștanțare

Datare: 1839-1887

Atelier atelier englez, Sheffield, Henry Wilkinson & Co.

Descrierea pieselor:

Sfeșnic cu o cupă de lumânare, așezată pe o farfurie ondulată și cu bordura decorată cu elemente vegetale. Mânerul este supraînălțat, în consolă, format semn de întrebare, acoperit la capăt, peste farfurie, de un element foliat. Pe farfurie au fost gravate inscripția: *From Grandma mn*, cifra reginei Victoria a Marii Britanii, surmontată de o coroană și data X Mas 1887. Piesa poartă marcajul englez, coroana orașului Sheffield, litera anului de realizare și poasonul atelierului HW&Co. cu ușoare zgârieturi pe suprafața ei. Piesa a fost lucrată în prima jumătate a secolului conform marcajului de oficiu, în anul 1839.

Sfeșnicul a aparținut reginei Maria și face parte din fondul Casei Regale a României.

Un alt sfeșnic de cameră ce a aparținut familiei regale este cel care urmează a fi prezentat mai jos, în formă de scoică¹⁵.

Nr. inv. 65459 (figura. 10)

Denumire: Sfeșnic portabil

Dimensiuni H: 6,5 cm, D baza = 15 cm, G: 127,24 g

Material/Tehnică Argint

Ciocănire, cizelare, lustruire, ștanțare

Datare: A doua jumătate a secolului al XIX-lea, cca. 1850-1890

Atelier atelier european

Descrierea pieselor:

Sfeșnic de cameră cu dispozitiv cilindric pentru lumânare, dispus pe o farfurie în formă de scoică cu mâner în consolă, compus din două volute și fixat în partea inferioară pe piesă. Mânerul prezintă deasupra o scoică minusculă pentru sprijinirea degetului. Mânerul se prelungește în interiorul farfuriei, bifurcat. Una dintre brațele bifurcației se continuă cu bujia în forma unui boboc de floare. Farfuria este așezată pe trei picioare în formă de bilă.

Sfeșnicul în formă de scoică este o piesă unică în patrimoniul muzeului. Obiectul a fost reconstituit din elementele componente ale altor sfeșnice realizate în stiluri diferite - Baroc și Biedermeier, probabil în ateliere diferite.

Corpurile de iluminat din argint, pentru masă și încăperi, produse în secolul al XIX-lea, sunt bine reprezentate în colecția Argintărie a Muzeului

---

¹⁵ Piesa a fost menționată în inventarul Palatului Cotroceni din 1938, la etajul I, în dormitor – „1 sfeșnic argint format scoică”, Arhivele Naționale ale Statului, Fond Castele și Palate, Dosar 229.

Național de Istorie a României, fiind unele dintre cele mai spectaculoase piese. În mare parte, conservarea lor în număr considerabil, în cadru muzeistic, este o consecință a mării popularități de care s-au bucurat în epocă și a producției pe scară largă, prin mijloace tehnologice noi. În secolul al XIX-lea sfeșnicele din argint și, mai ales, candelabrele, s-au bucurat de o mare apreciere în decorarea meselor festive ale aristocrației. Iluminatul cu petrol sau gaz și nici chiar electricitatea nu au reușit să înlocuiască farmecul aparte și eleganța meselor la lumina lumânărilor.

CARTE POȘTALĂ ILUSTRATĂ. COLECȚIA REMUS BACIU ILLUSTRATED POSTCARDS. THE REMUS BACIU COLLECTION

Ionela Simona Mircea*

Abstract

This article presents the postcards collection of Remus Baci, which comprises 430 illustrated postcards dedicated to the city of Alba Iulia. Dated between 1880 and 1940, the images, most of which are original, depict buildings, monuments, churches, parks, streets, shops in Alba Iulia, as well as political or cultural manifestations and religious processions which took place in the city. On the back of many of them is mentioned the name of photographer Bach, who is thought to have been the official photographer of the city at least until 1918. The collection also includes some postcards with photographs by Samoilă Mârza, famous for the shots taken during the national gathering held in Alba Iulia on 1 December 1918, when the union of Transylvania with Romania was decided. In their majority, the postcards are franked and bear stamps and postal markings, sometimes even collector stamps.

Keywords: postcards collection, Alba Iulia, collector Remus Baci.

Colecția reprezintă un grup de obiecte care se află între ele într-un anume raport, având un element comun care le asigură unitatea. Sistematizarea unei colecții pe baza unui principiu îi conferă acesteia valoarea științifică, artistică, documentară și, nu în ultimul rând, pecuniară.

Colecția de carte poștală ilustrată poate fi definită ca fiind o acumulare de ilustrate de același fel, bine păstrate, adunate sistematic și riguros după un anumit criteriu (perioadă, temă, atelier de fotografie, localitate, mod de realizare, stil, etc.), având o valoare documentară și artistică dată de vechimea, autenticitatea, raritatea și calitatea pieselor pe care le conține și care îi conferă, în același timp, și valoarea materială și competitivitate pe piața de profil, răspunzând astfel exigențelor specialiștilor și curatorilor unor expoziții de gen.

Colecția lui Remus Baci întrunește cele mai înalte așteptări și exigențe ale cartofilui specializat cu precădere pe ilustrate topografice - prin cantitatea și calitatea ilustratelor sale, prin vechimea și, mai ales, prin raritatea multora dintre ele.

Cele mai valoroase ilustrate din colecție și, ca atare, mai bine cotate, sunt datele între 1880-1940 și fac obiectul acestui studio, al unei expoziții de cartofilie

---

* Muzeograf la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia

Alba Iulia - Imagini în mozaic (1850-1940). Carte poștală ilustrată. Colecția Remus Baci.

Frumusețea imaginilor, parfumul de epocă, mai mult decât acribia unei informări de specialitate, și, în special, un instinct infailibil de colecționar, l-au determinat pe colecționar să caute și să adune neîncetat, de prin târguri și anticariate, vreme de mai multe decenii, ilustrate cu vechiul oraș Alba Iulia și satisfacția omului de vocație supus întru totul visului său.

Rezultatul efortului de a reconstitui o parte din iconografia de odinioară a orașului este această colecție impresionantă, care și-a găsit locul în câteva albume minuțios aranjate și frumos rânduie de către colecționar pe rafturi de bibliotecă, așteptând cu răbdare să o cunoscă și alții.

Colecția oferă neașteptate satisfacții estetice datorită frumuseții imaginilor, indiferent dacă acestea sunt alb-negru, sepia sau color, atrăgând în mod firesc privirile celor cu care intră-n contact. De asemenea, are o valoare documentară și științifică, nu doar la nivel local ci și la nivel național, prin întreaga problematică.

Colecția Remus Baci generează întrebări și impune răspunsuri despre problemele legate de patrimoniul material și de arhitectură al urbei, reclamând atenția decidenților, obligă la reconștientizarea continuă a valorilor autentice ale trecutului, la apărarea și păstrarea acestora, constituindu-se ca cel mai potrivit argument în sprijinul unei atitudini pro-patrimoniu din partea comunității.

Este o colecție care naște și întreține sensibilități nebănuite putând foarte ușor să devină un stimul puternic de promovare turistică a zonei, tradițional, prin punerea imaginilor în circulație, adunate și publicate ca fond unitar imagistic sau, mai modern, prin studiu și prezentări comparative pe baza acestora între ceea ce a fost orașul odinioară și ceea ce este acum.

Colecția aduce în prim plan omul din spatele ei, model de trăire, strângător de frumos, atras de tradiția autentică a locului, dornic să împărtășească și altora o vocație și o experiență de viață, imagine a românului pentru care comuniunea în armonie cu spațiul și timpul, dar și cu semenul său, este esențială.

Din cele 430 de bucăți de cărți poștale ilustrate cu imagini din Alba Iulia, cele mai multe sunt originale, dar sunt și reeditări, reproduceri după imagini mai vechi. Printre elementele care fac departajarea între originale, reprinturi și reproduceri, vizibile cu ușurință de la prima vedere, sunt diferența de culoare, grafia, calitatea hârtiei, micile intervenții făcute în scop publicitar, supratiparul.

Ilustratele din Colecția Remus Baci sunt fotografii, tipărite ori retipărite după negativele făcute pe clișee pe sticlă ori pe celuloid, obținute de edituri de la fotografi, sunt completate de câteva fotografuri și fototipii.

Ilustrate burduf, alb-negru și color, cu câte 7 până la 10 ilustrate din categoria topo, formează un întreg, fiind îmbinate și pliate sub forma armonică, cu un sistem de deschidere prin rulare pe laterală, și un mecanism de închidere pe coperta care, prezintă imaginea cea mai deosebită din cadrul ansamblului.

Majoritatea clădirilor vechi din oraș, ce apar în ilustratele din colecție, construite la cumpăna veacurilor XIX-XX, există și astăzi, schimbându-și în timp destinația și fiind renovate. Altele, puține ca număr, au dispărut.

Orașul de jos este reprezentat prin edificiile sale mai importante, piețe, străzi, monumente, parcurile existente atunci. Sunt imagini demult uitate cu Palatul Justiției (astăzi sediul administrației județene), Palatul Gisella (adăpostește acum birouri și mici magazine), Hotelul Europa (aici se află acum câteva birouri de firmă), Hotelul Hungaria, denumit Dacia după Marea Unire (nu mai există), Teatrul Caragiale (în prezent, Casa de Cultură a Studenților), clădirea gării, Piața Mihai Viteazul (reconfigurată și redenumită), clădirea Morii Johanna.

Fortificația bastionară, ridicată în stil Vauban în veacul al XVIII-lea, care a dat ulterior și numele de Cetate noului cartier al orașului, construit în preajma ei, a atras mereu privirile celor veniți din afară, ale turiștilor și ale vizitatorilor ocazionali, uimiți de acest ansamblu arhitectural, bine păstrat, dar și de clădirile și monumentele din incintă. Numeroasele ilustrate cu imagini ale zidurilor cetății și ale construcțiilor sale, unele date înainte de 1918, altele, după acest an, puse în circulație în scopul promovării orașului, sunt o dovadă a interesului care le-a fost acordat, de către autoritățile, fotografii, librării, editorii și tipografii timpului.

Porțile fortificației, cu o plastică figurativă interesantă, cu substrat istoric și mitologic, admirate deopotrivă de către localnici și de către călătorii veniți în oraș, s-au bucurat totdeauna de prețuire fiind fotografiate mereu. Aceste imagini au fost editate și reeditate în variante multiple atât înainte de Marea Unire cât și după.

Cu mare impact pentru zonă și la public au fost Biserica romano-catolică din Cetate și, după 1922, Biserica Încoronării, devenită un simbol al unității naționale românești și emblema orașului. Cele mai multe ilustrate ale colecției reprezintă cele două catedrale din oraș, cea romano-catolică și cea ortodoxă, expresii ale spiritualității din zonă și ale istoriei locului.

Apar și alte clădiri din cetate: Biblioteca Batthyaneum (fostă biserică a trinitarienilor care, de-a lungul timpului, a primit destinații diverse), cazarmele militare (azi, clădiri ale altor instituții), Pavilionul ofițerilor (acum, sediu al Muzeul Național al Unirii) și Casina militară (în prezent, Sala Unirii), Palatul episcopului romano-catolic, clădirea Jerihon, clădirea Liceului Majlath (astăzi, unul dintre sediile Universității 1 Decembrie 1918).

Cele două monumente de for public, plasate în parcul de atunci al cetății, ridicate în amintirea generalului Losenau și a românilor căzuți în lupta de la Custozza, sunt reprezentate în ilustrate anterioare și posterioare anului 1918.

Varietatea imaginilor, în cazul aceluiași obiectiv fotografiat din zeci de unghiuri, arată, în același timp, și priceperea fotografului, unghiurile de fotografiere fiind interesante și acum pentru ochiul unui profesionist.

Clădirile importante, piețele, bisericile au fost promovate turistic prin fotografie și ilustrate realizate de-a lungul timpului, imagini care s-au constituit în

adevărate cărți de vizită ale orașului, precum și în certe surse de documentare istorică.

Pe lângă imaginile cu monumente, clădiri, parcuri, chioșcuri, străzi, în colecție se află și imagini cu manifestări politice și culturale, cu procesiuni religioase.

Prezența în număr relativ ridicat a ilustratelor vechi în colecțiile publice și particulare, precum și interesul crescut al unora dintre proprietarii lor de a le face cunoscute prin expoziții și publicații, întăresc convingerea că imaginea, în general, a rămas relevantă în cunoaștere, răspunzând, totdeauna, unei nevoi. Ea păstrează în timp clipa efemeră din viață, ajutând omul fie să cunoască și să înțeleagă istoria mai recentă sau mai îndepărată a unui loc ori a unei comunități, fie să re trăiască momente de mult uitate din propriu-i destin, sub formă de amintiri.

În colecție există ilustrate simple, ce conțin o singură imagine, și ilustrate compuse, din mai multe imagini. Parte din ilustrate sunt clasice, dar există și ilustrate artistice, ce îmbină imaginea fotografică cu grafica și desenul floral.

Două ilustrate din colecție conțin semne heraldice, ceea ce conferă un plus de valoare istorică și artistică ilustratelor, având detalii specifice perioadelor Art Nouveau și Art Déco. Înainte de 1918, textele explicative ale imaginilor cărților poștale, precum și menționarea numelui fotografului sau al firmei (atelier de fotografie, tipografie, editură), ori a amândurora, atunci când apar, pe față și/sau pe verso, sunt în limbile maghiară și germană, în funcție de decizia oficialităților timpului ori a celui care plătea.

După Marea Unire, reapar câteva imagini vechi. Dar noile ilustrate au alături de vechile explicații în limbile maghiară și germană și traduceri ale acestora în limba română, adăugate prin supratipar direct pe imagine. În cazul ilustratelor cu imagini noi explicațiile apar doar în limba română, noua limbă oficială a țării.

Ilustratele topografice ale colecției sunt ofertante, cercetarea lor, imagine-text explicativ, oferind date interesante despre epoca în care au fost realizate, despre atelierele de fotografie și despre fotografiile de atunci, despre editurile timpului și, uneori, despre modul de lucru și, chiar despre tiraje.

În marea lor majoritate, ilustratele topografice au fost făcute, cu siguranță, la solicitarea autorităților, contra cost, de către fotografiile particulare care și-au deschis ateliere și în Alba Iulia imediat după ce fotografia a devenit un domeniu căutat ce putea aduce profit.

Sunt cunoscute, din documentele de arhivă și din reclama publicitară de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, studiourile de fotografie ale familiei Károly Bach, Csejdy Lajos, A. Șternad și Schwarcz Ármin din Alba Iulia, unde se executau, „pe bază de comandă, ireproșabil”, orice lucrări din domeniul fotografiei¹.

¹ Ávéd Jákó, *Gyulafehérvári Kalauz*, 1912, p. 49, 51, 71.

Nu știm deocamdată câte dintre aceste lucrări au fost obținute de către fotografi prin ofertă publică sau prin atribuire directă, cercetarea arhivelor, pe perioada în cauză, fiind foarte anevoioasă și fără certitudinea obținerii unor informații clare și sigure. Totuși, câteva ipoteze există și în legătură cu acest lucru².

În Colecția de carte poștală ilustrată Remus Baci, pe multe ilustrate e menționat, direct pe imagine sau pe verso-ul acesteia, numele fotografului Bach. Mai mult, se cunoaște faptul că până la 1918 în atelierul de fotografie al familiei Bach, agreeat de către factorii decidenți din oraș, ajungeau majoritatea comenzilor publice³. Se presupune că Bach a fost fotograf oficial al orașului Alba Iulia, cel puțin până în acest an, multe dintre comenzi fiindu-i atribuite direct de către autoritățile locale ale vremii, dornice să promoveze orașul și să atragă turiști într-o perioadă în care vilegiatura devenise o modă și în spațiul transilvănean⁴.

Au existat și multe inițiative private în domeniu, fotografia fiind o afacere bună iar antreprenorii fotografi erau interesați să obțină comenzi și profit, de la autorități sau de la particulari, într-o lume tot mai atrasă de mirajul imaginii.

Fotografurile lui Bach, rămas loial vechiului regim austro-ungar, a refuzat să facă fotografii poporului român ardelen, adunat la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918. Singurele imagini ale zilei de 1 Decembrie 1918, luate pe clișee pe sticlă, au fost făcute de Samoilă Mârza. Imaginile unicate au fost făcute cu dificultate, având în vedere aparatura tehnică necesară dar și mulțimile strânse.

Fotografiile Unirii au o valoare istorică excepțională pentru tezaurul României și i-au adus lui Mârza celebritatea, fiind recunoscut ca fotograf al Marii Uniri a Românilor⁵.

Colecția de carte poștală ilustrată Remus Baci cuprinde câteva ilustrate făcute de Mârza și semnate de el (Samoilă și/sau Emanoilă Mârza) în cei doi ani ai construcției Bisericii de încoronare. Noua biserică trebuia să marcheze Unirea Transilvaniei cu România, hotărâtă la Alba Iulia, după Primul Război Mondial. Catedrala a găzduit încoronarea suveranilor României Mari, Ferdinand I și Maria. Evenimentul s-a desfășurat la 15 octombrie 1922.

După Marea Unire, din reclama publicitară în ziarele locale ale timpului, aflăm de existența atelierelor fotografilor Arthur Bach și A. Șternad, precum și a

---

² O cercetare de arhivă, desigur anevoioasă, poate oferi surprize. În *Gazeta Transilvaniei* apar anunțuri publicitare prin care fotografi ai orașului Brașov ofereau negative contra cost. Sigur și în zona noastră situația este similară.

³ Ávéd Jákó, *Gyulafehérvári Kalauz*, 1912, p. 49.

⁴ *Vezi Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1943, p. 177-245.

⁵ Ionela Simona Mircea, *O zi cât un veac de istorie*, în volumul: *Samoilă Mârza, fotograf al Marii Uniri*, Alba Iulia, 2003, p. 5-11.

atelierului *Fotoglob* care lansau tuturor celor interesați de o imagine bună, invitația de a face fotografii la comandă, recurgând la serviciile lor⁶.

Comenzile de ilustrate, publice sau private, profitabile pentru cei implicați, erau și cele mai căutate. O reputație bună, dublată de o reclamă bună, recomandau fotografii, iar menționarea numelui său pe dosul ilustratei aducea un plus de prestigiu și da un plus de valoare acesteia. În același timp, era vorba și de un câștig material bun pentru artist, editură și beneficiarul comenzii (librar, negustor).

Din păcate, puțini fotografi insistau să li se specifice numele, unele menționări exprese, în această privință, fiind făcute doar din motive de reclamă comercială în condițiile în care, în epocă, imaginea pe clișeu era cumpărată de editor.

Colecția cuprinde vederi ilustrate cu imagini fotografice ale unor clădiri din Cetate (porțile, Catedrala romano-catolică, Biserica de încoronare etc.) realizate și semnate de fotografii din Alba Iulia (cele mai multe din perioada 1918-1940) și de fotografii sibiene Josef Fischer (Catedrala romano-catolică, exterior-interior, 1943).

Majoritatea ilustratelor vechi aflate în colecție, au fost tipărite în cadrul unor tipografii din oraș și din zonă. Acestea au menționat pe verso, alături de numele fotografii, atunci când e cazul, și firma care le-a editat, tipografia sau editura. Cele mai dese mențiuni se referă la editurile Francisc (Ferencz) Schäser, Bernát Weiss, Petri F. Vilmos, Gyorgy Papp, Herman Kaufmann, Rosner Rezső din Alba Iulia, iar ceva mai târziu acestora li se adaugă și Editura Geschw. Müller, Editura Ardealul, Editura Alba cu sediul tot în oraș⁷.

Întâlnim în colecție și imagini realizate la edituri din afara orașului precum: Editura Tipografiei Seminariale din Blaj, Tipografia Pannonia din Abrud, Editura Pașca Brutus din Câmpeni, Editura Iosif Drotleff din Sibiu.

Câteva ilustrate au fost realizate chiar și la o editură din Occident. Apare, de pildă, numele Edgar Schmidt, cu firmă în domeniu în Drezda și Budapesta, care, conform mențiunii, a colaborat cu fotografii și editorii locali, Gyorgy Papp⁸.

Realizările editurilor se disting printr-o mai mare grijă de execuție. Sunt incluse aici vederile ilustrate făcute de un specialist fotograf și/sau tipograf la solicitarea autorităților sau a unei persoane particulare, scopul solicitantului fiind de a dispune de o serie a acestora, de care să se folosească, apoi, după voie.

De aceea, cu certitudine, câteva ilustrate amintesc și librarul, persoană particulară interesată direct de această afacere, pentru propriu-i negoț. Astfel, pe unele ilustrate, ceva mai puține ca număr, apare pe verso mențiunea: *Librăria*

⁶ Fehérvári Matei, *Călăuza orașului Alba Iulia și a județului Alba* Alba Iulia, 1934, p. 6; Virgil Cucuiu, *Alba Iulia. Din trecutul și prezentul orașului*, Alba Iulia, 1929, Anexa, p. 10; *Vestea*, 4 nov. 1922, p. 4.

⁷ *Vestea*, 4 nov. 1922, p. 4.

⁸ http://www.tpa-project.info/html/body_edgar_schmidt.html.

Francisc Schäser din Alba Iulia, fotografiat de Sternád sau, în cazul altora, Editura Librăria Solomon Alba Iulia, Librăria Montana Alba Iulia.

Unele cărți poștale prezintă pe dos și alte indicații diverse. Uneori, apare mențiunea: *reproducția interzisă*. Alteori apar precizări legate de publicitate ori este afișat prețul lor. De exemplu, în cazul cărților poștale topografice din 1938 și din 1939, pe verso, în dreapta, sus, e făcută mențiunea: *Dacă scrieți numai o formulă de politeță exprimată în cinci cuvinte. Taxa poștală e 1 Leu în loc de 3 Lei*, iar jos, în stânga: *Foto orig. Copiată de Fotofilm Cluj*. De multe ori, tot pe dos, apare tipărit și câte un număr care indică, probabil, tirajul.

Într-un procent covârșitor ilustratele din colecție sunt francate, poartă însemnele poștei, ștampilă și marcă, uneori chiar și ștampila colecționarilor care le-au avut în colecție. Avem, inclusiv, ilustrate pe care au fost aplicate mai multe mărci și timbre poștale, precum și ștampilele mai multor oficii ale poștei, dovadă a faptului că au fost intens circulate între colecționari atrași în egală măsură de cartofilie, filatelie și marcofilie, dornici ca și în acest mod să-și sporească amândouă colecțiile. Restul sunt cărți poștale procurate, probabil, doar din motive colecționistice și nu poartă nici o urmă a circulației lor. Dacă acestea au constituit obiectul unui schimb, cu siguranță au circulat în interiorul unui plic care le-a protejat.

Drumul ilustratei de colecție de la editură la ultimul colecționar, de multe ori a fost unul anevoios. Ea a trecut din mână în mână, de la tipograf la solicitantul comenzii, de la librar la primul cumpărător, care fie a păstrat-o, devenind poate, în timp, colecționar de vederi, fie a expediat-o împreună cu un mesaj, mai departe. În drumul ei, atunci când a continuat datorită imaginii frumoase pe care o purta, vechea carte poștală ilustrată a cunoscut mulți oameni, a trecut prin mâini multe, a atras multe priviri până a ajuns în colecția lui Remus Baciu.

Acest drum a făcut ca uneori o ilustrată să prezinte îndoituri, fisuri, chiar rupturi pe la colțuri. Chiar dacă, în acest caz, valoarea ei artistică și valoarea ei pecuniară au fost afectate, ea își păstrează aproape intactă valoarea documentară, aducând la lumină informații, altfel pierdute.

În cadrul colecției, pe ilustrate, textul comunicărilor expeditorilor cărților poștale apare într-un procent covârșitor, cum de altfel e și normal începând cu 1905-1906, pe verso-ul acestora, în partea special creată în acest sens printr-o liniatură.

În cazul cărților poștale fără liniatură expeditorii, în marea lor majoritate au împărțit ei înșiși spațiul de pe dosul imaginii pentru a scrie, într-o parte, adresa destinatarului și, în alta, textul propriu-zis al comunicării dorite.

Există și situații destul de numeroase când pe verso, care poate fi sau nu liniat, apare doar numele și adresa destinatarului, textul comunicării fiind scris de către expeditor pe fața ilustratei, direct pe imagine sau pe spațiul liber dintre imaginea propriu-zisă și marginea ilustratei. Pe unele imagini apar și adnotări ale diverșilor deținători, texte care agresează ochiul și îi știrbesc din frumusețe,

reducându-i, de cele mai multe ori, valoarea comercială sau sporindu-i-o, paradoxal, atunci când aparțin unor personalități.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX cartea poștală ilustrată a devenit o adevărată modă. Cerute intens pe piață, editurile au retipărit continuu serii după serii, folosind aceleași negative, ori au recurs la reproducere. Așa se explică existența în colecție a dubletelor, tripletelor sau chiar a mai multor exemplare ale aceleiași ilustrate cu aceeași imagine. În epocă, s-a recurs și la colorarea imaginii pentru a o face mai atractivă.

Perioada acestor ani a fost una de vârf în cartofilie. Cartea poștală ilustrată a devenit nu doar un mijloc plăcut de comunicare prin intermediul serviciului de poștă și telegraf, și nici doar un foarte bun bussines, ilustrata dovedindu-se un promotor eficient și relativ ieftin de publicitate și de a face profit, ci și un produs de colecționat. Acum apare un nou domeniu dedicat studiului colecțiilor - cartofilia, și apar colecționarii de ilustrate, cartofilii.

În această perioadă s-au constituit și marile colecții de topografice, care se vor transmite din generație în generație. După Sergiu Gămureac, specialist în cartofilie, în jurul anului 1900 erau consemnați la nivel mondial aproximativ 80 de milioane de colecționari cartofili, iar în România existau vreo 90.000⁹.

Vârful în acest bussines l-a reprezentat perioada anilor 1898-1920. În perioada interbelică interesul pentru cartea poștală a fost ponderat, dobândind din nou consistență la jumătatea secolului XX, fără a mai atinge însă amploarea de altădată.

Poate și acest fenomen explică existența în Colecția de carte poștală ilustrată Remus Baciș a unui număr mai mare de ilustrate date în perioada 1880-1918 comparativ cu numărul celor date ulterior. Totuși, diferența este nesemnificativă, lucru care arată dorința pe care colecționarul albaiulian a avut-o mereu, de a aduna cam tot ce a găsit pe piață în categoria ilustratelor orașului Alba Iulia, fără a ține seama, strict, de datare ori de faptul că putea fi vorba de imagini pe care le-ar fi avut deja.

Analiza colecției și studiul ei comparativ cu altele, similare, și amintim aici colecția de ilustrate a muzeului albaiulian¹⁰, a Direcției Județene Alba a Arhivelor Naționale, a colecționarului teiușan Cristian Florin Bota¹¹, despre care nu o dată am scris, ne permite să afirmăm că avem în față o colecție bună, credem noi, aproape completă, oferind tuturor, în egală măsură, specialiști cartofili și novici, posibilitatea

⁹ Silviu N. Dragomir, *Istoria cartofiliei românești*, București, 2010, p. 27.

¹⁰ Ionela Simona Mircea, *Alba Iulia în imagini de altădată. Din colecția de carte poștală ilustrată a muzeului albaiulian*, în vol. *Istoricul Dan Demșea la a 70-a aniversare*, Arad, 2011, p. 140-149.

¹¹ Horia Ciugudean, Ionela Simona Mircea, Cristian Florin Bota, *Colecții și colecționari. Oameni și locuri din județul Alba. Colecția Cristian Florin Bota*, Alba Iulia, 2015, p. 13-18.

și șansa de a cunoaște o parte din iconografia locului prin intermediul cărților poștale ilustrate.

Toate zonele de impact imagistic, clădirile importante pentru promovarea turistică a orașului, manifestațiile publice organizate aici cu diverse ocazii, s-au bucurat de atenția fotografiilor și a decidenților vremii.

Existența în colecție a dubletelor, tripletelor, realizate în timp prin retipărire sau reproducere, demonstrează că ilustratele au fost cerute pe piață, fiind bine primite de public. Chiar dacă asupra tirajelor nu avem încă date clare, se cunoaște că serviciul de poștă al orașului funcționa în Palatul Gisella, fiind deservit în anul 1918 de 47 de angajați. Pentru anul 1928, documentele de arhivă precizează că de aici au fost expediate 486.850 cărți poștale interne și 25.870 externe și că s-au primit 656.214 cărți poștale interne și 61.152 cărți poștale externe. Nicăieri nu am găsit până acum date care să spună și câte dintre aceste cărți poștale au fost ilustrate. Cu siguranță că ele nu au fost puține având în vedere numărul lor încă mare, în colecțiile publice și particulare.

Colecția, în ansamblu, demonstrează că domeniul cartofiliei este unul fascinant și la îndemâna oricui, prețurile ilustratelor vechi fiind accesibile încă multora.

Dincolo de aspectul recreativ pe care îl are în mod cert, dincolo de încărcătura nostalgică pe care o poartă, cartea poștală ilustrată rămâne un mijloc relativ ieftin și atractiv de educație, de cunoaștere a istoriei și culturii neamului. Pentru că, într-o formă concisă, ea vorbește despre evenimente, oameni, oraș, rămânând o fereastră deschisă spre lumea istoriei și a culturii.

Cartea poștală ilustrată ne învață, prin imagine, să ne putem defini și asuma o identitate, fără a o minimaliza, însă, pe a celorlalți. Mai mult, ne permite să simțim chiar bucuria colecționarului de a strânge, pentru a dăruia mai departe.

**CONSTANTIN RĂDULESCU-MOTRU (1868-1957)
ÎN CÂTEVA SCRISORI INEDITE**

**CONSTANTIN RĂDULESCU MOTRU (1868-1957) IN SOME YET
UNPUBLISHED LETTERS**

George Trohani*

Résumé

Constantin Rădulescu-Motru, né la 2/15 février 1868 a Butoiești (dép. Mehedinți) et décédé la 6 mars 1957 a București, a été pendant le première moitié du XXème siècle un bien connu professeur universitaire, philosophe, psychologue, homme politique, homme de lettre. Docteur es Droit a Leipzig, en 1893, après la Première guerre mondiale en 1918, il est nommé directeur du Théâtre National de Bucarest. En 1923 il est reçu dans l'Académie Roumaine, devenant président pendant les années 1938-1941.

Après La deuxième guerre mondiale il est marginalisé malgré le fait qu'il avait des idées de centre-gauche. Il meurt pauvre.

On présente une série de quelques lettres envoyées au professeur de français Pompile Eliade (1907), à l'homme de culture Nicolas Eremie (1930) et au journaliste Timoléon Pisani (1933, 1941 et 1942).

Mots clefs: lettres, C. Rădulescu-Motru, Pompile Eliade, Nicolas Eremie, T. Pisani.

Constantin Rădulescu-Motru, născut la 2/15 februarie 1868 în Butoiești (jud. Mehedinți) și decedat la 6 martie 1957 în București, a fost în prima jumătate a secolului al XX-lea un cunoscut profesor universitar, filosof, psiholog, om politic și om de cultură.

În 1888, cu teza *Despre contracte*, devine licențiat al Facultății de Drept din București, iar în anul următor al Facultății de Filosofie, cu teza „Realitatea empirică și condițiile cunoștinței”. În 1893 își ia doctoratul în Filosofie, la Leipzig, cu teza „Zur Entwicklung von Kant's Theorie der Naturkausalität”.

Între anii 1895-1899 este bibliotecar la Fundația Universitară „Carol I” din București, în 1907 înființând publicația „Studii filosofice” ce va deveni mai apoi, în 1923, „Revista de Filosofie”¹.

---

* Istoric asociat Muzeului Național de Istorie a României; doctor în istorie.

¹ G. și N. Răduică, *Dicționarul presei românești*, București, 1995, p. 398, voce 6363.

După Primul Război Mondial, în 1918, a fost numit director al Teatrului Național din București, iar în 1923 a fost primit în Academia Română. A devenit președintele înaltului for între anii 1938-1941.

Marginalizat după al Doilea Război Mondial, i s-a naționalizat moșia din care vânduse o parte pentru a avea cu ce trăi.

Într-o broșură apărută în 1922 și intitulată *Încotro merge Germania de azi? – scrisori dintr'o țară învinsă* –, scrisă în urma „unei anchete în Germania în cursul iernei trecute, între 15 Noembrie 1921 și 1 Martie 1922”, scria: „În Europa de astăzi se face experiența socialistă. O experiență în mare, așa cum n-au sperat niciodată conducătorii socialiști să o poată avea. În Germania se guvernează după concepția socialistă; deocamdată în mod temperat, în acord cu burghezii, așa cum cer împrejurările, – dar în mod fără șovăială, în direcția socialismului revoluționar. În Rusia, nu se experimentează socialismul, ci o concepție comunistă autohton rusească; o combinație de fanatism mistico-religios, de regresie atavistă și dogmatism comunist; o răsturnare de lucruri, din care poate ieși socialism sau țarism, după cum se va organiza restul Europei. Socialismul rusesc, sau bolșevismul, cum i se spune, este un provizorat fără importanța lumii. Republica socialistă germană însă, este începutul unei direcții noi, care dacă va rămâne, va schimba fața Europei mai întâi, iar apoi a lumii întregi”.

Aceleași idei apar și în notițele sale zilnice, publicate în mai multe volume, în perioada 1996-2001, cu titlul *Revizui și adăugiri*². La 6 octombrie 1944 scria: „dacă n-aș fi prea bătrân, partidul în care m-aș înscrie astăzi ar fi partidul comunist”. Asta și pe baza prieteniei cu Dumitru Pătrășcanu, tatăl lui Lucrețiu. Dar în același timp văzând asemănarea dintre bolșevism, fascism și hitlerism va regreta că „Hitler, tiranulsult(an) civilizat” a pierdut în fața lui „Stalin, tiranulsult(an) necivilizat”. Moare în sărăcie³, fiind înmormântat la Cimitirul Bellu, fig. 58, locul 74. (Fig.1).

Prima dintre scrisori (Fig. 2), cea din 20 noiembrie 1907, era adresată profesorului Pompiliu Eliade (1870-1914), întemeietorul catedrei de franceză de la Universitatea din București⁴.

Proaspăt intrat în politică, în 1907, P. Eliade a fost ales deputat din partea Partidului Liberal și își construiește, cu ajutorul arhitectului Leopold Schindl⁵, o casă pe „cheiul gârlii”, în apropierea colțului cu Podul Hașdeu – astăzi Splaiul Independenței nr. 74. Dorind a inaugura noua casă, Pompiliu Eliade lansase

² Volume îngrijite de Rodica Bichiș și Gabriela Dumitrescu, coordonator fiind Dinu C. Giurescu.

³ A se vedea, printre altele, Cornel Șomăcu în publicația online „Vertical”.

⁴ N. Trohani, *Pompiliu Eliade, un român „normalian”*. *Schiță biografică*, în „Muzeul Național”, XV, 2003, p. 265-279.

⁵ Dinu C. Giurescu, în „Magazin Istoric”, nr. 3 (156), martie 1980, p. 39.

invitații cunoscuților și prietenilor. C. Rădulescu-Motru, fiind în doliu din cauza decesului unui cumnat, este nevoit să-și ceară scuze pentru refuzul invitației.

Plic cu scrisoare din 20 noiembrie 1907. 11,5 x 9,5 cm. Pe partea verso plicul are timbrele poștale decupate. Ștampila poștei pare a nu corespunde (?). Destinat: *Domnului / Pompiliu Eliade / Profesor universitar / deputat / Loco / Str. Apolon nou*⁶.

Pe revers, imprimat în relief: C.R. MOTRU / BD. FERDINAND 55 / BUCAREST.

Misiva este scrisă pe hârtie semi-groasă, velină, împăturită în patru, pe dimensiunile plicului. Textul este următorul:

Marți 20 Nov /907

Dragă Pompilie,

Te rog să mă scuzi / că nu pot veni diseară. / Motivele le știi de la / nevastă-mea: doliul, după / regretatul nostru cumnat.

Îmi pare foarte rău / că pierd această ocaziune / de a fi în societatea voastră // plăcută, și mai ales, / când pentru voi este și o / serbare de inaugurare a / casei.

Sărutări de mână dnei / Eliade. Complimente dsoarei. / Al teu devotat / prieten

C R Motru

A doua scrisoare (Fig. 3a-b), din 15 februarie 1930, era adresată brăileanului Nicolae Eremie (1886-1949), doctor în drept la Paris, preocupat de apicultură, economie politică, literatură latină și română, filosofie, mișcare socială⁷.

Scrisoare în plic normal. 15,5 x 12,5 cm. Plicul francat cu două mărci poștale Regele Mihai copil, în valoare de 3 lei fiecare. În stânga sus, imprimat: REVISTA DE FILOSOFIE / REDACȚIA / BULEVARDUL FERDINAND 47 / BUCUREȘTI. Ștampila poștei este 16 II 30. Se adaugă ștampila cu textul FRANCAREA ESTE / OBLIGATORIE / SCRÎȚI CURAT ȘI / COMPLECT ADRESA. Destinat: *Domnului / N.G. Eremie / 24 str. Polonă / Brăila*.

Coala de hârtie pe care este scrisă misiva este un A4 îndoit în două și apoi încă o dată în două. Filigran: legenda STANDARD LEDGER deasupra unui sfinx pe al cărui suport scrie NATIONAL.

---

⁶ Strada Apolo nu a existat. Probabil era Apolodor, continuare pe malul stâng al Dâmboviței a străzii de pe malul drept. În anii '20 ai secolului XX porțiunea respectivă, între Podul Hașdeu și str. Grădina cu Cai, se numea Splaiul Kogălniceanu.

⁷ A se vedea G. Trohani, Prefața la *Martial. Epigrame – Traducere și cuvânt înainte de Nicolae G. Eremie*, în „Analele Brăilei”, IV, 4, 2001, p. 317-346.

Pe coala îndoită se repetă, imprimat, stânga sus: REVISTA DE FILOSOFIE / REDACȚIA / BULEVARDUL FERDINAND 47⁸. Iar în dreapta, sus: București 15 Febr 1930.

Iubite Dle Eremie,

Ai fost bine, chiar adorabil, / cu răspunsul la revista „Science moderne”⁹!
– *Sunt sigur că la primi-/rea scrisorii dtale, redactorul, vă-/zând locul de unde vine, are să / exclame: Tiens, Tiens, ils ne sont / pas si superficiels, comme on les / croit, nos Valaques!*

Mulțumesc pentru cinstea de a te / considera elevul meu. Dacă aș avea / mulți elevi ca Dta, cauza pentru care / lupt, ar fi mult câștigată.

Sărutări de mână Dnei Eremie.

Devotat / C. Rădulescu Motru

Comunică-i și lui Virgil, la Cluj, are să fie încântat!¹⁰

Ultimele patru scrisori pe care le prezentăm sunt adresate gazetarului Timoleon Pisani (1868-1943)¹¹.

În prima din ele (Fig. 4a-c), datând din 19 august 1933, își expune ideile referitoare la rolul cooperativelor în viața satelor românești. Combate intenția guvernului condus de național-tărănistul Alexandru Vaida-Voevod (14 ianuarie-9 noiembrie 1933) de a introduce monopolul revalorizării cerealelor. Scrisoarea este trimisă de la Butoiești (jud. Mehedinți), unde se afla moșia familiei.

Coală de hârtie semi-groasă, velină, 46x14,6 cm., filigran Coroană suprapunând inscripția „Royal Superfi(x)”. Imprimat, foto stânga, conacul (azi casă memorială) C. Rădulescu-Motru, iar în dreapta "GARA BUTOIEȘTI (JUDEȚUL MEHEDINȚI)".

19 August 1933

Dragă Pisani,

Am fost ieri în București și am voit / să vin pe la Argus, dar n'am putut. Îți scriu / aceea ce voiam să-ți spun.

⁸ Trebuie menționat faptul că pe Bd. Ferdinand nr. 47, casa în care a locuit C. Rădulescu-Motru, se află o placă comemorativă, pusă pe „2 II 1993 la 125 de ani de la naștere”. Casa a fost construită, după cum glăsuiește o inscripție-cartuș, după planurile arhitectului Ernest Doneaud (1879-1959) în anul 1931 (sic)!?

⁹ Revistă lunară ce a apărut între anii 1926-1930 în Franța, Belgia, Elveția și Canada, editura J. B. Baillière.

¹⁰ Este vorba de profesorul de sociologie de la Universitatea din Cluj Virgil Bărbat (24 aprilie 1879 - 23 noiembrie 1931) cu care Nicolae G. Eremie era văr primar.

¹¹ A se vedea N. Trohani, *Ziaristul Timoleon Pisani (1868-1943) – schiță biografică* –, în „Muzeul Național”, București, XIV, 2002, p. 214-238.

Mi se pare că – din bune intențiuni negreșit / – se pune la cale o mare lovitură contra miș-/cării sănătoase a cooperativelor. Se pune la cale / înzestrarea lor cu monopolul revalorizării cerealelor. / Este adică vorba, că ajutorul bănesc al guvernului / să se scurgă prin canalul federaledor ....

Monopolul este totdeauna o scoulă de imora-/litate. În cazul de față este : pregătirea înmormîn-/tării mișcării noastre cooperativiste. Se vor înmul-/ți funcționarii cooperativelor; se vor face hatîrîuri // .... se vor îndoi banii comisioanelor. Federaledor îngrășate / astfel, în mod artificial, în timp de un an, sau o jumătate / de an chiar, vor plesni apoi de indigestie sau de trecere re-/pede la regim sec.

Cea mai bună educație a cooperativelor noastre este / angajarea lor într'o muncă de concurență.

Guvernul să le dea o parte a afacerii revalorizării, iar / o altă parte să o lese pe seama particularilor cu experiență.

Altmintreli nu se ajunge la nimic.

La mine, și în mai toate târgurile din Oltenia, este / o năvală a țăranilor la vânzare de grâu. Cine are au-/toritatea necesară ca să-i rețină de la vânzare?

Politicianii? Nu.

Funcționarii cooperativelor? Cât mai mulți dintre / aceștia sunt oamenii politiceii...

Rămîn cu autoritate numai profesioniștii cerea-/liști, cunoscuți. Un cuvînt al unuia dintre aceștia / face mai mult, de cât orișice publicație oficială. //

Dar dacă aești profesioniști, adică dacă acei cari / sunt cunoscuți țăranilor că fac meseria de cerealiști, / sunt eliminați, prin monopolul cooperativelor, atunci / cine să mai inspire încredere.

Te rog, dragă Pisani, tu care ai o minte sănătoasă / și pregătită la înțelegerea realităților reacționează prin / Argus. Confidențial îți spun, că partisan al monopolului / nu este Radu Irimescu¹². Acesta a trăit prea mulți ani în / America, ca să mai aibă ochii împăienjiniți de teorii eco-/nomico-politico-sociale .... Tare mi-e frică, că Ministru / de finanțe¹³ este partizanul excesului de cooperativism.

Și eu sunt un adept al cooperativismului – dar / al cooperativismului sănătos. Cooperativismul fundat / pe monopol duce la abuz.

---

¹² Radu Irimescu (1890-1975) a fost un om de afaceri, politician și diplomat român ce a trăit mai mult în SUA. În guvernul Al. Vaida-Voevod din perioada 11 august – 17 octombrie 1932 a fost Subsecretar de stat la Ministerul Apărării Naționale al Aerului. Între 1938-1940 este ministrul României în SUA, iar din 1943 devine cetățean american, pierzându-și cetățenia română.

¹³ Între 14 ianuarie și 9 noiembrie 1933, în Guvernul condus de Alexandru Vaida-Voevod, ministru de Finanțe era Virgil Madgearu.

Te rog dacă scrii ceva în Argus, trimite-mi / copia la adresa de mai sus, a moșiei mele de / familie.

*Cu toată prietenia,
C. Rădulescu Motru*

A doua scrisoare trimisă gazetarului T. Pisani datează din 25 noiembrie 1941. Ea se înscrie în preocupările „puriste” privind limba română ale gazetarului, în lupta sa împotriva neologismelor. În același timp ea este o urmare firească a unui articol scris de T. Pisani în cadrul rubricii „Limba Noastră” în ziarul „Timpul” din 26 noiembrie 1941. A nu se uita că ziarele apăreau antedatate – ziarul de azi apărea cu data de mâine pentru ca în provincie să nu pară ... vechi ...

Redăm acest articol pentru a se înțelege mai bine scrisoarea din 25 noiembrie 1941, scrisă deci imediat după citirea articolului (Fig. 5a-b):

D. Rădulescu-Motru, membru al Academiei române, vorbește în articolul său din urmă, din Timpul, de „naționalistul exclusivist”, care „are aerul ... să manifeste ca o mândrie pentru dânsul, faptul că nu cunoaște altă limbă, decât aceea vorbită de părinții săi. Cine a avut ocazia să voiajeze prin Europa, a întâlnit desigur specimene de astfel de naționaliști exclusiviști. Eu am întâlnit englezi, cari se arătau mirați, când îi întrebam dacă știu o altă limbă, afară de aceea engleză”.

În voiajurile sale, d. Rădulescu-Motru a văzut unele. În călătoriile mele, eu am văzut altele. Am întâlnit și eu englezi, cari nu vorbeau decât limba lor. În Egipt, de pildă, am dat peste un localnic de vârstă mijlocie, care se chinuia să învețe englezește.

– Așa de târziu te-ai apucat să înveți o altă limbă? l'am întrebat eu.

– Ce să fac? Sunt întreprinzător de lucrări publice. Inspectorul e un inginer englez. Cum să mă înțeleg cu el ? Nu vorbește decât limba lui. Am aflat, de curând, că el știe și franțuzește, însă nu vrea să vorbească decât numai englezește. Iată de ce, la anii mei, m'am apucat, de mare nevoie, să învăț englezește.

Sunt dar englezi, cari cunosc și alte limbi, dar nu vor să le vorbească. De ce? Fiindcă, mândri de limba lor și geloși pe limba franceză, atât de răspândită, ei vor ca măcar oamenii din țările de sub stăpânire britanică, să le învețe limba, să ajute la răspândirea ei.

Spre deosebire de acei englezi, cari nu vor, chiar dacă știu, să vorbească altă limbă decât limba lor, noi, mici și mari, de sus și de jos, învățați și neînvățați, „naționaliști exclusiviști” sau numai „naționaliști”, ținem cu toții să vorbim numai franțuzește.

Să creadă cineva că nu știm franțuzește? Ni s'ar părea o umilire de neîndurat, o mare rușine. Că ne vorbim limba stricat, de parcă am fi străini de ea, cine se miră, cine se turbură? E parcă tot ce se poate mai firesc.

Am făcut cândva o plimbare cu mai mulți. Ajunși la capătul drumului, o domnișoară, fiica unuia dintre noi, a strigat mândră:

– *Enfin nous avons sosit ...*

E adevărat că noi nu suntem englezi. Nu avem supuși. Nu colonii. Nu avem o împărăție încât să putem face înconjurul lumii, fără să punem piciorul pe pământ străin.

Dar asta nu ne dă dreptul să ne oropsim graiul, să-l înjosim, să-i aruncăm cuvintele, să luăm altele să amestecăm limba, să amestecăm la un cuvânt românesc, trei și patru din alte neamuri.

Avem cale, și din cale, călător, călătoresc, călătorie. Cei mai de seamă poeți ai neamului au folosit aceste cuvinte cu atâta farmec în versurile lor.

Eminescu scrie:

*Și tainic genele le plec,
Căci mi le umple plânsul,
Când ale apei valuri trec
Călătorind spre dânsul.*

O doină din Ardeal cântă:

*Soare, soare, sfinte soare,
Ține, ține, ziua mare,
Că mândra mi-i călătoare.*

Nouă nu ne pasă. Am luat în brațe pe voiaj, și-l ținem strâns, să nu ne scape: birou de voiaj, voiajez, voiajoară.

Nimic nu tremură în noi, când ne auzim limba canonică.

Regina Maria a României, scrie în Povestea vieții mele:

„Mama (fiica țarului Alexandru al II-lea) ne iubea ... ne dăruia întreaga ei viață ... Mama totdeauna vorbea cu noi englezește, niciodată n'a vrut să ne învețe rusește, spunând că nu vrea să audă iubita limbă a țării ei, schingiuită de propriii ei copii”.

Te întrebi de unde vine simțirea asta, ce se strecoară în tainițele cele mai curate ale sufletelor alese, pune stăpânire pe ele, își face loc și rămâne între tot ce au mai scump?

Dragostea de limbă, puternică, dărză i-a unit pe români, i-a făcut să treacă toate furtunile, oricât de năprasnice, i-a încălzit, le-a dat puterea să o apere, să o păstreze, - să se păstreze. T. Pisani

Imediat după primire, scrisoarea din 25 noiembrie 1941 a constituit subiectul unui articol, intitulat „Voiaj și călătorie”, publicat de T. Pisani, bineînțeles, tot în cadrul Rubricii „Limba Noastră” din ziarul „Argus” (XXXI, no. 8590, din 3 decembrie 1941) și „Timpul” (din 4 decembrie 1941)

Redăm, în continuare, întregul articol ce conține și scrisoarea respectivă, jumătate de coală A4, îndoită, hârtie de culoare gri-bleu:

Sunt, să am iertare, vreo cincizeci de ani de atunci. Titu Maiorescu, la una din lecțiile sale dela facultatea de litere, vorbind despre Fichte, sau despre Kant, a spus:

– Tocmai astăzi am primit, în această privință, o scrisoare dela inteligentul Rădulescu-Motru, care își face studiile în Germania...

Ei bine, de atunci n'am mai putut auzi numele d.lui Rădulescu-Motru, fără să adaog: „foarte inteligentul”.

Aceste cuvinte ale lui Maiorescu mi-au sunat însă mai sgomotos în ureche zilele astea, când am primit și eu o scrisoare dela d. Rădulescu-Motru. Iată cuprinsul ei:

25 Noembre /941

Dragă Pisani,

M'ai prins cu ocaua mică, dar îți promit că multă vreme n'ai să mă mai prinzi.

Totuși este și în ocaua mea un pic de dreptate.

Românul nu întrebuințează în înțeles identic voiaj și călătorie.

Călătoria este pe îndelete, așa cum călătoreau bătrâni(i); legată de peripețiile terenului; – pe când voiajul este în înțeles de mișcare grabnică, îndreptată direct la țintă. Un voiaj la Paris este bine zis, dar nu și un voiaj prin Franța. Când zici voiaj înțelegi că treci direct fără să observi în dreapta și în stânga, lucru pe care-l faci însă călătorind.

Cu alte cuvinte, Românul a legat de călătorie felul vechiu de a călători și a lăsat pe seama voiajului felul grăbit a călătorii de astăzi.

devotat,

C. R. Motru

E o scrisoare fără umbră de supărare, plină de voie bună, drăguță, cum seade bine unui subțire și ales cărturar.

Am însă o nedumerire: „Românul a legat de călătorie felul vechiu de a călători și a lăsat pe seama voiajului felul grăbit a călătorii de astăzi?”

Întreb, care Român? De unde? Din ce loc? Cine? Sau e vorba de acei români, cari zic mersi, imediat, bonjur, bonsoar, în loc de mulțumesc, îndată, bună ziua, bună seara? Aceștia nu călătoresc niciodată. Ei totdeauna voiajează.

D. Rădulescu-Motru e membru al Academiei. A fost, mi se pare, membru în 1905, când Regele Carol I-iu a ținut la Academie neuitata cuvântare împotriva neologismelor, li a spus între altele:

*„...Mult mai de temut sunt **aceste neologisme sterpe**, cu formă și înțeles **pocite**, care nu aduc nicio idee nouă, ci isgonesc numai cuvinte curat românești,*

spre a le înlocui cu altele străine, cu înțeles absolut identic, ca spre pildă: **avansare, VOIAJ în loc de călătorie**".

Înțeleptul Rege n'a făcut deosebirea între **voiaj și călătorie**, deosebire pe care o fac „Românii” d-lui Rădulescu-Motru. Pentru El **voiaj** era unul din acele „neologisme sterpe, cu formă și înțeles pocite, care nu aduc nici o idee nouă, ci isgonesc numai cuvinte curat românești...”

T. Pisani

După cum se constată, problema neologismelor continuă și astăzi, impunându-se forme tot mai pocite luate de pe internet și mai ales din anglo-americanisme.

A treia scrisoare, din 14 noiembrie 1942, este de fapt o carte de vizită ce însoțea cartea autorului *Etnicul românesc. Comunitate de origine, limbă și destin*, apărută recent la editura Casa Școalelor, donată lui T. Pisani (Fig. 6).

Carton, carte de vizită, 11 x 8 cm., având imprimat în centru: *Profesor C. Rădulescu-Motru* Jos în stânga: *B-dul Ferdinand 47 / Tel. 252/02*, iar în dreapta: *București IV*. Textul, scris de mână, este următorul: *14 Noembr. / 1942*

cu rugămintea către prietenul T. Pisani / de a citi alăturata scriere și de a contribui / la răspîndirea ideilor cuprinse într'însa, / dacă le crede de folos pentru propaganda / națională. / Cu salutări cordiale / C R Mot(ru).

A patra și ultima scrisoare a lui C. Rădulescu-Motru către T. Pisani este din 6 decembrie 1942. Are un ton ironic-malițios, cei doi fiind de aceeași vârstă și cunoscându-se de mulți ani. Cel ce greșise, într-o oarecare măsură, din punctul de vedere al dreptului de autor, era de data aceasta gazetarul (Fig. 7a-c).

Scrisoarea, suntem de părere, se înscrie în serialul de articole ale lui T. Pisani despre Titu Maiorescu, cu care avuse – la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX – strânse legături politice, ideologice și culturale.

La 1 mai 1942, în ziarul „Argus”, T. Pisani publicase articolul „Boileau și Titu Maiorescu”, care se încheia cu cuvintele: „Acesta a fost Boileau. Despre Titu Maiorescu, mâine”. Și în adevăr, a doua zi, pe 2 mai 1942, tot în „Argus”, apare articolul „Titu Maiorescu și Boileau”, care în final conținea: „Ne-am oprit la Boileau, ne-am oprit la Maiorescu, am văzut înfăptuirile unuia și ale celuilalt. Acum putem să vorbim mai în voie despre <urmașii> lui Titu Maiorescu.

Despre asta, într'un număr viitor”.

Și într-adevăr, în „Timpul” din 8 mai 1942 a apărut articolul „URMAȘII lui MAIORESCU”. Tot despre „urmașii” lui Maiorescu se face referire într-un alt articol din luna mai apărut, de asemenea, în „Timpul” și intitulat „Odissea”. În toate aceste articole se pune problema necesității unei mai bune învățări a limbilor clasice – greaca și latina – precum și a cunoașterii mai temeinice a istoriei atât universale cât și românești ... Subiectul va fi dezbătut și în alte articole din luna mai a anului 1942: „Urmașii Romei?”, din „Argus” (29 mai 1942), „Școala

noastră”, din „Timpul” (29 mai 1942) sau „Pentru ridicarea Școalei” (30 mai 1942).

În toamna lui 1942, în „Universul”, va dezbate și necesitatea unei gramatici românești: „Gramatica românească” (19 octombrie), „Fă o gramatică...” (26 octombrie), „Cum se face gramatica” (2 noiembrie).

Probabil la toate acestea se fac referiri în scrisoarea lui C. Rădulescu-Motru. Țara era în plin război și alte lucruri primau.

Plic cu scrisoare din 6 decembrie 1942. 13,3 x 10,5 cm. Pe partea verso plicul are timbrele poștale decupate. Ștampila poștei este din 6 decembrie 1942 și este însoțită de ștampila cu inscripția pe trei rânduri AJUTÂND / PE APROAPELE NOSTRU / AJUTAȚI ȚARA. De asemenea figurează ștampila de război CENZURAT BUCUREȘTI / 375 / A 2. Destinatar: Domnului / T. Pisani / Redacția ziarului Universul / str. Brezoianu / Loco

Pe revers, imprimat în relief: C.R. MOTRU / BD. FERDINAND 47 / BUCUREȘTI IV. Ștampila poștei, de primire, este 9 decembrie 1942.

Misiva este scrisă pe un carton de dimensiunile plicului. Textul este următorul:

6 Dec /942

Dragă Pisani,

Când ți-am trimis articolul pri-/vitor la Titu Maiorescu, nu m'am gân-/dit că el va fi publicat sub rândurile tale / de muștruluială și pus în contradicție, în / mod apăsător, cu cuvintele Ministrului ... / Credeam într'o anchetă obiectivă. Am / căzut în cursă. Pe viitor voi fi mai cir-/cumspect, chiar față de vechii prieteni.

Dar nu pentru aceasta îți scriu. Sunt / obișnuit cu asemeni impreviziuni. Aceea / ce mă face să-ți scriu este îndemnul care mi-l / dai de a vorbi câte ceva despre învățătura // marelui meu profesor. Unde să vorbesc, / în Universul? Am crezut că fac mai / bine, dacă vorbesc prin cărți, prin comu-/nicări la Academie, și prin cursuri la / Universitate. Și mulțumesc lui Dumnezeu / cărțile mele n'au rămas necitite și cursurile / fără auditori! – În tot cazul, nu găsesc că / este acum momentul să reînviez discuția asu-/pra ortografiei, când țara este în război.

Înainte de gramatică este geografia. Hotarele / țării primează regulile gramaticii. Eu am scos / din învățătura lui Titu Maiorescu dragostea de ade-/vră, și aceasta am căutat să răspândesc mai departe.

Cu sănătate, / C. Rădulescu) Motru

P.S. Scrisoarea este strict personală

Oameni, scrisori, schimburi de idei, amiciții între persoane de aceeași vârstă sau legați sufletește unul de altul, cu preocupări comune în folosul Țării.

**„AM PRIMIT CARTEA TA POȘTALĂ...” CORESPONDENȚĂ DIN
TIMPUL MARELUI RĂZBOI ÎN PATRIMONIUL MNIR**

**“I’VE RECEIVED YOUR POSTCARD” – FIRST WORLD WAR
LETTERS FROM THE COLLECTION OF THE NATIONAL
HISTORY MUSEUM OF ROMANIA**

Roxana Gâscă*

Cornel-Constantin Ilie**

Abstract

In the collection of the National History Museum of Romania has recently entered a number of WWI postcards. Their content impresses the reader through the simplicity of the thoughts and the transmitted feelings. The written lines show the concern for the loved ones, for the family and friends, the need to know they are all safe, healthy and alive. For example, a mother tells her son, who was at war, that she moved because she could not stand “the visit of the Zeppelins” and advises him to take care of himself during the winter and to wear thick and warm clothes. What could have possibly been more precious, in those moments, than an advice from one’s parents, a good thought from a friend, or news from a son in the heat of the war, unwillingly separated from the loved ones?

Keywords: WWI, correspondence, postcards, museum collection.

În patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României au intrat, recent, o serie de cărți poștale din anii Primului Război Mondial. Conținutul acestora emoționează cititorul prin simplitatea gândurilor și sentimentelor transmise. Rândurile scrise arată grija pentru cei dragi, pentru familie și prieteni, nevoia de a ști că aceștia sunt sănătoși, în siguranță, ÎN VIAȚĂ. O mamă își anunță fiul plecat la război că s-a mutat pentru că nu mai putea suporta vizitele *Zepelinelor* și îl sfătuiește să aibă *grijă de haine de iarnă*, un ofițer transmite familiei *deosebita bucurie* făcută de *avansarea lui Teodor*, o doamnă se bucură pentru că *am primit capotele prin Valeriu*, un soldat cere familiei să *aveți grije de boi*, o soție își informează bărbatul plecat la luptă că *am treerat și am făcut cam puțin grâu* etc. Ce poate fi mai prețios, în aceste momente, decât un sfat de la părinți, un gând bun

---

* Muzeograf, Secția Patrimoniu, Muzeul Național de Istorie a României.

** Director Adjunct al Muzeului Național de Istorie a României, doctor în istorie.

de la un prieten, o veste de la fiul aflat pe front, despărțit, fără voia lui, de cei apropiați?¹

Carte poștală trimisă sublocotenentului Oteteleșanu Ion, Regimentul 27 Artilerie, Bateria I, Brigada 11, Divizia 16, Corpul II Armată². (Fig. 1a, Fig.1b)

Sâmbătă 27 Aug. 1916 – București

Dragă Ionel, abia luni se va începe poștea militară – Țe-am făcut 3 pachete cu diferite lucruri, ți le va trimite cu interval de 15 zile sau scriem cum vrei tu, le las Nastasii sănt făcute gata cu adresa. Eu cu Duduia plecăm la Sinaia, ne putând să mai suport vizitele Zepelinelor. De o cam dată trag la Dna Seculici. Chiriași de la Villa noastră au plecat cu cheile- Șerban este dus peste munți. Se vorbește mult de victoriile noastre în Carpați. Scriem și trebuiește să Ți trimet patul-sac?

Te îmbrățișez scumpul meu, Duduia te sărută – De la Mișu nici o veste – Mama ta.

Carte poștală trimisă sublocotenentului Oteteleșanu Ion, Regimentul 27 Artilerie, Bateria I, Brigada II, Divizia 16, Corpul II Armată³.

9 Oct. 1916 Caracal

Dragă Ionel, ce mai faci? Sper că ești sănătos, mama scrise că nu au vești de la tine, acum dânsa este în Iași Strada Nicolae Ganea N.26, scriei acolo fiind neliniștită. Pe aici este bine, la casă să lucrează cam încet acum a tencuito. Te sărut și te doresc, Mișu.

Carte poștală trimisă sublocotenentului Oteteleșanu Ion, Regimentul 27 Artilerie, Bateria I, Brigada II, Divizia 16, Corpul II Armată⁴.

23 Octombrie (1916) Caracal

Dragă Ionel, am primit c.p. a ta, văz că nu mai ești așa bine instalat. Șerban a scris și el asemenea și mama, Șerban a fost o zi în București crezând că este mama acolo. Sper că ești sănătos, să de Dzeu tot bine. Aș vrea să știu dacă ar fii loc pentru mine acilea în caz că aș vrea să mă angajez. Te sărut, Mișu.

Carte poștală trimisă către sublocotenentul Oteteleșanu Ion, Regimentul 27 Artilerie, Bateria I, Brigada II, Divizia 16, Armata de Dunăre⁵. (Fig. 2a, Fig.2b)

---

¹ Textele cărților poștale au fost redactate păstrându-se ortografia originală.

² Nr. inv. 336806.

³ Nr. inv 336811

⁴ Nr. inv 336804.

⁵ Nr. inv 336828.

Marți, 25 Oct. (1916), Iași, Str. Nic. Gane 26

Ionel dragă, acum a sosit c. ta în care spui c'ai primit pe ale mele d. la 10 și 12 Oct. Dece nu îmi scrii, de cine depinde regim 27, în locul lui gen. Văleanu. Nu te supăra că Țeam tot scris să ai grijă de haine de iarnă, poate mai târziu se fie mai greu de luat. Fratele lui Clara îmi scrie d. spital de la București, a fost rănit ușor. Iancu a venit să me vază are vești bune de la Ștefăniță; Regim. 11 Roșiori Divizia 2 Cavalerie. De la Șerban numai avem știri de 10 zile. Am se fac reclamație la poște. Mult este decând nu v'am văzut! Nindî este aici sub-Director la Arsenal, este să vie și Mircea. Îmbrățișări de la mama ta, cu mult dor.

Carte poștală trimisă către sublocotenentul Oteteleșanu Ion, Regimentul 27 Artilerie, Bateria I, Brigada II, Divizia 16, Corpul II Armată⁶.

27 Oct. 1916, Iași, Str. Nic. Gane 26

Ionel dragă, ce greu vine corespondența! Ar fi o mângâiere să am știri mai recente de la voi. Eri am primit o carte de la tine și azi de la Șerban, cine știe decând or fi! Nici nu știu unde vă aflați. Ploile au stat, ieșim ca se umblăm puțin, Dudaia și eu avem trebuință, mă dor destul picerile, ce să fac. Lume multă din București, întotdeauna aproape toți cunoscuți; Iancu a venit eri cu Marie, dînsa a fost la Bucur p. câteva zile, drumul care l'a făcut o halimă. Aici lipsă de toate, nici gaz, lumină cu lumânări. Îmbrățișări, mama ta.

Carte poștală trimisă către sublocotenentul Oteteleșanu Ion, Regimentul 27 Artilerie, Bateria I, Brigada II, Divizia 16, Corpul II Armată⁷.

30 Oct. 1916 – Iași

Dragul meu Ionel,

Primii eri și azi cărțile tale, îți închipui câtă bucurie îmi face. Casa e luată p. misiunea Franceză pe doi ani, câte 12000 lei a trebuit se facă mari reparațiuni, Hertza a lăsat într-un hal dar cer să despăgupesce eu ce vor cheltui, am scris lui Leni că nu primesc clauza asta; ce mai rămăsese d. mobilă a luato un creditor am făcut contestație eu ca proprietară îmi revine mobila fiind chiria neplătită, nu știu care va fi rezultatul. Eu aș vrea să rămâi aici de iarnă, Dudaia ține se plece la București în tot cazul nu putem decide decât peste 2-3 săptămâni, depinde de evenimente! Îmbrățișări, mama ta.

Carte poștală trimisă lui Niculae Comăniță pentru sublocotenent I. Oteteleșanu, Strada Kogălniceanu, Târgu-Neamț⁸.

18 Febr. Sâmbătă (1917), Iași

---

⁶ Nr. inv 336816.

⁷ Nr. inv 336815.

⁸ Nr. inv 336827.

Iubiții miei băieți,

Eri primii Dudaia carta, și azi pe a ta Ionel de la 13 Febr. Despre plecare suntem hotărâți a merge în Russia, la Odessa cu marea părere de rău de-a ne depărta de voi! Dar adăstăm se fie timpul mai bun, cum de eri dimineață ninge neconținut cu vișor, s'a făcut zăpada iar mare, probabil că și la T. Neamțu este tot așa. Să vede că din cauza asta mă dor așa tare picerile. Pe Dl Emil speră s'âl numească Șef la Cabinet pe lângă consulu de la Odessa, are se plece cu Alexandru cum să evacuează spitalu. Me bucur că vă vedeți desu, cât regretăm că nu puteți încă ne vorbiți de venirea voastră. Șerban-Tudor se deșteptă face gură, Dudaia îl mângâie. Îmbrățișându-vă, mama voastră.

Carte poștală trimisă Sfinției Sale Părintelui Aureliu Pipos, preot și profesor la Galați, strada Spătaru nr. 27⁹.

Bârlad 1 Martie 1917

Relu dragă,

Chiar a două zi după ce-ți expediasem întârziata mea poștală (mi se pare cu data 25 Febr.), primii și poștala ta din 22 Febr. Noi suntem bine acuma și în curând termină și cu diferitele inoculări, afară de mine care sunt dispensat. Eri am început cursurile de l. germ. cu cercetașii de cl. VI. În privința cererii de informațiuni despre Bubi sunt pe cale de a căpăta îndrumările necesare, câte am de făcut, dela o familie din Craiova refugiată aici. Ea (cererea) va costa vre-o 35-40 lei. Mă mir că așa târziu începurați a căpăta jurnale din Iași. Noi le primim de mult. Și la noi străbătura numai știri cam rele din Brăila. Auzim acum însă, că în curând va fi iar a noastră, ceea ce cu dor nespun așteptăm. Deosebită bucurie ne făcu avansarea lui Teodor, pentru care vă felicităm pe toți și în special urăm „la mai mare” dlui. sublocot. Pentru ce „în rezervă” nu înțeleg nici eu „dar” nu-i nimic, cred că se va putea ușor activa mai târziu. Păziți-vă strașnic, cu toate preservativele, de boalele epidemice infecțioase, și-mi scrie, dragă, regulat despre tine și toți ai tăi precum și despre eventualele știri despre Brăila. Salutări la toți dela noi. Te sărută cu dor al tău Ioan.

Carte poștală trimisă lui Niculae Comăniță pentru sublocotenentul I. Oteteleșanu, Strada Kogălniceanu, Târgu Neamț¹⁰.

Luni, 20 Martie – Iași

Ionel dragă, t'eam abonat la Independența pe 3 luni, începând de la 25 Martie abonamentu dar a spus că nu e regulată poștia, astfel că are se sosească cu întârziere – veni acuma scrisoarea ta prin poște dată 15 Martie și azi vreme bună, am eșit ½ oră înaintea dejunului, un praf și o murdărie pe străzi....ce are să fie mai

⁹ Nr. inv 336810.

¹⁰ Nr. inv 336821.

târziu. Eri să zice c'ar fi fost un aeroplan german, poate de acum înainte să vie mai multe! Doamne când o să putem trăi fără grijă! Multe îmbrățișări de la mama ta.

Carte poștală trimisă lui Niculae Comăniță pentru sublocotenentul I. Oteteleșanu, Strada Kogălniceanu, Târgu Neamț¹¹.

Marți, 18 aprilie 1917, Iași

Ionel dragă, azi vreme frumoasă, Iancu cu Maria au venit Duminecă; caută odăi, dar nu găsește nimic să le convie, neavând pensiu în casa în care a găsit ar fi departe de restaurant, poate vor fi siliți să plece la Stocholm. Închipeșteți că azi a venit un ofițer rumân cu unul Rus și a rechizionat odaia Dnei Aslan, foarte mojici zicând Dnei să doarmă în sofragiria adică în sala de pasagiu; acum să duse Dra și Dna Perietzeanu să reclame! Nu e de crezut ce se petrece. Madja a venit eri la noi, am văzut și pe Coletta. Ați primit scrisoare prin Scvartz. Credeam că am azi vreo știre de la voi. Când plecați în marșu? Multe sărutări la toți, mama voastră!

Duduieste este mulțumită de noa instalație? Pentru mine ce ați putut găsi?

Carte poștală trimisă soldatului Șaie Gherșin Leida, Regimentul 7 Vânători, Compania 5, Divizia 6, Armata de Operațiuni¹².

21/5/1917

Scumpul nostru Fiu,

Noi suntem bine sănătoși asemenea dorim să auzi și din partea ta. Mătușa Feighe a primit o c.p. de la tine și ai scris că nu primești nimica de la noi, îți scriem și ți-am trimis un pachet și te rog să ne scri. Noi suntem foarte supărați pentru că ne scri că nu-ți scrim, noi îți răspundem la fiecare c.p. (în continuare scris indescifrabil).

Carte poștală trimisă lui Manole Botzan, Str. Toamnei 23, București¹³.

(Fig. 3a, Fig.3b)

Iași 22/6 1917

Dragă Manole, eri am trecut pe la Dn. Valeriu Niculescu știindul că pleacă spre B. i-am dat câteva rânduri pentru tine tot odată îți trimite Coca 100 lei poate ai nevoie, ți-a scris și Coca vreo două scrisori cred că le-ai primit să ne răspunzi de primirea lor. Caută Manole de mai încearcă să vi ți-am scris unde să mai cauți să intervii să încerce și Valeriu spune și tu că sunt bolnavă și că vrei să mă vezi. Ne-a scris și Bădulescu și trebuie să vie și el zilele acestea pe la noi, cu

---

¹¹ Nr. inv 336803.

¹² Nr. inv 336818.

¹³ Nr. inv 336807.

Didina ne vedem mai în fiecare zi, ți-a scris și ea chiar de aci de la noi. Cu toți te sărutăm și dorim.

Te sărut cu dor, a ta Mamă.

Carte poștală trimisă lui Siegmund Grünberg, Bohotin, jud. Fălciu¹⁴.

Botoșani 6 August 1917

Dragă Mundy,

Zilele astea s'a primit o c.p. de la tine, dar în care nu ne confirmi primirea banilor ce ți-am trimis încă acum două luni în suma de 100 (lei), care să fie cauza? Nu le-ai primit încă? Ne întrebi Mundy dragă care sunt care sunt fondurile de cari dispunem? Trebuie să-ți comunicăm deși cu multă durere că au scăzut îngrozitor; Tielciu a plecat săptămâna trecută și n'am putut nici măcar să-i dăm mai mulți bani pentru drum și pușinul ce i s'a dat a trebuit să-l împrumutăm; poți să-ți închipui supărările noastre și când te gândești că avem și așa destule necazuri și pe deasupra mai vin și cele materiale; nici nu e de mirare, pe așa o scumpete îngrozitoare averea cea mai mare și încă se epuizează; cu toate astea vom căuta să ne mai împrumutăm și să-ți trimitem fie spre-ați mai ușura nișel greutățile vieții actuale.

Cu mult dor și săr. de la toți ai mei.

Carte poștală trimisă lui Siegmund Grünberg, Bohotin, jud. Fălciu¹⁵.

Botoșani, August 1917

Dragă Mundy

Suntem f. necăjiți, căci nu mai știm despre tine nimic, ultima c.p. am primit-o acum câte-va săptămâni, de atunci nimic, și nici nu ne-ai confirmat primirea banilor ce ți-a trimis Tielciu încă de atunci; acum a plecat și el de aici, i-a trimis pe toți în direcția Iași-Huși; nam primit încă nimic de la el de vre-o 8 zile de când a plecat, așa că suntem f. necăjite; îl aveam pe el măcar aproape, lângă noi, acum am rămas singuri, numai Dzeu să ne ajute și să aibe milă de noi, să-i păzească pe toți ai noștri de rele și să-i vedem cât mai curând pe toți acasă, ar fi de dorit să se termine odată și războiul acesta crâncen în care se pierde toată omenirea, destul sânge a curs, până când? Tu ce mai faci? Cum o mai duci? Îmi închipui că cam greu? Aștept numai vești bune. Sărutări de la toți ai mei.

Carte poștală trimisă locotenentului Paul Demetriad, str. Polonă, nr. 65, București¹⁶. [1917]

Pili dragă, nu am nimic nou de spus dar îți scriu fiindcă mi e dor reu de tine. Ce faci tu Pichi dragă. Nu e rost să vii vr'o 2 zile pe acasă? Noi suntem

---

¹⁴ Nr. inv 336822.

¹⁵ Nr. inv 336824.

¹⁶ Nr. inv 336817.

sănătose și mulțumite că ne vin vești bune depe câmpul de luptă. Răniți noi nu ne-au mai venit așa că nu mai avem așa muncă multă, cei pe care îi avem merg spre vindecare. Dupe război pot să mă aleg primar cu popularitatea care mi am făcut-o printre răniți. Te sărut mult și dulce cu dor și drag Gel(a).

Mi-e dor de tine Pili dulce, caută să vii cât de curând. Te pup dulce (indescifrabil).

Carte poștală trimisă către locotenent Georgescu D. Paraschiv, Regimentul 6 Infanterie, Bacău¹⁷.

12 Martie 1918

Dragă Nepoate,

Ce se aude cu voi? V-a demobilizat, ați plecat sau nu, dacă ați plecat la București să-mi scrii și mie, dacă nu să-mi răspunzi?! Ai auzit!? Noi plecăm la București în fiecare noapte, în vis, însă ziua nu ne dă mâna. Ionică a plecat și acum trebuie să fie la București. El a fost mai norocos ca toți. De noi se aude că stăm până pela sfârșitul lui Aprilie așa că o să vă duceți înainte. Poate ca alergători să plecăm și noi mai repede, dar trebuie să ne întoarcem. Complimente dlui Căpitan și sărutări și fie de la noi toți. Mitică.

Carte poștală trimisă lui Dumitru Răduț, Sergent Instructor, Cercul de Recrutare Romani, Ciorăști, jud. Vaslui¹⁸.

1918 Aprilie 3

Dragă Nene Mitică

Mea făcut o impresie așteptarea mea de aproape o lună de când țe-am scris, dar în schimb nimic, nu pot ști care poate fi cauza, cred că Dă ai mai multă posibilitate ca mine de a mai face o mică corespondență. Eu sunt sănătos și cu milităria o duc bine, ceia ce ți doresc și matale, pe aci ce mai aveți? De pe acas ai mai auzit ceva? Nenea Nae ce mai face? De Pantele știe că e la Iași în spitalul Frumoasa? Aștept răspuns! Ilie Reg 11 Recruții Comp. 7.

Carte poștală trimisă lui Manole Botzan, Str. Toamnei nr. 23, București¹⁹.

Iași 11/VII 1918

Dragă Manolică

Cred că în curînd voi avea fericirea să ne revedem și să mă văd acasă la mine. Noi te-am așteptat mereu să vi tu aci dar cum a fost imposibil acum să mă

---

¹⁷ Nr. inv 336825.

¹⁸ Nr. inv 336805.

¹⁹ Nr. inv 336809.

aștepti tu pe mine. Coca este cam supărat fiindcă ia închis afacerile lui și are dreptate fiindcă are multă greutate pe capul lui. Eu m'am făcut așa nervoasă din cauza nerăbdării să mă văd și eu odată liniștită și în patul meu. Scrie-mi mai des căci asta este singura bucurie. Te sărut și te doresc din suflet. Mama ta, Jeanne.

Carte poștală trimisă lui Manole Botzan, Str. Toamnei nr. 23, București²⁰.

19 Iulie 1918

Dragă Manole, eri ca și azi am avut mare bucurie că am primit c.p. de la tine. Îți mulțumesc pentru cearceafuri ce m'ai cumpărat am mai avut și eu 4 noi le-ai mai găsit? Sunt îngrijorată că nu o să mai am vase de bucătărie, dacă nu mai am intereseazăte te rog și cumpără de pe unde-va. Mă întrebi dacă să'mi mai trimești ceva nu mai în trebe nimic vreau să viu acasă, e vorba să pot veni cu poșta cu Traian fratele lui Valeriu. Am primit capotele prin Valeriu și îți mulțumesc. Îmi pare rău că sunt și f. supărată că de Jorj tot nu știu nimic. De băiatul lui Mme. Ulrih nu știu nimic sigur că s'ar fi pierdut și bietul băiat. Comp(limente) la toți. Pe tine te sărut și te doresc din suflet. Jeanne.

Te doresc mult mult de tot. A ta mamă, J!

Carte poștală trimisă lui Manole Botzan, strada Toamnei 23, București²¹.

Am primit c.p. a ta prin care spui că pleci luni din București. În caz de nu pleacă până primești c.p. dăi lui o rochie pentru mine. În dulap am avut una de catifea gri care me-a făcuto Elisa, mai am una și de catifea maro dar nu știu în ce ladă. Trimite pe care găsești, dacă-n caz că Iancu e plecat, vine (îndescifrabil) și Cruta de îl întâlnește și dă-o lui. Eu am să fac tot posibilul ca de Sf. Dumitru să vin acasă dacă se poate. Complimente la toți și pe tine dragă mamă te sărut mult cum te doresc. Ca dela Iași-București. Jeanne.

Carte poștală trimisă lui Stan I. Constantin. Compania I Sanitară, Valea Adâncă, Iași²². (Fig. 4a, Fig.4b)

Ion I. Stan, 27 iulie 1918

Iubitul nostru fiu și frate află despre noi că suntem sănătoși da dumneata spui că nu ai primit niciun răspuns. Nene țiam trimes 8 c.p. și ne spui că nu ai primit nimic. Nene îți spui că am treerat și am făcut cam puțin grâu 170 b(anife) da porumbi sunt slabi că e secetă. Nene cărlana o fânem dar boi iam schimbat și am luat alți nene pruni sunt plini de prune și spunene și nouă dacă vă dă conced pe acasă să știm și noi. Nene nea spus mulți că a vorbit cu d-ta și în scrisori a spus

²⁰ Nr. inv 336814.

²¹ Nr. inv 336820.

²² Nr. inv 336808.

mulți băeți că sa întâlnit cu d-ta în Iași la spital. Ai d-tale părinți și frați care te doresc și me tot gândim ce e de nu ai primit răspuns. Anica. Te doresc.

Carte poștală trimisă lui Nicolae P. Tobescu, Strada Filipescu, nr. 84, Caracal²³. (Fig. 5a, Fig.5b)

Iulie în 26 (1918)

Iubiți noștri pretini Ana și Nicolae aflați și despre noi că sântem sănătoși cu toți și ne pare bine că nu neați uitat și am primit scrisarea dela Dum-voastră, Petruș a fost la Răsboi și 2 ani nu am știut de el, dar venit acasă sănătos, și ne pare bine că a scăpat cu veață, mama soacră este sănătoasă, Rădina este cu bărbatso în județul Ialomița la postu de jandarmi, că este șăf de post de jandarmi (indescifrabil) Flore este la Giurgiu este văduvă că murit bărbatu și a rămas cu 2 copii, Rădina nu are nici un copil, nu face copii; Oae a murit și tușa Mariea alu unchiu Vasile Jega a murit. Marinică al nostru este flăcău joacă la dansurii a intrat în 18 ani, ne pare bine țisa făcut copii mari. Rămnem ai D-voastră Pretini care vă dorește Marița și Petruș Jega, com(plime)nte Titini și lui Mitiță și lui Victor de la Marinică. Sărutări din partea lu Marinică.

Ana și Nicolae mai scriține, moașa Leanca este sănătoși cu toți, moșiu ei a murit.

Adresa noastră este Bulivardu Interior N 27, noi am făcut casa coloarea de negru în pământu meu dela mama. Petre Jega.

Carte poștală trimisă lui Dumitru Răduț, plutonier, Cercul de Recrutare la Caracal²⁴.

9 Aug. 1918, P. Neamț

Dragă Consătene,

De ce îmi scrii că nu ai primit nici o cp. de la mine? Eu țam răspuns imediat la cp. primite. Am primit 2 cp. și un plic din toată corespondența pe care zici că mii trimeso. Eu sunt bine. Frățiorul meu este cu mine. Ce mai faci? Cu cine mai ești aci? Complimente la cunoscuți. Cu dragoste frățească, Plut. major (indescifrabil).

Mă aflu între munți Bicaz. Piatra-Neamț.

Carte poștală trimisă către plutonier Răduț Dumitru, Cercul de recrutare Caracal²⁵.

24/8/1918 Dumitreștii Gălăței

---

²³ Nr. inv 336829.

²⁴ Nr. inv 336812.

²⁵ Nr. inv 336823.

Dragă Răduț.

Asupra celor ce te interesează prin c.p. ce mi ai trimis, sunt și eu de părere că să stai așa cum ești până la expirarea reangajării de 2 ani, sau până când va veni vre-o dată regimentul aci. Dacă crezi care preschimbarea reangajării din 2 în 5 ani, completează toate datele prevăzute de lege și trimitele regimentului prin cerc(?). Actele lui Măndescu și ale celorlalți ce să înapoiaseră a se anexa actul de naștere și de studii, le am trimis înapoi raportând că aceste date nu se pot anexa fiind în teritoriu și că au mai fost văzute cu ocazia primei reangajeri, le am anexat câte un proces verbal de aptitudini prevăzut în art.14 din lege acum la care 3 copii după foile calificative. Pentru gaz, lemne și pâine ce ni se cuvine am intervenit pentru toți și ni s-a comunicat de la Divizie să fim în așteptare până se va primi rezultatul de la Minister unde s-a intervenit în acest sens. Aștept și eu cu mare nerăbdare să vin câte-va zile pe aci – m-am cerut la Dl Colonel și mi-a spus să mai aștept câteva zile că poate vom pleca în teritoriu după cum se svonește. S-ar părea că se confirmă aceste svonuri, de oarece eri ni s-au cerut niște (indescifrabil) de animale, materiale etc, pentru a se face calcul în vederea trecerii în teritoriul ocupat. Totuși dacă se va întârzia voi căuta neapărat să vin aci, unde pe lângă dor, am mari interese familiare. Trifan mi-a scris să-i aduc tutun, spune-i că e dat dracului de scump, mai rău ca înainte, iar Călinescu a spus că nu are nici un bocanc. Arată la toți multă dragoste și sănătate respectuoase sentimente de dragoste și devotament.

De la Trifan am primit numai 2 c.p. nu așa cum ne scrie. Totuși îi mulțumesc f. mult și de această dată vă rog pe toți când aveți timp să mai dați pe la mine pe acasă. Cu bine I.S. (plutonier Ion Șerbănescu, Regimentul 59 Infanterie).

Carte poștală trimisă lui Florea Fugaru, Jud. Romanați²⁶.

1 Septembrie 1918, Iași

Scumpi mei părinți

Am primit c.p. pe care miați trimiso mia făcut bine aflând că sunteți sănătoși sămi scriți dacă ați primit de la Nea Ilie 120 lei pe care (unasutădouăzeci lei) pe care bani eu îi dau lui fiuso Dtru pentru ași cumpăra Haine și despre care a anunțat el acasă, dacă nu vise dă banii sămi scriți imediat. Aștept urgent. D. Fugaru, Palatul Administrativ (indescifrabil).

Carte poștală trimisă sergentului Bulai Constantin, Campania a 3-a, Regimentul 2 Romanați²⁷.

Dragă Dincă

²⁶ Nr. inv 336826.

²⁷ Nr. inv 336819.

Am primit scrisoarea ta înveselindu-mă când am văzut că Dumnezeu tea ferit până în prezent, eu sunt bine până acum, te rog mai interesează-te de Nae Aliu Nenea Diță și scriei și lu Petre pe adresa Reg. 6 Tecuci N.24 Campania 12 acum câteva zile am primit o c.p. de la el prin care mă vestește că este Cavaler voinic. Vă doresc pe toți ca pe niște frați și zic Dumnezeu să ne ajute la toți. Complimente la toți cei ce mă cunosc (ss. indescifrabil).

Carte poștală trimisă lui Sandu Diaconescu, Apele Vii, jud. Romanați²⁸.

[1918]

Scumpii mei părinți și soție

Aflați despre mine căci mă aflu sănătos ceia ce vă doresc și D.voastră. Vam mai trimes două c.p. nu știu dacă liați primit. Veți ști căci eu nu sunt la Regiment ci sunt la un boer la munca câmpului. Vă rog foarte mult aveți grije de boi și munciți cum ați putea căci dacă dă Dzeu pote să venim și noi cât de curând. Ne mai având loc de scris rămâi al D-voastră fiu și soți. Ion.

---

²⁸ Nr. inv 336831.

**ȚEPI, VIESPI, ARICI ȘI URZICI DE PESTE DUNĂRE:
CARICATURA BULGARĂ CU TEMATICĂ ROMÂNEASCĂ
(1916-1918)**

**SPIKES, HEDGEHOGS AND NETTLES FROM ACROSS THE
DANUBE: ROMANIAN-THEMED BULGARIAN CARICATURES
(1916-1919)**

Adrian-Silvan Ionescu*

Abstract

The study analyses the way that during the First World War some renowned Bulgarian caricaturists depicted the Romanians, Bulgaria's new enemies, in two humoristic periodicals: „Baraban” (The Drummer) and „Bălgaran”. The Romanian enemy was represented by means of a special drawn character, called Mr. Petrescu or Mr. Magaresko (the name derives from the Romanian word „măgar”, meaning „donkey”), a short, caricaturized individual, wearing a peasant shirt and a fur hat, scared and always defeated by the Bulgarians. The virulence of the drawings grew as the political and military events of the war developed, so that Mr. Magaresko became a hyena and Bulgarian caricaturists also introduced in their drawings personalities such as King Ferdinand – a doorman at the Peace Palace in Hague – and general Averescu – a drooping rooster standing on a pile of documents.

Keywords: Bulgarian cartoon, caricature, World War 1, King Ferdinand.

În vremea Marelui Război, când Bulgaria și România au fost inamice, periodicele umoristice de la sud de Dunăre au fost deosebit de virulente la adresa noastră. Cercetând caricaturile din acea vreme se poate decela discursul politic al guvernanților și disprețul general față de puterea militară românească, înfrântă în prima lună a ostilităților.

Revistele satirice bulgărești aveau aproape aceeași structură ca și cele de la noi, din aceeași vreme, recte „Veselia”, „Furnica”, „Greerul” și „Mojicul”: un frontispiciu printre ale cărui litere erau strecurate personaje comice (eventual drăcușori), o ilustrație mare, tipărită în două sau mai multe culori pe prima și ultima copertă, și mai multe caricaturi alb/negru, de dimensiuni reduse, în interior.

Cele două reviste studiate de noi au fost „Baraban” (Toboșarul) și „Bălgaran” (Bulgăroiul). În ambele colaborau cam aceiași caricaturiști despre care vom vorbi mai jos. În anumite cazuri s-a apelat și la preluări de ilustrații apărute în

---

* Director al Institutului de Istoria Artei „George Oprescu”, doctor în istorie.

reviste din țările Puterilor Centrale cu care se aliase Bulgaria în 1915, cu precădere din Germania („Lustige Blätter”, „Jugend”, „Simplicissimus”, „Zeit im Bild” și „Kladderadatsch”). Spre a ironiza inamicul român fusese creat un personaj numit Domnul Petrescu sau Magaresko, totdeauna fiind folosit apelativul „domnul” indiferent de ipostaza în care era prezentat, de obicei totalmente defavorabilă. Acesta era fie un țăran mic de statură și mustăcios, cu o căciulă uriașă pe cap, fie un soldat pirpiriu, neras, prost echipat și mereu speriat în comparație cu bravul și puternicul soldat bulgar, figurat cu o statură colosală.

Revista de umor cu cea mai mare longevitate a fost „Bălgaran”¹ al cărei redactor șef a fost, multă vreme, **Aleksandăr Bojinov** (1878-1968), care este considerat părintele caricaturii bulgare (Fig. 1). Acesta făcuse studii de pictură la Sofia apoi la München. Pe lângă ocupația sa primordială de plastician și desenator satiric, în lunga sa viață și-a manifestat multe alte talente și aplicații: poet, foiletonist și critic de artă². Bojinov crease un personaj național hazliu, Pijo, un om ager și șugubăț, care spunea lucrurile direct și avea opinii sănătoase. El era totdeauna acela care exprima părerile populare și emitea judecăți de bun simț.

Un alt talentat caricaturist a fost **Petăr Paspalev** (1888-1923) (Fig. 2), artist cu o linie foarte elegantă, exersată, în stilul umoriștilor europeni care ironizau înalta societate și, mai ales, militarismul de salon, ofițerii spilcuiți care făceau curte doamnelor dar nu aveau idei de meseria armelor. El a fost și unicul artist care, adesea, își semna numele, sau doar un acronim al său – Paspal - cu caractere latine. Pentru revista „Baraban” el era autorul frontispiciului rubricii „Poșta Redacției” unde un diavol arunca scrisorile la coș... În timpul celui de-al doilea Război Balcanic și în Marele Război a luptat în armată, ca locotenent. A fost un membru de frunte al Partidului Agrar (BZNS), militant convins și curajos, care nu a ezitat să pună mâna pe armă și să lupte contra unui regim dictatorial ce guverna țara sa în anii 20. În timpul războalei din 1923 a comandat un regiment de miliție de munte dar a fost capturat și împușcat, astfel pierzându-se unul dintre cei mai valoroși caricaturiști bulgari³. **Petăr Anghelov Pavlov** (1880-1957) și-a făcut studiile la Școala de Desen din Sofia pe care a absolvit-o în 1902. Între 1903-1904 s-a perfecționat la Academia de Arte din Florența iar la revenirea în țară a activat ca profesor de desen la Plevna și Sofia. Pe lângă bogata sa colaborare cu desene umoristice la revistele de specialitate, a avut și o activitate teoretică publicând articole pedagogice și metodologice în periodicele „Ucitelski vestnik”, „Učilișen

¹ Atanas Stoikov, *Bălgarskata karikatura*, Bălgarski Hudojnik, Sofia, 1970, p. 16-24; Milena Gheorghieva, *Neloznati imena na bălgarski hudojniți vǎv v. „Bălgaran” (1904-1909) – opit za rekonstruciji i vidimost*, în „Izkustvovegsku Cetenia” 2011, Sofia, 2012, p. 480-493.

² *Enciclopedia na Izobrazitelnite izkustva v Bălgaria*, Sofia, 1980, vol. I, p. 102-103.

³ *Enciclopedia na Izobrazitelnite izkustva v Bălgaria*, Sofia, 1986, vol. 5, p. 106; Milena Gheorghieva, p. 482-484.

preglad” și „Prosveta”⁴. Foarte activ a fost în vremea războiului și **Raiko Alexiev** (1893-1944), ce făcuse studii de filologie și artă la Sofia (Fig. 3). S-a remarcat în 1913 prezentând un peisaj la Expoziția Tineretului, ce a fost mult apreciat de regina Eleonora a Bulgariei. A colaborat la toate revistele de umor din țara sa: „Baraban”, „Bălgaran”, „Masca”, „Macedonia” iar, în 1932, și-a fondat propria revistă „Cricket”. Fără a-și da seama de iremediabila schimbare a vremurilor, a continuat să ia în derâdere tipurile ridicole de comuniști și de oameni noi fiind un critic nedisimulat al puterii sovietice iar chipul lui Stalin era favoritul său pentru a-l desena cu o peniță înveninată. Din această cauză a fost ucis în bătaie din ordinul puternicilor zilei⁵. A mai fost încă un prolific caricaturist, pictorul Dimităr Ciorbagiiski (1890-1967), devenit celebru sub pseudonimul **Ciudomir**, dar în intervalul și subiectul ce le-am studiat noi el nu s-a afirmat în vreun fel. Era absolvent al Școlii de Arte și Meserii din Sofia, a participat la Războaiele Balcanice și la Primul Război Mondial iar între 1920 și 1933 a fost profesor la Kazanlık. A făcut un an de specializare în pictură la Paris (1929-1930) apoi și-a reluat activitatea la catedră. Dar s-a dedicat și muzeografiei devenind directorul Muzeului Etnografic din localitatea unde profesa. A fondat și a condus periodicul „Iskra”. Pe lângă dotarea pentru plastică avea și talent literar fiind autorul mai multor cărți. Dintre toți cei menționați mai sus, el a fost singurul care s-a bucurat de o unanimă recunoaștere în vremea comunistilor și a fost răsplătit cu onoruri maxime, precum titlurile de „artist emerit” (1965) și „artist al poporului” (1967)⁶.

În vara și toamna anului 1916, când România se pregătea să intre în război și apoi când a dus inegala luptă cu Puterile Centrale, Petăr Paspalev a fost cel mai activ colaborator la „Baraban”. Primul desen cu subiect românesc a fost publicat în numărul din 6 august 1916, când încă România nu intrase în luptă continuând să păstreze o afișată neutralitate deși, în interior, se făceau pregătiri mari pentru campania care era deja programată în documentele oficiale secrete ale guvernului. Într-o compoziție plonjantă, artistul prezintă siluetele inconfundabile ale trei soldați din armatele Puterilor Centrale, ce-l amenință pe român: bulgarul și germanul îi fac cu pumnul de pe malul drept al Dunării, iar austriacul își ițește ceacoul și-și întinde brațul amenințător de pe crestele munților, din spate. Toți îi strigă micului țăran speriat, cu ochii holbați și gura căscată, rămas împietrit de frică: „Măcar mișcă-te!”⁷. (Fig. 4). Paspalev făcea adesea și desene ce se urmau unul pe celălalt și

---

⁴ *Enciclopedia na Izobrazitelnite izkustva v Bălgaria*, Sofia, 1987, tom II, M-R, Sofia 1987, p. 278.

⁵ Atanas Stoikov, *op.cit.*, p. 18, 22, 24.

⁶ Ana Zqaimoba, *Hudojnikăt Ciudomir*, în „Izkustvo” 9/1980, p. 12-14; Marin Dobrev, *Ciudomir. Acvareli. Risunki. Krikaturi. Jibopis*, Izdatelestvo Abagar, Veliko Tîrnovo, 2013, p. 5-12.

⁷ „Baraban” Nr. 318/6 august 1916.

compuneau o mică narațiune anecdotică. Același „Domn Măgărescu” - personajul mititel, mustăcios, cu o cămașă lungă, țărănească, și căciulă înaltă pe cap, menit să reprezinte tipul românului fricos, nesigur și nehotărât de dinaintea stării de beligeranță – apare într-o compoziție cu trei scene. În prima, el este îndemnat de un rus, un francez și un britanic să îl atace pe bulgarul ce stă, liniștit, cu spatele spre grup, ale cărui cap și țeavă a armei se văd deasupra linei orizontului („Ascultă, Domnu Măgărescu, acum e momentul, Bai Ganiu⁸ a ațipit”); în a doua, bulgarul s-a întors spre grup, iar Măgărescu se arată surprins în vreme ce amicii săi nu-l mai înconjoară, ca în anterioara imagine ci par a se distanța de el („Dracu să-l ia, parcă s-a trezit”) iar în ultima, Ganiu s-a proțăpît, amenințător, în fața românului care, de sperietură, a căzut în fund, în vreme ce aliații au luat-o la sănătoasa („Aici nu e de noi, să se descurce singur”)⁹. (Fig. 5). Într-o suită similară așezată sub genericul „Nevoile înțelegerii”, sunt incluse mai multe desene cu aliații și situația fiecăruia dintre ei: francezul în tranșee se apără de ploaie cu o umbrelă, rusul dărdăie de frig în Carpați, italianul sare sprinten peste un șanț, generalul Sarail stă cu mâinile în sân, sârbul și muntenegreanul fac un duo hazliu arătându-și buzunarele goale, întoarse pe dos, iar „Domnul Măgărescu”, într-o uniformă jerpelită, cu un picior desculț și curgându-i sânge din nas, zice pentru sine: „Cică bulgarii s-au luptat foarte sălbatic, ba chiar s-au luptat gros și barbar”¹⁰. Desenele sunt foarte alerte, expresive chiar dacă foarte sintetice, și dau măsura talentului și a inspirației prodigioase a lui Paspalev.

În funcție de evoluția evenimentelor politice și militare, desenele devin tot mai virulente, mai mușcătoare. Tot Paspalev semnează coperta lui „Baraban” din 11 septembrie 1916, când țara noastră era deja implicată în război și se dăduseră violentele lupte de la Turtucaia și din Carpați. Ilustrația poartă legenda „Noul «star» de la șantanul circului înțelegerii” (Fig. 6) și reprezintă un nud – probabil o întruchipare infamantă a României ca femeie ușoară ce trădase acordurile cu Puterile Centrale - călare pe un urs, simbol deja clasic al Rusiei, susținută de-o parte și de alta de un militar britanic, identificat prin pipa strânsă între dinți, și unul francez – dacă nu este cumva o reprezentare liberă a însuși regelui Ferdinand I. În spate apar ceilalți aliați balcanici, Petăr Karagheoghevici al Serbiei, mic și mustăcios, cu capela ostășească pe cap, și Nikita al Muntenegrului, gras, cu favoriți din alte vremuri și fes pe cap¹¹. Tema distracțiilor deochete ale ofițerilor aliați revine peste câteva numere ale revistei sub aceeași peniță înveninată a lui Paspalev.

⁸ Bai Ganiu sau Nenea Ganea era tipul bulgarului necioplit care se ocupa cu vânzarea esenței de trandafir, vulgar, needucat dar ager, mucalit, întreprinzător, curajos, generos, devenit erou național prin scrierile lui Aleko Konstantinov.

⁹ „Baraban” Nr. 323/11 August 1916, p. 4.

¹⁰ „Baraban” Nr. 329/23 octombrie 1916, p. 5.

¹¹ „Baraban” Nr. 323/11 septembrie 1916.

Intitulată „Cafe-șantan București”¹² și purtând legenda „Locul unde se răsfăță clienții” (Fig. 7), compoziția are în centru tot un nud provocator – foarte expresiv desenat – ce este dezmiardat din toate părțile de un ofițer francez, unul britanic și un altul rus, cu favoriți lungi și epoleți grei pe umeri, semn că era un general. O frapieră cu o sticlă de șampanie se află în prim plan, în dreapta, iar în stânga o perină, aruncată neglijent. Imaginea ce era plasată în mijlocul publicației, e semnată și datată în dreapta sus, „Paspal 1916”. Același număr al revistei are prima și ultima copertă executate tot de artist. Pe cea dintâi este o scenă sumbră prin care se dorea a fi înfierate atrocitățile soldaților români: un grup de cavaleriști cu chipuri fioroase își conduc caii printre cadavre și poartă înfipte în vârful lăncilor capete de bulgari. Pentru ca efectul să fie și mai puternic, nuanța fondului a fost aleasă roșu sângieru iar legenda scrisă, cu alb, în partea de sus, are o notă amenințătoare: „Către hienele dobrogene. Din cauza sângelui victimelor inocente căzute sub nemiloasa coasă, Dumnezeu însuși sprijină sabia Dobrogei noastre prin văile largi” (Fig. 8). Ultima copertă arată, sub genericul „Robi”, niște soldați români luați prizonieri și escortați de bulgari. Legenda precizează: „Urmași ai robiei, în robie o să muriți și voi!” (Fig. 9).

Spre a da o tonalitate bufă relației disproporționate dintre Rusia și România, una dintre coperti a fost ilustrată de Paspalev cu un muscal de statură herculeană, cu expresie posacă, trăgându-l de ureche pe român și apostrofându-l: „Ptiu, fiu de câine, unde te-am găsit ca aliat?”¹³ (Fig. 10).

Au fost făcute, prin desene satirice, referiri la recente lupte în care românii au fost înfrânți pe frontul din Dobrogea. În anteriorul număr, pe copertă apărea un vajnic soldat bulgar care, ținând de guler un infanterist român din Regimentul Nr. 52 (specificat pe capelă), îl scuipă cu silă, spunând: „Poftiți, domnilor, primul manechin de înghiontit”¹⁴. (Fig. 11). În revistă mai era tipărit un desen al lui Paspalev - „La Turtucaia” - în care soldatul bulgar, vânjos și hotărât, trage un năvod din care ies mâini și picioare. Legenda imaginii este colocvială: „O asemenea minune n-am mai văzut: din apă, în loc de pește, am scos valahi” (Fig. 12).

Cruzimile pe care, chipurile, le-ar fi comis armata română asupra populației civile au fost imortalizate pe coperta numărului din 1 octombrie: un militar cu trăsăturile regelui Ferdinand lovește fără milă niște femei fără apărare, pe al căror trup dezgolit până la bazin, se văd vânătăile. Această flagelare se intitulează „Activitatea culturală românească în Dobrogea”¹⁵. (Fig. 13).

---

¹² „Baraban” Nr. 325/24 septembrie 1916.

¹³ „Baraban” Nr. 324/17 septembrie 1916, p. 8.

¹⁴ „Baraban” Nr. 324/17 septembrie 1916.

¹⁵ „Baraban” Nr. 326/1 octombrie 1916.

În „Fotbal balcanic”, Paspalev a imaginat o scenă ridicolă în care soldatul român, cu inconfundabila sa capelă cu coarne, este învârtit ca o minge de picioarele unui neamț, ale unui bulgar, ale unui turc și austriac, toți distrându-se de mama focului¹⁶. (Fig. 14). Ultima copertă a acestui număr se intitulează „La Riahovo”, e semnată tot de Paspalev și reprezintă un soldat român bărbos – sub ale cărui trăsături se citește regele Ferdinand –, ud learcă și stând în apă până la genunchi în vreme ce, în prim plan se află un bulgar cu mânecile suflecate și un ciomag în mână care-l invită, ironic: „Ascultă, Domnu Măgărescu, dacă îți place asemenea bae, vino din nou” (Fig. 15).

Spre a face haz pe seama „vitejiei” dușmanilor de la nord de Dunăre, în numărul din 23 octombrie, a fost publicată ilustrația cu un soldat ce a măcelărit cu sabia niște găini – „Un câmp de bătălie românesc în Dobrogea”¹⁷. (Fig. 16). Pe ultima copertă era figurat un soldat român ce pleacă precipitat ținându-se de fund și urmărit de niște proiectile, îndepărtându-se de un orașel miniscule ce-i conferă lui dimensiunea de gigant, de Gulliver. Legenda a fost inspirat aleasă: „Din motive strategice românii au părăsit Cernavoda” (Fig. 17).

Maestru al propagandei, Paspalev se pricepea să aleagă elementele de mare efect destinate a fi înțelese și reținute cu ușurință de public. Atunci când a ilustrat „Situația României după Gustave Hervé, pompierul aliaților” (Fig. 18), artistul a figurat o mână uriașă ce strângea în cleștele ei un soldat român¹⁸. Referirile sunt foarte clare la militantul și gazetarul socialist, antimilitarist, Hervé care, la izbucnirea conflagrației, se transformase radical într-un aprig naționalist și lansase sloganul „La patrie en danger” odată cu un periodic cu același nume. La fel, pentru a prezenta înfrângerile Aliaților, el a concentrat într-o cameră ce poartă firma „Infirmerie pentru invalizi” pe țarul Nicolae, regii Serbiei și Muntenegrului, președintele Franței, Raymond Poincaré și pe un britanic, toți bandajați. Ultimul sosit, ce abia se strecura pe ușă, slăbit și cu pas nesigur de rănit, era regele Ferdinand, care avea o mână prinsă de gât cu o eșarfă și cu cealaltă se sprijinea în cârjă¹⁹. (Fig. 19).

Făcând referire la ofensiva mult așteptată a generalului Maurice Sarrail ce-și avea trupele concentrate la Salonic, Paspalev a dat o caricatură ce-l prezintă pe comandantul francez în prim plan conversând cu un militar în uniformă românească, aflat pe cealaltă parte a unei păduri de baionete ce reprezentau forța armată bulgară care-i despărțea. Generalul francez se adresează românului: „Să te ajut, Domnu Brătianu, dar mai întâi treci prin pădurea asta”²⁰. (Fig. 20).

¹⁶ „Baraban” Nr. 328/15 octombrie 1916, p. 6.

¹⁷ „Baraban” Nr. 329/23 octombrie 1916, p. 5.

¹⁸ „Baraban” Nr. 331/1 noiembrie 1916.

¹⁹ „Baraban” no. 329, 23 oct 1916, p. 8.

²⁰ „Baraban” no. 331/5 noiembrie 1916.

Dacă la începutul toamnei, care coincidea și cu primele confruntări pe câmpul de luptă, caricaturi cu tematică românească apăreau aproape la fiecare număr, după imaginile apărute pe 5 noiembrie nu a mai fost publicat nimic despre noi până la finele primei decade a lunii decembrie. Pe copertă a fost preluat un desen de P. Zimel din presa de specialitate germană ce-l arăta pe feldmareșalul August von Mackensen făcându-și apariția la fereastră, suit pe o scară și cu o mătură în mână, sperându-i pe regele Ferdinand care chiar cade de pe scan, și pe primul ministru I. I. C. Brătianu care privește uimit, cu mâna la gură, apariția spectrală a comandantului armatei Dunării²¹. (Fig. 21). Acesta, cu degetul întins, le spune, cu severitate „Dimineața facem curățenie!”

Singura imagine lipsită de batjocură sau de grotesc era aceea a plecării precipitate din București a Reginei Maria: îmbrăcată în haine de călătorie și cu o voaletă trasă pe obraz, ea stă nehotărâtă în preajma unor geamantane și cutii de pălării în vreme ce, în spate, o așteaptă un automobil pe care sunt încărcate alte bagaje. În extrema dreaptă se văd trepiedul și aparatul unui fotograf ce iese din cadru, semn că momentul se dorea imortalizat. „Vă rog, păstrați fotografia din România, va contribui mult la salvare” – se adresează suverana fotografului²². O altă imagine în care regina Maria apare, ca un geniu lipsit de materialitate, sugerat doar printr-o linie delicată, ondulată, ce-i desemnează atât silueta elegantă, cât și o vază cu crini ce-o strânge la piept, a fost preluată din periodicul umoristic german „Jugend” și inserat în numărul din data de 2 decembrie 1916. Ea se află în preajma regalului ei soț, reprezentat cât se poate de concret, în nuanțe contrastante, strâns în tunica de cavalerie și excedat de situație, cu două receptoare telefonice în mâini. Dându-i numele peiorativ de Ferdinand Românașul, acesta are o mină exasperată când i se adresează, prin telefon, unuia dintre sfetnici: „Take Ionescu, Take Ionescu, încotro acum? Din toate părțile aud numai glasuri bulgărești și nemțești”²³. (Fig. 22).

În primul număr din 1917, pe ultima copertă era reproducă o ilustrație preluată tot din presa germană, semnată de A. Hansche: intitulată „În noul an”, ea îl reprezintă pe regele Ferdinand în chip de găscă golașă, ce și-a pierdut penele (Fig. 23). Acestea zboară în jur și pe fiecare este scris numele uneia dintre bătăliile pierdute – Silistra, Tutrakan (Turtucaia), Constanța, Sinaia, Orșova, Turnu Severin, Târgu Jiu, Craiova. Pe o aripă se mai ține o pană pe care e trecut București, iar în coadă, două cioturi pe care apar Iași și Galații. Legenda este elocventă în acest sens: „Dacă nu m-ar fi presat atât de tare din două părți niciodată nu m-aș fi lăsat atât de smulsă”²⁴ – făcându-se referire la cele două fronturi cărora a trebuit să le facă față România, cel din nord, unde a fost atacată prin Transilvania de Armata a

---

²¹ „Baraban” Nr. 336/ 10 decembrie 1916.

²² „Baraban” Nr. 336/ 10 decembrie 1916, p. 5.

²³ „Baraban” Nr. 335- 2 decembrie 1916, p. 6.

²⁴ „Baraban” Nr. 339/1 ianuarie 1917.

IX-a germană, sub comanda generalului Erich von Falkenhayn, și cel din sud unde a acționat Armata Dunării comandată de August von Mackensen²⁵.

Din acel moment, motivul principal al ironiilor caricaturistilor bulgari avea să îl constituie monarhul român etichetat cu tot felul de apelative ofensatoare precum „Domnul Ieșescu”, „Ferdinandul Valahiei”, „Ferdinand Valahul”, „Ferdinand Moldoveanul” sau, și mai rău, „Ferdinandul jugănit”.

Un ultim desen consacrat de Paspalev tematicii românești a apărut în numărul din 7 ianuarie: regele apare așezat pe un scaun, cu picioarele goale și capelă soldățească pe cap, ținând un sceptru în mână și având o țigaretă aprinsă lipită de buze. Monologul suveranului a devenit legenda caricaturii: „Cât îmi vor da la Londra, mie, un jalnic mareșal, din ceea ce mi-a dăruit Nikolaș [țarul Nicolae al II-lea] anul trecut?”²⁶. (Fig. 24).

Din 1917, principalul colaborator al revistei „Baraban” și autor al ilustrațiilor cu subiect românesc a fost Raiko Aleksiev. Cu o linie mai anguloasă decât a lui Paspalev și cu motive care frizau ridicolul dus la extrem față de vecinii de la nord de Dunăre și față de toți dușmanii Bulgariei, Aleksiev are o contribuție de marcă la ilustrația satirică din țara lui. Pe coperta a 4-a a numărului din luna mai 1917 sunt figurați inamicii balcanici defilând cu un drapel în vânt și intonând un refren cunoscut cititorilor periodicului: „Cântec de întovărire ce se aude departe... cântec de muncă”²⁷. (Fig. 25). Regele Ferdinand, cu aceeași capelă modestă și încălțat cu opinci are înfiptă la cingătoare o sabie de lemn, de copil. Este parțial obturat de regele Nikita al Muntenegrului, care duce și steagul: el pare a-i încuraja pe ceilalți, Petăr al Serbiei și Nicolae al II-lea, pirpiriu, desculț, rufos și cu un cap disproporționat față de trup. Același cvadrumvirat a fost inserat, sub titlul „Interviuri cu oameni mari”, în numărul din septembrie doar că de data aceasta sunt doar portretele celor 4 conducători, fiecare gratulat cu câte un epitet înjositor: Nicolae Sărântocul, Patronul Petar Karagheorghevici, Domnu Ferdinandul Ieșescu și Nikita Haiducenschi²⁸. (Fig. 26). Toți patru au inserate sub chip texte în care sunt evocați generalul rus Lavr Gheorghevici Kornilov sau primul ministru al guvernului provizoriu, Aleksandr Fiodorovici Kerenski. Astfel, țarul se lamentează: „Kornilov e un taur mare printre oamenii mei. Se pare că a plecat din Petrograd, de ce nu a trecut să mă ia și pe mine?” Regele Serbiei, cu ochii ieșiți din orbite și expresie de indignare, spune: „Pfui, mama lui de Kornilov, îi trebuie soldați ca să meargă la Kerenski? Să fi trimis un sârb adevărat, acesta

²⁵ Erich von Falkenhayn, *Campania Armatei 9-a împotriva românilor și rușilor 1916/17*, în românește de maiorii Al. Budiș și C. Franc, București 1937, p. 50-101; Glenn E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, Traducere de Dan Criste, Ed. Meteor Publishing, 2014, p. 61-90.

²⁶ „Baraban” Nr. 340/7 ianuarie 1917, p. 5.

²⁷ „Baraban” Nr. 357/mai 1917.

²⁸ „Baraban” Nr. 377/23 septembrie 1917.

singur s-ar fi descurcat cu Kerenski. Sârbii din Sarajevo au învățat serios meseria". Suveranul muntenean se pronunță amenințător: „Ah, ah, țin-te bine, Kornilov, nu călca pe acest pământ căci ortacii te vor prinde!" La portretul monarhului român sunt inserate cuvinte cu mare doză de ridicol: „Kornilov, Kerenski, trimiteți niște bere la Iași căci aici nu este nimic de mâncare", cu referire la marea criză alimentară din Moldova.

Spre a lua în derâdere situația dramatică a țării al cărei guvern, armată și familie regală trebuieră să se refugieze la Iași în urma ocupării Capitalei, Aleksiev îl desenează pe rege – numit „Domnul Moldovanski" – îmbrăcat într-o uniformă soldățească zdrențăroasă și închis într-un ȧarc înconjurat cu sârmă ghimpată spre a arăta cât de limitat devenise teritoriul național iar granițele erau chiar linia frontului unde se dădeau lupte²⁹. (Fig. 27).

Într-o ilustrație preluată din revista germană „Simplicissimus", regele se ascunde într-un sicriu³⁰. „Ferdinand Românul" deși aflat – după vechiul proverb românesc – „cu un picior în groapă", se pronunță, totuși, cu fermitate: „Niciodată și pentru nimic în lume nu voi fi de acord cu pacea!".

Aleksandăr Bojinov a fost, de departe cel mai prolific și mai spiritual desenator umoristic bulgar activ în vremea Marelui Război. El publica în special în revista „Bălgaran" al cărei redactor șef era, așa cum s-a precizat mai sus. Familiarizat cu limba română, nu ezita, pentru accentuarea ironiei, să o folosească la legende, chiar dacă o scria cu caractere chirilice. Astfel, „Haide să mergem la Sofia!" arată un ȧran urcat în nacela unui balon din care aruncă sacii de lest spre a se înălța mai repede; pe un sac e scris Tutrakan (Turtucaia), pe altul Silistra și pe al treilea Dobrogea (Fig. 28). Nu avem vreo informație că această schiță a fost publicată vreodată. Noi am avut acces la ea în arhiva Bibliotecii Institutului de Studiu al Artelor, la fișierul fototecii. Tot din aceeași suită provine imaginea intitulată „După demonstrația de la Riahovo – Ferdinand al Valahiei se întoarce la cartierul general" în care apare regele nostru ȧinându-se de marginile unei luntri ușoare ce era ridicată pe creasta unui val (Fig. 29). Monarhul are un chip speriat și ridicol. Același subiect e tratat în altă modalitate: în desenul „Demonstrația valahilor la Riahovo", un masiv soldat bulgar împinge de la spate, cu patul puștii, un câine negru, cu coada între picioare, făcându-l să se strecoare printr-o gaură într-o odaie vecină. Alături de câine, pe jos, era căzută o capelă de soldat român. Într-o reproducere a unei tipărituri aflată, la fel, la Biblioteca Institutului de Studiu al Artelor, într-o barcă se aflau Pijo și Petrescu, întruparea bulgarului și a românului sadea, fiecare cu straiile specifice nației lor. Românul are pe cap o cușmă amplă care este subiectul dialogului ce s-a înfiripat între ei: „Bre, Domnule

---

²⁹ „Baraban" Nr. 390/22 decembrie 1917.

³⁰ „Baraban" Nr. 342/21 ianuarie 1917, p. 3.

Petrescu, căciula ta e prea mare!” „E mare pentru că și țara mea e mare.” „Căciula îți e mare dar cred că jumătate din ea e făcută la stână în Dobrogea”. (Fig. 30).

Dar, cea mai puternică și mai ofensatoare caricatură din această serie realizată de Bojinov este aceea în care capul regelui României este ținut de urechi, în piroane, ca acela al unei vietăți sacrificate la abator. Deasupra celor două piroane au fost scrise numele celor două localități fortificate ce fuseseră cucerite de bulgari, Tutrakan și Silistra. La fel ca la cel dintâi desen, și aici legenda este în română dar scrisă în caractere chirilice: „Ferdinandul cel Mare”. (Fig. 31).

Revenind la desenele publicate în revista „Bălgaran”, unul apărut pe copertă în prima decadă a lunii septembrie, când abia se sfârșiseră, dezastruos, luptele pentru Dobrogea, înfățișă un soldat în veșminte țărănești, cu pușca pe umăr și un gât de vioară ițindu-se din raniță care îi raportează unui superior spilcuit: „Domnule colonel, ceva îmi atârână în cracul stâng. Nu cumva mi-a căzut inima în pantaloni?”³¹. (Fig. 32). În interiorul revistei apare un altul, la fel de mușcător la adresa noastră: sub genericul „Bărbații de stat români” e portretizat primul ministru Ion I. C. Brătianu sub trăsăturile unui râmător (Fig. 33). Sub desen a fost inserat un catren: „Da, eu sunt porc,

Însă... românesc!

Nu ca aceia noi, bulgărești,

Mulțime de tineri,

Însă de prostănaci!”³²

De altfel, Bojinov se dedicase deja portretizării personalităților politice sau militare din tabăra Aliaților precum Lord Kitschner³³, generalul Sarail³⁴ (Fig.34), Lloyd George³⁵ (Fig. 35) și, ceva mai târziu, după izbucnirea revoluției în Rusia, avea să-l facă pe acela al lui Lenin³⁶. (Fig. 36).

Ultima copertă a aceluiași număr din 9 septembrie 1916 i-a revenit spre ilustrare lui Raiko Aleksiev și a figurat un chip grotesc de soldat român care e lovit în creștet de un pumn uriaș ce-l face să debordeze găini, găște, curcani și mulțime de ouă, adică tot ceea ce capturase din ținutul revenidicat de bulgari. „Acum, domnule, te rugăm, plătește!” este explicația acestui desen (Fig. 37). O anterioară copertă semnată de Aleksiev avea aceeași temă a păsăretului pe care-l apreciau trupele române în campanie: un militar bulgar, cu mânecile suflecate, amenință cu pumnul peste Dunăre, având la picioare un cocoșel și se adresează unui inamic invizibil - „Mănânci, domnule, pui fript?”³⁷. (Fig. 38).

³¹ „Bălgaran” Nr. 20/9 septembrie 1916.

³² „Bălgaran” Nr. 20/9 septembrie 1916, p. 3.

³³ „Bălgaran” Nr. 8/17 iunie 1916, p. 5.

³⁴ „Bălgaran” Nr. 7/1917.

³⁵ „Bălgaran” Nr. 14/1917.

³⁶ „Bălgaran” Nr. 37/1918, p. 4.

³⁷ „Bălgaran” Nr. 15/5 august 1916, p. 8.

Începând cu anul 1917, periodicul de care ne ocupăm nu a mai avut specificată pe copertă data apariției ci doar numărul și anul așa că este destul de dificil să fie plasat într-o anumită lună. Tot începând cu acest an, printre colaboratori apare și numele lui Petăr Pavlov, autor al unor desene cu o linie mai puțin vibrată și al unor chipuri nu prea expresive comparativ cu realizările colegilor săi Bojinov și Aleksiev, dar cu suficient umor suscitată de realitățile pe care le înfiera. Pe ultima copertă a numărului 14, un rus uriaș cu rubașcă roșie, semn al bolșevizării, refuză aliaților balcanici recunoașterea vechilor tratate și a compensațiilor de război. Unchiul Ivan, cu brațele larg deschise spre a opri trecerea lui Nikita al Muntenegrului, Petăr al Serbiei și lui Ferdinand îi alungă cu vorbele: „Marș, nu recunosc nici o înțelegere secretă, anexări și despăgubiri, n-o să primească nimeni”³⁸. (Fig. 39).

Pe coperta următorului număr al publicației, Bojinov l-a ales pe regele nostru drept subiect al înțepăturilor sale cu referiri la relațiile nu prea bune dintre România și Rusia după instaurarea guvernului provizoriu condus de Kerenski. Și-a intitulat compoziția „La poarta roșie” spre a-l prezenta pe Ferdinand, de data aceasta în uniformă de general, cu epoleți și lenta unei înalte decorații străbătându-i pieptul dar cu o capelă ostășească ținută, respectuos, în mână, la spate, bătând în ușa: „Kerenski, deschide! Nu deschizi? Atunci îmi va deschide Mackensen la Jekov”³⁹. (Fig. 40).

În numărul din august 1917 erau făcute referiri la împlinirea unui an de la intrarea României în război și la dezastruoasele înfrângeri în fața armatelor germano-bulgare în urma cărora fuseseră făcuți foarte mulți prizonieri. Unul dintre aceștia a fost motivul lui Bojinov pentru a exprima ignoranța naivă a românilor din lagărele bulgărești folosiți la munci grele: rezemat într-o cazma, ostașul ponosit și neras meditează „Ciudat lucru! Deja de un an reparăm străzile Sofiei pentru regele nostru și el încă nu a sosit”⁴⁰. (Fig. 41). În același număr, Pavlov îi reprezentase pe regele nostru și pe acela al Serbiei, îmbrăcați zdrențăros și desculți, mânându-și animalele domestice, unul niște porci – pentru că strămoșul familiei domnitoare Karagheorghevici fusese porcar – celălalt niște rațe. Legenda era aleasă în concordanță: „Capul conduce, capul înrobește, capul paște rațe și porci!”. (Fig. 42).

O caricatură nesemnată, poate preluată dintr-o publicație străină, arată un ofițer rus ce-i oferă regelui Ferdinand un brevet de decorație adresându-i-se cu multă curtoazie: „Înălțimea Voastră Rege al Valahiei, dl. Kerenski vă decorează cu crucea Sf. Gheorghe pentru nemuritoarea voastră vitejie cu care ați fugit înapoi” la care suveranul, ce era înconjurat de bagaje ca semn că se pregătea să părăsească

---

³⁸ „Bălgaran” Nr. 14/1917, p. 8.

³⁹ „Bălgaran” Nr. 15/1917.

⁴⁰ „Bălgaran” Nr. 20/ august 1917.

zona distrusă de război, întreabă, cu înțeles, „Haine albe nu a trimis?”⁴¹. (Fig. 43). Întrebarea aceasta era cu dublu înțeles, mai întâi referindu-se la pacea mult dorită și apoi la uniforme albe pe care le foloseau ofițerii imperiali înainte de război ca ținută de vară. Caricatura fusese suscitată de un subiect de actualitate, acela al decorării regelui României de către primul ministru al guvernului provizoriu, așa cum anunța presa din țară în septembrie 1917⁴².

Tot la relațiile româno-ruse sunt făcute trimiteri și prin ilustrația copertei numărului următor, semnată de Pavlov, în care Ferdinand într-o uniformă ponosită, se umilește culegând un chiștoc căzut în urma lui Kerenski ce se plimba cu mâinile la spate, îmbrăcat elegant ca pentru o ceremonie oficială, cu jachetă și ținut. Ferdinandul Valahiei spune: „Este mică țigara asta ca să-mi potolească apetitul țigănesc, d-le Kerenski”⁴³. (Fig. 44).

Bojinov l-a imortalizat pe suveranul român ca un client de restaurant, făcându-și comanda în care se aflau sugestii la preliminariile păcii de la București: „Hei, chelner, adu-mi și mie la fel ca tovarășului Lenin, o porție din porumbelul păcii dar fără anexiuni și despăgubiri ca garnitură”⁴⁴. (Fig. 45). Într-un desen al lui Pavlov, regelui nu-i mai este nici măcar menționat numele, ca până acum, ci e poreclit Mămăligărescu. Căzut în genunchi, se smerește în fața unui bulgar neaoș spre a obține condiții mai bune la semnarea păcii: „Nene Ganiu, spune cinstiti, o să vrei despăgubiri?” (Fig. 46). Răspunzând peste umăr, prin fumul pipei, bulgarul amintește, cinic, intervenția românească din Cel de-al Doilea Război Balcanic, care a adus înfrângerea Bulgariei și pacea: „Doar pentru găinăriile făcute în 1913, prieten drag”⁴⁵. Tot în acest număr, Pavlov avea și o planșă color ce prezenta, în ton buf, relația tensionată dintre români și ruși după ce guvernul revoluționar modificase viziunea asupra alianței și colaborării pe front: un muscal atacă cu baioneta un soldat român ce învârtește, amenințător, o grenadă deasupra capului. Textul însoțitor precizează: „Aliați rebeli, vicleni, ticăloși și fără rușine”. (Fig. 47).

O altă ironie la lipsurile din Iași a făcut-o Aleksiev în ilustrația copertei numărului 41 unde, bine înfodolit, regele conversează cu un muscal mustăcios. Acesta îl asigură pe suveran de bunele intenții ale rușilor: „Nu vă temeți, mărite rege, noi suntem gata să vă mai dăm ajutor” la care Ferdinand Moldoveanul

⁴¹ „Bălgaran” Nr. 27/1917.

⁴² „Opinia” Nr. 3146/1 Septembrie 1917 – „Primul ministru Kerenski a telegrafiat M. S. Regelui României că guvernul provizoriu se închină cu venerație înaintea faptelor eroice săvârșite de glorioasele armate române conduse de M. S. Regele Ferdinand. Kerenski roagă pe M. S. Regele să binevoiască a primi în semn de frăție a armatelor ruso-române ordinul Sf. Gheorghe care reprezintă Crucea vitejilor”.

⁴³ „Bălgaran” Nr. 28/1917.

⁴⁴ „Bălgaran” Nr. 34/1918.

⁴⁵ „Bălgaran” Nr. 38/1918, p. 4.

răspunde „Ei, atunci dă-mi o țigară și două ruble, la înțelegere”⁴⁶. (Fig. 48). Tot Aleksiev a executat ultima copertă a numărului 49 spre a-l reprezenta pe regele României ca un cerșetor picotind pe o bancă de parc și meditănd la soarta sa vitregă: „Oh, de m-ați fi invitat, frățește pe tron”⁴⁷.

Bojinov a închipuit o conversație între Lloyd George și regele Ferdinand în fața unei spânzurători. Premierul britanic îl încurajează și-l asigură pe rege de nobila sa misiune: „Nu tremura, Ferdinandul meu, gândește-te, tu te duci să mori pentru cauza unei țări atât de merituoase precum... Anglia”.⁴⁸ (Fig. 49) Un dialog între cei doi mai fusese imaginat de Bojinov și în alt desen, tipărit în catalogul unei expoziții ce o organizase la Sofia în 1924, unde Ferdinand Valahul, acoperit cu o pelerină și cu capela specifică privește în sus la înaltul prim ministru britanic, figurat cu pipa în gură, o șapcă de golf pe cap și cu mâinile înfundate în buzunare: „Domnule, dumneavoastră sunteți Lloyd George?” „Da” „Vă rog, renunțați la continuarea războiului, asta e un lucru groaznic”⁴⁹. În același catalog era inserată altă șarjă la adresa regelui României reprezentat ca o zburătoare ale cărei gheare erau încurcate într-o masă de câlți spre a explica legenda „Amestecarea echilibrului balcanic sau cocoșul valah în câlți”⁵⁰. Tot acolo, pentru a ilustra dramaticul an 1917 artistul l-a schițat pe monarh așezat pe un modest taburet în fața unui sobe de tuci al cărei foc încearcă să-l întărească aruncând înăuntru o coroană de lauri, spre a se încălzi. Figura este tristă, obosită, îmbrăcăminte jerpelită, frigul aspru, elemente ce sugerau privațiunile aduse de o campanie dezastruoasă dusă împotriva foștilor aliați tradiționali de „Ferdinand Valahul în anul 1917”⁵¹. (Fig. 50).

Portretul generalului Alexandru Averescu a fost desenat de Bojinov pentru coperta numărului 46 al revistei: „Delegatul român la preliminariile conferinței de pace – urechile sale sunt cele din 1913 pentru a putea suporta anul 1918”.⁵² (Fig. 51) Același parlamentar a fost desenat tot de același artist pentru numărul următor în chip de cocoș pleostit, cu picioarele înfundate într-o mare de documente – „Domnu Averescu la bazarul <preliminar>: Aproape că fiecare din cei care au venit la piață nu au chef de cumpărături”⁵³. (Fig. 52).

În anul 1918, Bojinov a compus patru portrete ale suveranilor balcanici și al țarului rușilor care, în imaginația sa, erau „Candidați ca portar la Palatul Păcii de

---

⁴⁶ „Bălgaran” Nr. 41/1918.

⁴⁷ „Bălgaran” Nr. 49/1918, p. 8.

⁴⁸ „Bălgaran” Nr. 44/1918.

⁴⁹ Catalogul expoziției *Karikaturi ot Aleksandăr Bojinov*, Sofia, 5 iunie 1924.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² „Bălgaran” Nr. 46/1918.

⁵³ „Bălgaran” Nr. 47/1918.

la Haga”.⁵⁴ (Fig. 53) Toți patru erau prezentați, în haine civile, ca la o expunere fotografică, în cadre dreptunghiulare, cu etichete dedesubt: Nikita Negușov, Petre Karagheorghevici, Ferdinandul jugănit și Nikolăiță Romanov⁵⁵ Aici, pentru regele nostru a fost folosit apelativul cel mai jignitor din câte apăruseră până atunci.

Acesta a fost ultimul desen în care era prezent un motiv românesc. Pe 28 septembrie 1917, Bulgaria a capitulat și a ieșit din conflict⁵⁶ iar în noiembrie 1918 războiul a luat sfârșit iar caricatura își pierduse obiectivul de a-i ridiculiza pe inamici și a ridica moralul conaționalilor. Toți autorii ale căror opere au fost prezentate aici și-au continuat, cu succes, activitatea fără însă a mai ataca țara vecină de la nord de Dunăre cu care nu se mai afla în stare de conflict armat.

Printr-o linie expresivă, prin capacitatea de a sintetiza trăsăturile și a extrage expresivitatea hilară a fizionomiilor, prin alegerea motivelor din realitatea politică imediată în urma consultării ultimelor știri, caricaturiștii bulgari au reușit să creeze o iconografie interesantă – chiar dacă înțepătoare și otrăvită - a românilor, de la micul și speriatul Domn Măgărescu până la Ferdinandul Valahiei sau Ieșescu din perioada Marelui Război.

---

⁵⁴ „Bălgaran” Nr. 52/1918, p. 3.

⁵⁵ Mulțumim și pe această cale Domnului dr. Marian Țuțui pentru tălmăcirea, din bulgară, a legendelor și textelor ce însoțesc ilustrația revistelor satirice din țara vecină. Fără ajutorul dezinteresat al domniei sale această lucrare nu ar fi putut lua ființă.

⁵⁶ Nicolae Ciobanu, Eugen Bădălan, *Cronologia Primului Război Mondial 1914-1919*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 2001, p. 160.

**FRITZ REBHUN¹ – UN ARHITECT PEISAGIST
PROMOTOR AL ECHILIBRULUI****FRITZ REBHUN – A LANDSCAPE ARCHITECT WHO
PROMOTED BALANCE**

Ioan Opreș*

Abstract:

The study presents the activity of Fritz Rebhun (1883-1957), a renowned horticulturist, deputy director of the Horticultural Institute in Weinheim (near Heidelberg), who came to Bucharest in 1910 and rapidly became the head of the Administration of municipal gardens, where he worked for 46 years. Author of some reference works, he included landscape architecture among scientific disciplines, he signed and conducted landscaping projects.

Keywords: landscape architecture, urbanism, the Romanian school of horticulture.

Puțini, prea puțini sunt intelectualii rasați care au avut preocupări serioase față de grădină, parc și peisaj, dezvoltându-le în interese deosebite pentru condiția de viață a cetățenilor. Printre cei mai notorii dintre români apare arhitectul G.M. Cantacuzino, ale cărui abordări denotă o modernitate de-a dreptul europeană, fiindu-i cunoscută aprecierea că grădina este „ultima expresie a civilizației unui popor”².

¹ Fritz Rebhun (28.IV.1883 Gellendorf Breslau-1957 București) a început să practice grădinaritul la unchiul său, grădinarul peisagist E. Schreiter din Schlantz (1897-1900), apoi la grădina orașului Görlitz, la Mitweida, la sera Koswig lângă Dresda și în Bochum (aprilie 1900-1903); a frecventat Institutul horticol Oranienburg, lângă Berlin, fiind premiant. După stagiul militar (1904-1906), a devenit director adjunct la Institutul horticol din Weinheim, lângă Heidelberg, iar în anii 1908-1910 s-a specializat la Zürich sub conducerea lui Stephan Olbrich, la Paris și la Londra. În 1910 a venit la București, devenind rapid șef al Administrației grădinilor municipale, unde a lucrat 46 de ani. Autor al unor lucrări de referință, a introdus peisagistica în rândul disciplinelor științifice, a semnat și a condus proiecte de amenajare peisagistică. Membru al Asociației dendrologilor germani. Vezi Testamentul meu ca horticultor și arhitect peisagist (1957), în: *S.A.N.I.C.*, fond Fritz Rebhun, dosar 1, f. 1.

* Istoric asociat la Muzeul Național de Istorie a României; doctor în istorie.

² Vezi în G.M. Cantacuzino, *Grădinile românești*, în: *Izvoare și popasuri*, Editura Eminescu, 1977, p. 206. A se vedea tot sub semnătura sa: *Arhitectura și peisajul*, în: „*Simetria*”- Caiete de artă și critică, I, 1939, pp. 21-31; *Ce e o grădină*, în: „*Simetria*”,

Capitala României datorează în mod substanțial, sub raport peisagistic, străinilor care s-au stabilit aici și au adus cu ei modernitatea. Memoria locurilor amenajate de aceștia nu-i consemnează, iar recunoștința publică nu-i omagiază astfel pe cei cărora bucureștenii ar fi trebuit să le ridice monumente memoriale. Lipsa acestora să fie oare vina doar a tumultoasei istorii a orașului sau a culturii celor care l-au administrat? De ce este uitat Friederich Wilhelm Meyer, cel cărui-a-i datorează Capitala amenajările de la Șosea, parcurile Cișmigiu și Măgurele, cele de la Maia, Filipești și Turnu Roșu?³ De ce nu știe nimic bucureșteanul despre Fritz Rebhuhn? Dacă primul a făcut din „*maidan cu mărăcini*” un „*parc îmbălsămat de mireasma teilor*”⁴ – cel de la Herăstrău –, cel de al doilea a desăvârșit aceste demersuri, fiind un perfecționist. Opera teoretică a acestuia este consistentă, Rebhuhn dovedind totodată un mare talent de comunicator, articolele sale numeroase și frecvente fiind răspândite în cotidiane sau reviste de specialitate. Ideile cuprinse în aceste adevărate lecții publice rezistă timpului, ba unele ar trebui reeditate pentru imensa lor valoare practică. Tezele sale au pornit de la constatarea că „*nici un oraș de pe pământ nu are pe suprafața sa posibilitatea să permită creierea a așa de multe și de grandioase peisaje de parc și de pădure, care să fie străbătute continuu de lacuri în diferite formațiuni naturale*” ca Bucureștii⁵. Ca și de la convingerea că „*întreaga horticultură românească, a suferit întotdeauna din cauza politicii cele mai mari greutăți și bănuiele grosolane mi-au venit de la astfel de membrii de partid ce făceau politică pentru a avea o viață îmbielșugată pe care din cauza incapacității sau leneviei nu o puteau obține prin meritele lor. Dar, în fiecare partid conducătorii au fost acei cari m-au spijinit și apărut în profesiunea mea*”⁶. Ultima propoziție pare a fi de circumstanță, de vreme ce afirmă că în

---

Caiete de artă și critică, V, 1943, p. 203; *Cărți despre grădini*, în: „*Simetria*”, Caiete de artă și de critică, VIII, 1947, pp. 159-162. Alte abordări la R. Marcus, *Parcuri și grădini în România*, București, 1958; Andrei Pleșu, *Pitoresc și melancolie. O analiză a sentimentului naturii în cultura europeană*, București, 1980; A. Vasiliu, *Peisaj și grădini brâncovenești*, în: „*Arta*”, 6, 1981, iar o trecere în revistă a evoluției ideilor și bibliografiei (fără contribuții românești, cu excepția unui articol semnat de Al. Borza), la Viorica S. Constantinescu, *Arta grădinii*, Ed. Meridiane, București, 1992.

³ Născut la Ostorf-Neklemburg, în 1817, a ajuns de tânăr arhitect peisagist la Viena, de unde a venit la București în decembrie 1843 la invitația insistentă a domnitorului Gh. Bibescu. A condus până la moartea sa (15.VIII.1852) lucrările de modernizare ale orașului; murind de tifos a fost înmormântat la cimitirul lutheran „*Filantropia*”.

⁴ În sens de omagiu, osemintele sale au fost așezate la 17 februarie 1914 în parcul Kiseleff, iar la 3 decembrie 1956 au fost reînhumate tot în cimitirul lutheran, ocazie ca dr. Nicolae Vătămanu să cuvânteze despre cel dispărut; cuvântarea i-a fost trimisă de autor și lui F. Rebhuhn; detalii în: *S.A.N.I.C.*, fond *cit.*, dosar 18, f. 38-41.

⁵ Cf. o scrisoare adresată Consiliului de miniștri, C.C.P.M.R. și Sfatului Popular București, în aprilie 1957, când încă lucra la Institutul Proiect București, *loc.cit.*, supra, dosar 1, f. 9.

⁶ *Despre horticultura românească din sec. XVIII*; *Idem*, f. 6.

„România am arătat în zadar prin scris și cuvânt înapoierea în care se află învățatura și practica horticola”⁷. Modestul neamț, asupra căruia s-au exercitat presiuni numeroase, intervenții energice și chiar o încercare de asasinat, s-a dovedit intransigent cu misiunea sa, arătând că maestru ar trebui să fie acela care „pune în valoare toate formele vegetale de viață în spațiul natural pe care îl are la dispoziție, compusă într-o armonie naturală și care plin de talent înțelege să pună în valoare în planurile sale toate aceste elemente”⁸. El, neamțul Rebhuhn, pare mai român decât alții născuți astfel arătând că „gândirea logică și acțiunea corespunzătoare în legumicultură, pomicultură, agricultură și cultura plantelor de pădure influențează în măsură însemnată starea sanitară și financiară a poporului”⁹.

Crezând că urbanismul spațiilor verzi bucureștene era realizabil – asta după cinci decenii de muncă! –, a întocmit un proiect global pe care, deși i s-a preluat necinstit de alții, l-a destinat românilor pentru ca „horticulturii românești și pentru ca profesia de grădinar să devină o meserie care să contribuie la înflorirea frumuseții României și să dea roade bune și bogate bunei stări a acesteia, așa după cum poate și trebuie să fie datorită bogățiilor ei naturale”¹⁰.

De valoarea lui Rebhuhn – după ce a condus 32 de ani Serviciul horticola, 17 ani ca director, 5 ani ca director general și 3 ani în calitate de consilier, fiind pensionat în 1943 – conducătorii regimului comunist nu s-au îndoit. Se știa că în anul pensionării sale în Capitală erau 44 ha pepinieră la Herăstrău cu 900.000 puieti, or în 1954 Sfatul Popular cumpăra puieti; că erau 243 grădini cu 322 ha., 246 de străzi (1.304 km.) cu 40.058 arbori, 18 sere și 500 răsadnițe, care în 1954 se dublaseră. Când, în 1954, i s-a propus a treia oară preluarea conducerii Serviciului Parcurilor și Grădinilor Sfatului Popular al orașului, – deși propunerea venea de la Consiliul de Miniștri –, a refuzat, întrucât cerința sa de a da independență Direcției Generale a Grădinilor și Parcurilor, și nu subordonarea ei Direcției Drumuri și Poduri nu s-a împlinit¹¹.

La 5 octombrie 1954, când conducerea Sfatului Popular i-a oferit postul de șef al serviciului, le-a cerut ca până la 1 ianuarie să-l reorganizeze în Direcția Spații Verzi, căreia să-i fie subordonate toate sectoarele Capitalei ca și parcurile Snagov, Băneasa și Pustnicul; a pretins ca Direcția să fie mutată în Cismigiu și să i se repartizeze un autoturism. Vicepreședintele Comitetului Executiv municipal, Constantin Doncea l-a refuzat, ba, mai mult, a depozat Serviciul de sere și pepiniere, iar pe Rebhuhn l-a demis la 28 februarie 1955¹². În noul context, la 21

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, f. 7.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, f. 10.

¹¹ Cf. memoriu către președintele Consiliului de Miniștri, din toamna anului 1954, *idem*, f. 18.

¹² Cf. memoriul arhitectului din 10 februarie 1955 către președintele Comitetului Executiv al Sfatului Popular București, *loc.cit.*, f. 26-28.

septembrie 1956 s-a adresat din nou conducerii municipalității, arătând că „în București nu s-a efectuat niciodată așa de multă muncă plătită și voluntară pentru lucrările horticole, ca sub regimul actual. Aceste intențiuni bune și sacrificii nu au dat însă rezultatele dorite”¹³ pentru că nu exista o coordonare unitară, fondurile și forța de muncă erau dispersate, iar discreționismul unor funcționari bloca sistemul. Întrucât, în 1954, chiar Gh. Gheorghiu Dej a dispus transferul lui Rebhuhn de la Ministerul Silviculturii la Sfatul Popular și i-a dat sarcini acestuia, lui îi va adresa – ca secretar general al Partidului – un memoriu în 1956. Din nou i-a sesizat emiterea de „normative și standarde horticole de către persoane fără o pregătire horticolă suficientă, pe bază de traducere după tratate străine, scrise pentru țări cu climat diferit”¹⁴. A acuzat dispersarea pe sectoare și învățământul superior, unde predau – strict teorie – oameni care nu cunoșteau horticultura, așa că aceasta „nu ține pasul cu dezvoltarea horticulturii altor țări”; a cerut formarea de grădinari începând cu ucenicia în domeniu, deci o Școală de grădinari, ca la fiecare sfat popular să fie un serviciu încadrat cu 5 grădinari, și să se înființeze un Institut horticol național¹⁵.

Aluzia la echipa lui Doncea, de unde proveneau critici la adresa „neamțului”, inclusiv afirmația că acesta îndrăznește să critice regimul nu o lasă netranșată; din 1910 începând „întotdeauna <a criticat> horticultura numai atunci când nu a fost bine făcută și sub orice regim”¹⁶. Nedorit la Capitală, Rebhuhn a lucrat la Proiect-București, unde a fost verificator la proiectul Parcului tineretului și de unde, după referatul său, a fost dat afară! De ce? Poate pentru că a cerut conducerii institutului să înființeze o secție de proiectare spații verzi, sau pentru că arăta „prețuirea redusă ce se acordă (grădinarului, compl. n.) în toate straturile sociale”, ori pentru că a considerat starea grădinilor și parcurilor „o rușine pentru profesia de grădinar” sau pentru că a criticat serele de la Grozăvești ca necorespunzătoare, iar cimentarea lacului Cișmigiu greșită, ca și tăierile masive de arboret și plantări cu soiuri nepotrivite...¹⁷.

Prezentând câteva din ideile magistrale promovate de arhitect, cititorul va putea decide dacă acestuia i se cuvin laude. În 1923, Rebhuhn a scris articolul *Peisagistul*, asimilându-l pe cel care pretindea un astfel de nume cu „creatorul de

¹³ *Idem*, f. 30.

¹⁴ Memoriul din 1956, în *loc.cit.*, dosar 1, f. 22. Referința se făcea transparent la traduceri din literatura sovietică.

¹⁵ *Ibidem*, f. 24. Exemplele sale: un arhitect era constructor șef de catedră la Peisagistică (Facultatea de Arhitectură-București) și un pictor era profesor de Peisagistică (Facultatea Forestieră-Brașov) sunt edificatoare. La fel, prezența în Capitală a 5 instituții de proiectare de spații verzi cu 99% personal fără formație horticolă, cu ingineri șefi agronomi sau chiar muncitori, nu poate fi trecută cu vederea.

¹⁶ *Ibidem*, f. 23.

¹⁷ În Testament, f. 3-5.

grădini”¹⁸. Pentru autor, grădina, parcul utilitar în serviciul unui cetățean „ai cărui nervi sunt obosiți și sdruncinați de celelalte manifestări ale vieții citadine”¹⁹ trebuiau privite în cadrul unui întreg, cu un stil coerent și bazat pe reguli precise, adică încadrate peisajului. El considera că „peisajul nu e nici grădină și nici un parc, ci o porțiune de natură care se prezintă ochiului fără nici un artificiu și căruia omul trebuie să-i adapteze metodele sale de cultură în mod priceput și potrivit tuturor expresiunilor naturii”²⁰. În denumirea de peisaj, cuprindem de obicei laolaltă impresiunile noastre dimpreună cu mai mult sau mai puțin sentiment-talism”²¹. Și tot el a apreciat că „în fiecare inovație pe care o aducem peisajului trebuie să ne folosim de simțul armoniei”, ținând ceva mai sus cu afirmația că „omul nu e legat de patrie numai prin naționalitatea sa dar și ținutul, pământul pe care s-a născut îl influențează toată viața”²². Despre stilul grădinii, tot el a arătat altădată optimism: „și noi vom avea odată un stil peisagist al nostru, însă pe care nu-l vom putea obține decât cultivând pentru țara și clima noastră plante special crescute, lucru pentru care se cere specialiști cu cunoștințe și pricepere”²³. Analizând *Greșelile învățământului nostru horticol*, Rebhuhn propunea afirmarea acestuia, profesionalizarea prin educație practică și teoretică printr-o Școală de ucenici grădinari – idee la care a revenit de multe ori – și o modernizare a Școlii de horticultură de la Grozăvești, ba chiar a susținut înființarea unei *Societăți române de horticultură*²⁴. Analizele și propunerile sale au fost întâmpinate de ing. Mihail Popescu Telega de la Exploatarea petrolifere „Progresul” cu toată admirația. Acesta-i scria, comunicându-i „satisfacția mea ca român și mai mare căci sfatul și îndreptarea se dă de un domn Rebhuhn și nu de un Ionescu, Dumitrescu etc., care totdeauna în majoritate și spre nenorocirea noastră sfidează munca și o disprețuiește așa cum ai spus D-ta categoric și răspicat”, or „de am avea mulți, ca D-ta, nu ar mai fi în țară nici sărăcie, nici suferință”²⁵. Ce frumos elogiu!

Arhitectul a prezentat *Grădina familiei*²⁶, considerată „cea mai veche grădină originară” pledând pentru proliferarea ei căci „munca la grădină este

¹⁸ Cf. „Revista Horticolă”, an. I, nr. 3, 1 mai 1923, p. 41.

¹⁹ În *Teoria, practica și estetica spațiilor verzi în urbanism*, loc.cit., dosar 4, f. 8-9.

²⁰ A se consulta pentru a sesiza modernitatea absolută a concepțiilor lui Rebhuhn, vezi în: World Heritage Papers, *Cultural Landscapes: the Challenge of Conservation*, World Heritage, 2002, 11-12 XI, Ferrara-Italy, published by U.N.E.S.C.O., 2003.

²¹ În articolul *Peisaj*, „Universul”, an. 51, nr. 309, duminică 11 noiembrie 1934.

²² Cf. articolul *Îngrijirea peisajului*, „Universul”, an. 55, nr. 67, miercuri 9 martie 1938.

²³ Cf. articolul *Scopul grădinilor*, „Universul”, an. 49, nr. 63, sâmbătă 5 martie 1932.

²⁴ Idei prezente în „Universul”, nr. 24, 2 septembrie 1940, ca și în scrisoarea sa către ministrul Agriculturii și Domeniilor din 1 octombrie 1940, loc.cit., dosar 18, f. 18.

²⁵ Scrisoare f. l., f.d., idem, f. 5.

²⁶ Cf. „Universul”, an. 61, nr. 40, joi 10 februarie 1944.

*folositoare sănătății și prielnică pentru toate însușirile bune ale omului*²⁷. El credea că „toate edificiile urbane trebuie să ofere ocupanților lor lumină solară și aer suficient, libertate de mișcare”, așa că între blocuri chiar se cerea „o rețea continuă de plantații”²⁸. De ce? Răspunsul rămâne valabil: „planta dezvoltă și rafinează în orașean simțul pentru forme frumoase”, așa că „suprafețele plantate din oraș sunt izvoarele și mijloacele de viață pentru cetățeni”²⁹. Arhitect vizionar, Rebhuhn considera că „suprafețele verzi urbanistice trebuie să reflecteze cu mijloace artistice trăsăturile caracteristice ale peisajului ambiant” respectând un raport de 1:2 între cele construite și cele horticole întrucât „cu arhitectura istorică a edificiilor și cu stilurile de construcții derivate se asociază stilul geometric al suprafețelor verzi cu caracter de estetică naturală”³⁰. S-a considerat de bună seamă artist, or „un artist al suprafețelor verzi construite este, ca orice artist, un talent dotat de natură și ca atare apt să creeze suprafețele urbane verzi artistice și armonice”³¹.

Pentru el ca artist vizionar, „arhitectura «verde» este de esență vitală”, iar în cadrul ei „în suprafețele verzi urbanistice culorile florilor și plantelor trebuie și pot să reprezinte tranziția vie între felurile materiale moarte (asfalt, ciment, piatră, cărămidă, fier, lemn) și combinațiile acestora”, deci „culorile florilor fac în anumite epoci obiectul unei mode” așa că sensibilitatea pentru estetica naturii era determinantă³². Nevoia de a alege plantele în armonie cu arta de for public a reținut-o ca „o legătură între cadrul vegetal și opera plastică”, fiind ostil oricăror imitații de materiale pe care le considera „aberații artistice detestabile”³³. Exemplificând cu statuia Aviatorilor din Capitală a punctat clar filozofia sa, iar Cismigiul și piatra naturală folosită aici i-au oferit prilej pentru a susține magistrala idee că „merită să transmită generațiilor ce vor veni după noi, o imagine a standardului nostru cultural, căci piatra este cel mai durabil martor al unei civilizații”³⁴.

Apa l-a obsedat pe Rebhuhn, văzând în izvor, pârâu, pârâiaș, râu, lac, baltă ori fluviu elementul care valoriza situl. Gardurile și aleele l-au preocupat, de asemenea, pentru modul în care se apărau și se încadrau grădinile, pentru rolul și influența benefică asupra dispoziției fizice și psihice produsă, mai ales de alei, asupra locuitorilor unui conglomerat urban³⁵. Dacă străzile și aleile, marile

²⁷ Temă continuată cu articolul *Crearea grădinii familiei*, „Universul”, nr. 45, 15 februarie 1944.

²⁸ Cf. *Suprafețele verzi în cadrul urbanismului actual* (1945), *idem*, supra, dosar 4, f. 7, 9.

²⁹ În *Importanța plantațiilor în urbanism*, *ibidem*, f. 12.

³⁰ În *Arhitectura suprafețelor verzi urbanistice*, *loc.cit.*, dosarul 4, f. 18-19.

³¹ În *Armonia urbanistică între suprafețele de vegetație și cele clădite*, *ibidem*, f. 22.

³² În *Culoarea în suprafețele verzi urbanistice*, *ibidem*, f. 30-36.

³³ În *Plastice în parcuri, grădini și piețe publice*, *ibidem*, f. 39.

³⁴ *Ibidem*, f. 44.

³⁵ *Ibidem*, f. 56-57, 61-63.

bulevarde plantate erau „plămâni ai orașelor”, piețelor publice trebuiau să li se dea o mare atenție pentru a nu promova „idei antinaturale”³⁶.

Acestui arhitect și artist deopotrivă nu i-a scăpat rolul grădinilor populare în „opera de însănătoșire fizică și mintală a tuturor straturilor populației și a tuturor vârstelor”; considerându-le bun public ce „aparține poporului”, cu „întinderi mari, gazonate pentru serbări populare, sporturi și jocuri”, bune pentru patinaj, înot, jocuri sportive, a exemplificat cu proiectul unei astfel de grădini, aprobat încă de Nicolae Iorga, între străzile V. Pârvan și Știrbei³⁷. Ca să fie și mai bine înțeles, a enunțat *Principii de amenajarea grădinilor de lângă edificii*, insistând pe principiul adaptabilității și cele ale estecii și higienei³⁸. Nu i-au scăpat atenției nici terenurile de joc pentru copii, terenurile sportive (proiectate în proporția de 5-7 ha. la 100.000 locuitori), grădinile școlare și cele de studiu³⁹. Adept al unei mari grădini botanice – plasată în nordul orașului, pe Colentina – Rebhuhn a considerat că „sunt puține capitale cari – datorită așezării lor – să aibă nevoie atât de mult de un șir neîntrerupt de suprafețe verzi ca Bucureștii, motivele fiind de ordin sanitar și estetic”⁴⁰. În viziunea acestuia parcul, locuința și grădina constituiau un întreg care trebuia bine înțeles și, mai ales, protejat prin „legi care să nu poată fi schimbate sau făcute inoperante din motive personale sau politice prin schimbare de guvern, cum s-a petrecut destul de frecvent”⁴¹. Argumentul său ar trebui bine înțeles: „toate legile biologice care guvernează regnul vegetal și animal, cât și viața omului, nu pot fi schimbate de om și acesta trebuie să le accepte ca legi drepte și reale”⁴². Pădurea orașului pentru el era „laborator”, „în care putem simți și observa forțele naturale care determină viața și moartea”, influențând atât psihic cât și fizic; 12-15 ha. de pădure credea arhitectul că sunt necesare la 10.000 locuitori⁴³. În cazul pădurii Snagovului, a întrevăzut drama recentă prin care aceasta a fost parcelată și scoasă din domeniul public: „oameni buni nu știți ce a dat Dumnezeu așa de frumos și desăvârșit Nordului municipiului vostru”, scria în 1958 propunând un plan clar de conservare⁴⁴. Adept al unui Parc național, Rebhuhn scria în 1942: „nu ne trebuie un parc asemenea unui tablou frumos, cu linii rigid și matematic trasate, cu efecte de artă capitală”, ci „un parc cu o umbră deasă și răcoritoare”, încredințat unui „mare artist, unui adânc

³⁶ *Ibidem*, f. 63, 66.

³⁷ *Ibidem*, p. 68-69.

³⁸ *Ibidem*, f. 72.

³⁹ *Ibidem*, f. 77-83.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 86.

⁴¹ *Ibidem*, f. 86v.

⁴² *Ibidem*, f. 95.

⁴³ *Ibidem*, f. 99.

⁴⁴ *Loc.cit.*, dosar 6, f. 1.

înțelegător al sufletului românesc în raport cu arta”, unui arhitect care să fie „*ceea ce Grigorescu a fost în materie de pictură, și artist și român!*”⁴⁵.

Evaluând succint concepțiile moderne dar deopotrivă actuale, cuprinzătoare – de la grădină la cimitir, de la pădure la parc, de la gard la casă etc. – și argumentate științific, precizăm că acestea au luat forma unui bun public prin numeroase articole ca și prin lucrarea *Îngrijirea și bogăția peisajului românesc* (în colecția *Știința pentru toți*, Biblioteca științifică pentru popor a ziarului „Universul”, nr. 9, 1942).

Cunoscând experiența populară și însușindu-și regulile stabilite în decursul istoriei Rebhuhn a considerat că „*tot ceea ce au înfăptuit țărani, strămoșii noștri, era simplu, natural și deci frumos și sănătos*”; judecându-le în raport cu practicile despăduririlor abuzive și evaluând pădurea ca „*o societate vegetală*”, a arătat că „*generațiile de țărani din secolele trecute nu au făcut rău și nu au realizat atâta disarmonie ca generațiile zilelor noastre*”⁴⁶.

La acest arhitect patriot, ce considera peisajul „*izvorul culturii poporului*”, teza sa că „*se impune deci neapărat, din motive estetice și sanitare, ca anumite regiuni de câmpie, munte și mare, să fie menținute nevătămăte pentru oamenii cari simt bucurie și caută sănătate în mijlocul naturii*”⁴⁷ i-a susținut în permanență demersul practic. Pentru el, „*îngrijirea peisajului este un mijloc prin care se poate ridica bunăstarea și cultura unui popor, reprezintă totodată măsura gradului la care a ajuns civilizația lui*”⁴⁸.

Lăudând demersul lui Rebhuhn pentru a da Bucureștilor spații verzi armonios făcute, un climat potrivit și sănătos, contemporanii săi l-au considerat „*tatăl grădinilor Capitalei*”⁴⁹, iar Elisa Brătianu l-a recomandat reginei Maria ca pe „*cel mai capabil dintre grădinari*”⁵⁰.

Orașul de pe Dâmbovița n-a avut, din păcate, parte de mulți peisagiști de talia lui Fritz Rebhuhn. Modestia lui proverbială – a locuit toată viața sa în Casa grădinilor din parcul Cișmigiu – a impus concetățenilor respect și recunoaștere. Prin demersul său civic în 1931 s-au cedat municipalității 1.600 ha din pădurea Snagov-Țigănești și 100 ha din pădurea Băneasa, cărora li s-au adăugat, în 1933, 300 ha din pădurea Pustnicul. Spre sfârșitul vieții sale, orașul avea o adevărată „*centură de verdeață masivă*”⁵¹ care-l proteja, avea 436 de parcuri și grădini

⁴⁵ *Idem*, dosar 7, f. 2-3-3v.

⁴⁶ În *Îngrijirea și bogăția peisajului românesc*, p. 16.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 52, 55.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 63.

⁴⁹ Cf. Dinu Negreanu, în „*Semnalul*”, vineri 12 aprilie 1940.

⁵⁰ Cf. „*Ultima oră*”, an I, nr. 125, vineri 31 mai 1929.

⁵¹ Cf. Ministerul Gospodăriei Silvice – Institutul de cercetări silvice, *Bazinul hidrografic Argeș*. Canalul Dunăre-București, VI, Sarcină de proiectare. Spații verzi, ex. 7, responsabil ing. Valeriu Dinu, colaborator Fritz Rebhuhn, [1955], f. 86.

publice, astfel că la 1.200.000 locuitori reveneau, pe cap de locuitor, 3,1 m² de parc. Desigur că nu era destul dar nici nu producea mari îngrijorări.

Nu știm dacă, în ultimii ani de viață, acest onest cetățean, artist și om de știință, desăvârșit profesionist, venit în țară spre norocul ei, s-a considerat mulțumit de misiunea sa liber asumată⁵². Ar fi avut, categoric, toate motivele să o considere astfel, ba chiar să creadă că, mai marii orașului, îi vor onora cândva demersul așezându-i în granit sau bronz imaginea, în semn de recunoștință publică.

Carl Fr. W. Meyer (acuarelă de Gaupmann, 1851)
Carl Fr. W. Meyer (watercolor of Gaupmann, 1851)

---

⁵² Sursa internetului apreciază pentru fiul lui Gustav și Elisabeta, Fritz Rebhuhn ca an al morții, 1965, după ce, în 1957 a emigrat în Brazilia, unde se pare, s-a bucurat de o largă apreciere științifică.

**„ANI PLINI DE ROD BUN TRECEAU PESTE NOI”.
FILE DIN CORRESPONDENȚA PRINCESEI ILEANA
A ROMÂNIEI CU ALICE GRUNAU**

**„YEARS OF PLENTIFULNESS WERE PASSING OVER US”.
PAGES FROM THE CORRESPONDENCE OF PRINCESS ILEANA
OF ROMANIA WITH ALICE GRUNAU**

Narcis Dorin Ion*

Abstract

The article illustrates a part of Princess's Ileana unique correspondence. Alice Grunau, a best friend and confidant of the Princess, whom she helped organize the "Society of Christian Women" and whose marriage and children's godmother was the Princess herself, saved and guarded all Princess Ileana's letters of youth.

It is, therefore, the story of two great friends, depicted in letters never published before. While reading this correspondence, of which only letters between 1926-1928 are being published in this article, a unique portrait of the Princess is unveiled, the „blue-eyed child” so attached to her mother, Queen Marie, mentioned in almost each letter.

The letters describe some of the Romanian Royal family's private life moments, spent in Bucharest, Cotroceni, Sinaia or Balcic. Reading them, Princess Ileana's feelings, emotions, experiences and memories start coming to life.

Keywords: Princess Ileana of Romania, Queen Marie of Romania, King Ferdinand of Romania, Prince Nicholas of Romania, Alice Grunau, Radu Grunau, Balcic, Cotroceni, Peles Castle, Pelisor Castle, „Isprava” ship, the „Society of Christian Women”.

Propunem cititorilor „Muzeului Național” lectura unora dintre scrisorile inedite ale principesei Ileana a României. Destinatară și păstrătoare peste timp a acestor scrisori de tinerețe ale Domniței Ileana a fost Alice Grunau, o foarte bună prietenă și confidentă a sa, cea care a ajutat-o pe principesă în organizarea Asociației Creștine a Femeilor și cea căreia Domnița i-a fost nașă de cununie și i-a botezat copiii. Correspondența primită de la principesa Ileana a fost păstrată cu mare grijă de Alice Grunau și – datorită unor împrejurări fericite – se păstrează azi

---

* Manager al Muzeului Național „Peleş” din Sinaia, doctor în istorie.

în arhiva din Germania a domnului diplomat inginer Vlad Andreas Grunau, fiul cel mic al Alicei Grunau și al inginerului Cașin Popescu¹.

Alice Grunau provenea dintr-o familie germană, al cărei prim membru care s-a stabilit pe meleagurile românești a fost doctorul Johann (Georg) Andreas Grunau (17 ianuarie 1785, Göttingen, Hanovra-26 noiembrie 1858, București), care și-a luat doctoratul în medicină la Universitatea „Georg-August” din Göttingen în 1809. În urma persecuțiilor poliției regale, ca urmare a participării la mișcările studențești potrivnice Regimului, a fost nevoit în 1810 să se refugieze în Imperiul Austriac, unde și-a continuat studiile, până în 1812, la Universitatea din Viena. Cum o întoarcere în Germania nu putea fi încă posibilă, Georg Grunau s-a stabilit în 1812 la București, în Mahalaua Calicilor. Doi ani mai târziu, acesta a intrat în serviciul statului ca medic la Spitalul Filantropia. În anul 1819 s-a căsătorit cu Aloysia Mecsits (1798-1886), fiica doctorului chirurg Johann Mecsits din București. Au avut împreună șapte copii: Louise Emilie (1819-1900); Adolf Georg (1821-1892); Johanna Albertine (1822-?); Carl Edmund (1823-1823); Wilhelm Edmund (1828-1828); Julie Dorothea (1829-?) și Wilhelmine Eugenie (1833-?)².

În 1831 doctorul Johann Georg Grunau pune temelilele primului așezământ spitalicesc militar din București, situat în strada *Știrbei Vodă*, iar între 1828 și 1851 este medic șef al Spitalului/Eforia Filantropia (în paralel, între 1849 și 1851 a fost și medic șef al Spitalului/Eforia Colțea). În 1841 Georg Grunau a solicitat naturalizarea, care i-a fost acordată, potrivit legii, la 17 decembrie 1857 de către domnitorul Alexandru Dimitrie Ghika³.

Adolf Grunau – fiul cel mare al lui Georg Grunau – este bunicul lui Alice Grunau. Născut la București, la 30 ianuarie/11 februarie 1821, Adolf Grunau a urmat clasele primare la școala Sf. Sava, iar cele superioare la gimnaziul din Sibiu, unde și-a luat bacalaureatul în august 1840. În octombrie 1841 s-a înscris la Universitatea din Jena, unde s-a preocupat mai mult de studii filosofice, istorice și chiar teologice, deși optase clar pentru medicină, studii pe care le-a încheiat la 4 octombrie 1843. Și-a continuat studiile de medicină, înscriindu-se la 23 octombrie 1843 la Universitatea „Georg-August” din Göttingen, Hanovra⁴, unde își obține doctoratul în Medicină, Chirurgie și Obstetrică (1845). În toamna anului 1845 a

¹ Scrisorile principesei Ileana a României către Alice Grunau acoperă o perioadă de două decenii (1926-1946). Cele mai multe sunt scrise cu cerneală pe hârtie cu antet, iar o parte sunt cărți poștale ilustrate. Pentru amabilitatea și generozitatea cu care ni le-a pus la dispoziție spre a fi cercetate și publicate, exprimăm și aici întreaga grațitudine doamnei Veronica Grunau și domnului Vlad Andreas Grunau.

² *Arbore genealogic al familiei Grunau*, întocmit de Vlad Andreas Grunau (copie în arhiva noastră).

³ Documentele familiei Grunau sunt păstrate în arhiva din Germania a domnului Vlad Andreas Grunau, care a redactat aceste scurte biografii ale înaintașilor domniei sale.

⁴ Unde apare ca „Georgius Adolphus Grunau Valachus”.

plecat la Paris, unde a rămas un an, pentru completarea studiilor și unde s-a împrietenit cu C. A. Rosetti și a intrat în „Frăția”. Tot la Paris, Constantin Daniel Rosenthal îi pictează portretul doctorului Adolf Grunau⁵. Un alt portret în ulei, semnat Rosenthal, înfățișându-l pe doctorul Grunau în uniformă de ofițer al armatei române, a fost donat Muzeului Spitalului Militar din București, unde se află și azi. Revenit în țară, doctorul Adolf Grunau a lucrat la spitalele Colțea și Filantropia, până în 1873, când se retrage din viața medicală și se stabilește la moșia sa de la Vălsănești (județul Argeș). Aici încetează din viață la 18 septembrie 1882 și este înmormântat, pe crucea sa fiind scris, simplu, „luptător la 1848”.

Din prima căsătorie (1849) cu Pauline Juliane Klusch (1829-1860), doctorul Adolf Grunau a avut șapte copii: Marie Mathilde (1850-?); Georgine Pauline Hermine (1851-?); Julie Dorine Pauline, (1853-?); Carl Wilhelm Edmund (1855-1857); Adolf Constantin Radu (1857-1912); Cornelius Adolf Oscar, (1858-1878) și Paul Theodor (1860-1936)⁶. Acesta din urmă a fost tatăl lui Alice Grunau. Din a doua căsătorie, cu Josephine Dengel, doctorul Adolf Grunau a mai avut șase copii: Edmund (1861-1863); Luisa (1864-1907); George Adolf (1865-1911); Alecu; Constantin (1871-1946) și Grigore (1872-1951)⁷.

Paul Adolf Theodor Grunau (26 ianuarie 1860-8 octombrie 1936) a absolvit în 1883 liceul din Halle (Germania), tot aici studiind silvicultura la „Königliche Sächsischen Forstakademie zu Tharandt” (Facultatea de Silvicultură din Tharandt/Saxonia), domeniu în care obține, în 1887, doctoratul. Reîntors în țară, Paul Grunau a devenit profesor la Școala de Silvicultură de la Brănești-Ilfov, al cărei director a fost între anii 1895-1907. Ulterior (1907-1933) Paul Grunau a fost profesor la Facultatea de Silvicultură din cadrul Politehnicii din București (la disciplinele *Protecția Pădurilor* și *Legislația Forestieră*)⁸. Paul Grunau s-a căsătorit în 1894 cu Eugenia (Ginca) Eustațiu (13 august 1870-29 septembrie 1943), cu care a avut trei copii: Gabriela (24 ianuarie 1895-1981), Radu Paul (16 februarie 1898-1959; căsătorit cu Viorica Brătianu) și Alice (23 februarie 1903-28 iulie 1972)⁹, destinatară scrisorilor principesei Ileana a României.

Alice Grunau s-a născut la Cozieni (Ilfov), în vremea când – nu departe – tatăl ei era directorul Scolii de Silvicultură de la Brănești. În 1910 familia Grunau s-a mutat în București, în casa de curând cumpărată din str. *Paris* nr. 13.

---

⁵ Tabloul se află astăzi la Muzeul de Artă din Cluj-Napoca.

⁶ Cf. *Arbore genealogic al familiei Grunau*, întocmit de Vlad Andreas Grunau.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Paul Grunau a publicat mai multe lucrări în domeniul silviculturii: *Proiect de cod silvic* (1903), *Istoricul învățământului silvic în România și observațiuni asupra lui* (1906), *Amenajamentul pădurii Pustnicul* (1907), *Curs de politică forestieră* (1929), *Către tineretul forestier român* (1936).

⁹ Cf. *Arbore genealogic al familiei Grunau*, întocmit de Vlad Andreas Grunau.

Adolescența i-a fost puternic influențată de izbucnirea Primului Război Mondial, când s-a îmbolnăvit de tifos și a trebuit să-și întrerupă studiile pe care le începuse la Conservatorul din București. În anul 1926, Alice Grunau s-a angajat la „Asociația Creștină a Femeilor din România”, condusă de Natalia Slivici. În scurt timp, Alice Grunau a devenit conducătoarea uneia dintre cele trei secții ale A.C.F.-ului – secția funcționarelor, activitate pe care a desfășurat-o până la desființarea asociației de către regimul comunist în 1947.

În această perioadă s-au legat prietenii Alicei cu Natalia Slivici, Tantzi Georgescu, Maria-Ana (Maricica) Musicescu, Florica Rarincescu, Maria-Ana Murnu, Alice Voinescu, Virgil și Virginia (Gitta) Dragalina, dar mai ales cu Domnița Ileana – Mama Puffy, Fluturul – care, după moartea mamei sale, devenise președinta de onoare a A.C.F.-ului.

În 1928 Alice Grunau s-a căsătorit – în biserica de la Cotroceni, nași fiind Domnița Ileana și Radu Grunau – cu căpitanul de Vânători de Munte Ion (Nelly) Dimăncescu (12 octombrie 1898-26 septembrie 1951), cu care a avut doi copii: Radu Mihai (n. 17 mai 1928) și Sanda-Tudora (1934-2015).

În anul 1941 Alice Grunau-Dimăncescu l-a cunoscut pe tânărul inginer Cașin Popescu, de care s-a îndrăgostit puternic și datorită căruia va divorța de sotul său, Ioan Dimăncescu. Pentru societatea acelor ani era un fapt de neînțeles și de neiertat, care a provocat rupturi triste, mai ales în familie. Pentru a mai atenua valurile involburate, Alice Grunau s-a retras la proprietatea familiei de la Valea Mieilor-Urlați, numită vila „Radalicella”. Aici s-a născut, la 28 iulie 1943, fiul său și al lui Cașin Popescu, domnul Vlad Călin Andrei Grunau (înregistrat la primăria din sat în 23 august 1943), botezat tot de principesa Ileana, ca și frații săi din căsătoria anterioară a mamei sale. Alice Grunau și Cașin Popescu s-au căsătorit în ianuarie 1944, căsătorie oficiată de părintele Gala Galaction, având-o ca nașă pe Domnița Ileana. Din păcate, căsătoria nu a durat mult, dată fiind diferența de vârstă între soți (de aproape 16 ani), astfel că în 1950 au divorțat, micul Vlad Andrei rămânând în grija mamei sale.

În 15 septembrie 1971, Alice Grunau făcea un bilanț al vieții sale: *„Toată viața mea se deapănă într-o odaie. Aici predau lecții, aici dorm, aici sufăr. Sunt ca o corabie bătrână care, în sfârșit, după ce a fost bântuită de furtuni și singurătate, simte că trebuie să se întoarcă în port, acasă. Velele sunt rupte și cârpite, catargul frânt. Nu mai e bună la nimic. Atât doar, urcându-te pe ea, să cercetezi viforurile [pe] care le-a încercat corabia cea bătrână. A sosit sfârșitul. Eu, Alice – care am scris cu greutate din pricina mâinilor, la umbra lui Leitwan, această carte dedicată surorii mele în suferință – mă întreb așa: timpul, soarta au ros și au hârșit conturul de altădată al vieții mele. Mi-au micșorat spațiul de acțiune, mi-au stins glasul, mi-au îndepărtat auzul. Au ridicat peste mine un val de dureri continue, mi-au schimonosit membrele, m-au făcut pendinte de alții. Dar mă întreb: mi-au luat totul? M-au jefuit complet? Eu cred că nu”.*

Lectura scrisorilor primite de la Domnița Ileana ne îndreptățește să credem că Alice Grunau a biruit în lupta cu suferința care i-a umbrat ultimii ani ai vieții. Pentru că amintirile frumoase nu mor, Alice Grunau a considerat ca o datorie morală să păstreze scrisorile primite de la tânăra și augusta sa prietenă. Și a făcut acest lucru în vremurile tulburi și complicate ale comunismului, în care găsirea unor astfel de documente asupra cuiva îl putea duce direct în pușcărie, postură de care nu a fost scutită nici Alice Grunau.

Este vorba, așadar, de două prietene foarte apropiate, ale căror scrisori văd acum lumina tiparului. Lectura acestui amplu epistolar – din care publicăm primele 64 de scrisori, datând din perioada 1926-1928 – conturează un portret cu totul aparte al Domniței Ileana, „copila cu ochi albaștri” atât de legată de Mama sa, regina Maria, evocată aproape în fiecare scrisoare. Aceste scrisori descriu scene din viața privată a familiei regale române – petrecute în reședințele de la București, Cotroceni, Sinaia sau Balcic. Din lectura lor reies și sentimentele, stările sufletești sau impresiile din călătoriile de tinerețe ale principesei Ileana a României.

În *Memoriile* sale inedite, Alice Grunau descrie pe larg momentul întâlnirii cu principesa Ileana a României, de care avea să o lege o prietenie profundă, sentiment ce răzbate și din corespondența pe care o publicăm acum.

„Mă revăd în biroul din str[ada] Brezoianu – scria Alice Grunau. Prin ferestrele spre stradă, zăream plopul Cișmigiuului, care oarecum mă nelinișteau; era un dar direct pentru¹⁰ mine, era strict personal, ca o chemare pe o potecă [foarte] strâmtă unde nu pot merge decât doi. De la biroul meu, zăream printr-o oglindă imaginea răsfrântă a ușii de la intrare.

Da, o ușă mereu deschisă spre alte drumuri, alte posibilități. De câte ori auzeam scârâitul aproape melodic al ușii, știam că cineva mă caută. Și eram nespuse de fericită, etalând imaginar toate darurile și mai ales aduldmeatul înălțimilor, al atmosferei pure.

Era o zi ca toate celelalte. În odaie răsfrângeri de culoare galbenă provenită din cretonă, din florile obișnuite pe mesele rotunde, se amesteca cu lumina albă-aurie prelinsă prin ferestre. Căci era iarnă și asistam, peste vârf de rămurele despuiate, la un apus de soare timpuriu. Zăpada potolise parcă zgomotele de afară. Atunci a sunat la ușa de intrare. Un lucru ce se întâmpla rar, căci ușa se deschidea și se închidea într-un dute-vino săltăreț.

Am deschis ușa; pe pragul ei am văzut o față cumplit de tânără și frumoasă! O față din care nu străbătea numai roșeața proaspătă a iernei, ci lumina lăuntrică a unei inimi avântate spre culmile binelui¹¹. Lângă acest simbol de tinerețe sau poate chiar însăși tinerețea lumii, stătea un om fără vârstă, fără epocă;

---

¹⁰ În text: *cu*.

¹¹ În text: *binele*.

un profil de medalie și o distincție anglo-saxonă îți ușura drumul în aflarea numelui ei: Miss Marr, însoțitoarea Domniței Ileana, principesă a României, principesă de Hohenzollern și descendentă directă din familia reginei Victoria a Marii Britanii și din neamul țarului Alexandru al II-lea al tuturor Rusiilor.

Peste pragul A.C.F.-ului pășea Sfânta Simplitate și expresia modestiei. Venea să urmeze școala uceniciei la noi, la A.C.F. Venea să descopere pe aproapele ei, nu din înălțimi mărinimoase, ci din tăcuta apropiere, de la om la om, de la o așezare la altă așezare.

Înconjurat de vechile familii boierești – unele chiar domnitoare cândva – tânărul vlăstar se simțea stingherit în cruciada [pe] care o ducea pentru eliberarea omului de prejudecii. Avea în ochi privirea cercetătoare a Renașterii, acea împletire între căutare și încrederea în forțele spirituale. Avea ceva de apărător, ca-n evul mediu; o naivitate îngerească în credința și puterea binelui. Se bizuia pe propriul ei curaj, pe propria ei intuiție și, mai departe, pe inspirație.

Nu știi când și în ce împrejurare am descoperit un foarte mic pumnal în cingătoarea hainei ei austere, dar tânără. De ce îl purta? Era doar un semn. Semnul apărării, semnul hotărârilor, în același timp. Joc indian sau joc haiducesc? Sau cine știe ce îndrăzneț pui de Robin Hood cânta fără de melodii (Ileana n-avea voce!) cântece de drumuri și poteci.

Păzitoare neînfricăată a amintirilor bune sau triste ale Domniței Ileana – aș putea spune păzitoare cu noroc – încerc să fac un salt uluitor de ciudat peste viața ei în Occident și Argentina și s-o regăsesc, după ani și ani, într-o mare singurătate duhovnicească, departe de toate podoabele lumești, materiale sau sufletești, în mica mănăstire de lemn suedez, în apropierea orașelului Ellwood-City, Pen[nsylvania].

Probabil, la capătul unui proces înfricoșător între ea și Dumnezeu, recunoscându-și imposibilitatea de adaptare la o viață mediocră, mereu hărțuită inutil de oameni neștiutori, dar răi, s-a hotărât să aleagă drumul călugăriei. Încingând cureaua lată de piele, cu cruce dăltuită în argint, peste trupul pustiit de dor. Toate încercările le-a stăpânit. Un singur lucru n-a putut: să stingă dorul de țară, de țara cu adevărat a ei.

Deși era de neam străin, Ileana a crescut, s-a format la umbra vitejilor noștri. Anii de mizerie, în care copilăria ei înflorea ca floarea simplă albastră de câmp, au fost temelia dragostei ei de țară. Lua parte la atmosfera de îngrijorare a micului Palat din Iași, când veneau buletine rele de pe front. Cunoștea perfect pe comandantul de oștiri. Berthelot¹² îi era prieten și admirator, șeful Misiunii engleze o lua în cercetările lui amănunțite ale răniților. Știa unde sunt mormintele ofițerilor

¹² Generalul Henri Mathias Berthelot (7 decembrie 1861-28 ianuarie 1931), șeful Misiunii Militare Franceze din România (1916-1918, 1918-1919) în timpul Primului Război Mondial. Membru de onoare al Academiei Române.

francezi căzuți pentru patrie și nu rareori mergea prin cimitirele de țară, căutând nume dragi. Cu împlinirea acestui sentiment de patriotism s-a întors din Moldova.

M-au întrebat unii: ce ai găsit în special la Dânsa? N-ai fost, în fond, atrasă de situația ei? Nu. Și astăzi¹³ spun tot nu. Ileana era un om de o inteligență rară. Pătrundea ușor în miezul problemei și sugestiile ei erau mai întotdeauna juste. Avea simțul realității și o inspirație uluitoare de potrivită. Era fermecătoare. N-am văzut om, mai ales bărbat, să nu fie sedus de zâmbetul încântător al ei. Trăia într-o familie și între oameni aleși. Vedeam oameni aleși zilnic. Artiști, savanți, sculptori, diplomați. Învățase de mică să-i disece și, până la un punct, să-i admire. Călătorea mult și entuziasmul lumii îi înflăcăra bunăvoințele ei.

Putea să vorbească românește mai bine ca o româncă și atunci nimeni nu mai zicea decât: este neaș românca! Credea în Dumnezeu. Îl căuta. Și-l explica, îl explica altora. Întovărită de un misticism de rară delicatețe, având obârșia desigur în neamul românilor din care se trăgea, Ileana nu și-a dezis credința în Dumnezeu în cea mai cumplită oră de părăsire a oamenilor și s-a întors cu toată fața spre El.

Azi, acolo, în veșmânt lung negru, ea trăiește și din amintirile trecutului românesc. Se cuvine să le înșirăm și noi pe un fir de aur – amintirile ei și ale noastre, dragi.

Ani plini de rod bun treceau peste noi. Eram în 1925-1926 și mă gândesc la lumea A.C.F.-ului. „Copila cu ochi albaștri” venea din ce în ce mai des la noi. Se înscrisese într-un grup de eleve la Liliana Iliescu. O vedeam ieșind din cercul de discuții, îmbujorată la față de felul cum a luat parte, cu ochii de o culoare nițel mai închisă, ca și cum umbre se așezau la margine de ape.

Copila cu [ochi] albaștri, cu trupul zvelt și mersul ușor, mergea peste tot, ducând în fața celui mai neîncrezător vestea bună a optimismului real. O întâlneai în grupurile muncitorești, vorbind o limbă de toți înțeleasă. Da, optimismul ei era întemeiat pe o realitate superioară și, totuși, accesibilă majorității oamenilor. Te minunai de clarviziunea sau mai bine zis de limpedea viziune a acestui vlăstar regal, pe care greșit ți-l închipuiai crescut departe de zbuciumul lumii, dar nealterat de concepții greșite sau strâmte.

Niciodată n-am văzut-o obosită de problemele care i se ridicau în față, niciodată n-am văzut-o plictisită, decât de prostie și înfumurare. Cu același fel lucra pentru un lucru neînsemnat, cât și pentru o acțiune importantă. Firește, era mult atrasă de tineretul organizat, de oameni cu atitudine, de inimi oarecum în ținută nobilă! De aceea, o vedeam și în fruntea Cercetășiei, de pe a cărei culme tricolorul nostru era mai vizibil, mai românesc. Îi plăcea să materializeze gândul de vitejie, ascultare, avânt și frăție. Să nu uităm că pe chipul ei se aprindea atât de des

---

¹³ Alice Grunau și-a scris memoriile între anii 1968 și 1971.

lumina-umbră a Renașterii, iar trupul plăpând și zvult de om tânăr purta nevăzuta armură medievală.

Cine a asistat la cuvântul ei adresat lucrătorilor dintr-o fabrică sau atelier, când le-a vorbit despre *Fericire*, au rămas înmărmuriți de adâncimea punctului ei de vedere. Nu le vorbea un copil răsfățat, pornit să se aerisească în lume, nu le vorbea o fată frumoasă romantică, nu spunea nimic din cărți ieftine religioase, aurite și vopsite, nu se lamenta cu tristețea lumii care văd imposibilă fericirea, ci un om tânăr, uluit de tânăr, le vorbea de dreptul și datoria ce o avem să ne construim fericirea. Să dezvoltăm posibilitatea care e în noi, de a afla un fir de fericire. Dincolo, ah, dincolo de toate așezările lumii e o singurătate în care stăm față în față [cu] Dumnezeu. El, care ne-a dat viața, ne-a dat și gustul fericirii. De acolo să pornim căutarea ei. Au lăcrimat vârstnicii, au aplaudat tinerii, lumea a fost entuziasmată. De atunci a trecut vremea, mulți au uitat copila cu ochi albaștri.

Unii, poate – nu sunt sigură – au asvârlit cu pietre într-însa, în amintirea ei, atunci când se dărau poate și înălțimi, poate și permanențe. Vremea însă, atotputernică, a pus vânturile să șteargă urmele. Și așa s-a întâmplat¹⁴.

Să urmărim, așadar, gândurile Domniței Ileana (*Mama Puffy*) adresate bunei sale prietene, Alice Grunau (*Sake*)¹⁵.

***

Constanța - 24 iunie [1926]

Dragă Alice,

Iată-mă la Constanța și n-apuc să mă țin de cuvânt. Întâi, n-am fost la Escorta, căci nu au mai produs nimica din cauza ploaiei; deci nu l-am văzut pe Radu¹⁶ să-i spun¹⁷ tot ce mi-ai spus și nici nu am primit vești pentru care eram atât de doritoare. Deci am petrecut o zi cam nenorocită, cum poți bine să-ți închipui.

Aci e un deliciu și Mihai¹⁸ s-a făcut așa de adorabil, a crescut mare de tot și e negru ca un țigan. Vorbește destul de bine românește și-mi dă lungi explicații[i] despre vapoarele ce intră și ies. Are o foarte mare voință și ordonă ca un mic

¹⁴ Alice Grunau, *Memorii*, 1968, caietul I (originalul păstrat în arhiva domnului dipl. ing. Vlad Andreas Grunau).

¹⁵ În transcrierea scrisorilor principesei Ileana, am completat între [] literele lipsă din unele cuvinte și am redat, în note, variantele greșite ale unor cuvinte.

¹⁶ Radu Paul Grunau (16 februarie 1898-1959), fiul lui Paul Theodor Grunau și al Eugeniei (Ginca) Eustațiu. Fratele Alicei Grunau. Radu Grunau a fost locotenent-colonel de cavalerie. S-a căsătorit în 30 iulie 1939 cu Viorica Brătianu (17 septembrie 1913-17 ianuarie 2002), cu care a avut doi copii: Alexandra Maria Grunau (n. 16 octombrie 1941; căsătorită cu Claude Nicolau) și Radu Paul Grunau (n. 24 iunie 1943).

¹⁷ În text urma: *ce*.

¹⁸ Principele Mihai al României (n. 25 octombrie 1921), fiul principelui moștenitor Carol al României și al principesei Elena a Greciei. Rege al României (1927-1930; 1940-1947).

împărat. Când mă uit la el nu-mi vine a crede că n-are încă 5 ani; pare să aibă mai mult de 6 ani.

Am văzut-o pe Marioara și pe Noëlle¹⁹; mi-a părut foarte bine. Marioara e o ființă atât de draguță. Și Noëlle e foarte dulce, dar momentan nu mi-e de mare ajutor, căci ea are foarte mare nevoie să fie liniștită sufletește și e cam greu pentru mine, care nu prea știu cum să mă liniștesc singură; însă mi-a făcut bine, în fond, s-o liniștesc și deci să-mi pui frână.

Cum o duci cu Colonia? Eu sper să revin aci după Balcic, căci simt²⁰ că-mi face foarte mult bine. Azi am făcut o ba[i]e bună la Mamaia, dar din nefericire nu era soare; chiar a plouat de două ori.

Acum te las până ce ți-oi mai scrii.

Cu cele mai bune urări, pentru spor la lucru.

Ileana.

***

[Bran, 1926]²¹

Câțiva Trandafiri care [vin] de la inimile noastre ce se ofilesc, cum vor face și-aceste rose, la gândul că te lăsăm; dar o bucurie – avem pe Ghiță cu noi.

*Ileana și Zozi*²².

***

14 iulie 1926²³

Dragă Alice²⁴,

Îți scriu numai să-ți spun la revedere și să-ți multumesc pentru tot ajutorul tău și să te rog ceva: să nu mai îmi vorbești de cele petrecute. Ieri seară m-am decis; totul e trecut și nu mai vreau să vorbesc. E mai bine așa. Mi-e milă, dar a

---

¹⁹ Maria Emanuela (Noëlle) Romalo (25 decembrie 1908-11 ianuarie 1992), fiica doctorului Eduard Romalo. S-a căsătorit în 1932 cu Mihai Racoviță, cu care a avut trei copii: Mihai (1934-2001). Ștefan (n. 1936) și Ioana (n. 1939). A divorțat în 1946 și s-a recăsătorit cu comandorul de aviație Constantin Georgescu. A avut o casă în Bran-Predeluș, construită după planurile arhitectului Titus Evolveanu.

²⁰ În text: *simpt*.

²¹ Scrisoarea este datată cu culoare roșie, în josul paginii, de către Alice Grunau. Foaie cu antet, cu monograma principesei Ileana, surmontată de coroana regală.

²² Zoe Cantacuzino (născută Grecianu; 15/28 aprilie 1907-6 ianuarie 1997), fiica lui Paul Grecianu și a Lisettei Ghica-Deleni; s-a căsătorit, în august 1928, cu Gheorghe Gr. Cantacuzino (6 martie 1900-22 septembrie 1977), fiul lui Grigore G. Cantacuzino și al Alexandrinei Palladi.

²³ Scrisoare pe hârtie cu antet *Castel Peleşor*, surmontat de coroana regală. Numerotată de Alice Grunau cu nr. 3.

²⁴ În text: *Alise*.

fost și greșit; mă doare, dar tare. Îți mulțumesc iar²⁵ din tot sufletul și întotdeauna sunt gata, de ai nevoie de mine. Numai te rog nu-mi mai vorbi vr'odata de toată chestia²⁶.

Te sărut cu drag.

Ileana

Iubitul Bran

Dragă Aliso,

Iartă-mă, întâi de toate, că nu te-am văzut, dar n-aveam încotro, căci Mama vroia să plece și eu aveam șira spinărei puțin sucită și o mică amintire de la sciatica de la piciorul drept de acum un an sau doi, când am căzut de pe cal. (Măi ce fază!).

Acum la butul²⁷ acestei epistole. Tanți Nichita²⁸ mi-a vorbit despre planurile pentru cooperarea cu Educația Fizică și sunt toate doritoare să-ncepem cât de curând; deci am decis să chem un consiliabul cu²⁹ voi, nobile și principal secretare, împreună cu Lt. Col. Manolescu³⁰ să pun totul la cale înainte să plec peste țări și mări. Așadar, azi dimineață, după ce am încercat în zadar să-ți telefonez, l-am chemat pe stimatul Col[onel] și-am deci[s] să fie ziua de 2 septembrie la Castelul Pelișor, unde – după ce vă voi fi îndopat la ora un[u] – vom discuta. Sper că poți veni, ba chiar în calitate de președintă activă, îți ordon.

Marioara te poștește la dânsa să ne mai vorbim și-ntre patru ochi³¹. Îmi pare bine că ți-a[u] plăcut ale mele daruri. Am să mă rog sâmbătă pentru Radu și noroc.

Trebuie s-o șterg, căci m-așteaptă principesa Elena să mergem la colonie.

Scrie cât vrei; mă bucură.

Te pup.

Ileana

***

Duminică³²

Mamă Dragă,

²⁵ În text: *iari*.

²⁶ În text: *chiestea*.

²⁷ Scop (limba franceză).

²⁸ În text: *Nickita*.

²⁹ În text: *de*.

³⁰ Locotenent-colonelul Alexandru (Alec) Manolescu a fost unul dintre aghiotanții principelui Nicolae al României.

³¹ În text: *oichii*.

³² Scrisoare nedată, scrisă pe hârtie cu antet *Castel Pelișor*, numerotată de Alice Grunau cu numărul 5. Cel mai probabil a fost scrisă în anul 1926.

O scrisoare pentru Nana și 2000 lei pentru Lola. Fi[i] cu curaj; eu mă rog pentru tine și cu gândul sunt lângă tine.

Mama Pu[[f]]y³³

***

11 august 1926³⁴

Dragă Alice,

Mulțumesc foarte mult pentru cele două epistole ce m-au bucurat foarte mult. Să-ți spun întâi despre cele ce ne interesează. Am auzit de la Stânca de Granit, care nu este vinovat de cea plecare precipitată. Nu te speria însă.

Când am sosit aici, i-am spus Mamei³⁵ totul. Îmi pare așa de bine. A fost așa de dulce și acum suntem legate și mai strâns. Am spus cum am sosit, fără să fiu îndemnată de altceva, afară de dragostea mea pentru dânsa. Eram nenorocită când am primit scrisoarea Stânței, dar m-am dus la Mama. E cel tăcut ce credeai că e, tată la trei fete frumoase și cunoscut a[l] lui Radu [Grunau]. Ieri, deci, mi-am luat inimioara în dinți și – tremurând din cap în picioare – i-am vorbit. Era neînchipuit de bun, m-a mișcat tot³⁶ ce a zis. Corespondența mi-a fost prinsă; ea însăși a început să povestească. Cum am putut fi așa o rață, să am a face cu o ființă atâta de joasă, care nici atâta cuviință nu are, să tacă. Silenciosul³⁷ nu știa ce parte jucase Stânca. Nu s-a mulțumit cu ce ai scris tu, ci a încercat-o pe Marioara, spunând numai minciun[i] despre Silenciosul și iar istoria cu cariera, însă singur a cerut mutarea expre[s], să nu se crează ceva; nimeni nu-l oprește de-a trece examenul pentru Școala de Război, dar în schimb trebuia să tacă. Nici o scrisoare n-a căzut în mâini străine, asta te asigur. Iarăși o invenție. Pricepi, deci, că milă de situația lui nu avem nevoie să ne fie. Mi-e milă de prostia și josnicia sufletului lui. Căci acum pozează în victimă. A spus chiar omului care-mi displace cel mai mult și știe că-l

---

³³ Pseudonim al principesei Ileana a României, după numele de alint pe care i l-a dat Alice Grunau. În corespondență apare scris *Puffy*, de cele mai multe ori, dar și *Pufy*, fapt pentru care am completat între [] cu litera *f*.

³⁴ Scrisoare scrisă pe hârtie cu antet *Sovata. Vila „Lăsați-mă în pace”*, numerotată de Alice Grunau cu nr. 6.

³⁵ Regina Maria a României (3 octombrie 1875-18 iulie 1938), fiică a ducelui Alfred Ernest de Edinburgh, prinț de Saxa Coburg-Gotha (1844-1900; fiul reginei Victoria a Marii Britanii) și a Mariei Alexandrovna, mare ducesă a Rusiei. S-a căsătorit, la 29 decembrie 1892, cu principele Ferdinand de Hohenzollern, rege al României (1914-1927), cu care a avut șase copii. Devenită suverană a României (1914-1938), regina Maria va avea un rol esențial în timpul Primului Război Mondial. Autoare a unor foarte interesante memorii (*Povestea vieții mele*) și a unui amplu *Jurnal*, în curs de publicare.

³⁶ În text: *totul*.

³⁷ În text: *Silenciosul*.

detest. De!, ce să fac, și asta mai e o deziluzie mare, dar o înghit și pe asta; norocul meu c-am fost înconjurată de oameni buni.

Vremea, până ieri, a fost infectă. Azi însă e frumos de tot; sper să ție, căci a fost așa de frig zilele astea.

Principesa Elena³⁸, Irina³⁹ și prințul Christofor⁴⁰ (unchiul lor) sunt aci pentru o noapte. Mi-a părut tare bine să îi văd iar. Pr[incipesa] Elena e foarte curajoasă și dulce.

Am fost la Putna pentru serbarea lui Eminescu. A fost foarte frumos, însă a plouat tot timpul. Ne-a făcut o excursie de două zile cu Lancia. Ne-a luat 7 ore. Am dormit la Sucevița, unde era tare frumos; o adevărată minune, e un lucru ce nu se poate descrie. Lancia, săraca, a fost îmbăcsită de noroi și, deci, i-a crăpat radiatorul, sărmana. Lui Ghiță i-a venit rău la stomac; deci eu am condus, căci el nu mai putea. Eșapamentul era aproape mereu deschis și m-am gândit la tine.

Ți-am făcut fileul și ți-l trimit, cu respectele mele. Vă cer iertare că nu vă trimit bomboane, dar nu se găsește frișcă aicea, dar vă trimit de la Sinaia. Spune, te rog, lui Radu c-am avut curajul să spun Mamei⁴¹, în fine, de vrei, poți spune tot ce ți-am scris. Te rog, însă, să arzi astă scrisoare și să nu cumva să îi mai scrii.

Te pup.

Domnița.

***

³⁸ Principesa Elena a Greciei (1896-1982), prima fiică a regelui Constantin I al Greciei și a prințesei Sofia a Prusiei. În 1921 s-a căsătorit cu principele Carol, moștenitorul Tronului României (de care a divorțat în 1928). Au avut împreună un fiu, principele Mihai, rege al României (1927-1930, 1940-1947). După urcarea pe Tron a regelui Carol al II-lea, la 8 iunie 1930, principesa Elena a trăit în Italia, la Florența, revenind în România abia în toamna anului 1940, la solicitarea generalului Ion Antonescu. A rămas alături de fiul său, regele Mihai I, până la abdicarea acestuia (30 decembrie 1947), în ianuarie 1948 luând drumul exilului. A încetat din viață la Florența.

³⁹ Principesa Irina a Greciei (13 februarie 1904-aprilie 1974), a doua fiică a regelui Constantin I al Greciei și a prințesei Sofia a Prusiei. Sora principesei Elena. Căsătorită în 1939 cu ducele Aimone de Savoia, cu care a avut un fiu, Amadeo Umberto.

⁴⁰ Principele Christofor al Greciei și Danemarcei (10 august 1888-21 ianuarie 1940), fiul regelui George I al Greciei și al mării ducese Olga Constantinovna a Rusiei.

⁴¹ Aflată la vila „Lăsați-mă în pace” din Sovata, regina Maria a României consemna în *Însemnările* sale zilnice discuția cu principesa Ileana, în 4 august 1926: „Marele eveniment al zilei a fost sosirea Ilenei, însoțită de Păunele și Drossu. (...) Spre seară, am stat mult de vorbă cu ea și mi-a făcut anumite confesiuni în legătură cu unele lucruri care îi apasă greu inima. Din păcate, acum a crescut și nu mai poți face nimic ca viața să fie ținută în loc”. Vezi Maria, Regina României, *Însemnări zilnice (1 ianuarie-31 decembrie 1926)*, vol. VIII, traducere de Sanda Ileana Racoviceanu, îngrijire de ediție, cuvânt înainte și note de Vasile Arimia, București, Editura Cognitia, 2010, p. 231-232.

Sovata, 17 august 1926

Alisoi dragă,

Mec⁴² mult pentru scrisoare. Da, cred că ai multă dreptate că, după o astfel de căzătură, te ridici și-ți dai mai bine seama de mărimea și bunătatea Domnului. Și eu am citit o carte foarte frumoasă pe englezește, toată⁴³ plină de dragostea și frumusețea credinței câștigată prin apropierea cu natura. Încerc[ă] și eu, pe cât se poate, să-mi alin durerea căci mă simt adânc⁴⁴ rănită de marea mea greșală. Ca eu să fi putut face așa ceva, mi-e [ca] o trădare față de Tata⁴⁵, Mama, armată și de toți cei ce au încredere în mine. Ce ar zice fetele Asociației de-ar ști de ce sunt capabilă? Dar de alaltăieri m-am ridicat și – cu soarele ce, în sfârșit, ne încălzește – mi-a reintrat fericirea-n suflet. Și acum, de trebuie s-aud de zvonurile ce se aud prin Capitală, nu e decât o justă pedeapsă. Căci, cum ți-am mai spus, se vorbește și azi. Iar⁴⁶ am auzit de la cineva ce nu se amesteca de obicei în astfel de comedi[i]. Mă doare că n-a putut tace, dar, de[h], acu[m] trebuie să-mi îndur consecințele ce mi le-am făcut.

Acum ceva cam mai nostim. La 24 sunt la Sinaia⁴⁷ și, pe la 26, Mama merge la Bran⁴⁸ și-a spus că-mi dă vo[i]e să merg peste munți. Acum, de mai ai intenția să mergi cu Marioara – cum spuseseseși – ar fi foarte nostim dac-am putea merge împreună. Scriu și Marioarei să vadă de poate și să vă aranjați împreună. Ce nostim ar fi. Păcat că nu are și Radu concediu. De-l vezi înainte de Botoșani, spune-i că îi doresc noroc pe N...c⁴⁹ și-l rog să ție ochii și urechile deschise de vede pe-acolo pe cineva, cum se prea poate, cu doamna ce-i călărește iapa. C-aș cam vrea să știu ce face, nu că *mein Hertz*⁵⁰ e interesată, nu mai vreau să știu. Ce nu iert e că ne-a mințit pe⁵¹ toți din cale afară. Îți voi da încă detali[i], când ne-om vedea, care să te desguste și pe tine, căci e prea de tot. Sunt indignată, supărată, nu!, căci vina mea este prea mare.

---

⁴² Mulțumesc.

⁴³ În text: *totul*.

⁴⁴ În text: *simpt adâncă*.

⁴⁵ Regele Ferdinand I al României.

⁴⁶ În text: *eari*.

⁴⁷ Urma: *deci*, tăiat.

⁴⁸ Castelul Bran din județul Brașov, donat de Consiliul Orășenesc Brașov reginei Maria a României la 1 decembrie 1920. Restaurat cu ajutorul arhitectului Karel Liman, castelul Bran va deveni reședința de vară a reginei Maria și va fi lăsat moștenire, în 1938, principesei Ileana. Vezi, pe larg, Narcis Dorin Ion, *Castelul Bran. Reședință a reginei Maria și a prințesei Ileana*, București, Editura Tritonic, 2003.

⁴⁹ Scrisoarea a fost îndosariată și, în zona acestui cuvânt, hârtia este perforată.

⁵⁰ *Inima mea* (limba germană).

⁵¹ În text: *la*.

Ala[l]tăieri am fost la Lăpușna, nu departe de Reghinul Săcuesc. Acol[o], Tata își face un loc de vânătoare⁵². E delicios, sus între brazi, c-un râu limpede și zgomotos ce se precipită la vale peste pietre. E plin de păstrăvi excelenți⁵³. Am dormit într-un Forsthaus⁵⁴ adorabil, cu numai două odăi albe. Un delici[u] de liniște. Acolo mi-am revenit în mințile vesele de mai-nainte. Natural, făcusem o ba[i]e înainte de a pleca și ieri, cum ne-am reîntors.

Am descoperit că se poate plonja în cea apă sărată; deci Noëlle și eu numai de asta ne ținem, cu rezultatul că – în eforturile mele de-a mă ține dreptă – m-am îndoi[t] complect și mă cam dor spetele⁵⁵.

Azi am făcut o plimbare călare pe cai[i] de la Vânători[i] de M[unte]. Al meu [cal], unul bălan, a căzut; din fericire, pe moale, pentru el și pentru mine. Amândoi cu picioarele în sus, dar n-am pățit nimic. Până descălecaseră[j] jandarmi[i] ce ne acompaniau, noi mergeam deja voioși înainte.

Măine mergem la Târgul Mureș.

Îți trimit fileul, împreună cu brățara de aragonit⁵⁶, o piatră rară cu onixul, ce se găsește aci. Sper c-o vei purta cu gândul la mine. Numai bagă de seamă, căci se sparge tare ușor.

Te sărut cu drag.

Ileana, cea revenită-n minți.

***

5 sept[embrie] 1926⁵⁷

Alisoi dragă,

⁵² Castelul de vânătoare de la Lăpușna (comuna Ibănești, județul Mureș) a fost construit între anii 1925-1926, după planurile arhitectului Karel Liman. Regina Maria descria în *Însemnările sale zilnice* vizita la Lăpușna din ziua de 15 august 1926: „Un mic dejun bun, după care am plecat, cam pe la zece fără un sfert, spre Lăpușna. (...) După prânz, noi am vizitat noua casă care este deja acoperită și care se află într-o poziție bună, având în spate pădurea și munții. Va fi o casă splendidă, cu toate elementele de confort, așa cum le percepe Liman atât de bine și, în plus, este și artistică în ce privește exteriorul. Majestatea Sa poate fi, firește, mândru de ea”. Cf. Maria, Regina României, *Însemnări zilnice (1 ianuarie-31 decembrie 1926)*, vol. VIII, p. 241-242. Vezi detalii despre castelul de vânătoare de la Lăpușna în volumul Ruxanda Beldiman, Mircea Hortopan, Narcis Dorin Ion, Sorin Vasilescu, *Arhitectul ceh al Casei Regale Române. Karel Zdenek Liman*, București, Editura Igloo, 2013, p. 106-109.

⁵³ În text: *excelente*.

⁵⁴ Casă de vânătoare (limba germană). În text este scris greșit: *ForßtHauß*.

⁵⁵ În text: *doare spetile*.

⁵⁶ Brățara se află astăzi în colecția domnului Vlad Andreas Grunau.

⁵⁷ Scrisoarea cu nr. 8, scrisă pe hârtie cu antet *Castel Pelișor*, surmontat de coroana regală.

Ma grăbesc să-ți scriu că sunt mult mai bine. Nicolae⁵⁸ a sosit la 8 și ceva cu un Fiat mic, înconjurat de lăzi și, în fine, l-am descoperit într-o murdărie exemplară, alături de Dragalina⁵⁹ și câinele lui. Mare bucurie.

După ce m-am culcat, Nicolae a venit de-a stat de vorbă cu mine, până la 12½, și eu n-am put[ut] zice ce-am avut pe inimă, cu toate că vedeam că el s-aștepta să spun. În fine, n-am dormit deloc. A doua zi, i-am spus Bibilicei că trebuie, cu orice preț, să vorbesc cu Stânca. Asta a priceput. Când să stăm de vorbă, hop și Nicolae, dar îmi spuse că știe totul; mi-a luat o piatră de pe⁶⁰ inimă. Au fost de o dulceață nemaipomenită cu mine. Sunt cam supărați pe Bibilica, c-a spus nocturnului. Nicolae a zis: „Asta e, fiindcă sunt babe, că n-au avut experiență și, dacă au avut, s-au ars așa de tare încât au pierdut simțirea”.

Nu pot să spun ce bine mi-au făcut; au fost tot ce-ți poți închipui mai bine. Nu m-au mai moralizat, ci m-au iertat și priceput. Aseară am stat cu Nicolae, iar⁶¹ aproape pân-la 12, de ne-am răs toată vremea.

De cea [de-a]a doua chestie⁶², e cum ai spus: o bucată de granit e tare și te rușinează de slăbiciunea ta. Nici nu mai gândesc, nici nu mă voi mai gândi, asta e ultima oară că zic ceva de ea, e numai să ști[i]. Am spus comedi[i], acum văd lucrurile altfel și sunt în pace cu lumea toată.

Ne ducem la Biserică cu toți[i] azi. N-am fost de mult și-mi pare bine că merg. Măine mergem la Bran, însă Nicolae se duce la vânat. Apoi ne ducem la Florica⁶³, la D-ul Brătianu⁶⁴ și în ziua de 8 avem un congres al femeilor române (bată-le norocu[I] să le bată) la Brașov! Of și iar of, plictiseală.

---

⁵⁸ Principele Nicolae al României (15 august 1903-9 iunie 1978), fiul regelui Ferdinand I și al reginei Maria a României. Membru în Consiliul de Regență (1927-1930). Căsătorit cu Ioana Doletti. A murit în exil, în Elveția.

⁵⁹ Virgil Alexandru Dragalina (16 ianuarie 1890-6 martie 1980), fiul generalului Ioan Dragalina. Comandor, director al Serviciului Maritim Român, scriitor (*Viața tatălui meu, generalul Ioan Dragalina; Marinarii de pe Nistru*). Adjutant al principelui Nicolae al României între anii 1926 și 1927.

⁶⁰ În text: *după*.

⁶¹ În text: *iari*.

⁶² În text: *chiestie*.

⁶³ În text: *Floria*. Este vorba de conacul familiei Brătianu de la Florica (Ștefănești, județul Argeș), construit în 1858 de către Ion C. Brătianu și extins de fiul său, Ion (Ionel) I. C. Brătianu, între anii 1906-1925, după planurile arhitectului Petre Antonescu. „Florica – scria regina Maria a României, în 7 septembrie 1926 – este o plăcută casă veche și Brătianu păstrează cu religiozitate tot ce avuseseră părinții lui, ceea ce desigur că înseamnă că multe lucruri sunt demodate. (...) Sunt lucruri interesante în casă și o foarte bună bibliotecă, de fapt mai multe biblioteci. (...) Ei ne-au dus în camere foarte confortabile, unde ne-am schimbat hainele pentru cina care a fost excelentă. Toate minunile se găseau pe pământul lor, fructe și legume delicioase, smântână, un curcan

Acuși mă duc la cafea; deci, te sărut cu drag și aștept scrisoare, de tot o mai scri[i]; tac și voi face dacă mi-e cu puțință.

Ileana.

***

Castel Pelișor, Sinaia⁶⁵, 1 oct[ombrie] 1926

Draga mea Alisoi,

Ultima zi acasă și-n țară și cu cei dragi. Îmi vine să plâng, e așa de teribil să pleci. Ce adevărat e⁶⁶: „Partir c'est mourir un peu, c'est mourir à ce qu'on aime⁶⁷” și j'aime⁶⁸ prea multe. Știi, simt⁶⁹ că parte din mine – ceea ce e mai mult⁷⁰ – rămâne aici, nu poate pleca. Știi tu că e pentru țară că plecăm⁷¹ și că ni se face cea mai mare recepție cunoscută până acum; vezi ce propagandă formidabilă e pentru România.

Îmi pare așa de rău pentru Mătușa ta; mamă dragă, prea multe le ai odată pe capul tău și aș da orice să te pot ajuta, dar nu pot. Și ce mi-e frică e că te-am mai încurcat. Vezi, i-am spus Linei că cred că Onkel Tzvidi⁷² știe de cea comedie și i-am spus cum ți-a vorbit ție. Și, ca o vită-ncălțată, l-a sondat; el declară că nu te-a mai văzut de la Cernăuți. Mie mi-e așa de frică ca nu cumva să creadă că

---

minunat. Firește, multă conversație, iar după aceea am stat cu toții afară, pe o verandă mare acoperită, pe care au făcut-o la etajul al doilea. Din fericire, ei se culcă devreme, așa că noi, care eram foarte somnoroși cu toții, nu am făcut eforturi ca să stăm timp îndelungat”. Vezi Maria, Regina României, *Însemnări zilnice (1 ianuarie-31 decembrie 1926)*, vol. VIII, p. 267.

⁶⁴ În text: *Brăteanu*. Ion I. C. (Ionel) Brătianu (20 august 1864-24 noiembrie 1927), fiul lui Ion C. Brătianu și al Piei Pleșoianu. Personalitate politică cu un rol covârșitor în făurirea României Mari și modernizarea instituțiilor statului democratic; prim ministru al României (27 decembrie 1908-28 decembrie 1910, 4 ianuarie 1914-26 ianuarie 1918, 29 noiembrie 1918-27 septembrie 1919, 19 ianuarie 1922-27 martie 1926, 21 iunie-24 noiembrie 1927). Președinte al Partidului Național Liberal (1909-1927).

⁶⁵ Antetul tipărit al scrisorii era cu *Palatul Cotroceni*, surmontat de coroana regală.

⁶⁶ În text: *ie*.

⁶⁷ A pleca înseamna a muri puțin, a muri ceea ce iubești (franceză).

⁶⁸ *Iubesc* (franceză).

⁶⁹ În text: *simpt*.

⁷⁰ Urma cuvântului: *eu*.

⁷¹ Prințesa Ileana se referă la marea vizită pe care regina Maria a României – împreună cu membrii familiei regale – a făcut-o în Statele Unite ale Americii, în perioada 18 octombrie-23 noiembrie 1926.

⁷² În text: *onkle*. Este vorba de generalul Eugen Zwiedinek (Zwiedenek, Zwiedineck; 1886-1956), aghiotant și secretar particular al reginei Maria a României.

tu i-ai spus că am încercat să văd dacă [cu] adevărat a ghicit; nici nu se mai gândește⁷³ de când știe că eu n-am nimica.

Alice maică, nu-ți nenoroci viața. De ți[i] la el din tot sufletul, ai curajul s-o faci. Vezi, trebuie să birui viața, nu viața pe tine. Dumnezeu ne-a dat dreptul la fericire, deci trebuie să vezi în ce direcție îți stă. Eu nu vreau să te influențez nici într-un fel sau altul; eu mă rog să iei decisiunea cea bună. Dragă, spune lui Radu; dacă te iubește, are să te priceapă bine de tot. N-am să uit ce înțelegător a fost cu mine; cred că pentru sora lui va fi și mai mult.

Vezi, eu plec departe, dar nu cu gândul și sufletul. În fond, voi fi mereu cu voi, rugându-mă și încercând să-nmagazinez⁷⁴ totul ce ne poate ajuta aicea.

Nu pot să scriu mult, fiindcă inima mi-e prea plină.

Te sărut cu mult, mult drag și înțelegere. La revedere.

Pu[ff]fy.

Adresa mea

H.R.H.

Princess Ileana of Roumania

Roumanian Legation

Washington, Statele Unite.

Please forward

***

Am plecat cu multă părere de rău. N-am plâns, dar îmi venea. Am încercat să-ți telefoniez, dar nu te-am găsit. Măine sunt la Paris⁷⁵. Ce curios. Și nu mă bucur special. În fond, nu simt⁷⁶ nimica.

*Ileana*⁷⁷.

***

Paris, 12 oct[ombrie] 1926⁷⁸

Dragă Alisoi,

---

⁷³ În text urma: *decât*, tăiat cu cerneală neagră.

⁷⁴ Inițial, principesa Ileana scrisese: *să-nmagazinez*, modificat ulterior.

⁷⁵ Regina Maria a României a ajuns la Paris în ziua de 5 octombrie 1926.

⁷⁶ În text: *simpt*. În toată corespondența cu Alice Grunau, principesa Ileana folosește aceste variante: *simpt*, *simptă*, *simpte*.

⁷⁷ Carte poștală ilustrată, reprezentând Piața San Marco și Laguna din Veneția. Deși este nedatată, reiese din text că a fost scrisă în 4 octombrie 1926 și este expediată din Italia. Este adresată: „Domnișoarei Alice Grunau. Ale[e]a Blank A 5, București, România”. Ajunsă la București în ziua de 9.X.1926.

⁷⁸ Scrisoare pe hârtie cu antet *Hotel Ritz*, expediată din Paris în 13.X.1926, ajunsă la București în ziua de 16.X.1926.

Numai o vorbă, înainte să plec din Paris, la 10, spre țarmuri necunoscute. Am petrecut foarte bine aici. Am o mulțime de rochii noi⁷⁹ și – dragă – am devenit complect civilizată: iau ciorapi de mătase și chiar mănuși! Am fost și la o mulțime de teatre frumoase. Sper că tu o duci mai bine; știi, eu nu te uit de fel și, chiar de sunt departe, sufletul meu e aproape de tine și totul ce e în țară. Lângă icoanele mele am o cutiuță cu pământ din țară. Multe A.C.F-ului din parte-mi. Am să scriu de pe vas, de m-o lăsa marea.

Te sărut cu drag,

Pu[ff]fy.

***

26 oct[ombrie] 1926⁸⁰

Dragă Alisoi,

Îți scriu câteva vorbe, numai să-ți spun că nu te-am uitat de fel și că de nu scriu e că – drept – nu am un pic de vreme. Recepțiile sunt o minune, lumea e entuziasă peste măsură, dar, în fine, astea le-am spus în scrisorile colective.

Sper că tu o duci bine, că nu suferi prea mult. Că prietenul se poartă cavalereste și nu te chinuiește. Dar chiar de e așa, fi[i] cu curaj, fără frică. Totul în lumea asta are un Dumnezeu și ne duce către ceva; depinde de noi, de e în sus sau în jos. Sper că, câteodată, ai să [o] vezi pe Lina, care cred ca trebuie să se simtă⁸¹ cam pierdută fără noi. De-o vezi, dă-i nițel din „Bucuria Vieței” tale.

De cea veche poveste, probabil c-au murit ecurile. Ce mai face Radu? Sper că și el nu te plictisește prea mult cu severitatea lui. Spune-i însă totul, căci nu e nimica în lume ca prietenia unui frate. Eu aș sacrifica orice să nu o pierd pe a lui Niculae. În fiecare zi devenim tot mai strânși și acum, [în] orice moment liber, suntem împreună, chiar de citim sau scrim.

Fii copil bun, nu te desespera și, de-ți vine să plângi, plângi⁸² din tot sufletul, că te ușurează.

Acum să vă scriu la toate despre T.A. de aici.

Te pup cu drag,

Pu[ff]fy.

***

Dragă Alice⁸³,

⁷⁹ Regina Maria consemna în jurnalul său, la 6 octombrie 1926: „M-am dus cu Ileana și Wooley la Beer's, să vedem niște haine cu adevărat frumoase. (...) La Beer's noi am îmbrăcat-o pe Ileana în cel mai șic mic «costum», rochie și haină, pentru că fusesem invitate la dejun la maharajahul de Capurtala”. Vezi Maria, Regina României, *Însemnări zilnice (1 ianuarie-31 decembrie 1926)*, vol. VIII, p. 305.

⁸⁰ Scrisoare pe hârtie cu antet: *Government House. Toronto*. Textul este scris cu creionul.

⁸¹ În text: *simptă*.

⁸² În text: *plânge*.

Mec⁸⁴ pentru rânduri, știu că ești în gânduri lângă mine. Doresc mult să te văz, însă pentru moment sunt prea ocupată cu necazurile casei și apoi vreau să fiu mereu cu sora-mea și lângă Tata, când mă vrea.

Te sărut cu drag.

Ileana.

***

Mama Puffy⁸⁵ așteaptă pe Alisoi și pe Radu mâine, 5 ian[uarie 1927], la ora 8:30 p.m., la Palatul Cotroceni⁸⁶.

***

La mulți ani lui Sake-Alisoi de la

Mama Pu[ff]fy⁸⁷.

***

Sâmbătă⁸⁸

Draga mea Sake,

Ți-am spus să nu vi[i] azi, căci baba părea să nu vrea și atunci m-am gândit că e mai cuminte așa. Nu-ți fie frică, am aceeași putere, nu mi-e frică de mine, nici de alți[i]. Simt o mare pace și o răbdare infinită, cum trebuie să ai atunci când nu sperii nimic definitiv. De azi pe mâine, cu credință în Dumnezeu, nu pot să iert⁸⁹, trebuie să meargă bine. Și-apoi îl iubesc atât de mult și așa de înalt că tot ce fac, fac pentru el și ca prin dragostea lui imensă să devin ceea ce mă crede el. Și tu, Mamă Soacră, fi[i] fără teamă; ți-am făgăduit că Fluturul nu-și va bate aripile nerăbdătoare, ci va pluti prin văzduhul dragostei cu toată bunătatea către ceilalți și multă, multă răbdare. Roagă-te pentru noi și să ne priceapă alți[i], mai cu seamă pe el.

Eu te binecuvântez și-ți doresc fericire și pace. Degeaba încep cu un șir de recunoștință. Mai bine să mă rog să am posibilitatea, într-o zi, să ți-o arăt.

---

⁸³ Scrisoare nedată, scrisă cu creionul, pe hârtie cu antet *Palatul Cotroceni*, surmontat de coroana regală. Numerotată de Alice Grunau cu nr. 12.

⁸⁴ Prescurtare de la *mulțumesc*.

⁸⁵ În text: *Pufi*.

⁸⁶ Bilet scris cu cerneală albastră pe hârtie cu antet *Palatul Cotroceni*, 4 ianuarie 1927, după cum reiese din text. Principesa Ileana scrie aici *Pufi*, nu *Pufy*, cum semnează în scrisorile anterioare.

⁸⁷ Mesaj trimis Aliciei Grunau, cu ocazia zilei de naștere. Hârtie cu monograma principesei Ileana.

⁸⁸ Scrisoarea cu nr. 15, scrisă cu cerneală neagră, pe hârtie cu antet *Palatul Cotroceni*.

⁸⁹ În text: *ert*.

Du-te dragă, du-te cu bine. Ne vom vedea în curând. Viner[i] mă-ntorc eu și tu, probabil, duminică sau câteva zile mai târziu, încât n-avem mult de îndurat departe una de alta.

Te sărut cu drag, Sake Mamă Soacră, și te binecuvântează în timpul drumului

Mama Puffy.

P.S. Trimite-mi rozeta prin comisionar.

***

Draga mea Sake⁹⁰,

Ce dulce ești. Mulțumesc din toata inima. Era așa frumos ieri seară dacă baba nu mi-ar fi vorbit urât pe urmă. Dar voi, ceilalți, sunteți așa de buni. Dar am o rană adâncă, azi, în suflet.

Te rog, adresează pachetele acestea cum trebuie.

Măine, Mama ne-a dat vo[i]e să invităm pe cine om vrea la Scroviștea⁹¹; deci eu vă poftesc pe voi doi, Radu și cu tine. Vin mâine, [I]a 2½, să vă iau. Spune-mi de e Radu liber, că de nu, îl voi cere prin aghiotanți.

Mama Puffy.

***

Luni seară⁹²

Sake mea dragă,

Tu nu poți să-ți închipui măcar ce fericire mi-a dat să-mi dau seama că există atâta bunătate în lume, ca a ta; dacă ai ști tu ce singură mă simțeam eu azi. Dar nu vr[e]au, draga mea, ca să cadă cea mai mică umbră asupra ta, nu vr[e]au ca să se știe că tu știi. Am cerut Mamei vo[i]e și a spus: „Da, dar să nu fi avut⁹³ un rendez-vous⁹⁴ cumva”. Sigur am zis nu; oare de ce a trebuit să mint, dar ce puteam face? Nu pot să îi spun, nu e așa? Mimarr a zis da, numaidecât, fără cea mai mică îndoială. Ea are cumplită încredere în tine. De aceea, nu vr[e]au ca tu să fi[i] cu scrisori. Nu, nu se poate; tu ai o sarcină mult prea mare.

Să ști[i] tu, Alice, că chiar de nu va ieși cum vrem exact, bine dragă, am visat-o și am văzut prin tine adevărul și că ce bun e Dumnezeu. O crezi – cred –

---

⁹⁰ Scrisoare nedatată, scrisă cu cerneală neagră, pe hârtie cu antet *Palatul Cotroceni*. Numerotată cu nr. 16.

⁹¹ Reședința regală de la Scroviștea cuprindea mai multe pavilioane construite de regele Ferdinand I pe malul lacului situat în comuna Periș, județul Ilfov.

⁹² Scrisoare nedatată, scrisă cu cerneală neagră, pe hârtie cu antet *Palatul Cotroceni*. Numerotată cu nr. 17.

⁹³ În text: *având*.

⁹⁴ *Întâlnire* (limba franceză).

mai mult ca oricând; cum se poate să nu crezi? Cum? Alice, trebuie să-l facem să creadă și el. Sake mamă, sunt atât de fericită, dar ce doresc e ca și tu să cunoști această fericire și să dea Dumnezeu să te pot ajuta și eu atâta ca tu pe mine.

Totul e frumos și înalt, e dat de Sus și nu mi-e frică de nimic.

Să te binecuvânteze Domnul!

Mama Puff[ff]y și o Swzy încântată!

***

*Miercuri*⁹⁵

Sake, maică dragă,

Tu spui o mulțime de prostii[i]. Știu bine ce simți, dar dacă ai ști tu numai ce fericire ai vărsat în două suflete chinuite care acum își pot îndura despărțea. Înainte eram într-o fierbere cumplită, acum e pace, e înțelegere; pot merge cu capul ridicat, simțin[d] în inima mea fericirea unui vis frumos.

Nu, nu vei ieși din viața mea; vei rămâne cu sfaturile tale cele bune, cu ajutorul imens ce mi-l dai. Calmează-te dragă, gândește-te numai la noi doi ieri și ce fericire era, ce vis neuitat. Alice, nu fi tristă, că atunci îmi distrugi totul. Dumnezeu știe și sunt sigură că el pricepe, căci o dragoste atât de mare nu poate veni decât de la el și – de[h] – tu ai pus această dragoste pe o bază pe care poate sta, cum să fi[i] tu tristă. Nu vezi tu că înainte era pasiune, furi[e] și toate amestecate în câteva clipe furate, închiși într-un colț. Și ieri era afară, sub cerul lui Dumnezeu, în natura cea mare și frumoasă, totul era curat și ideal.

Nu, Alice, nu vei ieși din viața mea, nu te las eu. Nu regreta fericirea care-ai dat-o, dragă, ai făcut bine. Mă grăbesc să-ți spun numai câteva vorbe, să te liniștesc, dar îți voi scrie îndelung când mă culc, să vezi că n-ai făcut rău.

Te rog, dacă mă iubești, să fi[i] liniștită, să nu pleci de lângă mine, căci eu sunt singură și am nevoie de tine.

Mama Puffy.

***

Dragă Sake⁹⁶,

Iacă alături ce te rog să transmiți. Fi[i] fără teamă, totul e așa de minunat încât nu am cuvinte. El îți va mai spune ce-a făcut și cum a vorbit lui Atanasescu.

---

⁹⁵ Scrisoare nedată, scrisă cu cerneală neagră, pe hârtie cu antet *Palatul Cotroceni*. Numerotată cu nr. 18.

⁹⁶ Scrisoare nedată, scrisă cu cerneală neagră, pe hârtie cu antet *Palatul Cotroceni*. Numerotată cu nr. 19.

Despre bilet, nu pot face nimic; îmi pare foarte rău, dar e imposibil. Aș fi încântată să ți-l dau eu, dacă-mi spui cât costă⁹⁷.

L-am văzut de trei ori pe Radu [Grunau] ieri.

Te pup cu drag,

Mama Puffy.

***

Scroviște, 7 mai 1929⁹⁸

Dragă Sake,

L-am văzut, era prima încercare. A trecut, dar cu ce greu. Abia știam cum să merg și să nu cad de emoți[e], dar noblesse⁹⁹ oblige și eram la Mașa, să mă vadă toți și – ca altă paiață – mi-am jucat rolul. Nu sunt tristă, nu, nici nu mă doare acum. E groaznic să-l văd și, totuși, e bine. Roagă de-l vezi, spune-i așa, că-i voi scrie o scrisoare lungă cu povești, cu de toate, să-l ajute la Constanța. Spune-i că-l iubesc mereu și că mâine voi încerca să nu-l văd deloc. Adică trebuie, căci, forțat, la Automobil Club ne vom vedea, dar nu trebuie să mă uit la el. Spune[-i] însă că mi-e tare greu și să se roage să am putere. Te rogi și tu, nu e așa?, Mamă Soacră, dar am trecut azi primul hop.

Vă sărut cu drag,

Mama Puffy și Fluturel.

***

*Luni*¹⁰⁰

Sake dragă,

Oare cum s-a petrecut totul că sunt într-o fierbere să știu. Mama a zis că ar fi un steag roș[u] să mai vi[i] aci și ii e frică să nu începem iar¹⁰¹ prea mult. Sake, trebuie să-l faci să priceapă că nu trebuie să ne scri[e]m, putem ști prin tine ceea ce se petrece.

Te rog mult să-mi scri[i] tot ce s-a petrecut și cu bietul Tufy. Baba n-a zis decât că-i rupe inima iar pe Mama a întrebat-o cum a putut să-mi dea vo[i]e. Mult m-am rugat azi să ajungi bine și să se înduplece Nicolae. Noi plecăm de aci joi,

---

⁹⁷ În text: *coasta*.

⁹⁸ În text: 7 Maiu '9. Textul este scris pe hârtie cu antet *Palatul Cotroceni*, tăiat de principesa Ileana, înlocuit cu *Scroviște* și datat cu cerneală albastră. Textul scrisorii nr. 20 este scris cu creionul.

⁹⁹ În text: *nobesse*.

¹⁰⁰ Scrisoare nedată, scrisă pe hârtie cu antet *Palatul Regal*, surmontat de coroana regală. Numerotată cu nr. 21.

¹⁰¹ În text: *iari*.

încât nu va fi mult și vom fi la Bran. Cât timp stai? Acum va trebui să fim cu enormă băgare de seamă, să nu creadă ceva și mai cu seamă să creadă că cu Tufy s-a isprăvit totul. Săke, tu știi[i] ce recunoscătoare îți sunt. Acum, nu te îngriji că e supărată Baba; s-ar putea, dacă ar crede că tu mai îmi comunică ceva, așa însă nu poate gândi nimic. Cred că ar fi prudent chiar să nu scrii[i] de la Bran; lasă să se calmeze totul, să fie pace în suflete[le] speriate.

Eu îți spun lui Ghiță să treacă mâine [pe] la tine să ia răspunsul și să-l dea discret. Scrie-mi în detaliu, dacă ești bună. Acum, că i-am făcut acest sacrificiu, să mi-l dau pe iubitul Tufy, companionul meu nedespărțit, sunt mulțumită. Cum ar fi oricare, cu atâta dragoste în suflet. Sus, Săke, tot mai sus, spre steluța noastră dragă.

Cu drag,

Mama Puffy.

Totuși, de a scris, îmi poți trimite, dar e ultima și – chiar de mai vr[e]au eu – să zici nu.

***

Săke, draga mea Mamă Soacră¹⁰²,

Mec¹⁰³ pentru scrisoare. Dragă, nu pot veni, fiindcă nu am mașină, căci mergem la Balcic. Spune lui Ghiță când să vie pentru caiet și fă-l să priceapă să nu-l dea cuiva care să-l dea lui Miss Marr¹⁰⁴ să mi-l dea, că de ce să gândească comedii. Am scris mult, dar vroiam să plece la greutatea ce-l așteaptă (căci sunt multe), cu gânduri bune de la aceea care-l iubește așa de mult. Puteam să-l las să plece fără toată apărarea ce i-o puteam da? E prea mult de cerut, cu toate că am zis că nu mai scriu. Dar acum mă țin de cuvânt.

Săke, ce să spun, cât îți mulțumesc, dar sper că va veni ziua s-o pot demonstra adevărat.

Poate duminica viitoare voi veni. Stăm la Balcic până joi seara, fiind aici vineri.

Te sărut cu drag,

Mama Puff[y].

***

---

¹⁰² Scrisoare nedată, scrisă cu cerneală albastră, pe hârtie cu antet *Palatul Cotroceni*. Numerotată cu nr. 21.

¹⁰³ Mulțumesc.

¹⁰⁴ Una dintre profesoarele principesei Ileana.

Dragă Sake¹⁰⁵,

Iacă cei 700 lei. Baba era încântată de scrisoarea ta și nu e deloc supărată. Fi[i] fără teamă, că Dumnezeu e mare și ajută pe cei ce vor să facă bine. Ai nițică încredere-n Mama Puffy.

Te rog, scrie lui Dida să nu cumva să-mi redea pe Tufy¹⁰⁶, căci nu-l pot primi; ar fi o oribilă istorie și m-ar dura să-l reiau.

Te sărut,

Mama Puffy.

***

Sake dragă¹⁰⁷,

Tu ești o ființă bună și dulce și fi[i] fără teamă. Am spus totul Mamei, care a zis că totul trece, că ne vom vedea la Bran, fără să se mai zică ceva. Cât despre Tufy, cunoscând pe Niculae, a zis că are să-i treacă, cum îi trec toate furiile. Dida-l poate da puțintel suror-ei lui sau Mamei, de nu-l vreau îndărăt. Ce istorie ar fi să-l readucă, numai gândește-te. Am să scriu aceasta lui Manolică, de crezi că ar fi bine¹⁰⁸. Să vedem.

Ține scrisoarea, ai dreptate, dragă. Dar, vezi tu, e multă pace în sufletul meu și acuma că știe Manolică și că Dida nu e supărată ci o ajută, nu mai am ce să mă mănânce. Restul voi trece pe deasupra, căci mi-e inima așa plină de lumină.

Sake, eu am să-ți scriu, dar tu să nu; așa, să nu se zică.

Te binecuvântează

Mama Puffy

***

Dragă Sake,

Nu te speria, nu sunt prea tristă, dar am fost în mediul de femei oropsite, care întotdeauna mă nenorocesc. Și felul lui Niculae și Dida săraca, pricepi, mă dura. Și, Alice, nu ști[i] ce greu e să faci un astfel de sacrificiu.

Dar sunt liniștită, nu plâng, sunt prea plină de lumină. Fi[i] pe pace, Mamă Soacră, și te rog dă-i mutra asta cu¹⁰⁹ mine.

Mama Puffy¹¹⁰

¹⁰⁵ Bilet nedatat, scris pe o pagină de caiet dictando. Pe verso-ul scrisorii este scris în limba germană: „Liebe Alice. Villen Dank für Lieber Brief. Ihre Miss Marr”. (Dragă Alice. Mulțumesc mult pentru scrisoarea iubită. A dumneavoastră, Miss Marr).

¹⁰⁶ În text: *Tuffy*.

¹⁰⁷ Scrisoare nedatată, scrisă cu creionul pe hârtie cu antet *Palatul Regal*, surmontat de coroana regală. Numerotată cu nr. 24.

¹⁰⁸ În text urma o propoziție tăiată: *Ca răspuns, telefonează pe la 3 lui Păiș, dar....*

¹⁰⁹ În text: *de*.

***

Sake, draga mea¹¹¹,

Nu pot să-ți spun ce fericită am fost ieri și cât de mult mi-a îmbogățit sufletul. Poate toate prin câte am trecut m-au făcut să mă închid în mine. Ieri, însă, am văzut că nu trebuie, că comoara ce o am e prea mare și trebuie răspândită. Mă temeam că nu vă voi putea vorbi, însă am sentimentul că a fost bine.

Dar, Sake, e mai cu seamă să-ți spun cât te-am admirat în lucrul tău, că-ți scriu. E o minune, fată dragă, și aș aduce pe oricine să vadă, cu convingerea că vor pleca impresionați. Astăzi seară veni Mignon¹¹². Sper s-o pot aduce și pe ea și s-o primești la fel. Bravo – asta pot spune. Așa adevărat împlinești binele pe care l-a dorit Isus. Îmi pare doar rău că nu puteam sta mai mult.

Măine vine Dida. Va fi greu, foarte greu, dar, Sake, am să fiu cu curaj și cuminte și el va fi la fel, chiar dacă pentru puțin va fi găscă, după obicei, dar eu așa m-am obișnuit cu aceasta încât mă doare numai momentan.

Dar lumea e un loc minunat, zău așa, și, Sake, e bine chiar să ai un mare dor în suflet, așa cum ai și tu; e mai bine așa, decât nimica. Cum a spus Alice Voinescu¹¹³, el a venit în viața ta pentru ceva, și tu în a lui. Cine știe, o fi trist și nu a știut cum să iasă din încurcătură; poate că tu ești singura fată bună și curată care i-a trecut drumul și [i]-a umplut mintea cu ceva mai bun. E un romanesc și lasă-l așa, nu regreta. Tu ai avut numai frumos ce are a face [cu] ce a fost el, nu e așa?

Sper să te văd iar curând și mai scrie-mi, chiar acum, ca mulțumire pentru fotografi[i].

Cu mult drag,

Mama Puffy.

Îți trimit scrisoarea scrisă lui Nick. Trimite-o îndărăt, te rog.

***

---

¹¹⁰ Scrisoare nedată, numerotată cu nr. 25 de către Alice Grunau. Este scrisă cu cerneală albastră, pe hârtie cu însemnele (crucea) reginei Maria.

¹¹¹ Scrisoare nedată, scrisă cu cerneală neagră, pe hârtie cu antet *Castel Pelișor*, numerotată cu nr. 26.

¹¹² Princesa Maria (Marioara, Mignon; 6 ianuarie 1900-22 iunie 1961), fiica regelui Ferdinand I și a reginei Maria, căsătorită cu regele Alexandru I Karadjordjević al Iugoslaviei.

¹¹³ Alice Voinescu (10 februarie 1885-4 iunie 1961), profesor de estetică și istorie a teatrului la Conservatorul Regal de Muzică și Artă Dramatică din București. Despre corespondența principesei Ileana a României cu Alice Voinescu, vezi Narcis Dorin Ion, *Gândurile unei Domnițe. Din corespondența principesei Ileana a României*, în volumul *Miscellanea historica in honorem Professoris Marcel-Dumitru Ciucă septuagenarii*, ediderunt Cristian Luca, Claudiu Neagoe, Marius Păduraru, Muzeul Brăilei-Editura Istros, Muzeul Județean Argeș-Editura Ordessos, Brăila-Pitești, 2013, p. 776-812.

Balcic¹¹⁴

Am pățit-o. Am căzut din hamac, deci alaltăieri, ieri și azi sunt forțată să stau pe sofa¹¹⁵. Parc-aș fi o sultană culcată pe un divan portocaliu, uitându-mă alene la mare. Dar e cam plicticos și cam dureros. Mă duce-n brațe ca pe un biet copil de 2 ani. Of, e plicticos. Măine merg la Constanța, unde stau până luni, 5 iulie, și marți, 6, voi fi la Sinaia și sper că în curând voi fi destul de bine să merg la Bran să te văd. O duce bine acum și eu urmez exemplul. Ha! Ha!

Păcat că nu ești aici. Miss Marr spune: multe șelea.

Ileana.

***

Sinaia, 11 iulie 1927

Sake dragă,

Ieri am trecut printr-un ceas foarte dureros. Nicolae a fost de o neînțelegere și o cruzime rară cu mine și tu ști[i], Sake, ce idiot de iute mă rănesc. Alecu i-a spus cum trebuie să ne ajute pe mine și pe Dida și că acuși nu e altă cale decât despărțirea; i-a vorbit frumos, i-a vorbit drăguț, dar nu a vrut să audă și eu stăteam acol[o] înghițând chiar insulte și vai, Sake, cât m-a durut. Un lucru, nu e supărat pe Dida; am luat toată vina până ce ar fi vrut să mă bată de n-ar fi fost Alecu, Dida nu era. Simțeam lacrimile că mă sugrumă, îmi ardeau ochi[i], nu tremuram, dar parcă împietrisem. Mă uitam dezesperată la Alecu și el a făcut tot ce era cu putință. Cum am putut scăpa, am venit la mine, unde m-a urmat și Alecu; o clipă nu m-am putut abține să nu-mi curgă lacrimile pe față. Mi-a zis doar la revedere, căci pleca la Buc[urești] înaintea lui Nicky, care pleacă azi. A stat o zi mai mult pentru Tata, săracu[l]. Sake, e așa trist, așa groaznic de trist și nu putem face nimic să-l ajutăm. Doare, doare îngrozitor.

După ceaiu am jucat tenis, am făcut de toate, am râs, am jucat piesa la perfecțiune. Tot ce era omeneste posibil am făcut să ascund durerea sufletului. Probabil Dida îți va scrie și ea și să-ți spună¹¹⁶ dacă a vorbit și ea și cu ce rezultat. Veți¹¹⁷ crede pentru moment că nu am curaj, dar am Sake, dar e numai așa că mă doare când cineva la care țin cum țin eu la Nicolae dă în mine așa, fără judecată. Am să-ți spun eu când te văd tot ce a zis și ce s-a petrecut în detaliu.

Mama mi-a spus că totul a fost perfect la Bran și că a impresionat-o felul minunat în care e organizat.

¹¹⁴ Carte poștală ilustrată, reprezentând Balcicul, adresată din Balcic – la 1 iulie 1926 – „Domnișoarei Alice Grunau, Colonia A.C.F., Casa Regală, Bran, jud. Făgăraș”.

¹¹⁵ Înainte urma: *hama*, tăiat.

¹¹⁶ În text: *spue*. În toată corespondența, principesa Ileana folosește arhaicul *spue* pentru *spună*.

¹¹⁷ În text: *vezi*.

Despre Lerești, m-am gândit așa. Că ar fi mai bine să nu vi[i] pentru Balifa și pentru Lerești. Atunci Sake am să iau doar cafeaua cu tine. Eu aş¹¹⁸ prefera să te iau, dar așa cred că e mai bine. Balifa nu e supărată pe tine acuși, dar să n-o supărăm iar¹¹⁹. Căci casa a cam fiert zilele acestea. Probabil că voi trece luni pentru cafea, sper că mă primești.

Te sărut cu drag.

Mama Puffy

sau, mai bine, *Copilul Puffy*.

***

Sinaia, miercuri, 13 iulie 1927

Dragă Sake,

Vreau să-ți scriu liniștit, să pricepi și tu dacă e chestie de iluminare cumva. Vezi, eu ți-am scris despre întâlnirea și conversația mea cu Nicky și Alecu. Vezi tu, Alecu îmi spusese că a vorbit cu Sambo, care a zis da, și tocmai înainte de a începe dureroasa ședință mă uit pe fereastră, văd pe¹²⁰ Sambo plimbându-se și îmi spune: „Curaj”, cu un zâmbet dulce. Eu, cu inima plină de asigurare, încep primind toate răutățile lui Nicky cu gândul că el¹²¹ așa a vrut și l-am apărat cu succes. Și, pe urmă, am plecat la mine, unde pentru o juma [de] ceas m-am luptat cu lăcrămile, să vin la Tata în starea cuvenită. În timpul acesta, Nicky iar se uită pe fereastră, vede pe Sambo, îl cheamă și e extrem de bun cu el, fără a spune o vorbă. Acum amândoi se simțeau ofensați, Sambo fiindcă credea că nu am încredere-n el și am aranjat lucruri cu Alecu, fără a ști el, iar Nicky crezând că Alecu încearcă să-i înlăture prietenul, să fie el atotputernic. Eu nu știam aceasta până după ce plecaseră ei la Constanța.

Luni (am stat până luni la 5) Tata a fost mai rău. Eram deja nenorocită; pe Zeta o văzu-i numai să-i dau o scrisoare, care trebuie să [se] fi supărat și ea, fiindcă credeam că știe, când nu știa nimic. La cafea Sambo nu veni. Toată ziua a fost o atmosferă tristă grozav în casă. Tata, era dureros să-l vezi, palid, străveziu, culcat, fără puteri, deschizând ochi[i] să te privească trist și dureros. Îmi înfîgea¹²² un cuțit în inimă, mi-era rușine să fi avut alt gând. Și la masă, ochi[i] trași ai lui Sambo mă ardeau.

Toată după masa, până la plecare, am stat cu Nicky, care nici o clipă nu s-a oprit de a se plânge că e plictisit, că n-are ce face, că să ia dracu' Curtea, că el nu mai vine aci să aibe istori[i] și că el nu poate lucra fiindcă nu-l lasă, că nu e spor

---

¹¹⁸ În text: *ași*.

¹¹⁹ În text: *iari*.

¹²⁰ În text urma: *Dida*, tăiat.

¹²¹ În text urma: *a*.

¹²² În text: *înfigea*.

nicăieri și câte și mai câte... Nici un gând la bunul nostru Tată, la regele î[n]țelept, viteaz și bun, care acolo jos își isprăvește viața cum a dus-o: liniștit, blând, fără un mur[mur] de nevoi sau plictisală, cerând doar să nu deranjeze pe nimeni. Și Nicky, care așteaptă să-l distrăm!

Sake, a fost pentru mine deziluzia cea mai mare. Dacă nici acum nu are inimă, atunci când? Și, Sake, nu plângea pe Dida fiindcă îl pierdea pe el, pe acel credincios servitor, dar fiindcă se întreabă ce are să facă fără el, cine-l va mai scoate din încurcături și atâtea de care știm noi. Dacă ar fi fost furios pe mine că am distrus viitorul prietenului lui, mi-aș fi aplecat capul și aș fi zis: „ai dreptate”, dar nu era așa. O[h], știi ce a zis: „Nu e prima oară că o face și o va mai face, de ce să cadă pe mine? Și dacă e nenorocită, când s-o mărita, tot pe mine cade și eu trebuiește s-o țin, tâmpitul să cadă și el ei. Ileana (o înjurătură)¹²³ ți-am spus să-l lași în pace, acum mi-ai distrus totul, nu mai vreau să lucrez și pe urmă să înghit flirturile tale schimbătoare. Măine va fi un altul, dar să te păzești să văd eu etc. etc.”.

Sake, a fost groaznic. Degeaba mai zic, tot îmi face prea mult sânge rău. A doua zi, mi-a vorbit doar să se plângă și să-mi spună să caut o soluție pentru el. Și l-am dus la gară și – zicând la revedere – Sambo mi-a zis: „Rămâi cu bine, poate adio”. Ea parcă mi-ar fi strivit inima. Și mai târziu, Zetta mi-a spus cum două ceasuri au vorbit, ce frânt era și pe urmă scrisoarea tristă. Sake, nu știam că puteam suferi și suporta atâta. Acum desigur știe adevărul, sper măcar, dar a fost greu, tare greu. Ce m-aș fi făcut fără credință nu știu.

Ieri am avut dureri mari în genunchi și am stat în pat, eram idiot de inertă, lipsindu-mi puterea de mișcare, care de obicei mă schimbă; era[m] cu totul doborâtă. Azi însă sunt iar eu și merge bine.

Acum, de-ți scrie, tu ști[i]. Vezi, am fost proastă să fi vorbit cu Nicky. Rar – să-ți spun – el a venit aci împotriva ordinului Mamei, căci eu făgăduisem lui Alecu să fi[u] tare stăpână; i-am spus însă, și Sambo la fel: că ne e cu neputință să ne schimbăm și că, deci, pentru binele tuturor¹²⁴ separarea e singurul lucru. Toată casa clocotea, era o situație penibilă, care însă trebuia, dar cu nici un preț, să fie repetată. Eu vroiam că împreună să explicăm situația lui Nicky și – cum nu puteam vorbi cu Sambo – l-am rugat pe Alecu să-i spună.

Ce s-a petrecut exact, nu știu, dar îți spun atâta cât pricep eu până acum. Mă întreb dacă Alecu a făcut aceasta expre[s] ca să ne încurce și să ne facă certați și, deci, să ne schimbăm ca Sambo să poată rămâne. De a gândit așa, a dat greș. Vezi, pe mine mă chinuie chinul lui, fiindcă eu judec și-mi dau seama iute de situați[i], pe când el e pierdut în elanul de dragoste și nu vedea că nu-i puteam vorbi, că nu era nici o catastrofă, decât că eu eram deziluzionată și, natural, foarte tristă. Nu vedea că nu schimbă situația de fel. Dar era gândul că el ple[a]că chinuit

¹²³ Așa este în text.

¹²⁴ În text: *tuturilor*.

cu gândul că n-am avut încredere, că am vorbit și am decis asupra soartei lui cu un alt om; gelozia lui mă durea. De și-ar da seama că e chinul lui care mă chinuie¹²⁵ pe mine. Acum tu ști[i] clar – pe cât am putut eu spune – ce s-a petrecut. De-ți scrie, îi poți spune. Eu am încercat să-i explic, dar nu prea știu ce am zis. Totul a fost o furtună într-un pahar, care ne-a chinuit idiot pe amândoi și merităm să fim bătuți. De ar fi numai puțin mai liniștit.

Acum, noapte bună, căci mă scol devreme mâine și sper că nu vei avea prea multe pățanii¹²⁶, biată fată, cu toți americani[i]. Te pup.

Copilul Prost.

***

Sake dragă,

Ți-am scris o scrisoare mai lungă, dar – în g[r]aba zăpăcelei – am băgat-o într-un plic adresat Marioarei. Cere-i-o la Aleea Alexandru 24. Tel. 25577.

Te sărut cu drag.

*Ileana*¹²⁷.

***

Dragă Sake¹²⁸,

Eram să vin și eu, însă am rămas să îngrijesc de Tata, care ieri nu a fost deloc bine. Dar am să vin în cursul săptămânei. Am găsit scrisoarea la omul, dar aş fi preferat să te găsesc pe tine, dar pricep și poate ai avut dreptate. Întâlnirea mea cu Dida a fost, în primul rând, furtunoasă și am rămas ca amintire cu un braț sucit.

Însă mai târziu a căzut o pace minunată, de completă înțelegere și era așa de minunat încât încă sunt ca orbită de ea. Tufy e bine și abea mai îi pasă de mine. Cu Nicky nu sunt așa de fericită, prietenia între Manolică¹²⁹ și Dragalina continuă la fel, însă Nicky e supărăcios și Dragalina și-a pierdut mult din curaj. Va continua și va face și va servi, dar vedem amândoi că de nu reușește Manolică, nu va face la fel, fiindcă nu au același[i] sentiment.

Spune fetelor din colonie că, din tot sufletul, președinta lor le dorește „o lună de fericire, veselie sănătoasă și înălțătoare”. Scrie-mi cum merge și ce ai vrea să le spun și să fac când vin expre[s] pentru ele, căci atunci m-am gândit să iau masa cu voi și să-mi dai exact cât¹³⁰ le dai lor. Să nu auzi că Ara Eliade să doarmă

---

¹²⁵ În text urma: *e*.

¹²⁶ În text: *pățâni*.

¹²⁷ Bilet nedatat, scris cu creionul pe o hârtie dintr-o agendă a reginei Maria. Semnat cu cerneală, peste semnătura inițială în creion.

¹²⁸ Scrisoare nedatată, numerotată cu nr. 29 de către Alice Grunau.

¹²⁹ Colonelul Alexandru Manolescu, adjutant al principelui Nicolae al României.

¹³⁰ În text urma: *și*.

singură, căci nu a dormit singură în viața ei. Poți să-i spui că am fost indignată la așa o idee și nu credeam că fetele cu care am lucrat nu au împreună să se poarte altfel.

La revedere, Săkișor drag. Mama Soacră te sărută cu drag.

Mama Puff[ff]y

Am să-ți¹³¹ anunț când vin. Eu îmi pun uniforma sau mai bine nu?

***

Sake dragă¹³²,

Îți scriu așa, să auzi de la mine, care aș fi vrut să vin și eu; dar de nu sunt poftită ce să fac?; și e locul meu aci. Treceam prin momente tare grele. Nicky a venit azi foarte dulce. Alecu – cât am putut vorbi cu el – mi-a zis că e calmat și-i pare rău să fi fost așa cu mine. I-a spus Alecu că a fost, cred, și are să trebuiască să facă multă penitență. Încă nu am auzit nimic de la Dida – mă întreb ce ști[i]. L-am rugat pe vărul^[1] meu să-mi aducă răspunsul. Cum merg toate? Bine, sper. Mult drag ție, lui Nuți și la toate fetele, neuitând pe Radu și familia ta.

Mama Puffy

***

Sake, draga mea¹³³,

Îți trimit scrisoarea aceasta, care e plină de comedi[i], dar – ce vrei – sunt și eu o proastă câteodată. Adevărul e că sunt teribil de obosită, să nu crezi însă că sunt fără curaj sau așa ceva, fiindcă nu sunt. Curaj[ul] niciodată nu mi-a lipsit și niciodată nu va lipsi. E doar puterea fizică, azi, care nu mai vrea. E și fi[i]ndcă sunt indispusă. Te rog să nu citești scrisoarea ce o trimit, căci e ceva în ea, care e numai pentru Dida și de care nici noi nu mai vom pomeni. E un vis nebun, dar îmi face bine să visez. Spune-i să nu fi[e] îngrijit¹³⁴ de mine, Sake, căci te asigur e numai natural să devin obosită, sunt si[n]gura din familie care am rezistat până acum. Și am trecut prin mult și acum am și eu ocazia să zic Uff. Dă-i curaj cum numai tu poți, Sake, Mamă Soacră rea, și spune tot ce crezi că eu aș vrea să-i spun.

Te sărut cu drag, căci ești o dulceață, Sake a mea. Zău așa, și Dumnezeu să te ajute că meriți o soartă bună.

¹³¹ Inițial în text urma: *scriu*.

¹³² Bilet nedatat, adresat „Domnișoarei Alice Grunau. Colonia A.C.F.”, scris cu creionul și numerotat pe spate, de către Alice Grunau, cu nr. 30.

¹³³ Scrisoare nedată, scrisă cu cerneală neagră pe hârtie cu antet *Castel Pelișor*, surmontat de coroana regală, cu chenar negru. Numerotată de Alice Grunau cu nr. 31 și expediată către „Comandor C. Ștefănescu. Str. Matei Millo, No 1, etajul 4, București”.

¹³⁴ Cu sensul: *îngrijorat*.

Puffy.

***

Săkișorul meu drag¹³⁵,

Sake, vr[e]au să-ți spun ce rău îmi pare ca cei din jurul meu să te lovească în așa fel. E atât de nedrept și eu nu pot face nimic. Dar tu ști[i] cât de recunoscătoare îți sunt în adâncul inimei mele și că noi, amândoi, așteptăm doar ocazia să-ți arătăm. Eu sunt mult mai bine; vezi, a fost greu pentru mine, am realizat ce departe e de mine și m-a durut știind că tot eu am lărgit distanța; dar e bine să suferi și acum am o mare pricepere pentru toată lumea. Mi-a deschis inima la atâtea pe care nu le știam. Și văd că prin suferința mea l-am ridicat pe el, nu era în zadar, l-am ridicat mai mult ca orice vorbă pe care i-o puteam spune. Și văd, mai mult ca oricând, ce bun e Dumnezeu și ce trist e pentru cei ce nu cred.

Am să încerc să trec pe la tine pe la 12 și, de nu pot, după masă, poate. Îți trimit două pălări[i], să vedem de le poți pune și poate aranja să le porți. Sunt de pe¹³⁶ vremea când aveam păr lung.

Să ne vedem cu bine, Mamă Soacră dragă, copiii[i] tăi vor fi buni, te asigur. Am învins și nu mă tem de ceea ce mai e de venit.

Te sărut cu drag.

Puffy.

Îți trimit și pentru Stânca câteva rânduri, să-i duci, de-l vezi; de nu, să le trimiți.

***

Dragă Sake¹³⁷,

M-am gândit că ar fi mai bine să nu vi[i] diseară la mine, căci ar strica tot ce am făcut și de ce să se supere iar¹³⁸ Balifa pe noi, zău nu e nevo[i]e. Spune-mi¹³⁹ cât stai aci și unde să te găesc la Bușteni.

Maică, mulțumesc din toată inima pentru tot ce ai făcut ca un înger. Și cum a trecut ziua de azi, vor mai trece și alte zile, cum au trecut celelalte, până ce s-or împlini doi ani și atunci vom¹⁴⁰ vedea.

---

¹³⁵ Scrisoare nedată, scrisă pe hârtie cu chenar negru, cu monograma principesei Ileana, numerotată de Alice Grunau cu nr. 32.

¹³⁶ În text: *după*.

¹³⁷ Bilet nedat, adresat „Dsale Domnișoarei Alice Grunau. Villa Vlahidi (ad. Plasei)” și numerotat de Alice Grunau cu nr. 33. Vila aparținea lui Jean Vlahide, soțul Paulinei Grunau, mătușa Alicei Grunau.

¹³⁸ În text: *iari*.

¹³⁹ În text: *spunem*.

Te sărut cu drag.
Fluturel.

***

Sinaia, 18 aug[ust] 1927
Joi seara

Dragă Sake,

Mulțumesc mult pentru scrisoare. Iartă-mă că nu ți-am scris după prima, dar vei vedea că nu prea puteam. Marți nu eram bine, dar fizicește, de data asta. Ți-am spus că au să-mi facă o mică intervenție la dinți. E bine, a[u] făcut și de asta o fi mică, vai de cele mari. Începând, mi-au făcut o injecți[e] în picior¹⁴¹ să mă tâmpească și așa bine au reușit încât am leșinat cumplit de trei ori, după care au început, întâi hârș cu cuțitul și pe urmă zgârieturi pe osul de la umărul obrazului; aci dădu de un os ce nu avea ce căuta și care, nemernic, a venit pe nepoftite și-mi dădea durerile; și cum era cam tăricel, au dat cu ciocanul (un[ul] mare de tot) și dăi și iar dăi, un ceas întreg. Și Fluturel [s]crâșnea din dinți și strângea mâna doctorului, dar n-a zis nici câr; e copil bun și iubește și de aceea a avut curajul care a mirat pe toți. M-au dus acasă (totul se petrecu la Brașov), m-au băgat în pat, eram cam zăpăcită, ieri aveam o față¹⁴² ca o brânză și gura strâmbată în semilună, iar ochiul stâng vedea numai în sus. Azi m-au sculat iar și fața devine ceva mai normală, și nu doare, numai așa puțin.

Dida mi-a povestit de grupul Roza și voi fi în veci¹⁴³ recunoscătoare, însă dânsa (Dida) mi-a scris 8 pagini să-mi explice că nu pricep, că nu am încredere, etcetera¹⁴⁴, fiindcă am scris că nu am iluzi[i], ci o iubesc așa cum e, cu slăbiciuni, greșeli, etcetera. Și de Zoe nici nu pomeni, dar știu că nu prea înseamnă mare lucru. Ea are mândria de sine, iar eu de cinste și e diferit. Era adevărat că vorbisem cu Zettul, care zicea că ar fi mai bine să nu-mi sparg inima și capul, dar văzând după termenul¹⁴⁵ decis că e la fel, atunci zice ce zicem toți și ce au zis Răzoaicele.

Zice că se duce bolnavă cum o fi¹⁴⁶, chiar să moară ducându-se, asta a zis cu furie, dar vezi tu, e ceea ce aștept de la ea, ce aș face și eu de mi-aș fi dat cuvântul conducătoare mele. Aci știu că e tăria mea, țin la ea așa, cu toate că nu e cu totul idealul meu și nu ar fi adevărată dragostea mea de nu aș fi așa. Țin nu pentru ce cred că este, ci pentru ce știu că e. Dar n-a priceput; am mai scris o lungă epistolă să priceapă, cu toate că vedeam numai cu un ochi. Am găsit două versuri

¹⁴⁰ În text: *om*.

¹⁴¹ În text: *chicior*.

¹⁴² Inițial urma: *de semilună, tăiat*.

¹⁴³ În text: *în vechi*.

¹⁴⁴ În text: *excetera*.

¹⁴⁵ În text: *terminul*.

¹⁴⁶ În text: *fie*.

admirabile, unul¹⁴⁷ în englezește, care înseamnă următoarea: „Nu aş putea, dragă, să te iubesc atâta de n-aş iubi¹⁴⁸ cinstea (onoarea) mai mult”, iar pe franuzește:

„Vice, vertu, mérite ou faute

Tout mon orgueil s'exerce à bellement souffrir

Et quand il le faudra à fierement mourir

Pour n'abaisser jamais ma force intense¹⁴⁹ et haute”.

Aşa sunt, mă întreb de sunt prea mândră. Dar ştiu că oriunde e durere şi de aceea merg înainte şi aştept pronia cerească în soarta ce mă aşteaptă. Drept, pe cât pot, acum trebui[e] să trăiesc lin şi, când momentul vine, Dumnezeu mă va face să simt ce e de făcut. Aşadar, răbdare şi credinţă.

Am vorbit cu Mama despre Urlaţi¹⁵⁰ şi azi că sigur că da, numai că eu plec cu dânsa la Bran, Curtea de Argeş, Constanţa şi Balcic, deci nu pot înainte de sfârşitul lui sep[tembrie]. Să-mi spui ce fel de icoană să dau bisericei şi ce mărime. Să-ţi dau un sfat: nimica nu le curăţa ca vaselina¹⁵¹, de praf, fum şi de toate. Aş fi încântată să vin. Balifa nu mi-a pomenit de scrisoarea ta, deci şi eu tac. Duminică mergem la Bran, până la 31 aug[ust]. Luni îmi scot firele de la rană, mă bucur, căci sunt cam dezagreabile. Nu cumva trebuie să vezi¹⁵² de pregătirile pentru colonia ta?

Acuşi, fetiço, odihneşte[-te], stai locului cât poţi, de mine nu te îngriji; sufletul e împăcat, căci ştiu că fac bine, iar nostalgiile le sper trecute. Am să-ţi scriu des, să te ajut şi eu, căci ai dat mult, Mamă soacră, şi acum ai nevoie să primeşti. Poţi împărtăşi scrisoarea cu Radu şi spune aşa, că scrisoarea lui mi-a arătat ce vrea el, un ostaş¹⁵³, ce vor toţi, ce vrea ţara de la mine, că nu e întotdeauna uşor, dar că nu voi face niciodată ceva de care ei să se ruşineze de Domniţa lor, căci, Sake, vreau să fiu Domniţa lor, cum am fost întotdeauna. Şi că ei aşteaptă pildă de la mine, ştiu, şi – Sake – asta e sarcina mea şi de nu o împlinesc nu am dreptul la lumina ce o am în suflet, nici la dragostea ce o primesc. Şi aşa, Sake, ne vom pune la lucru şi vom trage greutate până în culmea dealului. Doi ani şi poate o viaţă întreagă, dar ce e asta în faţa eternităţii[i] lui Dumnezeu!

Acum e târziu şi capul nu permite încă prea mare emancipare şi cum e cineva care nu iartă, dacă o seară mă culc fără un gând pus în negru pe alb, te las,

---

¹⁴⁷ În text: *una*.

¹⁴⁸ Inițial urma: *onoarea*, tăiat.

¹⁴⁹ În text: *intence*.

¹⁵⁰ La Urlaţi (judeţul Prahova) exista o proprietate a familiei Grunau, cu plantaţie de viţă-de-vie şi o casă denumită Vila „Radalicella”, construită în anul 1905 de Paul Theodor Grunau (1860-1936), tatăl lui Alice Grunau. Vila a fost denumită după prenumele celor trei copii ai lui Paul Grunau: Radu, Alice şi Ella.

¹⁵¹ În text: *vasilina*.

¹⁵² În text urma: *pentru*, tăiat.

¹⁵³ În text: *ostaşi*.

cu un sărut și îți spun să fi[i] și tu copil bun, să aranjezi biserica, să ajuți pe Mămica, să distrezi pe Radu și, în fine, să fi[i] perfectă A.C.F.-istă. Și Mama Puff[y] se roagă pentru copiii[i] ei care au fost așa de buni cu mine și înțelegători și m-au¹⁵⁴ ajutat la un greu pas în viață.

Cu mult drag la toată familia.

Mama Puffy.

***

Bran, 24 aug[ust] 1927

Draga mea Sake,

Eram în pat ieri seară când am primit¹⁵⁵ telegrama ta. Iacă de ce ieri am stat prea mult la soare, credeam că pot, căci îmi scosese cusăturile, dar am greșit; am avut dureri de cap ceva rar, însă nu nevralgie. Și atunci Mama a gândit că e mai bine să rămân aci și să nu mai merg la Argeș. Mi-a părut oribil de rău, căci azi e ziua Tatei și aș fi vrut așa mult să fiu cu Mama, dar eu mă simțeam rău, i-ar fi incomodat, mai ales că vin cu mașinile¹⁵⁶. A venit Tanți de mi-a ținut de urât. A fost un înger, a stat toată noaptea cu mine și m-a forțat să dorm; e ridicol, dar de când a plecat mă chinui mereu, căci știu ce suferă. Poate ultimele zile mi-au fost cele mai grele, căci mi-era așa dor și era așa aproape. Și când am știut că pleacă, că a plecat, îmi venea să urlu. Dar n-am urlat. Mi-a spus că ți-a scris și că – de n-ai primit scrisoarea – mă roagă pe mine să-ți mulțumesc și să-ți spun că ți-a scris.

Mi-a scris foarte frumos înainte de plecare și Zettilor asemenea. Au fost buni, ceva rar, nu te teme, căci ei pentru nimic nu ar face ceva ce cred că poate face rău. Sake dragă, m-am gândit mult la tine, a fost aci mereu cel înalt în slujba lui pe lângă Mama. Și mereu îmi venea să vorbesc de tine. Tare aș vrea să știu ce o fi în el. Ieri a fost și cu bondoaca lui soție, îmi venea să râd, ce vrei, nu se potrivesc; ce curios e cum fiecare om are mica lui tragedie și ea, cine știe, o fi suferit în viață.

Vroiam să-ți spun că, vorbind de multe cu Natalie și Tanți, mi-au spus ce ajutor au în tine, cât de mult te admiră și le dai lor curaj prin tinerețea ta plină de viață și mi-au spus cât de mult să merg la tine când am nevoie de orice. Nu ști[i] ce plăcere mi-a făcut, încât de gelozia lor să nu te temi; celelalte tinere sunt¹⁵⁷ altceva; vezi tu, eu pentru tine [sunt]¹⁵⁸ Fluturel sau Puff[y], e totul pentru tine, pe când la ele Domnița tot predominază și ele sunt geloase că Domnița e prietenă cu Alice, ele nu văd că e Puff[y] cu Sake. Vreau să zic că noi ne înțelegem fiindcă suntem făcute să ne înțelegem, pe când celelalte nu. Eu le pricep¹⁵⁹ și nu vreau ca aceasta

¹⁵⁴ În text: *mi-au*.

¹⁵⁵ Inițial urma: *scrisoar*, tăiat.

¹⁵⁶ În text: *mașinele*.

¹⁵⁷ În text: *e*.

¹⁵⁸ Cuvânt scris deasupra rândului, dar tăiat.

¹⁵⁹ În text: *pricepe*.

să te întristeze, e așa natural. Știu că nu uiți cine sunt, dar asta nu joacă rolul principal.

Colonia aci merge minunat și foarte mult pe liniile pe care ai condus tu. Dar, nefiind tocmai bine, nu am putut lua parte cu totul. Măine, de sunt destul de bine, mă duc la Lerești. Am spus Balifei să vină să mă vază. Nu știu dacă ți-am spus că am avut o conversație foarte frumoasă cu ea când mi-a spus [că] e momentul să plece. Cred și eu că e așa, drept să spun, dar e greu să explic Mamei și, vezi, ea a fost tare bună și ne-am iubit mult acești șapte ani încât nu cred s-o jignesc; e greu, dar știu că sunt o tâmpită dacă nu mă decid, ar fi prea trist dacă ne-am certa; ori ea nu poate¹⁶⁰ să se schimbe, e a doua natură [la] ea ca să mă tot corijeze și așa înainte și pentru mine e greu de suportat. E o chestie¹⁶¹ foarte delicată, nu am ce zice.

Acum, Sake dragă, am să-ți spun precis unde și când mă duc. La 27-28 ne ducem la Lăpușna, 1 sep[tembrie] C[urtea] de Argeș, 2 București, 3-5 Constanța, 5-20 Balcic. În acest timp, nu ne vom vedea, dar am să-ți scriu regulat tot ce fac și cum o duc, iar¹⁶² cum vin la Sinaia vin la tine aci.

Dida A. e acum la Sinaia, e oribil de slăbită și are un plămân puțin atins; te rog să nu spui asta mai departe și ea, mai cu seamă, nu știe. O ținem la Sinaia tot timpul cât e casa deschisă și – de stă liniștită și face tot ce i se spune – se va face în scurt timp bine de tot. E foarte fericită și iubitul ei, Nicu, [îi] scrie regulat. Sigur se plictisește puțin, căci stă toată ziua la întinsă la soare fără să mai facă ceva, decât să viseze probabil.

Aștept cu nerăbdare scrisoarea ta; drept, îmi pare teribil de rău să nu te văd, dar de e mai bine așa, așa să fie și la urma urmei n-o să ni se întâmple nimic, n-are să fie decât plăcerea mai mare când ne revedem.

Te sărut cu drag.

Fluturelul ce încearcă să nu plângă.

Mama Puffy.

***

și plin de simplitate și adevăr¹⁶³.

Sake, mi se pare că nu prea poți trimite scrisoarea asta, nu e cum aș fi vrut. În fine, fă cum crezi, eu am uitat și ți-am scris așa cum simțea[m] și vroiam să-ți spun, fiindcă știu că ai să pricepi.

---

¹⁶⁰ În text urma: *rămâne*, tăiat.

¹⁶¹ În text: *chiestie*.

¹⁶² În text: *iari*.

¹⁶³ Fragment dintr-o scrisoare nedată, scrisă pe hârtie cu chenar negru, cu cifrul principesei Ileana, dar a cărei primă filă s-a pierdut.

Puf[[f]]y al tău.

***

Bran, 31 aug[ust] 1927¹⁶⁴

Dragă Sake,

Ești o găscă, dacă-mi dai voie să-ți spun; cum puteai tu gândi măcar că eu nu te-aș pricepe și cred că ai absolută dreptate. Căci e mai bine așa. Tu îmi scriseseși că sosită la 30 l.c.¹⁶⁵; de aceea telegrafiasem să știu când vi[i], căci mă gândeam să merg să te iau de la gară. Dar așa a fost să fie. Cât am stat aci, am petrecut o bucată bună în colonie și era delicios. Ai dreptate că Tanți e bună conducătoare. Dar să ști[i] că urmează mult și după cum ai condus tu. Am luat și eu un grup de fete de aci, conducătoare, nu ști[i] ce bine îmi pare și-mi plac atât de mult.

Toți pe ziua de azi suferim de stomac, eu mai rău ca toți. Și ce dureri, cra[m]pe ceva rar. Dar acum sunt mult mai bine, însă mă scol numai înainte de plecare. Toată ziua Niculae și Alecu au petrecut-o la mine. Ce să spun, m-au cam obosită, dar orice să-i fac lui Niculae plăcere. Vezi, Sake, îmi dau seama că, de când cu Dida, stăteam mai mult cu el și acum, că nu mai e ca înainte, îmi vine mai greu. Eu știu și mă doare să văd, parcă l-ar fi uitat, dar nu cred, căci azi mi-a văzut Biblia și i-am spus despre stea și el a zâmbit dulce și a zis că, desigur, era bine că am pus-o așa. Dar, vezi, noi rar vorbim de păreri noastre de rău. Însă, Sake, câteodată îmi vine să [il] sugrum pe Alecu, căci el știind să vorbească ia¹⁶⁶ aplauze pe care le merită mai puțin decât predecesorul care tăcea. Onkel Tzwid¹⁶⁷ mi-a vorbit așa frumos de el și mi-a spus că de mult vroia să-mi spună că Sambo îl însărcinase cu un mesagiu de adio și că nu îndrăznise să-mi spu[i]e. Eu l-am făcut să plângă, dar iacă ce cred de el. E un curtezan cu inima curată, are o inimă care se moaie ușor la lacrimi, dar e un copil și un bun militar și – ca toți bărbați[i]¹⁶⁸ – nu îi place să se găsească în vină. Și încă ceva: nu cunoaște valoarea cuvintelor. Dar e bun și, cred, un om credincios. Maică, eu aș vrea încet, încet să uiți de el; stai, nu te speria, nu să uiți așa cu totul, dar să lași o porticică deschisă în inimă, să poată intra și altul. Căci, odată trebuie să fie un sentiment reciproc. Nu-l pierde, căci ar fi păcat. Știu că nu te gândești la el posesiv¹⁶⁹, dar cam exclude pe alți[i] și un vis nu poate exclude. Așa, acum te-am dăscălit și eu, dar cred că am dreptate. Te rog să-mi scri[i] la Balcic.

¹⁶⁴ Scrisoarea cu nr. 36, scris cu creion albastru de către Alice Grunau.

¹⁶⁵ Luna curentă.

¹⁶⁶ În text: *ea*.

¹⁶⁷ Generalul Eugen Zwiedinek.

¹⁶⁸ Inițial era scris: *oamenii*, tăiat.

¹⁶⁹ În text: *posesif*.

Eu o duc cu dorul; dar cum așa va fi mult timp și nu am încotro, mai bine o ac[c]ept de la început. Încă nu știu nimic, dar răbdarea e de aur, numai că încă nu mi-a sosit aurul; ba da, îl am [în] suflet și pot fi așa darnică cu el și încerc să fiu.

Cu drag,
Fluturel.

***

Și¹⁷⁰ am mai fost prin altă furtună, una în mine, cu conștiința mea, [a]ceea de [a] nu-i mai scrie; m-am decis¹⁷¹ și cu multă greutate, cu lacrimi amare, am scris cuvintele definitive, dar știu că e bine așa. Nu vr[e]au să mai mă tem de moarte din cauza aceasta, nici nu vr[e]au să trăiesc cu teama ca Mama să nu descopere ceva. Cred că tu pricepi. Mă doare mai mult decât pot spune și știu ce va însemna pentru ea și asta mai adaugă la durerea¹⁷² că nu mai pot împărtăși cu ea fiecare gând, fiecare fapt din fiecare zi. Mi-a lăsat un mare gol. Știu însă că trebuiește să plătești toate în viață și acum¹⁷³ plătesc pentru ce am avut și e bine așa, așa trebuie să fie, nu mi-e rușine, dar a fost o greșală, nu că am iubit, ci că mi-am dat câteodată prea drumul la....¹⁷⁴ Și de e ceva de capul nostru vom putea fi mai tari acum ca oricând. Nu fi bună acuși cu mine Sake, m-am oțelit, dar nu sunt încă destul de tare să suport bunătatea; vr[e]au atât să pricepi și să-i scri[i], să-i dai curaj, să-i dai putere. E gândul care mă doare mai mult, sunt veșnic eu care dau lovitura, care nu e întotdeauna înțeleasă, dar tu ști[i] de unde și cum pleacă. Sake, ajută-mă!

Noi stăm aci probabil până la sfârșitul lunei, căci e multă pace și frumusețe și ne face la toți bine. Mă bucur mult.

Cu mult drag.
Mama Puf[ff]y
Fluturile cu aripile plouate.

***

Constanța, 4 sept[embrie] 1927

Draga mea Sake,

Am scris lui Naty și am uitat să adaug ceva pe care te rog să-i spui; iacă de ce e vorba – de Dida. Ea e acum la Sinaia, bine îngrijită, fără grijă, cu mâncare, casă, aer, toate pe nimica, și doctor bun. Acum Nana se chinuie de neurastenia ei,

---

¹⁷⁰ Scrisoarea nu are formulă de adresare și nu a fost numerotată de către Alice Grunau.

¹⁷¹ În text: *descis*.

¹⁷² În text: *durea*.

¹⁷³ Inițial principesa Ileana scrisese: *am*, tăiat.

¹⁷⁴ Lipsă un cuvânt scurt în text, datorită perforării scrisorii pentru îndosariere.

zicând că e cel mai mare pericol și că de la 15 ar vrea s-o ia¹⁷⁵ îndărăt la Buc[urești], unde ar sta cu ea. Eu sunt tare contra și mă rog de Natali[e]¹⁷⁶ că poate ar putea să-i bage ceva minte în¹⁷⁷ cap. Între noi doi cred că e o mică gelozie din partea Nanei; s-o am eu și ca să fiu eu și nu ea care s-o ajute. Dar mi se pare o crimă s-o ia¹⁷⁸ de la noi. Vezi, nu e des că ai așa o șansă. Eu aș aduce-o și la anul, dar vezi tu că e un lucru pe care nu-l pot cere Mamei, mai ales la anul, când totul e redus. Cu cât mă gândesc, găsesc că e mai stupid și nu știu ce să fac. I-am scris Nanei să-i spun ce gândesc, dar eu știu ce efect o avea? Te rog să vorbești cu Natalie, să vă gândiți ce se poate face. Eu nu am nici un interes¹⁷⁹, Dida nu mi-e nimic, decât că ne iubim mult și o apreciez încât nu vreau să impun unde nu-mi fierbe oala, însă găsesc că ar fi o crimă. Gândește și tu ce ar fi mai bine.

Eu, Sake, sunt azi odihnită. Ziua din București a fost grea. Am trecut prin Scroviște¹⁸⁰, unde totul era în floare, toate plantele de care Taica era așa de mândru, însă nu era menit să le vadă. Toate acestea îmi mănâncă sufletul.

Luni. Ieri nu am mai putut scrie, căci a venit Viorica Scodrea¹⁸¹. E o ființă foarte dulce. Azi au venit Balifa și Zetta; vine o găză mică, e pe drum; aștept cu nerăbdare, tu pricepi ce a fost în sufletul meu. Acum mă duc la ceai cu Mătușa¹⁸² mea, Sitta¹⁸³ și Niculae, la ceai pe [vasul] „România”, la Râșcanu. Mă bucur căci îi e prieten și mă duce în portul nespuse de drag. Ar fi gelos să știe, dar nu vede că nu-i decât amintirea lui care mă face să mă bucur.

Balcic. Marți. Am sosit la Tenha-Juvah¹⁸⁴ înainte de a putea să isprăvesc scrisoarea. Sunt fericită căci am primit scrisoarea ta și una de la Dida, pe care nu

¹⁷⁵ În text: *ieie*.

¹⁷⁶ Natalia Slivici

¹⁷⁷ Cuvântul *în* se repetă în pagina a doua a scrisorii.

¹⁷⁸ În text: *eie*.

¹⁷⁹ În text: *interes*.

¹⁸⁰ Reședința familiei regale din comuna Periș, județul Ilfov.

¹⁸¹ Zoe Esmeralda Viorica Scodrea (1906-?), fiica viceamiralului Vasile Scodrea și a Virginiei Doiculescu.

¹⁸² Principesa Ileana se referă la sora reginei Maria, prințesa Alexandra (Sandra) Louise Olga Victoria de Saxa-Coburg și Gotha (1 septembrie 1878-16 aprilie 1942). Aceasta s-a căsătorit, la 20 aprilie 1896, cu Ernst Wilhelm Friedrich Carl Maximilian, prinț de Hohenlohe-Langenburg (13 septembrie 1863-11 decembrie 1950), împreună cu care a avut cinci copii.

¹⁸³ Sitta este principesa Elena a Greciei, soția principelui Carol și mama regelui Mihai I al României.

¹⁸⁴ Tenha-Juvah (scris și Yuvah; Cuibul Liniștit) era denumirea vilei principale a reședinței regale de la Balcic. Palatul din Balcic a fost clădit de către regina Maria a României, între anii 1925-1929, pe un teren de la malul Mării Negre, donat suveranei de către bancherul Jean Chrissoveloni. Planurile clădirii au fost realizate de arhitectul Emil Guneș, antreprenori fiind italienii Agostino Fabro și Giovanni Tomasini.

am citit-o; încă aștept ocazia¹⁸⁵, nu mai pot. Dar să arăt că nu-mi pierd capul, am să-ți scriu o scrisoare [pe] care s-o citești fetelor de la mine, căci voi să mă simtă aproape chiar [da]că le sunt necunoscută.

Cu mult drag de la
Fluturelul încântat.

***

Balcic, 9 sep[tembrie] 1927

Draga mea Sake,

În fond, nu am nimica de scris, dar așa îmi vine poftă. Mec pentru scrisoarea ta. Sake, Mamă, devi[i] prea dulce cu mine și nu e bine. Pe larg e ancorată o canonică¹⁸⁶, aud goarna pe ea și îmi trece ca o săgeată prin inimă. Rar am curaj și trăiesc cu gândul plin de dor, dar și de foarte mare lumină.

Am fost la Caliacra cu can[on]iera alaltăieri. Era o minune. Ne-am întors pe lumina lunii; ședeam sus pe comandă cu Vera, nederanjate de nimeni, fiecare cu gândurile noastre; eu mă uitam mereu spre o stea ce strălucea drept în fața noastră, iar despicarea apei pe prova vasului îmi căuta atâtea și atâtea.

Ieri a plecat mătușa¹⁸⁷ mea; îmi pare rău, căci era tare dulce și era bine pentru Mama s-o aibe cu ea mereu.

De la Niculae nu știu nimica. Am auzit, în fine, de la Dida; o scrisoare lungă, plină de dor și descrieri ale locurilor¹⁸⁸ minunate pe care le vede. O doare, dar cred că e mai bine pentru dânsa așa, suferă mai mult, dar e mai ușor.

Eu mă odihnesc, trup și suflet și minte, nu fac nimica în special. Încep băi de nămol azi. Am să mă duc pe canonică să plonjez de acolo, căci e mai ușor. Mă simt mult, mult mai bine și încep să-mi recapăt toate puterile din-nainte. Fac și un regim fără carne pentru artritis¹⁸⁹. Sărăcuț[a] de mine, dar în fond mi-e complet egal să fiu sinceră.

Te sărut cu drag.

---

¹⁸⁵ În text: *ocazie*.

¹⁸⁶ Canonică este un tip de navă de război de dimensiuni mici, înarmată cu unul sau mai multe tunuri și folosită la patrulare, escortare, servicii de pază a coastelor și a fluviilor.

¹⁸⁷ Regina Maria a României consemna în *Jurnalul* său, la 7 septembrie 1927: „Cam pe la 4 am plecat la Caliacra, cu una dintre micile noastre bărci cu motor, unde am ajuns cu puțin timp înainte de apusul soarelui. (...) A fost liniștitor și frumos. Ileana a fost extrem de încântată și Sandrei i-a plăcut, dar era îngrozitor de tristă că aceasta era ultima ei zi aici. A apreciat totul foarte mult”. (Regina Maria a României, *Însemnări zilnice*, volumul al IX-lea, 1 ianuarie-31 decembrie 1927, traducere de Sanda Ileana Racoviceanu, ediție îngrijită de Olga-Silvia Turbatu, Iași, Editura Polirom, 2012, p. 296).

¹⁸⁸ În text: *de locurile*.

¹⁸⁹ În text: *artritismen*. Stare bolnăvicioasă provocată de deranjarea metabolismului din organism și care se manifestă în special prin tulburări în articulații.

Mama Puf[f]y Fluturel.

***

Balcic, 16 sep[tembrie] 1927

Sake dragă,

Am avut o aventură de prima clasă, ceva minunat. Mergeam des cu barca cu vele, când mi se propuse să mergem o dată la lună; zis și făcut. Marți, 13, Vera¹⁹⁰, eu și cinci ofițeri, la 9:10, am plecat pe un vânt puternic. Eram poetici, am cântat din vioară, ne-am uitat la lună, am visat... vântul se schimbă, am încercat o voltă (adică să ne întoarcem), în zadar, vântul ne tot lua mai departe, spre Caliacra.

În curând valurile se ridicară, eram uzi până la piele. Nu-ți poți închipui ce sentiment minunat era; acolo eram șapte suflete bătute de vânt, toți încordați spre acelaș[i] lucru: să ajungem într-un loc sigur. Teamă nu ne era, însă nu¹⁹¹, nici vorbă¹⁹², că tot[ul] depindea de mânuirea bărcii. Și mi-am zis o rugăciune, să știe Mama că nu m-am temut de moarte, că eram fericită și ca Dida să știe că am fost credincioasă. Un singur lucru mă durea, era faptul că tot scriam, când ar fi fost mai bine să nu o fac, mai cu seamă că Mama e încredințată [că] nu mai e nici o legătură între noi, că e doar o amintire; și gândul acesta era singurul care să-mi ia liniștea, că trăiam o minciună față de Mama și Regina mea.

Cu valurile trecând peste noi, cu mare greutate, la intrarea în portul Caverna, ne-am agățat de un vas de marfă german. Am tras cu arma și i-am sculat; în curând eram sus la căpitan 7 inși uzi learcă; aci ne-am schimbat și îmbrăcat în hainele ofițerilor, eram o minune. Poți închipui cât de mult am râs! A crescut între noi o nemărginită prietenie. Totul ar fi fost nostim de am fi putut comunica cu cei de acasă; ace[a]sta era însă cu neputință până la 3 dimineața. Canoniera ne căutase în zadar; biata Mama și toți ceilalți începeau a ne crede morți, pierduți pe valuri¹⁹³.

¹⁹⁰ Vera Asker (1894-?), fiica unui diplomat suedez la București, căsătorită cu locotenentul Mavrichi, cu care a avut un fiu, Mircea Mavrichi (n. 1929).

¹⁹¹ În text urma: eram, tăiat.

¹⁹² În text urma: la faptul, tăiat.

¹⁹³ Regina Maria a României consemna astfel acele momente dramatice, în data de 13 septembrie 1927: „A fost o aventură periculoasă, dar frumoasă într-un fel, cu excepția faptului că erau conștienți de starea în care ne aflam noi aici. Firește că și ei erau foarte speriați în mica ambarcațiune, în acea noapte întunecată, fiind aruncați de colo colo de valuri îngrozitoare. (...) Când, în sfârșit, a apărut Ileana, era cam 6 dimineața și singura ei grijă era ca însoțitorii săi să nu fie blamați pentru imprudență – și se pare că nu a fost vina nimănui, cu excepția poate a noastră, de a-i fi lăsat să plece, dar firește că toți ne-am gândit că se va însenina. Oricum, deși cu certitudine au fost în pericol, pentru ei aventura a fost excelentă și extrem de incitantă. Pentru noi a fost agonia grijii, așteptându-i. Desigur că fuseseră udați până la piele. Căpitanul german a fost deosebit de amabil și se pare că li s-a acordat toată atenția și li s-au dat haine uscate, pe care să le îmbrace în timp

Am sosit acasă doar la 6, pe canonieră. Era o jale, toți erau morți de oboseală și grijă. Brătianu¹⁹⁴, ce era cu noi, vroia să-i pedepsească; i-am apărat din răsuputeri. Îmi venea să plâng. Eram toți ca bețivi a doua zi; nu știam ce făceam, credeam că eram tot pe mare, dar am dormit bine, ca, rar, înainte. Ieri am mai fost pe draga canonieră, mă simt ca la mine acasă pe ea. Însă lumea se teme de inimioara mea, ceea ce mă doare, căci e între mine și cei de pe canonieră o mare legătură, cum numai în pericol poți avea și nimic mai mult; gândul mi-e însă departe pe țărmul altei mări¹⁹⁵.

***

Tenha Yuvah, Balcic, 20 sep[tembrie] 1927

Sake, draga mea,

Trec diminețile cu greu, acuși, că nu mai scriu. Nu-ți pot spune cât sufăr din cauza aceasta, ce gol teribil mi-a lăsat în viață. Gol, dar un gol plin de gânduri minunate, plin de dor fără limită și visuri, câte visuri! Dar am învățat să nu-mi fac visurile stăpâne pe mine. Dar la durerea mea, mai [e] una mai mare decât a mea, durerea pe care știu c-o va avea când primește scrisoarea. Or să mă mai vadă¹⁹⁶ o dată cu pumnalul în mână fără șovăire¹⁹⁷ înfigân[d]u-l în inimă. Dar a trecut prin inima mea înainte de a trece prin a lui. Când o vezi pe Zetta, care merge în curând la București, îți va povesti ea de cele petrecute și de conversația ei cu Mama.

Între timp încerc să-mi înving durerea punând o mutră răzătoare către lume și așa nu-și închipuie nimeni ce e în mine. Dar e atât de minunat aci. Ieri am ieșit cu barca cu vele, cu Mama și armamentul de ofițeri cu care am avut aventura în furtună. Dar eu visam la un oraș murdar, gălăgios și totuși cu șarm pe malul mării albastre și urmăresc o figură singuratică care lucrează pentru țară cu imaginea mea în suflet. E un gând atât de minunat, însă în același[i] timp nu-ți poți închipui cum mă doare să opresc însăși[i] eu sursa de unde lua curaj; și mă doare, Sake, în mândria mea să mă întorc chiar spre tine, dar mă aplec pentru că tu [ești] singura după mine care îi poți ajuta. Iartă-mă de spun așa, dar ce vrei, tu trebuiește să pricepi ce simt.

---

ce ale lor se zvântau pe boilere. S-a terminat cu bine, totul a fost bine, dar nu mi-ar plăcea să mai trăiesc o asemenea noapte”. (Regina Maria a României, *Însemnări zilnice*, volumul al IX-lea, p. 305-306).

¹⁹⁴ Ion I. C. (Ionel) Brătianu, prim ministru al României în acea perioadă.

¹⁹⁵ Scrisoarea, numerotată de Alice Grunau cu nr. 39, se termină în acest fel, fără a fi semnată de Principesa Ileana.

¹⁹⁶ În text: *avază*.

¹⁹⁷ În text: *șovăiere*.

Azi mergem cu canoniera la Surtuchioi¹⁹⁸, mai departe de Caverna, unde e un lac ascuns printre stânci. Se zice că e o minune, are să-mi facă bine, cum îmi face orice lucru frumos al naturii. Și de rând și mă distrez cu cei de pe canonică e frățeste, cu o mare prietenie care crește în pericol și când aperi, cum am încercat eu să-i apăr de la pedeapsă și i-am scăpat.

Mi-a scris Natalie că lucrezi așa de bine. Bravo, Săkișor, ești fată bună.

Să nu crezi că ți-am scris să mă plâng, ci numai să spun și eu cuiva ce am în inimioara mea.

Așadar, te sărut cu drag.

Ileana, adică Puff[y].

***

Am primit ieri o scrisoare de la tine. Nu am plecat fără voie, nicidecum. Era la 9, că am plecat cu voia tuturor și la 9.20, din cauza vântului, nu ne puteam întoarce; la 10¹/₂ eram la Caverna, dar nu puteam intra în port din cauza valurilor, deci am abordat „Arata”. Nu puteam da de știre unde era înainte de 3.

Puff[y]¹⁹⁹.

***

Lumea e cam dezbrăcată pe această fotografie, dar nu am alta. Am primit scrisoarea ta. Nu poți fi în Buc[urești] la 1 sau 2 oct[ombrie] cât sunt eu. Îmi vine să plâng la gândul că plec de aci; nu-ți închipui ce bine mă simt, ce tare. Sunt cu totul alta, sunt neagră, sănătoasă și veselă și gata la timpul greu ce știu că mă așteaptă.

Puff[y]²⁰⁰.

***

Timpul trece mereu, fiecare zi mai minunată decât alta. Mă simt bine și tare și plină de lumină. Nu pot spune ce a însemnat acest timp pentru mine. Voi fi în București, 1-2 oct[ombrie]. Sper să te văd atunci, am multe de spus de minunea de aci. Multe la toți ai tăi.

Ileana²⁰¹.

¹⁹⁸ În text: *Surtuchioi*.

¹⁹⁹ Carte poștală ilustrată, nedată, reprezentând plaja de la Ekrene, expediată în 21 septembrie 1927 „Domnișoarei Alice Grunau. Vil[ia] Radalicel[ia]. Urlați. Jud. Prahova”. Ajunsă la Urlați în 23 septembrie 1927. Numerotată de Alice Grunau cu nr. 41 (cu creion roșu).

²⁰⁰ Carte poștală ilustrată, nedată, reprezentând plaja de la Balcic, expediată în 28 septembrie 1927 din Balcic „Domnișoarei Alice Grunau. Villa Radalicella. Urlați. Jud. Prahova”. Numerotată de Alice Grunau cu nr. 42 (cu creion roșu).

***

Sinaia, 3 oct[ombrie] 1927

Dragă Sake,

E târziu noaptea și totuși trebuiește să-ți scriu. Azi, Zetta mi-a dat ultimele scrisori; în fond nu prea vroia, dar am rugat-o mult și mi le-a dat. Sunt singură aceeași, cu Mama în casă. Ne-am luat masa împreună și-apoi am cântat gramofonul. Era așa trist, așa singuratic și tăcut în casă. Și eram așa de apropiate în clipa aceea. Amândouă avea[m] lacrimi în ochi. Și-l vedeam parcă pe Tata și apoi pe Sambo și încet²⁰² au devenit parcă una și mi-am dat seama că m-am despărțit de amândoi în aceeași clipă la Curtea de Argeș.

Întrevederea la Bușteni și Gara de Nord pentru mine nu a fost decât o durere adăugată la toate celelalte, era ultima picătură și mă slăbi cumplit până acum la Balcic. Și acum i-am citit scrisorile. Sunt, Sake, pline de dor, de durere nemărginit[ă] și dragoste pentru mine. Și m-a durut, Sake, să știu că nu mai va auzi de la mine. Și mă întreb dacă ultima scrisoare mi-a fost prea bruscă. Vezi, tu, când iau o decizie, una mai ales în care îmi calc inima, nu pot [s]pune vorbe dulci. Trebuie s-o spun aspru, căci altfel eu singură nu aș putea.

Am dus o luptă grea cu mine să nu-i scriu. Deși aș vrea ca el să știe aceasta, să știe că-l iubesc enorm, ca înainte, dar că acum am ridicat în sus adevărat ideal, deoarece nu mai aștept nimic, nu sper nimic; numai un dor nesfârșit, o lumină mare, ca un răsărit de soare, ceva ce vezi, adori, te bucură, dar nu poți proceda. Aș vrea să știe asta și tu i-o poți spune, te rog, Sake, nu sunt neliniștită, dar sufăr. Spune-i că de mă iubește, ceea ce sunt sigură, va pricepe și știe că eu am scris scurt, fiindcă îl iubeam prea mult să codesc un lucru care era pata pe dragostea noastră. De poți, Sake, du-te unde-l poți vedea, are nevoie de tine. Căci tu ne-ai priceput de minune, de la început. Era și o scrisoare pentru tine; iartă-mă, dar am citit-o; îți trimit și o poză pe care o vrea îndărăt; spune-i că am originala la Buc[urești] și când pot i-o voi trimite.

Cu mult drag, copilul tău,

Puffy

***

Seara, 4 oct[ombrie] 1927]

Nu știu de ce nu ți-am trimis scrisoarea, dar acumă îmi pare bine, căci îți răspund la a ta. Da, Sake, eram dusă pe gânduri la București. Rece și unde nu prea

---

²⁰¹ Carte poștală ilustrată, nedată, reprezentând palatul de la Balcic, expediată în 27 septembrie 1927 din Balcic „Domnișoarei Alice Grunau. Villa Radalicella. Urlați. Jud. Prahova”. Numerotată de Alice Grunau cu nr. 43 (cu creion roșu).

²⁰² În text: *încetul*.

știu. Mă simțeam singură și pierdută fără Tata și fără Sambo. Timpul la Balcic a fost un răstimp minunat, dar care nu era parcă în viața mea, era un vis ce a durat multă vreme. Cei 7 ofițeri atât de drăguți umplură un vid cât timp eram împreună; nu am uitat pe Sambo o clipă, ci uniforma mă făcea mereu să mă gândesc la el. Și, vezi, avusesem acolo o despărțire atât de minunată încât acum, înconjurată de visuri, amintir[i] și bucuri[i] prezente, frumoase și curate peste măsură, era prea frumos aproape să fie adevărat.

Dar când am revenit în București, prăfuit și urât, am intrat în odăile Tatei și apoi în odaia unde adesea fusesem cu Sambo în fericire și tristețe, în colțul unde m-a sărutat ultima oară, puțin înainte de a-l lua pe Tata, pe veci²⁰³, din casa Lui. Și toate acestea mă înăbușeau. Și cu toate acestea îmi păreau depărtate de mine și mi-era dor de Balcic. Sake, sunt gata să lucrez, dar totul e așa de diferit acum. Nu e ușor să-ncepi o viață nouă. Nu mă apasă nimic, dar mi-e dor, dor, de-am plâns în hohote²⁰⁴ și tu ști[i] ce greu plâng.

Sake, spune-i ce dor mi-e de el și cât îl iubesc; atât să știe, de rest mi-e egal. Sake, vreau să lucrez pentru A.C.F.; sunt plină de această dorință, dar nu am elan, dacă pricepi, ca tine, probabil. Lucrez acuși o medalie cu capul Tatei, mă umple de mari emoții. Mă bucur mult să te văd și-mi va face bine să mai fiu cu tine. Nu te teme, e doar o fază prin care trec; aci plouă și atmosfera e tristă, dar am curaj și credință, căci Isus e lângă mine și mă susține. E lumină, multă, multă lumină și merg spre ea, trec doar o vale.

Mec, Sake, ești un înger.

Fluturel

***

18 oct[ombrie] 1927²⁰⁵

Dragă Sake,

M-am gândit mult la tot ce mi-ai spus tu la București; în parte i-am spus și Mamei, i-am spus că mi-a[i] spus (dar numai cu condiția că i-o vei²⁰⁶ repeta ei) că ai primit o scrisoare de la Sambo și tot ce mi-ai spus. A fost dulce, nu a zis nimic.

Poate ți-am părut curioasă, Sake, dar în fond eram rănită foarte adânc, căci mă durea ca lumea să vorbească astfel despre mine. Tu nu ști[i] ce era pe stradă, să văd lumea uitându-se la mine cu curiozitate, eu, care am făcut tot ce puteam pentru Țară, public și altfel. Și m-a durut ca Sambo să nu aibe încredere-n mine. Sake, dovadă nu-i mai pot da, dacă crede cuvinte rele despre mine, de și-aduce aminte numai de unele clipe când mă avea alături cred că s-ar rușina. Desigur, îi va trece, dacă era

²⁰³ În text: *vechi*.

²⁰⁴ În text: *hote*.

²⁰⁵ Scrisoare pe hârtie cu chenar negru și antet *Castel Peleşor*, surmontat de coroana regală. Numerotată de Alice Grunau cu nr. 45 (cu creion albastru).

²⁰⁶ În text: *voi*.

gelos când mă vedea în fiecare zi, dar acum? Și de am apărut cu furie pe cei de pe Stîhi²⁰⁷ e fiindcă sunt „leală față de prieteni”, poate peste măsură. Dar el o ști[e] ca nimeni altul, căci i-am spus adesea că el nu va intra între mine și prieteni vechi sau noi niciodată; e dovada cea mai bună de credința mea, de statornicia mea lângă el.

Ieri am fost la Bran cu Mama, departe de toate răutăți[le] și zvonurile. Era o minune, o lumină curată²⁰⁸, cu pomi în mii de culori aruncând pe pământ umbre calde. Era pace și frumos. Multe amintiri îmi veniră în minte și îmi umplu[ră] inima de fericire, care era foarte aproape de durere. Nu, din fericire ziua aceea grea nu m-a tulburat, tot liniștită am rămas. Mă ocup de traducerea Bahai, care mă învață atâtea²⁰⁹ lucruri minunate, fac lungi plimbări cu caii și câinii. Sart (câinele lup de la Iacobici) e foarte nostim și mă iubește deja exclusiv. Seara, dra Păun ne citește, pe când Mama și eu lucrăm; masa o iau singură cu Mama, apoi îmi citește ea până pe la zece, când merg la pat, lângă care e stiletul lui, ramele ce mi le-a dat, icoana, Biblia. Așa, acum că prima durere și deziluzie mi-a[u] trecut, aproape parcă nu ar fi fost. Sunt mulțumită în mine, simt pe Dumnezeu aproape, lucrez pentru el, sunt un adevărat ajutor Mamei, ceea ce Sambo mă rugase să fiu; în suflet am o minunată amintire care e mai mult ca o amintire, căci e veșnic prezentă; îmi închipui adesea cum îi vorbesc și-l învăț și pe el tot ce am agonisit [în] timpul acesta. Că nu o pot face, e o amintire a pământului, să nu zbor prea sus.

Am vorbit cu Mama despre Nuți și a zis că da, cu plăcere; m-am gândit că poate ar fi bine să meargă și Dida. Ce crezi? Eu cred că le-ar face bine la amândouă.

Acum adio maică dragă; bietul Sambo asigură-l că-l pricep ca întotdeauna, că nu-l iert fiindcă nu am ce ierta când îl iubesc așa, dar roagă-l²¹⁰ să nu-mi îngreuneze viața, că e ea destul de grea și restrânsă și mi se reproșează o lună de distracții într-un an singuratic de muncă. De și-ar da seama ce înseamnă gândurile lui pentru mine, că suferința lui e suferința mea. Dar nu e nimica, o fi crucea pe care trebuie s-o port.

Spune multe lui Radu și [îi] asigur pe părinții tăi de ce fericită am fost la voi, era așa delicios²¹¹.

***

---

²⁰⁷ Numele canonierei în care Principesa Ileana a fost surprinsă de furtuna evocată în scrisoarea din 20 septembrie 1927.

²⁰⁸ Inițial era scris: *caldă*, tăiat.

²⁰⁹ În text: *atea*.

²¹⁰ În text: *roagă*.

²¹¹ Scrisoarea se termină aici, la mijlocul frazei, fără punct și fără a fi semnată de principesa Ileana. Probabil că mai urma o pagină, care s-a pierdut.

Dragă Sake²¹²,

Vreau mult să te văd și singurul moment pe care-l am e mâine dimineață la 8. Îl voi trimite pe Ghiță să te aducă. Am primit scrisoarea ta și mulțumesc.

Cu drag.

Puffff

***

7 nov. 1927²¹³

Dragă Sake,

Mulțumesc mult pentru scrisoarea ta; mi-a făcut mare plăcere, cum îți poți bine închipui. Mă palpită să știu ce aștepti cu nerăbdare. Ascultă, dragă, am să te dojenesc puțin, fiindcă ai nevo[i]e. Nu te lăsa dusă de tristețe și de murdăria pe care o vezi. Ce are ea²¹⁴ a face cu tine? Absolut nimic. Trebuie să treci pe deasupra. Sake, nu te supăra, dar tu cam exagerezi lucrurile puțin; mi se întâmplă și mie, e drept, dar – cum ți-am mai spus – nu e niciodată așa de rău, nici așa de bine, cum pare.

Fi[i] liniștită și lasă să treacă puțină vreme și pe urmă vei vedea că nu e așa de rău. Imaginația lucrează așa iute. Vei zice că nu știu unele lucruri. Sake, știu mai rele poate, căci nu sunt niciodată singură cu mine. Sake, ești liberă, dar mai ai nevo[i]e să fi[i] liberă de tine, de greutatea pe care singură ți le dai. Și, dragă, câteodată te exaltezi; te ajută să treci peste mult, dar nu e bine, că trebuie să vezi realitatea și, de e urâtă, nu te mai uita la ea.

Cât despre mine, sunt perfect liniștită; marea, cu valurile ei, mă alină numaidecât cum nu poate altcineva²¹⁵. Sunt mulțumită de mine și de ce e în jur. Și cu²¹⁶ încetul voi agonis[i] tot materialul pentru lucru în Asociație și aiurea. Acolo unde voi fi chemată.

Mă ierți, Sake, dar am mult de scris. Te sărut cu drag.

Mama Puffy

***

23 nov. 1927²¹⁷

Dragă Sake,

Îți scriu fiindcă nu am vreme să te²¹⁸ văd și chiar cred că e mai bine să nu ne grăbim prea mult pentru pacea celor din jur. Sunt sigură că pricepi și că găsești, ca și mine, că e mai bine așa.

²¹² Scrisoare nedată, numerotată cu nr. 46, scrisă pe hârtie cu chenar negru și antet *Palatul Cotroceni*, surmontat de coroana regală.

²¹³ Scrisoare pe hârtie cu chenar negru, cu antet *Tenha-Yuvah, Balcic*, surmontat de coroana regală. Numerotată de Alice Grunau cu nr. 47.

²¹⁴ În text: *ia*.

²¹⁵ În text: *altceva*.

²¹⁶ În text urma: *uite*, tăiat.

²¹⁷ Scrisoarea cu nr. 48, scrisă pe hârtie chenar negru, cu antet *Palatul Cotroceni*.

Găsesc Bucureștiul cam rece și la suflet mititel, după Balcic, însă cu o provizie bună de fericire și de spațiul mării în suflet sunt gata să-mi fac datoria. A fost minunat la Tenha Yuvah. Frig a fost, din când în când, însă nu m-a împiedicat de-a merge cu barca cu vele. [Pe] canoniera care a venit era Ghiculescu; ce curios, nu? Dar nu mai era nimeni, nici măcar marinari[i] de pe timpul lui Niculae. Erau 4 ofițeri, din care numai unul simpatic; vezi, de aci, gelozie; i-am iubit foarte mult pe ceilalți, de la care am avut însă bucuria s-aud.

Am văzut ieri pe Natalie și am decis să nu iau un grup, în special însă că voi veni regulat prin Asociați[e] perindând toate grupurile. E mai bine așa, cred, fiindcă acum nu mă pot lega de ore fixe și așa detesta să-ncep ceva de care să nu mă pot ține.

Sufletul meu e împăcat și mulțumit; a învățat multe, în special să ia lucrurile cât de simplu.

Te pup cu drag.

Ileana. Puffy²¹⁹

***

Luni²²⁰

Dragă Sake,

Îți trimit catrafusele împreună cu un nou desen²²¹ de insigne, pe care vreau să-l dăruiesc Ligei Navale. Am scris pe hârtie ce vreau. Dar vezi tu cum ar veni mai ieftin; desigur ar fi mai șic dacă le-aș putea da 100 de insigne pe lângă stampă, căci mi se pare că cu câte faci mai multe, cu atâta e mai ieftin. Poți să spui ăluia că va mai primi multe comenzi a acestei insigne de la amiralul Scodrea²²² și că eu vreau să-i dăruiesc doar primele cu stampa.

Mec, Sake, mi-ai făcut mult bine ieri; dar tu nu simți ceva între noi două, căci asta nu s-ar putea, nu e așa? Și, în fond, Sake, sunt mai echilibrată anul acesta. Anul trecut m-am azvârlit în Asociați[i] ca în apă după foc și acum, că m-am oțelit, nu simt așa de mult nevoia, nici de una, nici de alta. Dar, pentru moment, e așa de greu Crăciunul fără Tata²²³.

Te sărut cu drag.

---

²¹⁸ În text urma: *scriu*, tăiat.

²¹⁹ Pe fila a patra a scrisorii este scris – probabil de către Alice Grunau – cu creionul următorul text: „Vei trebui să *răspunzi* vineri seara Domniței, când vă va numi pe voi 11 «Membrele grupului R[egele]. Ferdinand», mulțumindu-i. Cât de simplu”.

²²⁰ Scrisoare nedatată, scrisă cu cerneală neagră pe hârtie simplă. Numerotată de Alice Grunau cu nr. 49.

²²¹ În text: *desemn*.

²²² Vasile Scodrea (31 decembrie 1872-24 februarie 1934), viceamiral, comandant (inspector general) al Marinei Militare Române (7 noiembrie 1925-13 ianuarie 1934).

²²³ Regele Ferdinand I al României a încetat din viață la 20 iulie 1927.

Mama Puffy

***

Luni²²⁴

Dragă Sake,

Îți trimit câinele, icoana și desenele²²⁵ pentru insigne. Dar vreau să mai spun o vorbă: mi-e teamă să nu crezi că m-am schimbat, deloc însă; că m-a durut, da, dar, vezi, aceasta nu schimbă nimic în adâncul inimei, e prea adânc să poată²²⁶ fi lovit. Sunt înconjurată de lucruri și scrisori dragi. Singurul lucru e că sunt cu mare pace în mine și că pot primi, fără a mă emoționa, închinarea altora. Nu, Fluturul e cuminte și mult, mult mai tare decât a fost înainte.

Numai o vorbă pentru insigna Ivaemene²²⁷. Toate literele să intre una în alta, căci dacă nu se schimbă însemnarea și ies mai puține litere. Vreau să zic să nu fie despărțite între ele.

Te pup cu drag.

Ileana. Mama Puffy

***

Belgrad, 12 ian[uarie] 1928²²⁸

Dragă Sake,

Sunt un măgar și nu ți-am scris de o eternitate, dar uite – între noi fie zis – nici tu nu mi-ai scris și eu sunt între străini. Bine, nu între străin[i], dar nu acasă și mi-e dor. Mignon²²⁹ e bine și veselă și are o răbdare, biata fată, ceva rar. Trebuia să sosească de ziua ei, dar nu a vrut cu nici un chip.

²²⁴ Scrisoare nedată, scrisă cu cerneală neagră pe hârtie cu chenar negru, cu antet *Palatul Cotroceni*, surmontat de coroana regală. Scrisoare numerotată cu nr. 50.

²²⁵ În text: *desemnele*.

²²⁶ Inițial urma: *lovi*, tăiat.

²²⁷ Plachetă realizată în 1927 de principesa Ileana, în șapte exemplare, și denumită după inițialele prenumelor celor care au fost implicați în naufragiul descris în scrisoarea principesei din 16 septembrie 1927 și în *Însemnările zilnice* ale reginei Maria. Prima literă provine de la Ileana, a doua de la prenumele Verei Mavrichi iar celelalte de la prenumele ofițerilor și marinarilor prezenți pe vas în acele momente. Placheta reprezintă corabia Stihii și are următoarele inscripții: „Balcic-Cavarna. Ivaemene. 13 sep. 1927. În timp de soare și de furtună. Leali și prieteni. Stihii. Arta. Ileana. 1927”. Placheta IVAEMENE care a aparținut principesei Ileana a fost dăruită Alicei Grunau și se păstrează azi în colecția domnului Vlad Andreas Grunau.

²²⁸ Datarea este greșită, 1927, în loc de 1928. Scrisoarea – scrisă cu cerneală neagră pe hârtie cu chenar negru, cu monograma principesei Ileana – este numerotată de Alice Grunau cu nr. 51.

²²⁹ Principesa Ileana se referă la sora sa, principesa Maria (Mignon), devenită în 1922 regină a Iugoslaviei, prin căsătoria cu regele Alexandru I Karadjordjević, cu care a avut trei fii: Petru (1923-1970), Tomislav (1928-2000) și Andrei (1929-1990).

Marea mea distracție sunt copiii[i], căci sunt doi, Petru²³⁰ și văru-său Alexandru²³¹, care mă iubește foarte mult. Petru nu are ochi decât pentru Mama și eu nici nu exist decât în grădină, unde sunt cal, măgar, pom și de toate spre a distra pe Altețele Lor.

Și iau lecții[i] de călărie, m-am perfecționat cu scări lungi și cu schimburi de gallop etc. Profesorul²³² e un mare călăreț, cunoscut cică peste tot. Se plânge că pe la ei și la noi nu știm să facem concursuri hipice ca în străinătate. Deci, mi-a venit o idee nouă, faimoasă: să facem un concurs hipic între Serbia și România, cu cei tineri, să fim cât de moderni; la noi ar fi sub protecția mea, iar aci sub protecția Principesei Olga²³³. Om vedea însă dacă reușește. Cred că asta îl va interesa pe Radu, căruia îi trimit gânduri bune.

Am fost cu Mama să văd lucrurile sociale de aci. Sunt foarte avansați, nu în sensul Asociație[i], dar în igienă și în lucru[l] pentru aproape, aci pare să le vină natural. Au lucruri minunate²³⁴, de care îți voi povesti când revin și care mi-au dat multe idei pentru noi și Ț Rosie.

Maică mă ierți, dar am așa de mult de scris încât trebuie să termin, dar mă gândesc mult la tine și rog pe Dumnezeu să te ducă cu bine în pasul pe care îl vei sau nu-l vei face.

Te sărut cu drag.

Ileana.

***

Belgrad, 17 ian[uarie] 1928

Draga mea Sake,

Ce bine îmi pare pentru tine și mor să știu ce ai decis și dacă logodnicul tău²³⁵ va sta la noi ori te ia cu el în America. Drept să spun, sper că veți rămâne. Și

---

²³⁰ Petru II Karadjordjević (6 septembrie 1923-3 noiembrie 1970), rege al Iugoslaviei (9 octombrie 1934-29 noiembrie 1945). Căsătorit în 1944 cu principesa Alexandra a Greciei (1921-1993), fiica regelui Alexandru I al Greciei.

²³¹ Alexandru Karadjordjević (13 august 1924-12 mai 2016), fiul prințului Paul al Iugoslaviei (frate al regelui Alexandru I Karadjordjević și regent între 1934-1945) și al prințesei Olga de Grecia și Danemarca. Căsătorit cu Maria Pia de Savoia și apoi cu Barbara de Liechtenstein. Văr primar al regelui Petru II al Iugoslaviei.

²³² Inițial urma: *îmi*, tăiat.

²³³ Principesa Olga a Greciei și Danemarcei (11 iunie 1903-16 octombrie 1997), fiica prințului Nicolae al Greciei și Danemarcei și a mării ducese Elena Vladimirovna. S-a căsătorit în 22 octombrie 1923 cu prințul Paul al Iugoslaviei, cu care a avut trei copii: Alexandru, Nikola și Elisabeta.

²³⁴ În text urma: *dau*, tăiat.

²³⁵ Este vorba de căpitanul Ioan Dem. Dimăncescu (12 octombrie 1898-26 septembrie 1951), cu care Alice Grunau s-a căsătorit la 26 februarie 1928. Au avut doi copii: Radu

ce curios să fie, tu, logodită, Sake dragă, și să dea Dumnezeu să cunoști toate greutatea vieții[i] numai prin fericirea unei dragoste plină de prietenie. Căci, cu vremea, e mai mult adevărata prietenie care contează, văd aceasta²³⁶ în jurul meu. Vezi, Mignon s-a măritat fără dragoste și acum sunt așa de fericiți împreună. Și cu părinții tăi nu a fost la fel? Ei ce zic? Trebuie să fie așa de fericiți să știe că au scăpat de o piatră, mai bine zis un bolovan, ca tine din casă.

Pentru mine, te asigur de veșnic aceeași prieteni[e] și mi-ar face plăcere să te cunosc. De faceți munta curând, voi veni doar la biserică și să plec pe urmă, să nu împiedic veselia voastră, căci doliul nu îmi îngăduie să iau parte în afară, dar acasă mă voi bucura din toată inima pentru tine. Propun să te cunosc împreună cu Radu, de îi convine să fie naș cu Mama Puff[y]. Dar, maică dragă, dacă ai orânduit altfel, [să] ști[i] că nu mă supăr, ci găsesc că e foarte natural. Tare vreau să știu cum te simți, și cum o duci, și ce planuri ai.

Pentru moment sunt în pat. Mi-am scuturat interiorul călărind. Nu e nimica rău și doctorul spune că pot continua când mă fac bine de tot, însă cu condiția să port un corset foarte strâns să-mi ție mâțele la locul lor. Dar mă plictisește să stau liniștită, când afară e frumos ca primăvara. Însă așa e viața.

Mignon, săraca, tot așteaptă cu nemăsurată răbdare; biata fată, și e atât de dulce cu mine cum nici nu ști[i]. Nu știu încă exact când revin în Țară, depinde de Mignon și fetița sau băiatul ei²³⁷.

Te sărut cu mult, mult drag și te binecuvântează cu toată dragostea pe care ști[i] că o are

Mama Puffy
pentru tine.

***

Belgrad, 20 ian[uarie] 1928

Sake, Maică dragă,

Nu știam că te iubeam așa de mult ca în clipa când am citit în scrisoarea ta că vei pleca în America. Dar e bine să te duci, e o lume mare și bogată și ai să-nveți multe acolo și când te-ntorci ai să-nveți multe pe Mama Puff[y], dacă până atunci nu mi-o trimite și mie Dumnezeu un soț. E întotdeauna trist când se schimbă viața, când rupi cu ce ai fost și te legi de un alt țăr, într-alt port. Să dea Dumnezeu

---

Mihai Dimăncescu (n. 17 mai 1929) și Sanda Tudora Dimăncescu (n. 14 decembrie 1934, căsătorită cu Andrei Folbert). Ioan Dimăncescu a absolvit Educația Fizică la International YMCA College din Springfield - SUA (1926), fiind implicat apoi în dezvoltarea Cercetăției și a mișcării sportive din România. Între 1942 și 1945 a fost președinte al Federației Române de Schi.

²³⁶ În text: *acesta*.

²³⁷ Prințul Tomislav Karadjordjević al Iugoslaviei s-a născut la 19 ianuarie 1928, la două zile de la data acestei scrisori. A încetat din viață la 12 iulie 2000. A fost căsătorit cu Margarita de Baden, apoi cu Linda Mary Bonney.

să fi fost un vânt bun care ți-a dus barca la Dimăncescu mic și, de sunt ai tăi mulțumiți, atunci fi[i] sigură că e bine, căci părinții știu cu un al șaselea simț ce e bine pentru copiii[i] lor. Iar²³⁸ eu știu că e om bun și că măritișul e un pas necunoscut care trebuie întreprins cu răbdare, credință în Dumnezeu și curaj și știu că Sake le are pe amândouă. Nu e mult și revin lângă tine și-mi vei povesti, cum numai mie poți spune, și, draga mea, fi[i] sigură de rugăciunile mele.

Noi toți suntem așa de fericiți acuma. Micul nou venit îngână și își întinde²³⁹ mânuțele catifelate și ca o petală de trandafir mototolit. Mi-a dat voie să-l iau în brațe, să-l țin, să-l mângâi și, ușor, să-l culc în brațele lui Mignon, care cu o față luminată își petrece vreme[a] uitându-se la el sau ascultând micile lui zgomote. A suferit foarte mult; întâi vroia o fetiță, dar când l-a auzit strigând și i s-a spus că e băiat a zis: „Las că vine și fetița”. O, Sake, aș²⁴⁰ putea să mă-nchin în fața lor ca la o icoană. Și tu poți să fi[i] așa, vei fi așa. Nu ești mândră și – odată aplecați asupra acestei mici ființe, opera voastră – vă veți iubi cu temelie, sunt sigură.

Și așa vrea să zică, am fost gând la gând cu bucurie și te voi cununa, Sake dragă. Și acuma, șterge lacrimile, încearcă să râzi și nu-l lăsa să simtă că nu l-ai vrut, căci asta distruge atâtea. Fi[i] veselă, Mamă dragă, bucură-te pentru ce ți-a dat Dumnezeu și noi de la A.C.F. suntem mândre de secretara care a știut la timp să-și urmeze drumul, așa precum a îndemnat pe altele.

Te sărut cu mult, mult drag. Dumnezeu să te binecuvânteze și să trăiești mulți ani fericiți.

Ileana. Mama Puf[f]y

***

Mec dragă Sake, trimit insigna cu bucurie. Sunt acuma cu d-ul Jalea²⁴¹, încât voi scrie mai lung mai târziu.

Te sărut cu drag.

*Ileana*²⁴².

***

Cotroceni, 4 martie 1928

Dragă Sake,

---

²³⁸ În text: *iari*.

²³⁹ În text: *întine*.

²⁴⁰ În text: *așa*.

²⁴¹ Ion Jalea (19 mai 1887-7 noiembrie 1983), sculptor, membru al Academiei Române.

²⁴² Scrisoare nedatată, scrisă cu cerneală neagră pe hârtie cu monograma principesei Ileana, numerotată pe verso cu nr. 53.

Azi se-mplinește o săptămână de când, cu mâna mea, te-am putut ajuta să te unești cu Nelly. Mulțumesc mult de tot pentru scrisoarea ta, care – cu vederea de pe munți – m-a scos o clipă departe de plaiuri și oraș. De nu ți-am scris înainte e că m-am gândit că acolo, în viața cea nouă, e mai bine să nu auzi prea mult de cei pe care i-ai lăsat și pe care îi vei găsi din nou la fel, prieteni pentru tine. Dar, draga mea, nu uita că Nelly e centrul tău acum în jurul căruia te învârtești, cum tu ești centrul pentru el, nu lăsa ca cercul să se lărgescă prea mult. Asociația te-a format și tu i-ai format alte lucrătoare, care – dacă nu știu să-ți ducă lucru[!] mai departe – nu sunt demne de tine.

Să nu crezi, Sake, că eu vreau să te țin departe de Asociație, căci știu că acumina nu ai ce face și că asta e mai rău ca orice. Poți merge atâta timp cât nu ai casă și că nu-l lași pe Nelly pentru fete. Bărbaților le place să-și găsească femeia acasă când vin²⁴³; nu e întotdeauna nostim, dar e încă mai puțin nostim când aștepti și nu vine, fiindcă nu ai știut²⁴⁴ să-l aștepti la început. Și, pe urmă, găsesc că e un lucru atât de frumos să ști[i] că tu poți face atâta, că el – la sfârșitul zile[i] – vine la tine, pentru tine, care ești lumina-n viața lui. Și ce simț de siguranță trebuie să ai să ști[i] că, pentru cele materiale, ești sub paza unui[a] care din tot sufletul te păzește fiindcă ești a lui și că te iubește pentru ce poți tu și numai tu să-i dai. Alice, trebuie să fie minunat!

Eu sunt în pat, cu mâțele care cer odihnă cumplită și mă cam plictisește. Dar m-am sculat de două ori s-aud kazacii; nu ști[i] ce era, ceva așa de minunat, care te transporta, te făcea să te crezi pe altă lume, cu o orgă mânuită de îngeri. Și erau așa de simpatici, toți ex-ofițeri și erau așa de fericiți să fie primiți de Mama. Au cântat și imnul lor era prea minunat. Altfel, vine Tata Nae să mai lucreze cu mine, Vera, care pleacă la 17 în Suedia să se caute. Mimarr, Dra Păun îmi citesc, mai lucrez²⁴⁵ cu d-ul Jalea și, în fine, trec zilele destul de iute. Familia vine și ea și joacă Mah Jong cu mine, încât, vezi, sunt ocupată aproape ca și când sunt sculată.

Acum te las și te sărut cu mult, mult drag și spune multe și lui Nelly.

Mama Puff[y]

***

Cotroceni, 5 martie 1928

Dragă Sake,

Vreau să-ți scriu doar un cuvânt, să-ți spun ce fericire mi-ai adus ieri seară, văzând fetele voastre care radiau de o așa mare bucurie și încântare, încât era cu neputință să nu se molipsească și cei din jurul vostru. Și ai venit tocmai când aveam mai mare nevoie, căci în viața mea nu prea nostimă sportul – fie el doar o

²⁴³ În text: *vine*.

²⁴⁴ În text: *știu*.

²⁴⁵ În text: *lucrezi*.

plimbare pe jos – era o bucurie; și acum, musai să stau liniștită ca o babă, dar face să fiu așa pentru viitorul meu ce, în gând, îl văd plin de râsul copiilor mei.

Să trăiești, Sake dragă, cu Nelly al tău, că ai fost prea delicioși ieri; nu știți²⁴⁶ ce rază de soare ai fost ieri; îți doresc să ai numai atâta tristețe ca să prețuiești mai mult fericirea ta.

Te sărut cu mult drag; spune lui Nelly că-l sărut și pe el, căci finii mei erau prea dulci ieri cu:

Nășica

Mama Puf[f]y

***

Cotroceni, 19 martie 1928

Dragă Sake,

Primul lucru e o veste bună; să se ridice norul de peste voi, căci Nelly e transferat la Educația Fizică²⁴⁷; a trebuit o mică intervenție la cei de sus, dar s-a făcut, încât fiți pe pace.

Eu sunt iar în al meu pățuc, din cauze naturale, însă care m-au durut teribil primele două zile și²⁴⁸ acumă mă simt bine; însă cum vântul acesta violent nu prea îmi priește, am rămas locului. Am cusut foarte mult, făcându-mi două cămeși de noapte de care sunt foarte mândră.

Vera, săraca, a plecat; îi era foarte rău, încât tare mă tem de cum o fi sosit.

Drept să spun, nici nu prea am ce să povestesc, decât că mă bucur de nu mai pot la ideea că plec duminică. Abia pot aștepta.

Te sărut cu drag și mulțumesc foarte mult pentru dulcea ta scrisoare.

Mama Puf[f]y

***

Pe bordul vaporului R. Carolo, în larg. 30 martie 1928²⁴⁹

Sunt la comandă, Sake dragă, cu ofițerul de cart; soarele strălucește pe valurile care fac²⁵⁰ vaporul să dea benzi la dreapta și la stânga de abia pot sta în picioare. De jur împrejur doar Marea Mediterană albastră și plină de berbeci albi

---

²⁴⁶ În text: *știți*.

²⁴⁷ Între anii 1921 și 1929 Ioan (Nelly) Dimăncescu a fost detașat în cadrul Institutului Național de Educație Fizică (INEF) și Institutului Militar de Educație Fizică (IMEF), participând la organizarea acestora. În anul 1928 a devenit redactor șef al revistei „Educația Fizică”, unde a publicat articole de metodică sportivă.

²⁴⁸ Inițial urma: *pe urmă*, tăiat.

²⁴⁹ Scrisoarea nr. 58.

²⁵⁰ În text: *face*.

până la orizont. Câte un val se sparge peste prova și, de e unul mai mare, vine până la noi, dus de vântul care însă acum începe să cadă.

Ieri, în Atena, am șterpelit-o incognito cu comandantul vasului, Păun, un om tare simpatic, agentul de la S.M.R. în Pireu, dna Lahovari și Zwidi, ale²⁵¹ cărui remarci artistice erau o bucurie. Am fost la Acropole²⁵², care cu vechea lui minune atât de demnă mă mișcă adânc. Coloanele de marmură îngălbenită de veacuri profilată pe cerul albastru și la poale orașul fără verdeață, ce se-ntinde până la marea care venea în lungi valuri spre mal. Am văzut două bisericuțe vechi bizantine, tare frumoase, juma[te] în pământ acum, dar încă bine păstrate. Înăuntru nu prea e mare lucru de văzut. Am mers și la o stradă cu magazine pline de lucruri vechi, care-mi lăsau gura apă, cu pofta de a mai cumpăra ceva să vă aduc la voi toți acasă. Erau relativ²⁵³ ieftine.

Astă noapte valurile erau cu adevărat foarte mari, încât dormitul era o problemă, dar cum șezusem 8 ore pe comandă aș fi dormit și atârnată de un picior. Comandantul²⁵⁴ și secundul sunt oameni delicioși, ceilalți sunt și ei drăguți, dar mai mediocri²⁵⁵. Unul era, pe vremuri, în marina militară și cică a trecut examenul de second cu mine în brațe, când aveam 3 ani!

Mă gândesc că astăzi seară e C.F. și că eu sunt departe pe mare, dar e așa de minunat și mă simt²⁵⁶ altă ființă; cu totul s-au dus negurile și când vin îndărăt voi fi vântul de care are nevoie A.C.F.-ul.

Viața la bord e minunată; totul are interes, vântul, norii, valurile, soarele, povestiri care ocupă vremea și privirea valurilor spre infinit, dar care în scris nu se pot pune, încât isprăvesc aceasta sărutându-te cu mult drag și dor.

Ileana – Mama Puf[[f]]y

***

Nicosia-Cipru. 6 aprilie 1928

Draga mea Sake,

Îți scriu cam grăbită, căci aci pleacă numai o dată pe săptămână poșta. Sunt fericită și e cald și plin de flori. Găsim cu Mama colțuri de un pitoresc minunat, vechi biserici bizantine, catedrale și cetăți latine și moschei. Facem excursii[i] cu mașina și e delicios. Oaspeții noștri sunt oameni delicioși și înțelepți, artiști și nostimi. Populația e simpatică, dar proastă. Nu e decât o umbra: vroiam să mă împărtășesc cu Mama în biserica ei, însă biserica greacă ortodoxă a făcut așa mare tralala încât nu se poate. Tu ști[i] ce înseamnă asta pentru mine.

²⁵¹ În text: *a*.

²⁵² În text: *acropol*.

²⁵³ În text: *relatif*.

²⁵⁴ În text: *comandul*.

²⁵⁵ În text: *mediocrii*.

²⁵⁶ În text: *simpt*.

Altfel, mă simt tot mai bine decât înainte, în toate felurile. Am fost ieri la Y.W.C.A.²⁵⁷ de acia, e însă foarte mic; le-am povestit de-ale noastre, i-am încurajat; și, cică, au fost încântate și vor să vină la noi. Azi e Vinerea mare a lor, încât isprăvesc să merg cu Mama la biserică.

Te sărut cu mult, mult drag și multe lui Nelly. Aștept cu nerăbdare vaporul *Dacia* să-mi aducă vești de la voi, dar va fi cu mare părere de rău că voi pleca de aci.

Mama Puff[y]

***

A fost așa de bine pe mare; mă simt alta, dar nu sunt încă destul de tare să mă bucur de toate minunile de aci; dar e bine, bine de tot să fiu aicea și mă bucur mult.

*Mama Puff[y]*²⁵⁸

***

După încă două jumătăți de zi pe mare calmă, încântătoare, afară de frig, am ajuns în frumosul și gălăgiosul Pireu. Voi vizita²⁵⁹ Acropolul dimineața, iar²⁶⁰ după amiaz suntem iar pe drum.

*Puff[y]*²⁶¹.

***

Văzând atâtea mununate, gândesc să le impart cu toți; deci, m-am gândit la Tăticu și Mămița lui Alice și le trimit multe gânduri bune.

*Ileana*²⁶².

***

S.S. *Dacia*. Dardanele. 14 aprilie 1928

Dragă Alice, Sake, copil rău,

---

²⁵⁷ Young Women's Christian Association – Asociația Creștină a Tinerelor Femei.

²⁵⁸ Carte poștală ilustrată, reprezentând Cimitirul musulman din Constantinopol, trimisă „D-sale Doamna Dimănescu. 13 str. Paris, București. Roumanie”. Ajunsă la destinație în 29 martie 1928.

²⁵⁹ În text: *vizat*.

²⁶⁰ În text: *iari*.

²⁶¹ Carte poștală ilustrată, reprezentând Atena (aticul lui Odeon), trimisă în 30 martie 1928 „Doamnei Alice Dimănescu. 13 str. Paris, București. Roumanie”. Ajunsă la destinație în 4 aprilie 1928.

²⁶² Carte poștală ilustrată (reprezentând Biserica Sf. Petru din Famagusta, Cipru), expedită în 7 aprilie 1928 din Port Said „Doamnei Grunau. 13 str. Paris, București. Roumanie”. Ajunsă la destinație în 19 aprilie 1928.

Speram să gădesc o scrisoare de la tine când m-am suit pe *Dacia*, însă nu era. Mi-a părut foarte rău să plec din Cipru și visez să mă-ntorc acolo într-o zi cu soare. Nu știi ce bine mă simt, cu totul altă ființă, trup și suflet, sunt veselă, mulțumită cu toate, liniștită și sănătoasă. Sunt arsă de soare și de vânt, încât nasul mi se cojește ca o ceapă pestriță²⁶³. Mama, la fel, e foarte bine și încântată. Am să am atâtea să-ți povestesc despre toate câte le-am văzut: biserici, castele, case vechi și noi, oameni și idei noi.

Vaporul acesta e mai puțin simpatic decât *Regele Carol*, cu toate că e mai mare și mâncarea mai bună. Comandantul e foarte morocănos, ofițerii ceilalți spăliciți, afară de secund, [pe] care mai mult mutra care seamănă lui Kos îl face mai simpa[țic]. Mai e dc. Zaharov, care a fost pe *Împăratul Traian* și-l cunosc de mică.

Mama, de data asta, a fost calmă de tot ca un lac și plină de farmec, mai cu seamă printre insule, în lumina apusului. Acum e dimineață și trecem prin Dardanele, care au și ele farmecul lor.

Ne aduce cafeaua aci pe comandă, unde stau lungită alături de Mama.

Te sărut cu drag și dor.

Mama Puffy încântată.

***

Tenha Yuvah. Balcic. 22 aprili[e] 1928

Draga mea Sake,

Mec mult de tot pentru scrisoarea pe care mi-a[u] adus-o Tanți și Natalie. Te rog să te îngrijești mai bine. Bietul Nelly are să se sperie de tine dacă îl necăjești atâta, copil rău.

Aci plouă și e urât și totuși are farmec și sunt foarte fericită aicea, e raiu pentru mine. Mă-ntreb ce am făcut să fiu tocmai așa de fericită, să fi văzut atâtea minuni și, totuși, să vin și aicea unde Mama îmi mai face două lucruri să fiu mulțumită: micul meu atelier și un dig destul de lung, să pot lega *Isprava*²⁶⁴ de el. Pricepi nemăsurata mea fericire.

La Constantinopol era plin de lucruri minunate și – cu toate că eram pe drumuri toată ziua – mai au rămas multe încă de văzut și altele pe care vreau să le revăd. Dar ca loc de încântare tot Ciprul a rămas. Și, Sake, mă simt așa de bine, așa plină de viață și cred că voi da mult din eu la Asociație și la fete.

²⁶³ În text: *pestruită*.

²⁶⁴ Vas mic pe care l-a condus principesa Ileana la Balcic.

Acia e vorba să stăm o săptămână, desigur sunt încântată. Și cum nu am Ivaemeni²⁶⁵, am pe Asan și cu o barcă cu o velă plec peste unde; cu echia²⁶⁶ în mână și troța²⁶⁷ sunt deplin fericită.

După cum vezi, crăp de încântare.

Te pup cu drag.

Ileana

adică *Mama Puffy*

P.S. Am uitat să-ți mulțumesc și pentru toate scrisorile pe care le-am primit la Constantinople.

***

Sâmbătă²⁶⁸

Dragă Sake,

Îți trimit desenul²⁶⁹ pentru Canisius²⁷⁰, după care să-mi faci ex-libris-ul. Aș fi vrut mult să te văd, căci m-a durut sufletul azi din cauza fratelui meu. Nu pot spune de ce exact, dar nu pare să bage-n seamă marea dragoste ce i-o pun la picioare și mă doare mult, făcându-mă să mă simt singură, singură de tot. De doi ani ascund acest adevăr de alți[i], de mine însumi, dar acum trebuie s-o văd și doare îngrozitor.

Aș vrea să plâng, dar nu pot, ca întotdeauna când mă doare ceva adevărat. Dar știu că trebuie să fiu cu răbdare și cu dragoste și bunătate nesecată (pentru țara asta care are nevoie de el), dar pentru prima oară simt că forțez aceste două lucruri; un lucru ce până acum nu l-am mai simțit.

Încerc să mă gândesc la ziua de la Scroviște și mă ajută; parcă mă văd pe apă, mergând lin; te aud căutând dragostea ta și Radu, așa de bun și de solid, un adevărat prieten, așa cum vreau²⁷¹, în dosul căruia nu se ascunde decât ce e scris pe față, și pe Nelly, pe care-l iubesc fiindcă îl iubești tu.

---

²⁶⁵ Membrii echipajului canonierei *Stihi*, în cinstea cărora principesa Ileana a realizat placheta Ivaemene.

²⁶⁶ Eche este o bară fixată pe axul sau pe pana cârmei unei ambarcațiuni sau unei nave mici, servind la manevrarea acestora (din germ. Ecke = colț).

²⁶⁷ Troța de vergă este un dispozitiv de fixare a unei vergi de partea anterioară a catargului unui velier.

²⁶⁸ Scrisoare nedată, scrisă pe hârtie cu antet *Palatul Cotroceni*, numerotată cu nr. 62.

²⁶⁹ În text: *desemnul*.

²⁷⁰ Richard Canisius (1872-1934), pictor și gravor. Angajat al Muzeului de Istorie Naturală „Grigore Antipa” între 1907 și 1934, pentru care a realizat o serie de diorame.

²⁷¹ În text: *vrau*.

Iartă-mă că te-am plictisit cu astea, când ai destule de-ale tale, dar știu că tu pricepi și am nevoie de asta azi. Dar îmi va trece foarte iute, desigur, când mă pun la lucru și, scriindu-ți, m-a ușurat mult.

Spune lui Radu că [un] duș rece pe varice face foarte mult bine și că musai să se îngrijească.

Te sărut cu drag.

Ileana.

***

Tenha Yuvah. Balcic. 20 iunie 1928

Dragă Sake,

Iartă-mă că nu ți-am scris de atâta vreme, dar nu am avut vreme. Vezi, de când sunt comandant și prim timonier, am un jurnal de bord de ținut, care cam cere el vreme, pe lângă tot restul. Căci, de[h], mai am și de învățat.

Isprava o ador mai mult în fiecare zi, sunt amorezată de ea și nu am nevoie de alt amor, îmi umple totul. Boer Nae e un înger și ne înțelegem tot mai bine. Mimarr devine și ea tot mai bun marinar și suntem într-o fază de bună înțelegere, dar nu e – cu toate acestea – la adâncimea lucrurilor ce le gândim intim. Mama e fericită aci, dar a avut iar mari necazuri. Ieșim zilnic în mare. Ieri am mers și cu vele cu vânt²⁷² de Nord, dar care nu era prea bun, fiindcă venea în rafale (adică deodată mai tare și iar²⁷³ cade).

Avem la noi oaspeți americani de la Constantinopole. Sunt foarte simpatici, dar prefer când nu sunt aicea. Mama însă e încântată²⁷⁴ [de] prezența lor. Noi stăm aicea până la 18 iulie, pe urmă mergem la Parastasul de un an și pe urmă [la] Sinaia. Tu când termini colonia? Nu te teme, că vin eu aci să te văd, dacă începi colonia în august. Căci, la 15 august, ziua Marinei, o botezăm pe *Isprava* și a doua zi aș veni aicea să vizitez colonia.

Insignele mi-au fost aduse de Natalie și Tanți²⁷⁵, care au rămas paf față de casa noastră. Care, cred, peste trei zile să fie gata. Se lucrează adevărat minunat aicea. Dar mai am de zis despre insigne: 1) Sunt încântată cu ale *Ispravei*; 2) La Liga Navală sunt foarte înceți și nu comandă destule insigne, deci eu iau asupra mea să comand 1000. Vrei tu să fi[i] bună și să faci comanda.

Mi-e milă de tine, cu colonia ta, dar ai să răzbești bine, sunt sigură. Îmi pare rău că nu pot veni la tine, dar e cam departe.

Sunt cam grăbită încât adio, dar am să-ți scriu.

Cu mult drag.

Mama Puf[f]y

²⁷² În text: *vând*.

²⁷³ În text: *iari*.

²⁷⁴ Inițial urma: *fe fericii*, tăiat.

²⁷⁵ Tanți Georgescu, colegă cu Alice Grunau la A.C.F.

***

Tenha Yuvah. 8 iulie 1928

Dragă Sake,

Ce mai face colonia? Trebuie să fi[i] foarte ocupată că nu mi-ai scris de un car de vreme. Acia tot delicios și petrec zilele pe *Isprava*, nu vreau să știu de altceva. Acuma a venit și Nicolae, încât sunt prea fericită. E într-o fază foarte bună și dulce. E încântat de *Isprava* și găsește fel de fel de lucruri să-i mai facă ei, marinarii care sunt o dulceață și mie, căci și eu port uniformă lor (cu fustă, natural).

Casa Asociație[i] e gata. Ieri i se făceau încă sobele, paturile erau puse, iar²⁷⁶ azi vine Tanți de o orânduim pentru fetele care vin marți cu canoniera. E un vis, casa are proporții[i] perfecte, albă înăuntru²⁷⁷ și cu o vedere pe mare destul să ferească pe oricine. Mă duc să primesc fetele cu *Isprava*. Are să fie foarte frumos. Ce rău îmi pare că nu vii! Mi-e dor de tine, Sake dragă, dar ce să-i faci! A fost și Jalea aicea și era încânta[t] de toate. Era și foarte mulțumit de capul lui Riza, iubitul tău.

În fond, nu prea am mult de zis, căci toată ziua sunt pe apă. Citesc lucruri foarte interesante, iar de scris nu scriu nimica, afară de jurnalul de bord și sunt încântată.

Cu multă dragoste și dor te sărută

Mama Puff[y]

Mama și eu dormim afară acum, ea în pat și eu în hamac. E delicios. Am primit un răspuns foarte cumsecade, plin de dragoste, dar cu totul sucit, ca răspuns la scrisoarea pe care ai copiat-o tu la Scroviște.

***

Castel Pelîșor. Sinaia. 24 iulie 1928

Dragă Sake,

Tu ești lângă marea mea dragă și eu sunt în munți și mi-e inima plină de dor teribil, dar ce să fac. Era greu de revenit în casa așa plină de amintiri, dar am trecut și peste asta.

Cum e la voi? A fost divin până-n ultima clipă la Balcic. A.C.F., Marina și, mai cu seamă, *Isprava* mea nespuse de dragă. Prieteni am mai făcut, cu care te vei plimba și tu la Balcic. Căp[itan] Pelimon și l[ocotenent]t Dumitrescu, care de fel ți-e un fel de văr. Să le spui multe de la mine.

---

²⁷⁶ În text: *iari*.

²⁷⁷ În text: *înnăuntru*.

Aci am schimbat de odaie în apartamentul lui Nicolae, unde e foarte comod și simpatic. Am văzut-o pe Zozi²⁷⁸, care e logodită și nu prea fericită, săraca, dar să dea Domnul să meargă. Am fost la Bran, dar prea puțin să mă pot duce în colonie. Am văzut de d[omn]ul Liman²⁷⁹, care e mult mai bine; a fost deja odată la Bran, dar a mâncat castraveți și a umblat prea mult și, deci, e iar mai rău. E un om extraordinar!

Nicolae s-a mutat la Foișor²⁸⁰ și e foarte mulțumit și în bună condiție. Era așa bine când a fost la Balcic; ne-am distrat perfect. Plec la Bled²⁸¹ la 28 l.c.²⁸² și revin la Constanța la 14 august, căci la 15 este St. Maria, ziua Marinei și botezul *Ispravei*. Am să fac tot ce oi putea să vin la Balcic, dar mă tem că Mama nu prea vrea și e greu să merg contra voinței ei. Dar tare mi-e dor de tine și să stau de vorbă cu tine; în tot cazul, după Colonie poate să te pot chema la mine. Am să fac tot posibilul.

Ocupația mea în prezent nu prea e stabilă; vreau să sculptez, dar nu am vreme, am mult de scris, de orânduit, văd pe Noëlle²⁸³ și Marioara și studiez navigație etc, căci aș vrea, de pot, să trec un examen în oct[ombrie].

Te rog, scrie-mi.

Cu mult drag și dor te sărută

Mama Puf[ff]y

***

Bled. 2 august 1928

Dragă Sake,

Când primești scrisoarea asta ai să fi[i] deja în Balcicul meu drag. Mi-e foarte dor de el. Dar aicea sunt foarte fericită cu Mignon și copii[i], care sunt prea adorabili; stau și îi ador până mi se spune să mă car, căci și ei mă iubesc și mai cu seamă Tomislav, care gâgâne și râde la mine oricând mă vede. Petru mă scoală în fiecare zi, căci face baie în aceeaș[i] sală cu mine și-l aud cum se spală²⁸⁴ și vorbește și pe urmă vine la mine, se suite pe patul meu și stăm la taifas.

²⁷⁸ Zoe (Zozi) Grecianu, căsătorită în august 1928 cu Gheorghe Gr. Cantacuzino. La ceremonia petrecută la castelul Cantacuzino din Bușteni au participat regina Maria și principesa Ileana.

²⁷⁹ Karel Zdenek Liman (1855-1929), arhitect ceh, care a lucrat – între 1894-1929 – pentru Casa Regală a României, având contribuții esențiale în proiectarea castelelor Peleş și Pelișor din Sinaia, dar și în reamenajarea castelului Bran.

²⁸⁰ Casa de vânătoare construită de regele Carol I în cadrul ansamblului rezidențial regal de la Sinaia. Vechea casă de vânătoare – în care s-a născut regele Mihai I, în 1921 – a ars în anul 1932, pe locul ei fiind construit, după planurile arhitectului Arthur Lorentz, noul castel Foișor.

²⁸¹ În text: *Beld*.

²⁸² Luna curentă.

²⁸³ Noëlle Racoviță.

²⁸⁴ În text: *saplă*.

Altfel, citim, desenez²⁸⁵ programe de vândut la 15 aug[ust]. Seara facem lungi plimbări pe văi minunate, Mama, Mignon și eu. Sandro²⁸⁶, săracul, e la Belgrad cu politica, care e ceva mai infamă la ei decât la noi.

Am început băi în lac și antrenament de plonje. Încer[c] să și învăț, dar e greu să nu fiu nepoliticoasă plecând de la Mignon, care e așa de dulce. Mă gândesc cu dor la *Isprava* mea și o privesc în poză re trăind fiecare clipă fericită petrecută pe ea. Nu poți rămâne în sep[tembrie] la Balcic cu Nelly? Ar fi așa de bine.

E cam cald aicea și opresiv, dar e tare frumos și totul pare să meargă singur, fără efort.

Cu mult drag și dor.

Mama Puf[f]y

***

La toți cei din Radalicel[I]a trimit multe gânduri din acest loc minunat, unde sunt așa fericită cu sora mea și îngerii ei de copii.

*Ileana*²⁸⁷.

***

În tren către Constanța. 13 aug[ust] 1928

Draga mea Sake,

Am crezut că mor de căldură azi; am petrecut ziua în cămașa de noapte, iar cre[i]erul îmi devenise lapte bătut, încât nu puteam face nimica inteligent, dar aveam o carte delicioasă de citit. (Dar mult se mai bâțâie trenul ăsta!)²⁸⁸. Nu mai am cerneală.

A fost oribil să mă despart de Mignon și copii, dar am petrecut un timp așa de plăcut la Bled. M-am schimbat parcă într-un fel, mă simt deodată mai mare, nu am trecut prin nici o suferință mare sau așa ceva; e greu să spun ce simt exact, dar e curios, văd că trebuie să iau lucrurile mai serios; am trecut prin multe lucruri, dar tot copil eram, deși emoțiile erau de om mare.

Acuma judec lucrurile mai calm și nu mă mai frământ atâta. Cred că *Isprava* mea a ajutat mult la asta; nu-i așa că dimineață când te scoli și vezi marea

---

²⁸⁵ În text: *desemnez*.

²⁸⁶ Alexandru I Karadjordjević (16 decembrie 1888-9 octombrie 1934), rege al Regatului Sârbo-Croato-Sloven (1921-1929) și al Iugoslaviei (1929-1934). Căsătorit cu principesa Maria (Mignon) a României, cu care a avut trei fii.

²⁸⁷ Carte poștală ilustrată, reprezentând un peisaj montan din Serbia, expediată către „Doamna Grunau, Vila Radalicel[I]a. Urlați. Jud. Prahova. Roumanie”. Ajunsă la Urlați în 11 august 1928.

²⁸⁸ Începând cu următoarele propoziții, scrisoarea – numerotată cu nr. 63 – este scrisă cu creionul.

întinsă înaintea ochilor, îți dă pace și înțelegere; acum nu mai am neliniștea să mă întorc, fiindcă o port în suflet. La Constanța, pe lângă mare și *Isprava*, mă așteaptă și toată familia greacă. Off, tare aş vrea să nu-i văd.

Nu pot, dragă, să vin la Marie-Ileana, cu toate că e ce aş dori mai mult, dar Mama mă vrea cu ea; dar sunt sigură că te-ar primi la noi, la Sinaia, când poți veni pentru câteva zile. Nu uita că prima datorie ți-e Nelly și, când te poate sacrifica pentru câteva zile [la] mine, te rog să-mi spui și am să te chem la mine. Așa mult vreau să-ți vorbesc, de nimica în special, dar de toate.

E așa greu de scris în tren, încât îți zic la revedere, pe cât de curând.

A ta

Mama Puff[y].

***

(...) Ivaemene, anume Bercea²⁸⁹. Companie simpatică, dar am uitat pe Laetitia Lucasievici²⁹⁰. Au fost cinci zile minunate, pline de frumusețe, pace sufletească și trupească, pline²⁹¹ de veselie. Am fost la Hârșova, Vâlcov, Sulina (?)²⁹² și insula Șerpilor, pe can[alul] Dumitrescu, unde e imbarcat *Soacra*. La insulă, Viorica și eu am făcut baie. Un singur lucru a pătat fericirea pentru mine, o deziluzie despre Dida, venită de la Panteli într-un lucru de nimica, dar am să-ți spun mai târziu, când te văd. Pentru alți[i] ar fi un nimica, pentru mine, însă, un lucru așa de mititel într-un suflet pe care-l credeam mare.

Întoarsă la București, am petrecut o zi de dăi-dăi, până ce s-au strâns toate pentru vară²⁹³ și am văzut pe toți cei care trebuiau etc. Am primit c[arte]a ta p[ostală], pentru care-ți mulțumesc.

A doua zi era[m] la Constanța; cum am sosit, m-am și sculat să privesc la *Oltenia*, dincolo în portul de petrol, să vă[d] docu[l], doar e *Isprava*. *Soacra* îmi vine la scăpare și pleacă cu hârtiile s-o ia²⁹⁴ (trenul nu²⁹⁵ era în port). La nouă juma, trasă de o barcă cu rame, *Isprava* își face încet drumul către *Mărășești* și e adus la scara lui. Eu trepidez, dar sunt forțată să merg cu Mama, să fim primite de oficialități. Dar Mama, fiind un înger, vine cu mine să-mi văd visul. Ne-am dat jos pe ea, tare murdară și plină de lume, încât nu am văzut mare lucru.

²⁸⁹ Prima pagină a acestei scrisori s-a pierdut. S-au păstrat doar 3 pagini, pe care le transcriem aici.

²⁹⁰ Laetitia Lucasievici-Steriadi (1900-1959), pictoriță, prietenă a principesei Ileana, căreia i-a realizat portretul în ulei, alături de alte tablouri reprezentându-le pe două dintre fiicele sale (Alexandra și Elisabeth). Tablourile se află acum în colecțiile Muzeului Național Bran.

²⁹¹ În text: *plină*.

²⁹² Semnul de întrebare aparține principesei Ileana.

²⁹³ Inițial în text era *iarnă*, tăiat.

²⁹⁴ În text: *ea*.

²⁹⁵ În text: *ne*.

Am plecat, deci, cu Mama la Mamaia, unde am făcut baie și am orânduit casa²⁹⁶. Am stat locului după masa, de am citit până la 4½, când cu Ida și Boer Nae [am mers] iar²⁹⁷ în port pe *Isprava*. Am ieșit la larg cu motor și vele, dar din nou era așa plină de amirali, mai cu seamă Gavrilescu²⁹⁸, care râdea²⁹⁹ și se învârtea ca și cum el ar fi clocit-o, comandori și căpitani, încât cu abia³⁰⁰ mi-am găsit un colțisor, deși e așa de mare. La 6 a venit Mama, am scos-o cu motorul numai; de data asta, eu am luat cârma lângă un simpa[ti]c Ion. Abia știam unde sunt de bucurie. M-am despărțit cu părere de rău de ea, dar trebuia și voi merge, peste două-trei zile, s-o aducă încoace. Și ce crezi că mi-a dat Mama ca amintire pe care s-o port în funcțiune: o broșă minunată cu safire și briliante în chip de ancoră, care a fost a ei de când avea 16 ani. Pricepi că nu mai știam de mine.

Am sosit aici ieri³⁰¹. E un rai, ceva de necrezut, de zece ori ca anul trecut. Așa plin de flori, trandafiri în special, și crini care vor veni și încă multe, încât mireasma lor în căldura soarelui te-mbată³⁰² și culoarea lor, pe fondul albastru al[m] mării, te face cu totul nebun. Alice, mă-ntreb de merit să fiu așa de mulțumită; e prea delicios. Trebuie să vi[i] aci, absolut.

Ivaemeni[i] se plâng că nu au primit foaia noastră. Trimite, te rog, 6 lui Deleanu, Comandamentul[ui] Diviziei de Mare din toate câte au ieșit, afară de „Marea”, iar una, tot așa, din³⁰³ fiecare lui Bercea (locot[enent]), la Școala de Mecanici și Electricieni Galați. Și lui l[ocotenent]t Popescu, [de pe] Monitorul *Kogălniceanu*, Brăila.

Eh, cred că am lungit-o destul.

Prea fericită (parcă aș fi o sfântă defunctă).

Mama Puff[ff]y.

---

²⁹⁶ Reședința regală din Mamaia a fost construită între anii 1924 și 1926, după planurile arhitectului italian Mario Stoppa.

²⁹⁷ În text: *iari*.

²⁹⁸ Mihail A. Gavrilescu (7 noiembrie 1872-m. după 1940), viceamiral, comandantul Grupului de Canoniere și Șalupe în timpul Primului Război Mondial. Comandant al Diviziei de Mare (1925) și al Diviziei de Dunăre (1929).

²⁹⁹ În text: *râdea*.

³⁰⁰ În text: *abea*.

³⁰¹ Regina Maria și principesa Ileana au ajuns la reședința din Mamaia (numită *Cara Dalga*) în ziua de 14 august 1928. Deci scrisoarea de față a fost scrisă în 15 august 1928. „O lăsasem pe Ileana în port – nota regina Maria în jurnalul său, în 14 august 1928; ea a sosit pe la prânz cu prețioasa ei *Isprava* și a înnotat până la țârm, întrucât apa era puțin adâncă și nu aveau nici o barcă”. Cf. Regina Maria a României, *Însemnări zilnice*, volumul al X-lea, *1 ianuarie-31 decembrie 1928*, traducere de Sanda Ileana Racoviceanu, ediție îngrijită de Olga-Silvia Turbatu, Iași, Editura Polirom, 2013, p. 282.

³⁰² În text: *te-nbate*.

³⁰³ În text: *de*.

POLITICA PETROLULUI ȘI RELAȚIILE ROMÂNNO-BRITANICE OIL POLICY AND ROMANIAN-BRITISH RELATIONS

Maria Gabriela Necula*

Abstract

Romanian oil industry has gone through significant changes over the XIXth and XXth centuries. With the development of internal combustion engine, oil has become increasingly important. The great powers compete in the conquest of new oil fields after the World War I. Romania with significant oil fields, attracted the attention of major powers, like the United Kingdom, France or the USA who wanted to obtain oil fields in the Romanian Kingdom. The evolution of petroleum industry is related to foreign capitals invested by western countries. There were times when the Romanian political class wanted a restriction for foreign capital, and the Mining Law from 1924 tried to give priority to Romanian capital. But the great powers were against the law from the beginning.

Keywords: oil fields, Mining Law, Great Britain, Romania, Paris Peace Conference.

Industria petrolieră românească a trecut prin schimbări importante de-a lungul secolelor XIX-XX, ajungând să prezinte un real interes pentru statele Europei Occidentale, deși la sfârșitul secolului al XIX-lea exploatarea acestui zăcămint nu era realizată la cotele la care s-a ajuns în secolul al XX-lea. Importanța petrolului crește considerabil la începutul secolului al XX-lea, iar după încheierea Primului Război Mondial, statele devin conștiente de rolul acestuia în economia internațională, motiv pentru care a avut loc o ciocnire de interese între marile trusturi petroliere internaționale în vederea obținerii rezervelor de petrol din lume¹.

România era una dintre țările europene cu un potențial petrolier mare, reprezentând interes pentru marile companii internaționale, inclusiv pentru cele britanice, încă de la mijlocul secolului al XIX-lea. La producția de petrol, statul român ocupa în 1922 locul 6 în lume, iar această producție reprezenta 1,2% din cea mondială, capitalul investit în industria petrolieră românească aducând profit investitorilor².

---

* Muzeograf, Secția Relații Publice.

¹ Gheorghe Buzatu, *România și trusturile petroliere internaționale până la 1929*, Iași, Editura Junimea, 1981, p. 16.

² A.M.A.E., *Fond Londra*, vol. 149, apud Marusia Cîrstea, *Relațiile economice româno-britanice (1919-1939 Studii și documente)*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2013, p. 117.

Inițial, exploatarea petrolului din țară era destinată unei utilizări locale, precum rafinările primitive din perioada 1840-1845 din Comănești-Moldova, mai apoi trecându-se la sisteme mai moderne de distilare în zona Ploieștilor³. Exploatarea se făcea din puțuri de adâncimi mici între 70-300 de metri din cauza lipsei de cerere. Cererea de produse distilate a crescut în momentul apariției motorului cu combustie internă. Motoarele stabile și automobilele se dezvoltă în același timp cu industria petrolului, astfel de la 4 milioane de tone în 1880 se ajunge la 20 milioane de tone în 1901 și 58 milioane de tone în 1913⁴.

Primele reglementări scrise referitoare la petrol au apărut în secolul al XIX-lea, semn că în spațiul românesc nu se acordase atenție prea mare acestui produs⁵. Abia în 1924, Legea minelor reglementează strict acest domeniu, urmată fiind de legile din 1929 și 1937 care se numesc legi miniere, dar care se referă exclusiv la petrol⁶.

Trebuie menționat că până la apariția capitalurilor străine, țăranii erau cei care exploatau țițeiul, dar după 1860 a început să fie nevoie de un capital mai mare pentru exploatarea resurselor petrolifere, astfel apar diverse societăți străine în spațiul românesc. Capitalurile străine ajută la dezvoltarea acestei ramuri a economiei începând cu mijlocul secolului al XIX-lea și până în secolul al XX-lea. Prima societate cu capital străin din Muntenia a fost înființată în anul 1864 de către britanicul Jackson Brown și s-a numit *Valachian Petroleum Co. Ltd*⁷.

În 1895 apare o Lege a minelor prin care terenurile statului erau concesionate pe o durată de 4 ani cu o redevență de 4% către stat din venitul net⁸. Patru ani mai târziu, un regulament impune ca redevența să fie de 8-14% din producția brută⁹. După apariția acestei legi, capitalurile au pătruns în spațiul românesc în două etape. Prima etapă a fost cea dintre 1895 și 1903, când investițiile nu sunt majore, dar apare *Steaua Română*, care avea la origine *Societatea română pentru industrie și comerțul petrolului*, creată cu puțini ani în urmă de un grup de români, ajutați de firma vieneză *Offenheim und Singer*.

Steaua Română avea capital englez, maghiar și austriac¹⁰. Modelul *Stelei Române* a fost urmat și de alte întreprinderi străine, astfel că până la 1903 aveam în

³ Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României*, Vol. 1, București, Editura Academiei Române, 1992, p. 261.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Gh. Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 41.

⁶ *Ibidem*, p. 42.

⁷ Gheorghe Buzatu, *România și trusturile petroliere internaționale*, Iași, Editura Junimea, 1981, p. 33.

⁸ A.N.R., Fond *Senat*, dosar 170, f. 17.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Gheorghe Buzatu, *România și trusturile petroliere internaționale*, Iași, Editura Junimea, 1981, p. 34.

spațiul românesc 2 firme austro-ungare, 6 olandeze, 4 britanice, 2 belgiene, una franceză și 12 românești¹¹. Cea de-a doua etapă a pătrunderii capitalurilor străine în țară a fost între 1903-1916 și se caracteriza prin capitaluri mult mai mari care au fost investite.

În această perioadă *Deutsche Bank* a preluat controlul asupra *Stelei Române*. Din 1904 apar societatea *Româno-Americană* ce aparținea trustului *Standard Oil*, între 1904-1905, *Aquila franco-română* și *Colombia* ce aparțineau de *Rotschild*, iar germanii prin *Disconto Gesellschaft* dețineau în România societatea *Concordia* încă din 1907, iar trustul britanic *Royal Dutch-Shell* deținea *Astra Română* începând cu anul 1910.

Având în vedere mărirea influenței trusturilor internaționale, în România se încerca limitarea puterii acestora prin legile din 1906 și 1909. Legea din 1906 ce i-a aparținut lui I. Lahovary, stabilea conservarea unei părți din terenurile petrolifere statului ca rezervă pentru viitor și stabilea evitarea monopolului terenurilor, încercând în acest fel să conserve pentru stat toate mijloacele de transport. Sub această lege nu s-au dat concesiuni¹². Legea din aprilie 1909 a lui A. Djuvara încerca să evite monopolizarea de către o singură persoană a terenurilor petrolifere și stabilea alcătuirea de rezerve din loturile menite a fi concesionate; de asemenea, încerca să stimuleze capitalul spre exploatarea petrolului¹³.

Dar până a se ajunge la stadiul în care România reușește să investească vizibil în industria petrolieră națională, această ramură economică suferă modificări în timpul Primului Război Mondial, iar apoi prezintă un real interes pentru învingători în timpul Conferinței de Pace de la Paris. Germanii, în timpul ocupației asupra României au reușit să repună din 1917 în funcțiune sondele de țiței ce au fost distruse în 1916, ca urmare a hotărârii retragerii în Moldova, scopul distrugerii fiind de a nu se oferi resurse inamicului. De ocupația germană asupra teritoriului românesc au profitat și trusturile germane care asemeni forței militare urmăreau să obțină o cantitate mare de combustibil pentru a putea continua războiul împotriva Antantei. Germanii au reușit să redeschidă *Steaua Română*, *Standard* și *Vega*. Dar războiul terminându-se cu înfrângerea Puterilor Centrale, germanii și-au pierdut posesiunile antebelice. Locul capitalului german și austro-ungar a fost preluat de cel anglo-olandez.

Relațiile economice anglo-române au avut de suferit în perioada Marelui Război care a consumat resurse financiare și materiale supunând țările beligerante la numeroase costuri. Interesul britanic pentru România în perioada Marelui Război a fost determinat și de nevoile războiului. Se considera că militar armata română era mediocră, dar producția de cereale și potențialul petrolifer erau

¹¹ *Ibidem*. pp. 34-35.

¹² A.N.R., Fond *Senat*, dosar 170, f. 17.

¹³ *Ibidem*.

însemnate, nedorindu-se accesul Germaniei la aceste resurse¹⁴.

În perioada războiului, Anglia declara că locul României era alături de Antanta, iar la începutul lui 1919 i se transmitea lui Ion I. C. Brătianu că simpatia britanică față de România nu a scăzut¹⁵, fără însă ca Anglia să își asume responsabilități politice în răsăritul Europei, fiind interesată de România prin prisma exploatărilor petroliere. După cum spunea Lordul Palmerston: Anglia „nu are prieteni permanenți, ci numai interese permanente”¹⁶.

La Conferința de Pace de la Paris s-au dezbătut și problemele economice. Francezii, englezii și americanii și-au arătat interesul pentru societățile petroliere inamice, cu atât mai mult cu cât germanii și aliații lor nu au luat parte la aceste discuții. Lucrările Conferinței de Pace au fost marcate de disensiunile dintre Franța și Marea Britanie, precum și de discriminarea făcută prin împărțirea în state cu interese limitate: țările mici și mijlocii ale Antantei și state cu interese generale: Marile Puteri învingătoare: Franța, Marea Britanie, S.U.A. Dorițele Marii Britanii și ale României erau divergente: în timp ce Marea Britanie urmărea să obțină avantaje economice, România urmărea să-i fie recunoscute pagubele de război, să creeze alianțe ce puteau contribui la menținerea integrității teritoriale și să obțină drepturi egale cu ale altor țări.

În timpul derulării Conferinței de Pace de la Paris, delegația română a primit diverse oferte referitoare la petrol, Marea Britanie înaintând oferte cabinetului român în vederea unei cooperări în industria petrolieră cu scopul refacerii economiei naționale românești¹⁷. Iar în lunile martie-aprilie 1919 s-a încheiat acordul anglo-francez, anterior celui de la San Remo prin care cele două țări reglementau cooperarea în zonele petrolifere precum cele din România, Asia Mică, coloniile britanice, protectoratele franceze, teritoriile ruse și Galiția¹⁸. În cazul României, acordul prevedea ca englezii și francezii să acapareze posesiunile petrolifere ale inamicilor și să coopereze în cazul obținerii de posesiuni de la guvernul român, în orice caz, francezii și englezii își trasau propriile poziții conform principiului de fifty-fifty¹⁹. Se poate lua în calcul un acord franco-britanico-român pentru petrol în urma discuțiilor de la Conferință, ținute în culise și în urma conversațiilor de la București²⁰. Acest acord s-a materializat în iulie

¹⁴ Valentin-Ioan Fucșan, *Albionul în căutare de aliați 1914-1918*, București, Editura Militară, 2014, p. 155.

¹⁵ Viorica Moisuc, *România și Conferința de Pace de la Paris (1918-1920)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983, p. 311.

¹⁶ Emilian I. Bold, *Diplomația de Conferințe*, Iași, Editura Junimea, 1991, p. 32.

¹⁷ *Ibidem*, p. 124.

¹⁸ *Ibidem*, p. 127.

¹⁹ Gh. Buzatu, *România și trusturile petroliere internaționale până la 1929*, Iași, Editura Junimea, 1981, p. 119.

²⁰ *Ibidem*, p. 128.

1919, dar o lună mai târziu a fost întrerupt din cauza Washingtonului, care considera că România trebuia să-și plătească datoriile către americani înainte de a-și lua astfel de angajamente. Statele Unite doreau să obțină concesiuni petrolifere în spațiul românesc și să înlăture posibilitatea unui acord anglo-franco-român, lucru reușit. Dar reprezentanții britanici la București primesc instrucțiuni să continue tratativele cu România începute la Paris pentru dezvoltarea industriei petrolifere²¹. Se adaugă propunerea englezilor din 1920 în vederea înființării unei societăți cu un capital de un miliard de lei, aceștia dorind să acapareze alte teritorii petrolifere. Ca reacție la propunerea britanicilor din 1920 vine propunerea de alianță între un grup belgian și unul francez din 1922, ce avea drept scop obținerea de terenuri petrolifere din România în detrimentul Marii Britanii²². Aceste alianțe nu au avut efect deoarece capitalul englez devine dominant după război prin *Royal Dutch*, alături de capitalul american reprezentat de *Standard Oil*²³.

Între 1919-1922 pătrunderea capitalului englez în industria petrolieră din România s-a realizat prin acapararea capitalului german, dar și prin subordonarea organizației *Steaua română* care era cea mai mare întreprindere²⁴. Acest fapt a fost favorizat și de opinia unor oameni politici și economiști români, printre care Take Ionescu și Virgil Madgearu, care considerau că relațiile cu Anglia trebuie să ocupe un loc important pentru statul român²⁵.

Contrar intereselor Marilor Puteri, clasa politică românească a încercat refacerea economiei naționale fără a ține cont de interesele străine.

PNL, partidul de guvernare în acea perioadă, a încercat să restrângă influența capitalurilor/monopolurilor străine, nemulțumind Marile Puteri. Privitor la acțiunile acestui partid, Rattigan, ministrul britanic la București, îi spunea într-o scrisoare Lordului Curzon să lase lucrurile cum sunt până la ieșirea de pe scenă a liberalilor²⁶. Adversarii formulei „prin noi înșine” erau de acord că în domeniul petrolului trebuie investit capital românesc, dar și străin. După promulgarea Constituției din 1923, Legea minelor a fost amânată pentru a nu irita cancelariile occidentale²⁷. Chiar și zvonurile despre un proiect al legii minelor a avut drept rezultat o reacție virulentă din partea presei internaționale. Astfel ziarele din Anglia

²¹ Valeriu Florin Dobrinescu, *România și sistemul tratatelor de Pace de la Paris, 1919-1923*, Iași, Institutul European, 1993, p. 104.

²² Costin Murgescu, N.N.Constantinescu, *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1960, p. 64.

²³ A.M.A.E., Fond 71/ 1920-1944, *Dosare speciale*, vol. 63, f. 423.

²⁴ Costin Murgescu, N.N.Constantinescu, *op.cit.*, p. 71.

²⁵ Marusia Cîrstea, *Relațiile economice româno-britanice (1919-1939 Studii și documente)*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2013, p. 57.

²⁶ Valeriu Florin Dobrinescu, *op.cit.*, p. 107.

²⁷ Adevărul, 16.05.1924, p. 1.

au fost dure la adresa acestui proiect²⁸.

Legea minelor nu era pe placul societăților petroliere străine ce au încercat să facă tot posibilul pentru a o schimba, fiind văzută de către englezi ca o piedică în calea colaborării economice cu România²⁹. Toată presa engleză era defavorabilă Legii minelor, de la cea cotidiană la cea periodică. „The Economist” considera că legea alungă capitalurile străine, dar și că permitea ministerului de Industrie să intervină în mediul privat. Ziarul publică discursul lui Shell referitor la efectele unei legi a minelor: „Dacă legea proiectată va intra în vigoare, e greu de văzut ce atracții va mai prezenta România pentru investițiunile capitalului străin”³⁰. Unul din articolele supărătoare din Legea minelor era articolul 33, care spunea că 2/3 dintre membrii Consiliului de administrație, dar și ai Comitetului de direcțiune, precum și președintele să fie români. Liberalii susțineau că acest articol nu va influența negativ existența societăților, deoarece multe societăți cu capital străin au cetățeni români în Consiliu și în Comitet³¹. Un alt punct nevralgic al legii minelor era reprezentat de termenul de 10 ani pentru naționalizare, dar termenul nu era văzut de români ca aducând prejudicii capitalului străin³². Chiar Titulescu îi spunea primului-ministru britanic că România are o politică externă conservatoare, dar în politica internă încearcă să experimenteze anumite idei inovatoare, precum naționalizarea subsolului, etc.³³ Legea minieră a afectat economic România care nu a reușit să obțină un împrumut pe piața internațională. Se credea că refuzul oferirii unui împrumut o să ducă la abrogarea legii, mai mult, S.U.A. cereau României să-și plătească datoriile de război, ceea ce punea țară în dificultate financiară³⁴.

În urma intervenției trusturilor internaționale, în special a *Royal-Dutch-Shell*, Legea minelor din 1924 a fost modificată de guvernul lui Iuliu Maniu, iar în 1929 a fost desființat programul legat de subsolul minier realizat de către liberali în 1924. Deși legea minelor a fost abolită în 1929, încurajase investițiile autohtone, iar rezultatele începuseră să fie vizibile. Astfel, în 1925, 107 din 169 de întreprinderi aveau capital străin, capitalul român având 1,8% din producție³⁵. Capitalul românesc va crește la 8,8% în 1929, iar în apropierea celui de-al Doilea Război Mondial ajunge la 26,16%³⁶.

²⁸ *Ibidem*, 10. 07. 1924.

²⁹ Adevărul, 31.05.1924, p. 2.

³⁰ *Ibidem*, 04.07.1924, p. 1.

³¹ A.M.A.E., Fond 71/1920-1944, *Dosare speciale*, vol. 63, f. 166.

³² *Ibidem*.

³³ A.M.A.E., Fond 71/ *Anglia*, vol. 39, f. 69.

³⁴ A.M.A.E., Fond 71/ 1920-1944, *Dosare speciale*, vol. 63, f. 423.

³⁵ *Ibidem*, f. 491.

³⁶ Gheorghe Calcan, „Aspects of romanian petroleum industry in the inter-war” period în *Annual of the University of mining and geology St. Ivan Rilsky*, vol. 48, part. 4, Humanitarian sciences and Economics, 2005, p. 38.

Relațiile României cu Marea Britanie au fost marcate de interesele economice britanice. Statul român a realizat că Marea Britanie, ca și celelalte mari puteri economice, încearcă acapararea petrolului și a terenurilor petrolifere românești pentru propriul folos. Acest fapt devine evident la Conferința de la San Remo din 1920, când Franța și Anglia s-au oferit să conlucreze în ceea ce privește interesele cetățenilor lor pentru terenurile din România, iar S.U.A. cereau ca România să respecte politica porților deschise³⁷.

---

³⁷ A.M.A.E., Fond 71/ 1920-1944, *Dosare speciale*, vol. 63, f. 423.

**PRELIMINARIILE ARMISTIȚIULUI FRANCO-GERMAN
REFLECTATE ÎN DOCUMENTE DIPLOMATICE
FRANCO-BRITANICE**

**THE PRELIMINARIES OF THE FRANCO-GERMAN ARMISTICE
AS REFLECTED IN FRANCO-BRITISH DIPLOMATIC
DOCUMENTS**

Viorel Cruceanu*

Abstract

The Franco-German armistice on 22 June 1940, a compromise after the shock caused by the German occupation of France, is reflected in the diplomatic French and British documents which are the object of the current study. Left with no other solution, France had to capitulate. What the Franco-British meetings before the capitulation reflect is the impossibility of the allies to stop the German advance and the fact that the only military solutions found in that moment of crisis were a heroic resistance and, on the long term, the United States' entry in the war.

Keywords: armistice, France under occupation, diplomatic documents, American intervention, the Second World War.

În vara anului 2015 s-au împlinit 75 de ani de la semnarea armistițiului franco-german din 22 iunie 1940. Documentul a evitat o capitulare necondiționată a Franței. În schimb, el a dus la apariția a „trei Franțe”: *Franța aflată sub ocupație germană* (aproape trei cincimi din teritoriu, ce reprezentau jumătatea nordică a țării și toată coasta atlantică, la care se adăuga regiunea Alpilor-Maritimi, în sud-est, invadată de trupele lui Mussolini), *Franța vichystă*, considerată „zonă liberă” (situată la sud de Loara), care-și menținea atributele suveranității atât asupra zonelor de ocupație, cât și în Imperiul colonial și *Franța din exil*, numită *Franța liberă*, ce reunea adepții generalului de Gaulle, promotorul rezistenței în teritoriile de peste mări. Zilele premergătoare armistițiului au fost dramatice: pe plan militar, ele au acumulat eșecuri în serie, demonstrând prăbușirea inevitabilă a Franței, iar pe plan politic ele au etalat divergențele profunde, existente la nivelul clasei conducătoare, privind calea de urmat. Documentele de arhivă surprind zbuciumul celor implicați în derularea acelor momente de cumpănă pentru Franța: oameni politici precum președintele Albert Lebrun și premierul Paul Reynaud, dar și lideri militari precum mareșalul Philippe Pétain, apăsător de povara statutului de erou al Primului Război Mondial, generalul Maxime Weygand, ce primise o însărcinare

* Profesor de istorie la Colegiul Național „Vasile Alecsandri” din Bacău, doctor în istorie.

peste puterile sale și colonelul (în acel moment) Charles de Gaulle, steaua în urcare a elitei politico-militare din Hexagon. Un rol distinct în derularea „dramei franceze”, din iunie 1940, avea să revină și britanicului Winston Churchill.

Predecesorul lui Churchill, Neville Chamberlain, a avut naivitatea să creadă în posibilitatea unei înțelegeri cu Hitler. Însă, în primăvara anului 1939, după ocuparea Cehoslovaciei, pacifistul Chamberlain a realizat că «Hitler nu este un gentleman». Pe acest fond, conștientizând amploarea pericolului german, Marea Britanie și Franța au căzut de acord asupra constituirii unui *Consiliu Suprem Interaliat*, menit să supervizeze „strategia militară comună” a celor două puteri democratice. Apoi, pe 7 decembrie 1939, în plin „război ciudat”, ministrul de externe al Regatului Unit, lordul Halifax, și-a reamintit de textul *Declarației de la Londra*, din 4 septembrie 1914, când puterile Antantei au exclus ideea de «pace separată»¹. Prin urmare, demnitarul englez a propus Franței, două săptămâni mai târziu, reiterarea unui asemenea angajament. El își argumenta propunerea cu două exemple concrete: prevederile Art.7 al *Tratatului anglo-polonez* din 25 august 1939, dar și ale Art.4 din *Tratatul franco-polonez*, semnat pe 7 septembrie 1939, ce stipulau că părțile contractante «nu vor încheia armistițiu sau pace separată decât de comun acord»². Numai că premierul Edouard Daladier (10 aprilie 1938 – 20 martie 1940) s-a dovedit extrem de reticent; el condiționa asumarea unui astfel de angajament de „garanții materiale [britanice]” în favoarea Franței, mult mai expusă amenințărilor celui de-al treilea Reich (garanții pe care englezii nu se grăbeau să le acorde, fiind preocupați, la rândul lor, de propria securitate). Așa se face că, „în ciuda presiunilor britanice, problema a rămas suspendată”³ până la desemnarea ca prim-ministru a lui Paul Reynaud (21 martie 1940). Mult mai convinși de importanța alianței cu Anglia, el a semnat proiectul de declarație înaintat de Halifax (25 martie 1940) care preciza că «Guvernul Republicii Franceze și guvernul Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord se angajează mutual să nu negocieze și să nu încheie armistițiu sau tratat de pace pe durata războiului, decât de comun acord»⁴.

Guvernarea lui Reynaud a debutat sub semnul optimismului. Încă de la începuturi, realizând că războiul va fi mondial, el afirma: «Noi vom învinge pentru că suntem mai puternici»⁵. La rândul său, ambasadorul britanic la Paris, sir Ronald Campbell, sesiza că „la începutul războiului [pe frontul de Vest – nota ns.], moralul

¹ *Documents Diplomatiques Français, 1940, Les armistices de juin 1940*, Bruxelles, P.I.E.-Peter Lang, 2003, doc. no.1, *Annexe* no. 1, p. 3.

² *Ibidem*, doc. no. 1, p. 2.

³ *Ibidem*, p. 1 (subsol).

⁴ *Ibidem*, p. 2.

⁵ fr.wikipedia.org/wiki/Paul_Reynaud

francezilor era excelent”⁶. Doar că, după numai cinci zile de la declanșarea ofensivei germane, faimoasele *Panzerdivisionen* au reușit să dea peste cap apărarea franceză la Sedan (15 mai 1940). De acum înainte, armatele franceze aveau să fie forțate la o continuă și infructuoasă defensivă. Ambasadorul Campbell explica eșecul prin „tacticile de șoc”⁷ ale germanilor, bazate pe folosirea masivă a aviației, artileriei, carelor de luptă și elementelor motorizate. În egală măsură, diplomatul britanic evidenția și „numărul superior al adversarilor”⁸, accentuat și de „resursele aparent inepuizabile ale acestora”⁹. De asemenea, el amenda „incompetența practică [...] a generalului Gamelin în primele faze ale războiului”¹⁰, iar apoi „o conducere a operațiunilor lipsită de entuziasm din partea generalului Weygand”¹¹.

Evenimentele nefavorabile de pe front l-au determinat pe premierul Paul Reynaud ca, pe 18 mai, să procedeze la o reajustare a cabinetului său: Daladier a fost demis de la șefia Ministerului de Război (portofoliu preluat de premier), bătrânul mareșal Pétain a fost rechemat din postul său de ambasador de la Madrid și numit vicepremier, generalul Maxime Weygand apelat din Siria (de la conducerea corpului expediționar din Orientul Mijlociu) și desemnat Comandant-șef al Forțelor Armate Franceze în locul generalului Maurice Gamelin. Remanierea avea să fie finalizată la 6 iunie, odată cu instalarea, ca subsecretar de stat la apărare, a colonelului Charles de Gaulle. Ultimul sosit în guvern, nota, peste ani, în Memoriile sale de război: „Mi-am dat seama, o dată mai mult, că, oricât de multe intrigi s-ar fi țesut în jurul domnului Paul Reynaud în favoarea capitulării, el putea rămâne stăpân pe situație, cu condiția să nu facă nici cea mai mărunță concesie”¹². Însă, așa cum sublinia ambasadorul Ronald Campbell, în *Raportul* său din 27 iunie 1940, către șeful de la *Foreign Office*, lordul Halifax, în acele momente Franța ar fi avut nevoie de „un lider extrem de puternic pentru a gestiona situația”¹³. După care, diplomatul britanic adăuga: „Domnul Reynaud părea a fi [acest lider - nota ns.], dar s-a dovedit incapabil să facă față sarcinii herculiene cu care a fost nevoit

---

⁶ Vezi „27 juin 1940, rapport de Sir Ronald Campbell à Lord Halifax, secrétaire d'État aux Affaires étrangères”, în F. Malye, K. Hadley, *Dans le secret des archives britanniques. L'Histoire de France vue par les Anglais, 1940-1981*, Paris, Calmann-Lévy, 2012, p. 27.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 27-28.

⁹ *Ibidem*, p. 28.

¹⁰ *Ibidem*; vezi și fr.wikipedia.org/wiki/Maurice_Gamelin.

¹¹ *Ibidem*; vezi și fr.wikipedia.org/wiki/Maxime_Weygand; vezi și DDF, 1940, *Les armistices...*, doc. no. 3, p. 6-7.

¹² Charles de Gaulle, *Memorii de Război. Chemarea, 1940-1942*, București, Editura Politică, 1969, p. 73.

¹³ Vezi „27 juin 1940, rapport de Sir...”, în F. Malye, K. Hadley, *op.cit.*, p. 28.

să se confrunte”¹⁴. Fin observator al scenei politice franceze, ambasadorul Campbell sesiza că remanierea din 18 mai nu i-a reușit, noua sa echipă fiind alcătuită „din personaje minore”¹⁵, care-l hărțuiau permanent „cu păreri defetiste, el însuși devenind tot mai șovăielnic”¹⁶. Totuși, premierul francez mai avea o speranță: ajutorul SUA. Într-un mesaj adresat președintelui Roosevelt, pe 10 iunie 1940, el începea cu descrierea situației de pe front: «De șase zile și șase nopți, diviziile noastre luptă fără nicio clipă de răgaz, împotriva unei armate ce dispune de o superioritate zdrobitoare în efective și material. Dușmanul a ajuns deja la porțile Parisului»¹⁷. Apoi, Reynaud exprima dorința sa fermă de a rezista: «Suntem hotărâți să luptăm și să ne sacrificăm pentru toți oamenii liberi (...). Vom lupta pentru apărarea Parisului, vom lupta după căderea Parisului, la nevoie ne vom retrage într-una din provinciile noastre și, dacă vom fi alungați, vom trece în Africa de Nord sau în posesiunile noastre din America [Guyana franceză, Martinica – nota ns.]»¹⁸. Pentru a fi mai convingător, politicianul francez a citat un fragment dintr-un discurs al lui Roosevelt, pronunțat la Chicago, încă pe 5 octombrie 1937, în care președintele american trăgea un semnal de alarmă asupra pericolului fascist: «Pacea, libertatea și securitatea a 90% din populația lumii sunt amenințate de celelalte zece procente, care urmăresc distrugerea ordinii și legilor internaționale. În acest caz, majoritatea, care dorește să trăiască în pace, în conformitate cu legea și principiile morale universal acceptate de secole, poate și trebuie să găsească mijlocul prin care să-și impună voința»¹⁹. În concluzia misivei sale, pornind de la spusele din Chicago, Reynaud îl îndemna pe Roosevelt: «A venit vremea ca respectivii 90% din cetățenii lumii să se unească împotriva pericolului de moarte ce ne pândește pe toți»²⁰. Din nefericire, răspunsul american era prea puțin încurajator. Aceasta pentru că liderul de la Casa Albă nu a reușit să treacă prin Senat modificările privind „*Legile de neutralitate*”. Prin urmare, subsecretarul Departamentului de Stat, Sumner Welles, îi comunica ambasadorului francez la Washington, René de Saint-Quentin, că «guvernul american este hotărât să susțină cauza Aliaților, atât cât îi stă în putință, dar fără a intra în război, deoarece nici Congresul și nici opinia publică nu-l va urma pe această cale»²¹.

Numai că bătălia de la Dunquerque (31 mai - 3 iunie), când 215.587 de englezi și 123.059 de francezi au fost evacuați în ultimul moment, făcea ofensiva germană de neoprit. Mai mult, după cum am văzut în mesajul lui Reynaud, pe 10

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 24.

¹⁷ DDF, 1940, *Les armistices...*, doc. no. 4, p. 9.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*; vezi și doc. no. 9, p. 22.

²¹ *Ibidem*, doc. no. 10, p. 24.

iunie 1940, trupele *Wehrmachtului* se aflau deja la periferiile capitalei. Guvernul francez a abandonat Parisul, declarat „oraș deschis” (în limbajul de război, „oraș deschis” înseamnă oraș predat fără luptă, pentru a evita transformarea sa în ruine, pe baza unui acord explicit sau tacit între beligeranți), retrăgându-se la Bordeaux. Consecința acestei replieri a fost discutată în cadrul *Consiliului Suprem Interaliat*, din 11 iunie, de la Briare (lângă Orléans), unde-și stabilise cartierul general, Weygand (în intervalul 16 mai – 13 iunie, Consiliul s-a întrunit, pe sol francez, de cinci ori). Din memoriile lui Churchill aflăm că, aici, comandantul armatelor franceze a pomenit, pentru prima dată, despre posibilitatea unui armistițiu cu germanii. Britanicul a răspuns fără ezitări: „am îndemnat guvernul francez să apere Parisul”, chiar cu prețul „unei lupte casă cu casă”²². După care, adresându-se celor prezenți, a continuat: «Dacă lucrul considerat cel mai bun pentru Franța, în agonia ei, este ca armata să capituleze, să nu ezitați din cauza noastră, pentru că, orice veți face, noi vom continua lupta mereu, și mereu, și mereu»²³. Din nefericire, Franța nu avea alternativă și, confruntat cu realitățile crude ale frontului, însuși premierul Paul Reynaud s-a lăsat copleșit de pesimism.

Într-o asemenea stare de spirit cenușie s-a desfășurat noua întâlnire a *Consiliului Suprem Interaliat* din 13 iunie 1940, găzduită de castelul Chissay, aflat la 50 de kilometri de Tours. Amănunte ne parvin din stenograma întâlnirii cuprinsă în tomul *Documents Diplomatiques Français, 1940, Les armistices de juin 1940* (publicat în 2003) și din *Raportul* ambasadorului britanic, sir Ronald Campbell, întocmit pe 27 iunie 1940, inserat în volumul *Dans le secret des archives britanniques. L'histoire de France vue par les Anglais 1940-1981* (apărut în 2012).

Delegația britanică, condusă de Winston Churchill, era destul de numeroasă: ea cuprindea personalități precum lordul Halifax, lordul Beaverbrook, ministrul Aviației, sir Alexander Cadogan, sub-secretar de Stat la *Foreign Office*, generalul Edward Spears, reprezentantul personal al premierului britanic pe lângă omologul său francez și ambasadorul Campbell. Delegația franceză se reducea la Paul Reynaud și la secretarul de stat de la Afacerile Externe, Paul Baudouin. După salutul adresat de gazda franceză, a luat cuvântul Churchill: «Trebuie să câștigăm timp. Vă cerem să continuați lupta cât mai mult timp posibil, dacă nu în Paris, cel puțin în spatele Parisului, în provincii sau în Imperiu [Imperiul colonial francez – *nota.ns.*]. Totuși, nu exclud posibilitatea ca Hitler să fie, pentru ceva timp, stăpânul absolut al Europei. Dar, aceasta nu va dura, nu trebuie să dureze (...). Orice s-ar întâmpla, guvernul britanic înțelege să continue lupta; suntem convinși că vom zdrobi pe Hitler și regimul său (...). Războiul trebuie să continue. El nu se poate termina decât prin dispariția noastră, sau victoria noastră [subl.ns.]»²⁴. În fața

---

²² W.Churchill, *Al Doilea Război Mondial*, vol. 1, București, Edit. Saeculum I.O., 1997, p. 283.

²³ *Ibidem*, p. 284.

²⁴ DDF, 1940, *Les armistices...*, doc. no. 6, p. 14.

optimismului viguros al lui Churchill, specific personajului, premierul Reynaud se arăta sceptic: «În ce mă privește, sunt convins că poporul vostru nu va ceda, dar să vă vedem atunci când veți cunoaște aceleași suferințe, pe care le îndură acum poporul meu!»²⁵. El evidenția, cu amărăciune, că «înfrângerea militară totală a Franței este doar o chestiune de zile»²⁶ și se întreba, oarecum retoric: «În aceste condiții, fără nicio speranță, trebuie să mai continuăm?»²⁷. Vizibil emoționat, Reynaud a cerut ca «guvernul Majestății Sale să elibereze guvernul francez de obligația de a nu negocia, separat, condițiile armistițiului»²⁸. Raționamentul premierului, inspirat de vicepremierul Philippe Pétain și de însuși comandantul Armatei, generalul Maxime Weygand, era dictat de necesitatea salvării a ceea ce mai rămăsese din forțele franceze. El argumenta că, «în situația în care armata franceză va fi scoasă din luptă, nu vom mai avea niciun mijloc de a împiedica pe germani să ne ocupe întreg teritoriul»²⁹. La fel de dârz, Churchill a răspuns: «nu putem fi de acord cu o pace separată»³⁰, contrară angajamentelor luate, dar «ne vom abține de a vă face reproșuri»³¹. Apoi, exprimând „o înțelegere plină de milă”³², după cum nota de Gaulle, premierul britanic a continuat: «Ne dăm bine seama în ce situație se găsește Franța. Înțelegem că sunteți într-un greu impas. Prietenia noastră pentru Franța rămâne intactă. În orice caz, fiți siguri că Anglia nu se va retrage din luptă. O să ne batem până la capăt, oricum, oriunde, chiar dacă ne lăsați singuri»³³. Dorindu-se împăciuitoare, el a punctat: «Repet, ne vom abține de la reproșuri și incriminări. Cauza Franței ne va fi mereu scumpă și o vom repune în deplinătatea puterilor sale, atunci când vom triumfa»³⁴. Această atitudine l-a făcut pe de Gaulle, prezent la discuții, să se exprime elogios la adresa lui Churchill: „Judecata sa fermă, vasta sa cultură, cunoașterea majorității problemelor țărilor [și] oamenilor care se aflau în cauză, în sfârșit, pasiunea sa pentru problemele specifice războiului, s-au manifestat din plin în timpul discuției. Și, mai presus de orice, prin caracterul său era făcut pentru acțiune, pentru risc, pentru a-și juca rolul, foarte categoric și fără reticențe. Pe scurt, am considerat că este omul potrivit la locul său de conducător și șef militar»³⁵.

Un subiect distinct în cadrul dezbaterilor l-a reprezentat atitudinea SUA. Premierul francez evidenția că «armata franceză, care este avangarda democrației,

²⁵ *Ibidem*, p. 14-15.

²⁶ Cf. „27 juin 1940, rapport de Sir...”, în F. Malye, K. Hadley, *op.cit.*, p. 22.

²⁷ DDF, 1940, *Les armistices de...*, doc. no. 6, p. 15.

²⁸ Vezi „27 juin 1940, rapport de Sir...”, în F. Malye, K. Hadley, *op.cit.*, p. 22.

²⁹ DDF, 1940, *Les armistices...*, doc. no. 6, p. 15.

³⁰ W. Churchill, *op.cit.*, p. 298.

³¹ DDF, 1940, *Les armistices...*, doc. no. 6, p. 16.

³² Ch. de Gaulle, *op.cit.*, p. 74.

³³ *Ibidem*.

³⁴ DDF, 1940, *Les Armistices...*, doc. no. 6, p. 16.

³⁵ Ch. de Gaulle, *op.cit.*, p. 62.

moare în prima linie. Cele mai importante forțe democratice ne vor ajuta? Nu este vorba doar de Marea Britanie, ci și de Statele Unite. Dacă America nu intervine, sau intervine prea târziu, lupta lui Hitler împotriva democrațiilor va fi precum cea a Horaților împotriva Curiților (...). Hitler ucide întâi Franța, după care se va năpusti asupra Angliei și, apoi, asupra Americii. Este o primejdie în același timp morală, dar și materială, care ne amenință pe toți»³⁶. Însă, el își exprima îndoiala deoarece «Statele Unite nu pot lua poziție acum și trebuie să așteptăm luni bune, până la alegerile prezidențiale [din noiembrie 1940 – *nota ns.*]»³⁷. În plus, Reynaud se temea că, dată fiind starea de sănătate precară a președintelui Roosevelt, acesta «ar putea muri»³⁸! În fața aprehensiunilor omologului său francez, Churchill a decis: «trebuie să-i expunem președintelui Roosevelt situația crudă în care ne aflăm și să așteptăm răspunsul său»³⁹. Euforic, el dădea curs liber imaginației: «Dacă acceptă să intre în război, atunci victoria este sigură. Va fi o bătălie între continente, în care vom avea la dispoziție oceanele, fapt ce ne va permite să eliberăm națiunile europene, unele după altele, așa cum am făcut-o și în războiul trecut»⁴⁰. După care, Churchill a conchis: «Momentul în care ne întâlnim astăzi este, poate, cel mai negru pe care ne-a fost dat să-l trăim. Însă, eu îmi păstrez întreaga mea convingere în distrugerea regimului hitlerist. Hitler nu poate să câștige! Să așteptăm, cu răbdare, prăbușirea sa»⁴¹.

Numai că, nici nu părăsise bine delegația engleză teritoriul Franței și, pe 14 iunie, forțele *Wehrmachtului* au intrat în Paris. Poziția premierului Reynaud era din ce în ce mai șubredă. Speranța sa, tot mai timidă, în favoarea continuării rezistenței în Africa de Nord sau în posesiunile franceze din America, se sprijinea pe „un proiect nebunesc”⁴², pus la cale, la Londra, de Churchill, colonelul de Gaulle și de Jean Monnet (în acel moment președinte al *Comitetului de coordonare* dintre cele două țări): crearea «*Uniunii franco-britanice*». Proiectul i-a fost înmănat lui Paul Reynaud pe 16 iunie. Textul său integral se regăsește în *Anexa* ce însoțește *Raportul din 27 iunie* al ambasadorului Campbell. Conținutul documentului este vibrant:

«În aceste momente atât de grave din istoria lumii moderne, guvernul Regatului Unit și al Republicii Franceze se declară indisolubil unite și neclintite în hotărârea lor de a apăra în comun dreptatea și libertatea amenințate cu subjugarea de un sistem ce vrea să-i reducă pe oameni la condiția de roboți și de sclavi.

---

³⁶ DDF, 1940, *Les armistices...*, doc. no. 6, p. 16.

³⁷ *Ibidem*, p. 15.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. 17.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 18.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Cf. „27 juin 1940, rapport de Sir...”, în F. Malye, K. Hadley, *op.cit.*, p. 17.

Cele două guverne declară că Franța și Marea Britanie nu vor mai fi două națiuni separate, ci o singură uniune franco-britanică.

Constituirea Uniunii presupune organizații comune pentru apărare, politică externă și afaceri economice;

Fiecare cetățean francez va beneficia imediat de cetățenie în Marea Britanie, orice supus britanic va deveni cetățean francez.

Cele două țări vor suporta în comun efortul pentru combaterea distrugerilor de război, fără distincție de locul în care se vor produce; în acest scop, resursele uniunii și ale celuiilalt vor fi folosite, în mod egal, ca un tot unic.

Pe toată durata războiului va exista un singur Cabinet de Război sub conducerea căruia vor fi plasate forțele comune ale celor două țări. El își va avea sediul acolo unde socotește că-i va fi mai util să guverneze. Cele două parlamente vor fuziona oficial. Națiunile care formează Imperiul britanic se mobilizează deja din punct de vedere militar. Franța își va păstra forțele actuale disponibile. Uniunea face apel la Statele Unite, cerându-le să contribuie la cauza comună cu potențialul lor material, care să permită sporirea resurselor economice ale Aliatilor.

Uniunea își va canaliza toate energiile împotriva forței dușmanului oriunde se poartă lupta.

Doar așa, noi vom învinge [subl.ns]»⁴³!

Ambasadorul Campbell era de față în momentul primirii proiectului, expediat de la Londra de către de Gaulle. Diplomatul britanic spune că prevederile sale au avut efectul „unui stimulent pentru Reynaud”⁴⁴, care s-a declarat „gata să se bată până la capăt pentru un asemenea document”⁴⁵. În acest scop, în cursul serii, premierul a convocat o ședință a cabinetului. Spre stupoarea ambasadorului și a lui Reynaud, întrunirea s-a soldat cu o criză ministerială: premierul s-a văzut pus în minoritate de forțele favorabile armistițiului. Mai mult, acestea l-au acuzat pe șeful cabinetului că vrea să transforme Franța într-un «dominion» al Marii Britanii. Pentru diplomatul englez principalul vinovat era bătrânul mareșal Pétain, cel care „încă de la început a exercitat o influență defetistă [în guvern – nota ns.], ce s-a propagat rapid printre colegii săi”⁴⁶. În memoriile sale și de Gaulle este extrem de aspru cu Pétain. Viitorul general punea deprecierea lui Pétain pe seama vârstei înaintate: „...sunt convins că altădată (...) ar fi reluat calea războiului (...). Dar, din păcate, anii, pe nesimțite, îi măcinaseră caracterul (...). Bătrânețea este un naufragiu (...), [iar] bătrânețea mareșalului Pétain avea să se identifice cu naufragiul Franței”⁴⁷. În noile circumstanțe, Paul Reynaud și-a prezentat demisia președintelui Lebrun. Imediat, el a fost înlocuit chiar de Pétain! Fără a-și menaja

⁴³ Vezi *Ibidem*, p. 30.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 24.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 25.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Ch. de Gaulle, *op.cit.*, p. 78-79.

cuvintele, Campbell afirmă că, după retragerea lui Reynaud, în Franța s-a impus „atmosfera unei resemnări mizerabile”⁴⁸. Referindu-se la Pétain, ambasadorul menționează că mareșalul „era în întregime preocupat de o singură idee: de a pune capăt carnagiului și de a rămâne, el însuși, în Franța, cu speranța de a reduce suferințele celor aflați sub ocupație germană”⁴⁹. O stare de spirit identică pusese stăpânire și pe președintele Republicii, Albert Lebrun care, subliniază Campbell, „era pe punctul să se prăbușească”⁵⁰, fiind „incapabil să discute despre altceva decât de suferințele poporului său, pe care le consideră cele mai rele din întreaga istorie”⁵¹. Nimic surprinzător că, după preluarea puterii, Pétain a început negocierile cu germanii care au dus la semnarea armistițiului de la Rethondes, din 22 iunie 1940. În timp ce Pétain, copleșit de povara vârstei (avea 84 de ani!), îi mulțumea Führerului pentru că, «oricât de dur ar fi, armistițiul ne-a lăsat, cel puțin, onoarea intactă»⁵², ediția din 11 iulie a ziarului *Deutsche Allgemeine Zeitung* îl contrazicea, evidențiind, pe un ton triumfător că, «națiunea franceză este, din punct de vedere biologic, o națiune în agonie»⁵³ și că Franța va trebui «să se încline, pentru totdeauna, în fața hegemoniei germane pe continent»⁵⁴. Cel care a salvat cu adevărat onoarea Franței a fost generalul Charles de Gaulle. Refugiat la Londra și apoi în colonii, el a transformat „vastele întinderi ale Africii”⁵⁵ într-o „excelentă bază de plecare pentru (re)întoarcerea în Europa”⁵⁶. Doar așa, la sfârșitul războiului, Franța și-a schimbat statutul de țară învinsă, în cel de țară învingătoare!

---

⁴⁸ Vezi „27 juin 1940, rapport de Sir...”, în F. Malye, K. Hadley, *op.cit.*, p. 27.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 26.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p. 26-27.

⁵² DDF, 1940, tome II (11juillet - 30décembre), Bruxelles, P.I.E.-Peter Lang, 2009, doc. no. 28, p. 62.

⁵³ *Ibidem*, doc. no. 17, p. 36.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Ch. de Gaulle, *op.cit.*, p. 113.

⁵⁶ *Ibidem*.

O ANALIZĂ ESTETICĂ APLICATĂ PE LUCRĂRI DE PLASTICĂ REALIST-SOCIALISTĂ DIN COLECȚIA MNIR

AN AESTHETIC ANALYSIS APPLIED TO SOCIALIST-REALIST WORKS OF PLASTIC ARTS FROM THE COLLECTION OF THE NATIONAL HISTORY MUSEUM OF ROMANIA

Silviu Parascan*

Abstract

The following paper shows how the ideological authority expressed its power in a direction where the liberty of creation should be the natural status. The artists must accept some certain established aesthetical solutions for the so called „official art”. The analysis points how in such cases, the approach of some painters (especially non-professionals) belongs mostly to the kitsch or grotesque area, leading in so many cases to grotesque or hilarious examples regarding the „official” work of art, but in a good concordance with the ideological mentality.

Keywords: art, ideology, Communism, kitsch, power.

După instaurarea regimului comunist în România, politica culturală procomunistă și prosovietică s-a impus tot mai accentuat. Astfel, membri marcanți ai Academiei Române sau ai altor uniuni profesionale de prestigiu, precum Societatea Scriitorilor Români sau cea a compozitorilor au fost treptat înlocuiți cu alții care aderaseră deja la noua ideologie.

Academia Română a fost desființată și a apărut Academia R.P.R. care i-a exclus pe vechii academicieni. În cazul celorlalte societăți modelul urmat a fost același: desființezi o societate cu tradiție și condusă de oameni valoroși și înființezi o uniune condusă de oamenii epocii fideli regimului comunist și Uniunii Sovietice. Efectul acestor acțiuni a fost unul total negativ, nefiind luate în calcul competența intelectuală și profesională, ci obediența și noile curente sovietice. A fost destructurat vechiul angrenaj cultural interbelic. Valorile educaționale burgheze erau parte a unui sistem cultural cu valențe occidentale, care acum devenise contrar în esență cu ceea ce regimul comunist prosovietic impunea.

În atare context, nici breasla plasticienilor nu avea să fie scutită de asemenea constrângeri, epurări și implicări ale partidului, cu atât mai mult cu cât avea un rol hotărâtor în promovarea ideologiei sovietice. În permanentă defensivă față de avangardele începutului de secol XX, fundamentul estetic a ceea ce era

---

* Artist plastic, membru al UAP, doctorand al Școlii de Studii Avansate a Academiei Române.

realismul socialist, orientat împotriva avangardelor începutului de secol XX, pe care le considera apanajul mediului cultural interbelic, „de tristă amintire”.

În anul 1950, prin Decretul nr. 226/1950 se desființează Sindicatul Artelor Frumoase (SAF) iar patrimoniul acestuia trece la nou formată Uniunea Artiștilor Plastici (UAP) care funcționează, conform decretului în conformitate cu Statutul adoptat la 20 octombrie 1950 de conferința artiștilor plastici din R.P.R.

UAP a fost constituită ca „formă nouă și superioară de organizare a vieții artistice”, figurând „expresia unității metodei de creație a artiștilor din întreaga țară”¹. Se urmărea așadar sincronizarea artei autohtone cu realismul socialist, dar și stabilirea noțiunilor fundamentale ale esteticii marxist-leniniste².

Obediența estetică asigura artiștilor stabilitatea și promovabilitatea expozițională pentru operele lor și implicit a pentru ei înșiși în mediul din care făceau parte, atât în plan național, cât și peste hotare, în țările blocului comunist.

Să amintim aici și premiile, decorațiile și privilegiile oferite prin intermediul saloanelor naționale sau regionale ale UAP, dar și conferirea de favoruri din zona învățământului artistic universitar (e suficient să ne gândim numai la numele lui Sabin Bălașa, care a fost unul dintre cele mai cirkulate pe atunci, iar posibilitatea de a studia lecția solidă de pictură pe care școala rusă o are și azi l-a situat cu mult în avantaj, tot el fiind și unul dintre puținii la acea oră care lucra și în culori acrilice!). Iar, pentru un artist activ, cealaltă opțiune rămânea exilul, sau părăsirea cumva a României.

Dar puțini au fost artiștii care au reușit să plece. Îi amintim pe: Mircea Ciobanu, Petre Velicu, Nicolae Maniu sau Maurice Novac, artiști care au reușit să plece definitiv sau pentru o perioadă îndelungată din țară și au putut crea într-un spirit modernist, sub cupola libertății pe care Occidentul le-o oferea.

Alții au făcut-o spre sfârșitul vieții, cum s-a întâmplat cu profesorul ieșean Francisc Bartok, care a trăit în Franța doar ultimii cinci ani din viață.

Un alt fapt de menționat sunt concesiile pe care artiștii erau uneori nevoiți să le facă. În Iași, de pildă, în 1977 Conservatorul și Facultatea de Arte Plastice riscau desființarea, dacă nu ar fi intervenit compozitorul Spătărelu și pictorul Dan Hatmanu, fiind artiști cu notorietate, care prin competența meseriei au reușit să îmbuneze decizia partidului și să salveze soarta Institutului de Arte.

Anterior, în 1949, prin Decretul nr. 349/1949 a fost organizat Fondul Plastic iar apoi Combinatul Fondului Plastic. Combinatul Fondului Plastic primea și onora comenzile de picturi, sculpturi, afișe, coperti, panouri – toate propagandistice pentru P.C.R., prin intermediul artiștilor profesioniști. În unele cazuri artiștii profesioniști acceptă să le execute, dar refuză să semneze lucrările,

¹ Cf. Statutului Uniunii Artiștilor Plastici din 20 octombrie 1950.

² Apare acum renumita revistă „Arta Plastică” devenită ulterior „ARTA”, care funcționa ca instrument de propaganda și educație vizuală socialistă.

așa cum se întâmplă în cazul lui Corneliu Brudașcu (Fig. 1), dar și a altora. În unele cazuri comenziile au fost realizate de mai multe persoane, având autor colectiv (Fig.2).

În colecția de artă realist-socialistă a MNIR se află o mare parte din lucrările de plastică oficială, predominând pictura.

Însă putem afirma că este vorba în cea mai mare parte despre o pictură subordonată, în care tematicile aplatizante vehiculate în vreme probează constrângerea condiției vitale artei, și anume *libertatea în creație*. Lucrările de artă plastică în general despre care discutăm sunt omagii sau cadouri oferite cuplului Ceaușescu sau liderului, individual, cu varii ocazii aniversare, în special cu prilejul zilei de naștere, 26 ianuarie.

Cramponarea înspre tematica impusă face ca abordarea artiștilor să fie de cele mai multe ori facilă, oarecum restrânsă în jurul unor tipicuri clare, de sorginte tradițional-academistă și de aceea ușor adresabilă publicului de masă.

Desprindem de aici mai multe direcții, dintre care: reprezentările clare de portret individual sau dublu portret al cuplului prezidențial, în poză clasică, sumară, dar și în cadre mai ample, când ne referim la tema vizitelor de lucru. De asemenea, găsim portretizarea colectivă a celor doi protagoniști în mijlocul poporului fericit, în ipostaze festive, idealizante, mergând de multe ori până în zona unui suprarealism forțat.

Figura cuplului Ceaușescu ajunge să se asimileze ca gen pictural cu modelul de devoțiune omagială cel mai frecventat, în consecință, ocupă cantitativ în colecția de la MNIR un loc majoritar. Tratați singular sau în portret dublu, imaginile cuplului prezidențial se mențin în granițele tradiționalismului figurativ, fără a se face uz de mijloace moderne de interpretare sau abstractizare, care ar îngreuna unor comanditari, slab educați vizual, lectura tablourilor.

Artiști consacrați sau aflați pe drumul afirmării răspund comenzilor oficiale de gen cu o pictură figurativă, directă și descriptivă. Este cazul multora, ca Eugen Palade, Vasile Pop-Negreșteanu, Traian Brădean, Sabin Bălașa, Adina Paula Moscu, Ciprian Radovan, Dan Hatmanu și lista poate continua. Alături de reprezentarea clasică, a portretului omagial, pe care comuniștii o apreciau pentru simplitatea descrierii, o temă care se dezvoltă în paralel o constituie după 1967 aceea a *savantei de renume mondial*, inventarul ideologic de imagini îmbogățindu-se cu o nouă referință: acordarea diplomei de doctor în chimie Elenei Ceaușescu.

Dar poate că cea mai spectaculoasă rămâne zona tehnică a compoziției, pentru care putem aduce în discuție imagini de o factură extrem de amplă în esența abordării, de la scene clasice până la imaginări omagiale a căror exagerare poetică atinge în multe dintre cazuri sfera suprarealității, dacă nu chiar a bizareriei anacronice.

După vizitele oficiale în China și Coreea de Nord din 1971, dar mai cu seamă după 1980, propaganda regimului ceaușist a asimilat tot mai multe elemente ale cultul personalității de tip coreean, iar estetica ideologică a venit cu noi teme de o grandomanie ce sfida absurdul: cel mai iubit fiu al țării, geniul Carpaților, marele cârmaci, iubitul conducător etc.

Este și cazul portretizărilor (individuale sau dublu portret) ale cuplului Ceaușescu în ipostaza de continuatori ai istoriei dacilor și a unei conștiințe „naționale milenare”, cu cei doi încadrați de galeria eroilor, de la Decebal, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazu și până la Avram Iancu.

Acum a apărut mult vehiculată, în epocă, imagine a lui Ceaușescu – sol al păcii. Aici pe lângă lucrările pictorilor profesioniști, cazuri aparte sunt tablourile propuse de către pictorii amatori, în care de multe ori realizarea artistică este hilară, alteori grotescă.

În acest caz, vitalitatea scenelor depășește uneori redarea statică, rigidă a celui reprezentat (Fig. 14), mergând spre discursuri pompoase, ritualice, cu iz fantastic, la Sabin Bălașa (Fig. 17). În revers însă, ironia și disprețul pe care aceste indicații estetice prestabilite îl pot provoca, se pot citi în lucrări executate frugal, cu dezinteres, așa cum spune o vorbă românească „pe genunchi”, pentru care marca unui artist, exceptând semnătura, își pierde complet urma de atu (Fig. 15).

Un alt gen predilect îl constituie peisajul industrial și urban, prilej pentru etalarea realizărilor partidului, unde peisajul industrial ocupă un loc major, urmat apoi de peisajul urban, în care modernizările sistemului sunt prezentate cu exuberanță. Se remarcă aici Eugen Palade, Dan Hatmanu, dar și alții. În zona de peisaj industrial domină Ion Bițan, care lucrează singur, sau în unele cazuri colaborând cu Vladimir Șetran (Fig. 22-24) peisaje și compoziții urbane de mari dimensiuni, în care se fac simțite cu îndrăzneală elemente de tratare modernistă.

Un capitol aparte îl constituie pictorii care nu făceau parte din Uniunea Artiștilor Plastici și care așadar, nu răspundeau cu o pictură oficială, cum am arătat mai sus și pe care îi vom trata în cele ce urmează ca pictori amatori sau artizani.

Aceștia sunt și cei care răspund cel mai frecvent cerințelor tematice, slăvind astfel cultul personalității dictatorului, prin abordări variate, care de multe ori stârnesc senzații vizuale din cele mai diverse, fie prin organizarea, uneori bizară, a elementelor compoziționale, fie, în multe cazuri, prin naivitatea neasumată. Diversitatea tehnicilor este totuși restrânsă, urmând cu fidelitate tehnicile tradiționale ca pictura, grafica, tapiseria, (Fig. 28-30) dar apar în colecția MNIR și cazuri singulare de lucru pe suporturi neconvenționale, cum ar fi pielea sau furnirul (Fig. 31-33). Un caz spectaculos îl constituie un portret omagial al dictatorului (Fig. 30) lucrat din ciorapi de damă, materiale textile diverse și sârmă, cu exagerate intervenții florale din același material. Aceste lucrări plastice erau destinate susținerii de imagine a dictatorului, majoritatea fiind oferite cu prilejul aniversărilor anuale de la 26 ianuarie.

Portretistica rămâne un gen frecventat, dar fără excelări de mijloace tehnice sau de abordare, așa cum am văzut în unele imagini precedente. Cu toate acestea, există numeroase cazuri în colecția de pictură discutată care se înscriu întrucâtva în zona de artă, naivă, uneori artizanală, dacă nu chiar făcută uneori fără simțul studiului sau a unei serioase înțelegeri a realității anatomice. (Fig. 34-36).

Tematicile asupra cărora am insistat nu însumau numărul total de abordări, existând destule variații cu punct de plecare de aici. Una dintre acestea ar fi *Victoriile*, care în colecția de la MNIR se găsesc în număr mic și în variantă sculpturală, una dintre ele semnată Ion Irimescu. În plus, a nu se înțelege din acest excurs că celelalte genuri ale picturii, ca peisajul sau natura statică nu erau gustate și practicate în epocă, într-adevăr cu ceva mai multă libertate. Chiar dacă s-a încercat și aici impunerea unei direcții ideologice (cu referire la peisajele agricole înfățișând câmpuri abundent roditoare, scene de producție agricolă cu utilaje sau casa natală, din Scornicești), aceste genuri s-au practicat chiar cu o frecvență mai mare decât cele enumerate anterior, dat fiind gradul de lejeritate acordat.

Dintre aceste cadouri ce alcătuiesc colecția de la MNIR, o parte provin de peste hotare, fiind realizate de artiști profesioniști sau nu, dar grafica din străinătate este cu puțin superioară față de ceea ce se lucra în țară, iar în multe dintre cazuri, diferența este dată doar de materiale sau finisaj (rame, pasepartout-uri sau geamuri de plexiglas), ceea ce demonstrează că profesioniștii picturii și ai graficii erau totuși la curent cu ceea ce se întâmpla în afara granițelor și mai cu seamă în țările comuniste.

Participările la colectivele mari organizate în afară creau astfel conexiuni între artiști, făcând posibilă pentru România comunicarea artiștilor cu exteriorul, fapt reflectat în abordările cu tentă modernistă sau chiar poetică ale unora dintre profesioniști, în lucrări cu un discurs dorit profund narativ.

După mai mult de 25 de ani de la căderea comunismului, aceste lucrări nu mai sunt nici dorite, nici discutate, uneori nici asumate de creatorii lor, ele fiind mărturii ale unei epoci istorice, iar conduita artiștilor în epocă reprezintă o realitate ce face ca ruptura de un trecut nefast să nu fie atât de facilă pentru numeroși artiști.

Aceste lucrări exprimă și o realitate fără echivoc – îngrădirile pe care un regim totalitar le-a impus cu mijloace propagandistice și pecuniare unui domeniu liber.

În creația artistică nu există și nu trebuie să existe astfel de suprimări ideologice sau bizare rețetare estetice, întrucât producția artistică nu este una așa cum comunismul a transformat-o: un mijloc de propagandă, ci o manifestare a producției sufletului și a căutării, de aceea cu mult superioară.

**ARTS' RESPONSE TO THE MACEDONIAN QUESTION:
AN ANALYSIS OF EVANGELOS MOUSTAKAS' ALEXANDER
THE GREAT SCULPTURAL COMPLEX IN THESSALONIKI**

**RĂSPUNSUL ARTELOR LA PROBLEMA MACEDONIEI:
O PRIVIRE CRITICĂ ASUPRA COMPLEXULUI STATUAR
ALEXANDRU CEL MARE REALIZAT DE EVANGELOS
MOUSTAKAS LA SALONIC**

Andreea Ștefan*

Abstract

This paper deals with the Macedonian Question and its reopening in the 20th-21st century. It takes into account the role monumental art plays in this conflict through the analysis of two sculptural monuments of Alexander the Great, the complex in Thessaloniki by Evangelos Moustakas and the *Warrior on the Horse* in Skopje.

Lucrarea de față aduce în discuție Problema Macedoniei și felul în care arta monumentală este folosită în acest conflict în secolele XX-XXI. Sunt examinate două statui ecvestre ale lui Alexandru cel Mare, anume complexul din Salonic realizat de Evangelos Moustakas și *Statuia războinicului călare* din Skopje.

Keywords: Alexander the Great, Military Junta, nationalism, The Macedonian Question, postmodernism, public statuary, *Skopje 2014*.

The modern reception of Alexander the Great, as recent studies have shown¹, is complex. However, what prevails among these various appropriations of Alexander's personality is the image of the conqueror of the known world. It is under the warrior's label that I would like to discuss a sculptural complex that stands on the waterfront of Thessaloniki (Greece) and which although quite well known, at least to a certain public, has so far been almost neglected in the literature.

The monument of Alexander the Great under discussion is the work of the sculptor Evangelos Moustakas and was realized between 1971 and 1974. In what follows I deal with the monument in its historical context as well as a work of art meant to survive its time. I start from the premise that the meaning of a work of art

---

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul de Istorie Modernă și Contemporană din cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană; doctor în filologie.

¹ Nygard-Tomasso 2016; Cartledge-Greenland 2010; Baynham 2009, 288; Spencer 2002, XIII.

is not imposed by the artist's and/or the sponsor's intention. Instead it is plural, mobile and continuously negotiated by the viewers. Therefore, from this perspective I consider that it is insightful to examine the monument's relationship with two visual works that revisit the Alexander theme at a later date. One is Andy Warhol's 1982 *Alexander* and the other one the 2011 *Warrior on a Horse* statue, a part of the huge *Skopje 2014* project. All three works are synchronized with steps in the development of the 20th - 21st century crisis between Greece and the Republic of Macedonia over the name of the latter, dispute commonly known as the Macedonian Question. It is within this contrastive approach that I examine the relationship with the Alexander tradition, be it visual precedents or visual forms given to a number of literary themes. In the final part I explore some recent opinions expressed on the popular travel website and forum *Tripadvisor* in order to understand up to which point the public's reception of the statue relates to my previous discussion thereof.

1. The Alexander project as part of the cultural policies of the Colonels' dictatorship

Evangelos Moustakas was the artist to come first in the competition for the state sponsored *Alexander the Great* monument that was subsequently erected on the waterfront of Thessaloniki, the capital of the Northern Greek province of Macedonia. It comprises the equestrian figure (6 meters high, 7 meters large) and the piazza surrounding the monument (30x23x11m) with the spears and shields, and the relief showing the Battle of Issus (15m long) (Fig. 1). Considering that it is a state commissioned, public monument it is crucial first to establish the significance it had for the regime. However, in order to understand the role Alexander played within the cultural policies of the Colonels' regime a brief journey into the history of Alexander's public reception in Greece is required.

In the relatively short history of the Greek state Alexander the Great had an overall on the rise evolution. As surprising as it may sound nowadays, the young Greek state that emerged in the 1830s from a chain of uprisings against the Ottoman rule was attached to classical Hellenism and therefore hostile towards the victor of Chaeronea and even more so towards his son, Alexander. For example, in 1841 the president of the Athens Archaeological Society, I. Rizos Neroulos, could state at one of its meetings held on the Athenian Acropolis that: [...] *a battle in Chaeronea took place, in which Philip won, destroying the Hellenic freedom. But Philip committed something even more disastrous, he fathered Alexander!*²

However, along with the idealized image of classical Athens, modern Greek collective self-representation was at the same time centered on the idea of continuity, a concept at the heart of nation-building in most of South and East

² In *Synopsis ton Praktikon tis Arhaiologikis Etaireias ton Athinon*, 2nd edn, Athens, 1846, pp. 100-104, *apud* Hamilakis 2007, 112.

Europe's new nations in the 19th century³. Soon enough Greek historians were called upon to fill in the blanks left also the similar rejection of the Byzantine past. Historians such as Constantine Paparrigopoulos, considered the founder of modern historiography in Greece, created starting with the 1850s homogenous and coherent narratives that bridged together the modern nation and its illustrious ancient predecessors. Within this frame of thoughts Macedonian Hellenism became the heir of classical Athens⁴.

The Metaxas Regime (from 1936 to 1941) marked another step in the rising of Alexander to the status of national hero. During the authoritarian, militarist regime imposed by General Metaxas, Alexander was cast in the role of the warrior hero that brought Hellenism and culture to the corners of the known world⁵.

A turning point in Alexander's reception in Greece is marked by the proclamation in 1944 of the People's Republic of Macedonia as part of the People's Federal Republic of Yugoslavia⁶. The name itself is ambiguous as it has an ancient referent and a modern one that are from a geographic point of view partially different and from an ethnic point of view completely distinct⁷. Whereas by authorizing the name of the new federal state, the Yugoslav part acknowledged at the same time the existence of a Macedonian nation, different from the other South Slav ethnic groups, i.e. Serbs and Bulgarians. For Greece and Bulgaria, both having Slavic population in their respective parts of the broader geographic area known as Macedonia, this act had inherent irredentist claims.

During the period that followed, the disagreement with Yugoslavia over the name of the republic, which had almost no international visibility as part of the federal state, was latent. However once it seized power, the military Junta strongly emphasized the Greekness of Greek Macedonia in its internal affairs. This dictatorial regime that controlled Greece between 1967 and 1974 made use of mass parades during which were re-enacted Greek military triumphs through the ages that culminated with the Colonels' own access to power which they tried to legitimize⁸. These „Festivals of the Military Virtue of the Greeks”, as they were called, had a part on Alexander's conquest of the Persian Empire. The event and personality had double patriotic meaning as it showcased victory and reaffirmed that Macedonia was/ is Greece⁹.

---

³ Hamilakis 2007, 112-19; Roudometof 2002, 71-5.

⁴ Hamilakis 2007, 117.

⁵ Hamilakis 2007, 181.

⁶ Roudometof 2002, 57-8.

⁷ Danforth 2010, 597.

⁸ Van Steen 2015, 160.

⁹ Van Steen 2015, 176.

The public contest held in 1971 for building in Thessaloniki a colossal complex dedicated to Alexander the Great has to be understood against this backdrop. The military theme of the complex is quite evident: the statue of the king on horseback, in military dress and holding a sword, is framed in a narrative structure that mixes figurative representations of battles (the bas-relief of the Battle of Issus (Fig. 2)) with symbols of the phalanx (the spears-*sarisai* and the shields decorated with symbols of the Macedonian kingdom (Fig. 3)) the whole offering a lasting version of the spectacles held once a year.

On the other hand, the monument may as well mark the reopening of the Macedonian Question in the 20th century. This conflict, unlike its 19th century outburst, which was centered on territorial claims in relation with the problem of national minorities, is fueled by the appropriation by both parts involved, Greece and Macedonia, of cultural goods like symbols and names¹⁰. It is commonly believed that Greece's energetic advertising of the finds from the royal necropolis at Vergina, discovered starting with 1977 by the renowned archaeologist Manolis Andronikos, were at the heart of the conflict with Macedonia¹¹. However I think that most issues highlighted through the finds at Vergina are already present in this complex: Alexander presented as a Hellenic hero dominates the promenade of the major city of Greek Macedonia to affirm for everybody its Greekness. What is lacking is the scientific backup of the claims and this comes with the finds at Vergina. In this respect it is interesting to note that Manolis Andronikos was in the jury that selected the winning project¹².

If the sponsor, the state, clearly emphasized the military trait of Alexander's personality, with the subjacent ethnic message, the artist's intentions are more difficult to interpret. In the few and undated statements that Moustakas released on his website, expressions such as *hero of myth*¹³ create the overall image of a legendary victorious king (exceptional physical strength, majesty). In Moustakas' words, Alexander is following a vision. He holds the sword with which he cut the Gordian knot. It may be inferred that the statue captures the moment when Alexander leaves Macedonia and starts his campaigns. From this perspective the statue is topographic, as it marks the 'precise' location from where the expedition/ the myth started/originated. The more educated viewer is however plentifully informed about its glorious ending.

A deeper insight into Alexander's reception in the monument at Thessaloniki can be achieved through comparison with two other works of art, Andy Warhol's *Alexander* series and the equestrian statue erected in 2011 in Skopje's city center.

¹⁰ Danforth 2010; Hamilakis 2007, 128-34; Roudometof 2002, 30-9.

¹¹ Danforth 2010; Hamilakis 2007, 125-68.

¹² Information retrieved on September 16, 2016 from <http://vagelismoustakas.com/en/Works>.

¹³ Retrieved on September 16, 2016 from <http://vagelismoustakas.com/en/Works>

2. Alexander and the postmodern paradigm

In this part I argue that the appropriation of Alexander's image in art is culturally specific and depends upon each society's relationship with the past. Two of the works under discussion come from the Balkans, but are distanced in time by more than 30 years while one comes from the United States and was produced within a decade from Moustakas' *Alexander*. Nonetheless all are testimonies about the ways in which the postmodern world has collectively manipulated, remembered and re-constructed the classical past.

Firstly, all the works under discussion are of figurative art. They echo the serene expression, the king's pose and youthful beauty that is commonly associated with Lysippus' portraits of Alexander. In a way it can be argued that they have a sculptural dimension, as the primary referent is a sculpture. Two are sculptural monuments *per se* whereas Warhol's is a photograph of a bronze head of Alexander, a Roman quotation of Lysippus itself¹⁴. From this point on the relationship with the classical tradition within these works describes an intricate network of references. Among the issues that may be contrasted, in what follows I discuss the relationship with the past and the nationalist subtext, as they are the most salient. However a few words have to be said first about the other two works.

The American Pop artist Andy Warhol (1928-87) produced in 1982 a series of colorful silkscreen prints of a Roman-era bronze head of Alexander the Great. The work was commissioned to him by the New York based gallerist Alexander Iolas (1907-87)¹⁵. The sponsor was Warhol's friend and the first important promoter of his work. An ethnic Greek born in Alexandria, Egypt, Iolas felt deeply connected to Alexander the Great whom he saw as the bearer of the Hellenic heritage. In fact Iolas changed his name to echo that of the ancient king¹⁶. Iolas commissioned the series so that it coincided with the blockbuster exhibition *The Search for Alexander* that toured some of the most important museums in the United States. It is arguable that he suggested Warhol to use one of the artifacts showcased in the exhibition. On the other hand, Warhol's choice, the aforementioned bronze head, may be some sort of a veiled tribute to Iolas himself¹⁷. Launched at the same time, the event and the artwork would increase each other's market value. On the other hand, the exhibition of ancient art and artifacts, generously sponsored by the Greek state, was based on the findings from Vergina and was aimed at creating large international awareness of the fact that the

---

¹⁴ Wielen 1975; Nygard-Tomasso 2016, 260.

¹⁵ Nygard-Tomasso 2016, 253.

¹⁶ Nygard-Tomasso 2016, 265-6.

¹⁷ Nygard-Tomasso 2016, 260.

Macedonians were Greeks¹⁸. In fact it represents the next step in affirming the relationship between the Greek province of Macedonia, Alexander the Great and the ancient Macedonian kingdom, and the modern nationalist claims of the Greek state. The first step was, in my opinion, local and it coincided with the commission of the monumental complex in Thessaloniki.

The equestrian statue in Skopje's city center is the central piece of the *Skopje 2014* project. This controversial project was launched by the government in 2006 and is still expanding which increases suspicion of corruption and misuse of public money¹⁹. Its aim is to give a neoclassical façade to the city center, while populating it with historical statues more or less related to the local history, among which one may recognize Emperor Justinian, Mother Theresa, Abraham Lincoln and Winston Churchill. Because of that it was often compared to a theme park²⁰. In this ambitious project particular attention was given to the national hero, Alexander the Great. Alexander's statue, that of King Philip II, his father, and that of Olympias, his mother, were centerpieces in the initial project. These gigantic bronze statues were all commissioned to artist Valentina Stevanovska and *Alexander* (Fig. 4) was officially unveiled on September 8, 2011 to commemorate 20 years of independence of the Republic of Macedonia²¹. However, the name was dropped and the statue was referred to as *The Warrior on the Horse* to avoid tensions with neighboring Greece, given the ongoing dispute between the two states over the name of the Macedonia and the rights to use Alexander as a national hero²². The same strategy was adopted the following year when the nearly 30m tall statue of Philip II was unveiled as *Warrior with accompanying elements* (Fig. 5) the day after Greece used its veto at the NATO summit in Chicago against inviting Macedonia to join the alliance²³. It is a controversial story in which art has little to nothing to say.

From a historian's point of view these works are artistic quotations of history. In Andy Warhol's portrait of Alexander scholars have seen the *typical modern experience of classical sculpture*²⁴. Warhol, as Travis Nygard and Vincent Tomasso have written, *[b]y leaving the eyes empty and retaining the neckline, [...] is drawing attention to the history of the head rather than erasing the signs of time. In this way his prints speak to the essential irretrievability of the classical past and*

¹⁸ Cherry 2010; Danforth 2010, 586; Nygard-Tomasso 2016, 260.

¹⁹ Jordanovska 2016.

²⁰ Koteska 2011.

²¹ Jordanovska 2016.

²² Smith 2011.

²³ Jakov Marusic 2012.

²⁴ Nygard-Tomasso 2016, 256.

*its fracturing in the present moment*²⁵ (Fig. 6). This comment coincides with the perspective that postmodern history has on the past

Meanwhile Moustakas and Stevanovska emphasize unity, theatricality and continuity. Not surprisingly the equestrian statues come from broader complexes which describe together narratives, namely the legendary conquest as far as Greece is concerned, and more or less a family story - a huge scale one though - in Macedonia's case. These are in fact characteristics of national history narratives established since the 19th century. There are several factors that may account for this persistence in the Balkans. First among them comes the status Alexander has in the two countries, that of national hero. This led to what Hamilakis²⁶ describes as the *monumentalization* of the past. In fact, by becoming the subject of a public statue, Alexander has undergone a process of petrification that has reduced the aforementioned plurality of interpretations to a dominant one, that of hero. The same process was described by Koteska²⁷ in terms of a rigid approach of the past, specific to societies that live in a historical continuum with their heroes. This statement may be brought forward.

In fact, despite external efforts for authenticity evident in Alexander's classicizing traits and clothes and armor which recall that of ancient times, or the equestrian pose that is known from ancient coins, the *Alexander sarcophagus* from Istanbul or the Pompeii mosaic, the two statues have a lot in common with historical movies. In fact Alexander in the two statues is primarily anachronistic whereas Warhol's approach adds to the ancient quote its modern comment; it does not replace it. In this case, the tradition in representing Alexander in art, be it ancient or modern, works against the authenticity of the work. The *Alexander sarcophagus* is a Hellenistic depiction that does not represent Alexander, whereas the Pompeii mosaic is Roman, its identification with Alexander conjectural²⁸ and whether or not it is the Battle of Issus that it depicts is controversial²⁹. In fact, analogies can be drawn between the ancient artist's approach to Alexander and that of the two sculptors under discussion. In fact they seem unable to express in their work the time that separates them from Alexander. Their work, of plain figurative art, comes as a claim to depict Alexander as he was. There is no detachment from the past, no critical approach to it, nothing of the postmodern playfulness so present in Warhol's treatment of the theme. And this is due in my view to Alexander's role as hero in the nationalistic policies of the states who commissioned the works.

---

²⁵ Nygard-Tomasso 2016, 256.

²⁶ Hamilakis 2007, 158.

²⁷ Koteska 2011.

²⁸ Lattimore 2006, 476.

²⁹ Zanker 1998, 40 opts for Gaugamela; Lattimore 2006, 476 for Issus.

This brings me to the nationalistic subtext. Alexander can be linked to the nationalist construction of all three states where the artists came from and worked in. However his role is quite different in the United States and in Greece or Macedonia. As Travis Nygard and Vincent Tomasso³⁰ have shown, Alexander was a part of the classical tradition that was assimilated by the American society when it built its national identity. In addition to that, Warhol described himself and his work in terms of a national „product”: *I think of myself as an American artist [...] I feel I represent the U.S. in my art*³¹. And his treatment of Alexander has the complexity of meanings Alexander has in the American popular culture (heroic conqueror, classical figure, gay icon, humanist, cosmopolite, slaughterer etc.).

In Greece and Macedonia Alexander's heritage is far more restricted in the public discourse. Mainly due to their dispute over the rights to use Macedonia as a state and ethnic name outside Greece, both countries have surrounded Alexander with a rigid aura of hero. The states who commissioned the two monuments expected a neat, clean and non-equivocal visual version of their respective discourses. In addition to that, the similarities between the two statues may also be due to the constant competition between Greece and Macedonia. In fact, there is a modern statue of Philip II also in Thessaloniki. Erecting a bigger equestrian statue than that in Thessaloniki might well have been an aspiration of the Skopje project. Hamilakis³² stated that *[...] archaeology, especially when linked closely to the national project, shares many of the features of pre-modern thinking and practice*. This statement holds true for arts too. What place is in this case left for a postmodern perception? This dimension comes from the viewers. For instance, in Macedonia most educated people are perfectly aware of their Slav origin. Few really think of themselves as modern descendants of ancient Macedonians. Therefore their relationship with Alexander the Great, and his family, is not of innocent trust but somehow detached. It could be said that they play on the ambiguity of their ethnic name. In a playful way Alexander may be brought to the present as a modern Macedonian and not the opposite. The statement of the former Macedonian foreign minister, Antonio Milososki, in an interview he gave in October 2010 for the *Guardian*: *Alexander the Great, in fact, had no passport or birth certificate*³³ may be seen in this light. As for the Greeks, the statue in Thessaloniki is certainly a hallmark of the city, present on magnets, bags, and all sort of souvenirs. However it is almost completely forgotten in public debate and non-existent in scholarly works. It could be inferred that Greeks lack the ability to empathize with this approach in arts.

³⁰ Nygard-Tomasso 2016, 262-3.

³¹ Quoted in Nygard; Tomasso 2016, 262.

³² Hamilakis 2007, 133.

³³ Smith 2011.

3. Conclusions: the Alexander monument today

The statue of Alexander the Great in Thessaloniki is essentially a touristic spot today. Therefore in what follows I address the tourists' perception of it to see what message the monument conveys to its contemporary spectators. Accordingly I use the opinions expressed under the tag *Monument of Alexander The Great* on the website Tripadvisor³⁴.

The website provides users with a forum where both locals and tourists who have already visited the spots highlight things to do there, rate, and briefly describe them. According to their content these comments can be summarized as follows. The vast majority of them recommend the promenade, mentioning only briefly the monument. A part of the comments contain some historical data, more or less accurate, about Alexander. Most users seem familiar with the name of Alexander's horse, Bucephalus. This is not surprising as it is based on the popular anecdote found in Plutarch's *Life of Alexander* (Plut. *Alex.* 6). The military exploits of Alexander are also mentioned. This association is made because of the spears and shields which accompany the statue, as the reviewers sometimes stress. Otherwise the nature of Alexander's fame is enough to trigger this association. However a small group of users, mostly Greek or Cypriot nationals, but also some foreigners, recall in their comments the dispute between Greece and the Republic of Macedonia over Alexander and the name Macedonia.

It can be inferred that the militaristic emphasis embedded in the monument focuses the attention of some viewers on the military aspect of Alexander's fame. On the other hand this trait is the most salient in the popular reception of Alexander. Therefore there are high chances that users retain this characteristic in their brief comments. The conflict with Macedonia, which is regularly on the news, is also liable to be associated with the statue. And this is by far a more frequent association on the similar Tripadvisor page dedicated to the Skopje monument *Warrior on a Horse* where the monument in Thessaloniki is often mentioned³⁵.

In this paper I explored the ties between monumental art and the reopening of the Macedonian Question in the last quarter of the 20th century. I focused on the equestrian statue of Alexander the Great located on the waterfront in Thessaloniki which was unveiled in 1974. I considered this monument as a historical quotation. Therefore it was necessary to discuss briefly Alexander's evolution in the historical

---

³⁴ Information retrieved on September 25, 2016 from:
https://www.tripadvisor.com/Attraction_Review-g189473-d5887472-Reviews-or10-Monument_of_Alexander_The_Great-Thessaloniki_Thessaloniki_Region_Central_Mac.html/BackUrl#REVIEWS

³⁵ Information retrieved on September 25, 2016 from:
https://www.tripadvisor.com/Attraction_Review-g295110-d2355796-Reviews-Warrior_on_a_Horse-Skopje_Skopje_Region.html

and official discourses in the Greek State, more precisely his gradual turning into a militaristic national hero of the state. This evolution was influenced also by the latent conflict over the name of Macedonia with Greece's neighbors that inhabit other parts of the 19th century region Macedonia. In fact at the moment of the commissioning of the monument the sponsor which was the state decided to place it in Thessaloniki, a city that is not directly linked to Alexander as it was founded by his successor Cassander, but it is the main city of Greek Macedonia. On the other hand the militaristic agenda of Alexander was emphasized by the Colonels, who were in power at the time. That Alexander is a pan-Greek hero is an unquestionable fact but that his powerful symbol image is mostly used in Greek Macedonia is also obvious. And this is in part due to the persistence of the conflict with the „other” Macedonians. This cold conflict is waged by manipulation of cultural heritage described in nationalistic terms. On the Greek side the discoveries at Vergina were fashioned in a nationalistic frame and broadcasted worldwide through the exhibition *The Search for Alexander*. Also in the late 1980' the name Macedonia is used for administrative units previously known by geographic markers as Northern Greece for example, or strategic points such as international airports in the area. The other side's answer comes after 1991 when Macedonia gained its independence following the disintegration of Yugoslavia. The *Skopje 2014* project marks the climax on the Macedonian side. In this context the discussion of Andy Warhol's *Alexander*, which is loosely related to this conflict by its ties with the *Alexander* exhibition, through its nuanced perception of Alexander, brings in full light the historical continuum that characterizes both the Thessaloniki and the Skopje monuments. In fact, Andy Warhol's postmodern perspective is completely absent from both monuments precisely because they are molded into the nationalistic discourse of the 19th century. On the other hand the audience, with the exception of a minority, is by far more receptive to Alexander as a historic figure and is inclined to explain the presence of the statue in Thessaloniki by linking it to Alexander's birth region.

References

- Baynham, E., „Barbarians I: Quintus Curtius' and Other Roman Historians' Reception of Alexander”, in *The Cambridge Companion to the Roman Historians*, edited by A. Feldherr, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, pp. 288-300.
- Cartledge, P.; Greenland, F. R., eds, *Responses to Oliver Stone's Alexander: film, history, and cultural studies*, Madison: The University of Wisconsin Press, 2010.
- Cherry, J. F., „Blockbuster! Museum Responses to Alexander the Great” in *Responses to Oliver Stone's Alexander: film, history, and cultural studies*, edited by Paul Cartledge and Fiona Rose Greenland, Madison, The University of Wisconsin Press, 2010, pp. 305-336.
- Danforth, L. M., “Ancient Macedonia, Alexander the Great and the Star or Sun of Vergina: National Symbols and the Conflict between Greece and the Republic of

- Macedonia" in *A Companion to Ancient Macedonia*, edited by Joseph Roisman and Ian Worthington, Oxford, Wiley-Blackwell, 2010, pp. 572-598.
- Hamilakis, Y., *The nation and its ruins: antiquity, archaeology, and national imagination in Greece*, New York, Oxford University Press, 2007.
- Jakov Marusic S., „Giant Statue of Philip of Macedon Erected in Skopje" *Balkan Insight*. Published: May 22, 2012. Retrieved: September 19, 2016 <http://www.balkaninsight.com/en/article/giant-statue-of-philip-erected-in-skopje>
- Jordanovska, M., „True Cost of 'Skopje 2014' Revealed: From the initially announced price tag of €80 million, the cost of giving the Macedonian capital a new/old look has risen to €560 million, a BIRN investigation shows.", *Balkan Insight*. Published: July 27, 2015. Retrieved: 19th September 2016 <http://www.balkaninsight.com/en/article/true-cost-of-skopje-2014-revealed>.
- Koteska, J., „Troubles with history: Skopje 2014", *ARTMargins Online*. Published: December 29, 2011 (ISSN 1941-4102). Retrieved: September 10, 2016. <http://www.artmargins.com/index.php/2-articles/655-troubles-with-history-skopje-2014>.
- Steven Lattimore, „From Classical to Hellenistic Art" in *A companion to the classical Greek world* edited by Konrad H. Kinzl, Malden; Oxford, Blackwell, 2006, pp. 456-479.
- Nygard, T.; Tomasso, V., „Andy Warhol's Alexander the Great: an ancient portrait for Alexander Iolas in a postmodern frame," *Classical Receptions Journal*, 8. 2 (2016), pp. 253–275. Downloaded from <http://crj.oxfordjournals.org/> on March 30, 2016.
- Spencer, D., *The Roman Alexander: Reading a Cultural Myth*, Exeter, University of Exeter Press, 2002.
- Roudometof, V., *Collective memory, national identity, and ethnic conflict: Greece, Bulgaria, and the Macedonian question*, Westport, Praeger, 2002.
- Smith, H., „Macedonian statue: Alexander the Great or a Warrior on a Horse?", *Guardian*, Published: August 14, 2011. Retrieved: September 9, 2016 <http://www.guardian.co.uk/world/2011/aug/14/alexander-great-macedonia-warrior-horse>.
- Van Steen, G., *Stage of emergency: theater and public performance under the Greek military dictatorship of 1967-1974*, Oxford, University Press, 2015. Press, 2002).
- Wielen, F. van der, '384: Tête d'Alexandre le Grand', *Art Antique: Collections Privées de Suisse Romande*, edited by J. Dörig, Mayence: Éditions archéologiques de l'Université de Genève, 1975.
- Zanker, P., *Pompeii: public and private life*, London; Cambridge, Ma., Harvard University Press, 1998.

**RELAȚIILE ROMÂNNO-EGIPTENE.
DIPLOMAȚIA CELOR MAI BUNI PRIETENI, 1971-1981
ROMANIAN-EGYPTIAN RELATIONS. THE DIPLOMACY OF
BEST FRIENDS 1971-1981**

Cristina Păiușan-Nuică*

Abstract

Romanian-Egyptian relations developed between the '50s and the '60s, but their "golden age" was the decade between 1971 and 1981, during the presidency of Anwar Sadat. During this period the Romanian diplomacy negotiated informal meetings between the representatives of the two states. Furthermore, Nicolae Ceaușescu had a major influence on the Egyptian president's historic decision to visit Jerusalem (1977).

Keywords: diplomatic relations, Romania, Egypt, Anwar Sadat, Nicolae Ceaușescu.

Relațiile diplomatice româno-egiptene au debutat în 1906, prin deschiderea de agenții diplomatice. Cele două regate, român și egiptean erau interesate de colaborarea economică, în același an, 1906, a fost inaugurată linia maritimă directă Constanța – Alexandria.

În anul 1947 relațiile bilaterale au fost reluate, după ce fuseseră rupte în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Revoluția egipteană a fost percepută de către Uniunea Sovietică ca o ușă deschisă influențării acestui stat și un pas spre pătrunderea și apoi comunizarea Orientului Mijlociu. Instaurarea guvernului arab-socialist a dus la o apropiere de Uniunea Sovietică și implicit de Blocul comunist.

„Epoca de aur” a relațiilor dintre România și Egipt a fost perioada președinției lui Anwar Sadat (1970-1981). Anwar Sadat a fost apropiat colaborator a lui Gamal Abdel al Nasser, trimis special în perioade de criză, președintele interimar și apoi președintele ales al Egiptului. Nasser l-a trimis în România de mai multe ori pentru a discuta cu N. Ceaușescu, de aici și apropierea de conducătorul român.

Nicolae Ceaușescu devenise un apropiat al liderilor arabi și în principal al lui Nasser încă din 1967 atunci când și-a exprimat solidaritatea cu popoarele arabe

---

* Cercetător, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul de Istorie Modernă și Contemporană din cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană; doctor în istorie.

și a blamat ocuparea de teritorii arabe de către Israel în timpul războiului de 6 zile. Cel de-al doilea pas a fost oferirea unor masive ajutoare către statul egiptean, ajutoare ce constau în tehnicieni români și utilaje necesare construcției unei industrii proprii.

După alegerea lui Anwar Sadat, cei doi lideri au proclamat dezvoltarea relațiilor dintre România și Egipt, precum și o mai strânsă legătură între Partidul Comunist Român și Uniunea Socialistă Arabă.

În decembrie 1971, președintele egiptean îl invita pe N. Ceaușescu într-o vizită oficială în Egipt, invitație trimisă prin intermediul lui Aziz Sedki, viceprim-ministru și ministrul Petrolului și Resurselor Miniere care venise în România pentru a negocia noi contracte.

Prima dintre cele trei vizite ale președintelui român în Egipt, în timpul mandatului Sadat, s-a desfășurat între 2 și 6 aprilie 1972, moment cheie al relațiilor bilaterale. Cu acest prilej a fost stabilit un plan de implicare a statului român în medierea relațiilor egipteano-israeliene, dat fiind bunele relații ale României cu ambele părți.

Premierul israelian Golda Meir își anunțase o posibilă vizită oficială la București, pentru a tranșa problema *reîntregirii familiilor* în fapt a emigrării evreilor din România spre Israel, prilej de a deschide un canal românesc de mediere între Egipt și Israel, state aflate din 1967 într-o relație extrem de tensionată.

1972 – vizita Goldei Meir și relațiile româno-egiptene

Vizita Goldei Meir la București a fost un bun prilej de consolidare a prieteniei între Ceaușescu și Sadat, liderul român demonstrând că poate și dorește să se implice în medierea relațiilor egipteano-israeliene. Vizita fusese pregătită cu minuțiozitate de către Ceaușescu, care discutasese cu Sadat mai multe posibile scenarii. Egipteanul îi scria liderului român la 13 mai 1972, imediat după încheierea vizitei Goldei Meir: „Dat fiind experiența tristă pe care a avut-o cu Sisco [reprezentantul SUA], care s-a dovedit a fi pro-israelian, președintele Sadat refuză categoric sugestia primului-ministru israelian, de a fi reluate dialogurile prin intermediul SUA. Președintele Sadat roagă din toată inima pe prietenul său președintele Ceaușescu să acorde bunele sale oficii pentru continuarea dialogurilor indirecte și confidentiale cu guvernul israelian [...] să depună eforturi de a-i face pe israelieni să înțeleagă faptul că Egiptul nu poate accepta ideea rectificărilor de frontiere sub nici un motiv **indiferent de consecințele pe care le implică. Este imposibil să cedeze o palmă de pământ din teritoriul Sinaiului**”¹.

Diplomații români au prezentat premierului israelian propunerile lui Anwar Sadat și anume: retragerea trupelor israeliene dincolo de trecătoarea Sinai - un test

¹ ANIC, fond CC al PCR, Relații Externe, Nicolae Ceaușescu, dosar 2 E, vol. I, f. 22-23.

al dorinței de pace israeliene. Golda Meir a oferit retragere pe linia fortificată Barlev și păstrarea unei părți a Sinaiului, ofertă ce nu a satisfăcut Egiptul. Israelienii nu doreau Sinaiul, ci doar apărarea propriului stat în fața unor viitoare atacuri egiptene, de aici și construcția de linii fortificate în teritoriul ocupat.

Liderii celorlalte state arabe se arătau intransigenți cerând retragerea totală din Peninsula Sinai, dar Egiptul dorea un compromis.

Ceașescu a încercat să-i demonstreze Goldei Meir, venită în vizită la București, că cea mai bună soluție era negocierea directă - secretă sau nu - cu Egiptul, dar primul pas trebuia făcut de către evrei, prin retragerea trupelor până la trecătoarea Mitla. În lipsa unui compromis israelian, autoritatea lui Anwar Sadat în ochii arabilor ar fi fost subminată și odată cu aceasta și posibilitatea oricăror negocieri.

Golda Meir a venit la București în mai 1972 tocmai pentru a negocia prin intermediul românilor cu Anwar Sadat, conștientă fiind că, fără negocieri și un compromis în privința Sinaiului, un nou război va izbucni cât de curând. La rândul său Sadat dorea o soluție politică onorabilă pentru Egipt și pentru sine.

Aflat la început de mandat, mereu comparat cu Nasser a cărui mână dreaptă fusese, președintele egiptean era contestat de grupările radicale care îl regretau pe Nasser și care făceau presiuni asupra sa să atace cu orice preț Israelul. Sadat avea nevoie de o victorie diplomatică pentru a se impune în ochii egiptenilor, dar și ai liderilor arabi radicali care îl priveau cu suspiciune și îl acuzau că este umbra palidă a *marelui Nasser*.

Presiunile interne și externe asupra președintelui egiptean erau mari, iar la acestea se adăuga și criza economică în care se zbătea statul egiptean. Nasser dusese o politică populistă, dar economia egipteană nu putea suporta ușor prețul înarmării și nici pe cel al modernizării societății.

Un punct important al convorbirilor de la București a fost legat de schimburile de prizonieri dintre Egipt și Israel. Golda Meir i-a înmănat președintelui român o listă cu prizonieri destinată lui Sadat. Răspunsul președintelui egiptean a fost negativ, deoarece premierul evreu cerea foști piloți israelieni capturați de către egipteni, care, în cazul eliberării, ar fi fost folosiți din nou de către armata israeliană.

Compromisul părea imposibil în mai 1972, de aici dezamăgirea părților. Ceaușescu era mediatorul unei relații imposibile: Golda Meir venise la București așteptând promisiuni ferme privind emigrația masivă a evreilor din România spre Israel și un compromis cu Sadat – retragerea parțială din Sinai și obținerea piloților israelieni căzuți prizonieri, iar Sadat așteptase promisiunea retragerii totale din Sinai și obținuse o retragere parțială care ar fi fost socotită ca o umilire a sa și a statului pe care îl reprezenta.

Diplomația română își extinsese după 1965 bunele relații cu statele arabe. În luna noiembrie 1972, un reprezentant al lui Ceaușescu a făcut un turneu arab

care a cuprins: Egiptul, Sudanul și Marocul, Siria, Irak, Liban, Iordania, Yemen și Emiratele Arabe Unite ducând mesajele președintelui român. Conținutul acestora era unul general, negocieri sub egida ONU, rezolvarea conflictelor pe cale pașnică, dar acest turneu arab era important pentru echilibrarea relațiilor româno-arabe, deoarece anul 1972 părea – prin prisma vizitei Goldei Meir la București – un an în care balanța a înclinat spre evrei.

O altă problemă sensibilă a relațiilor româno-arabe a fost cea legată de emigrarea evreilor din România spre Israel. Diplomații arabi au acuzat în numeroase rânduri România că face jocul Israelului, că emigranții veniți sunt colonizați în teritoriile arabe ocupate și că evreii români participă la consolidarea statului Israel.

1973 între evrei și arabi

Conflictul latent dintre Israel și statele arabe a devenit rapid un conflict deschis în octombrie 1973 – războiul de Yom Kippur (6 - 23 octombrie 1973). Era prima dată în istoria relațiilor arabo-israeliene când statele arabe (Egiptul și Siria) atacau, iar Israelul se apăra.

Intervenția internațională a fost rapidă, Franța și Marea Britanie au cerut convocarea Consiliului de Securitate și votarea unei păci necondiționate. SUA a presat Iordania, Libanul și Arabia Saudită să nu intervină armat în acest război. Regele Hussein al Iordaniei, aflat între presiunile SUA și cele ale aripilor radicale iordanene, a decis să nu deschidă un al treilea front, ci a trimis în ajutorul Siriei doar două brigăzi blindate. În același timp, SUA a livrat avioane israelienilor pentru a echilibra situația. Tensiunea a crescut, egiptenii și sirienii doreau să-și redobândească prestigiul și teritoriile pierdute în 1967, în timp ce evreii doreau să recâștige ce pierduseră în primele zile ale războiului, când fuseseră surprinși de violența atacului pe două fronturi.

Membrii Pieței Comune au cerut pacificarea zonei, la care egiptenii au reacționat violent declarând că aceste apeluri sunt pro-israeliene. Miza economică era mare, o eventuală înfrângere a arabilor ar fi urcat prețul petrolului. Temerile economice s-au adeverit întocmai, ajungându-se la boomul prețului petrolului și la o criză economică mondială.

Albert Hourani, în *Istoria popoarelor arabe*, tratează războiul de Yom Kippur ca pe un avertisment dat de către Egipt marilor puteri pentru ca acestea să intervină pentru o reglementare globală a conflictului sub egida ONU². Reglementarea globală nu a venit, doar implicarea în forță a SUA, mai ales odată cu alegerea lui Jimmy Carter.

Încă din anul 1971, informările și scrisorile dintre cei doi lideri Ceaușescu și Sadat se trimiteau pe cale confidențială, prin intermediul unor trimiși speciali ai

² Albert Hourani, *Istoria popoarelor arabe*, Polirom, 2010, pp. 422-426.

celor doi președinți, care aduceau aceste documente și le predau personal, nu transmisă telegrafic sau telefonic între cei doi președinți. Erau diplomația și nomenclatura românească atât de penetrate de serviciile secrete sovietice, americane, ș.a sau era un act de maximă siguranță?

În timpul războiului de Yom Kippur cei doi președinți au schimbat numeroase mesaje. Sadat îi solicita lui Ceaușescu opiniile sale cu privire la desfășurarea războiului, informări cu privire la reacțiile opiniei publice est-europene în fața atacului, dar și rezumate ale reacțiilor sovietice. La 14 octombrie 1973, Ceaușescu îi scria: „Consider că ar avea o deosebit de mare influență dacă, în cadrul ONU, sau alt cadru internațional Republica Arabă Egipt ar face cunoscut că guvernul egiptean trece la încetarea ostilităților, pentru a se ajunge la o pace care să garanteze integritatea teritorială, suveranitatea națională și dreptul la existență a tuturor statelor Orientului Mijlociu, inclusiv a Israelului”³. Concomitent, Ceaușescu trimitea mesaje și președintelui Sirian și premierului israelian cu aceleași invitații la negocieri.

Un sfat urmat de către Sadat, pe 11 noiembrie 1973, în momentul semnării acordului de încetare a focului între părți. Șocul trăit de israelieni de Yom Kippur a fost atenuat de revenirea acestora la luptă în câteva zile, de intervenția SUA împotriva conflictului și apoi a URSS. Cele două mari puteri au convenit asupra trimerii de trupe ale ONU care să ocupe poziții pe ambele maluri ale Canalului de Suez, pentru a încerca să împiedice orice reizbucnire a conflictului⁴.

Israelul își revenise și înainta spre Damasc, iar la 22 octombrie 1973 – în chiar ziua încetării focului, Armata a III-a egipteană a fost încercuită de către trupele israeliene pe malul estic al Suezului. Reacția egipteană a fost violentă, iar negocierile pentru eliberarea soldaților egipteni anevoioase și făcute sub presiunile dure ale SUA și URSS.

La 23 octombrie 1973, după schimbările dramatice ale zilei precedente, Consiliul de securitate a adoptat o nouă rezoluție nr. 339, prin care impunea închețarea conflictului⁵. Conflictul a încetat de facto în 23 octombrie, iar sovieticii doreau să trimită rapid trupe în zonă, spre dezaprobarea americanilor.

Anwar Sadat recăștigase o parte a Sinaiului, pierdut de Nasser, dar tactica sa nemulțumise țările arabe. Pragmatic, acesta a apărât propriile teritorii în dauna sprijinirii sirienilor care pierduseră pentru a doua oară Podișul Golan, parțial

---

³ *Idem*, Scrisoare a lui Nicolae Ceaușescu adresată lui Anwar Sadat din 14 octombrie 1973, f. 40.

⁴ Implicarea lui Kissinger și a lui Kosîghin, negocierile americano-sovietice în această problemă a dus la adoptarea de către Consiliul de Securitate a Rezoluției 338 din 22 octombrie 1973, negociată de cei doi la Moscova.

⁵ Armistițiul a păstrat *status quo-ul* antebelic. Egiptul recucerise o parte a Sinaiului ocupat de israelieni în 1967, dar pierduse în încercuire Armata a III, căzută spuneau aceștia prin înșelăciune. Generalul Ariel Sharon a fost artizanul acestei mișcări curajoase, a traversat canalul de Suez și a încercuit în câteva ore printr-o tactică surprinzătoare Armata egipteană.

recucerit. Sadat era dispus să negocieze, în timp ce Hafez al-Assad era intransigent, pentru că pierduse totul. Președintele egiptean a înțeles să soarta Armatei a III-a se negocieze la Washington, nu la Moscova, unde l-a trimis pe ministrul său de Externe, Ismail Fahmy⁶. Tot la Washington a negociat și premierul israelian, Golda Meir soarta Armatei a III-a egiptene, dar și ajutorul american de 2,2 miliarde de dolari, dintre care 75% fonduri nerambursabile.

Diplomația americană dorea să evite trimiterea de trupe sovietice și o influență sovietică asupra țărilor zonei. Israelul, cu toate victoriile finale, fusese grav zdruncinat în acest război, pierduse 6.000 de oameni și echipamente în valoare de 7 miliarde de dolari, iar boicotul arab împotriva țărilor care ajutaseră Israelul s-a transformat într-una din cele mai grave crize petroliere ale secolului XX.

În acest context internațional fierbinte, canalul românesc de negociere și-a arătat eficiența. În noiembrie 1973, Abba Eban, ministrul israelian de Externe, era invitat la București. În aceste împrejurări, vizita ministrului de Externe al Israelului la București, pe 4 noiembrie 1973 a reprezentat o surpriză pentru opinia publică. Vizita se desfășura în condițiile în care situația era foarte tensionată, ambele părți declarându-se pregătite să reia lupta. Americanii nu erau dispuși să permită înfrângerea evreilor, la fel cum nici sovieticii nu acceptau înfrângerea egiptenilor.

„The New York Times” din 4 noiembrie 1973 reproducea declarația ministrului Abba Eban, adăugând că vizita în România se justifică prin faptul că „este singura țară socialistă care are relații cu principalele părți aflate în conflict și va expune punctul de vedere israelian pentru a fi comunicat la Cairo”⁷.

În mediile internaționale exista opinia generală că la București se vor desfășura o serie de tatonări, dacă nu chiar negocieri. „The Jerusalem Post”⁸ titra că nu este exclus ca românii să medieze între Israel și țările arabe, presupunând că în aceeași perioadă Bucureștiul putea fi vizitat de reprezentanți ai statelor arabe, precum și de cei ai sovieticilor. Ziarele franceze, precum și întreaga mass-media occidentală scriau că „România joacă rolul de mijlocitor cinstit pentru organizarea unei întâlniri israeliano-sovietice”.

Momentul vizitei la București era unul critic pentru toți cei implicați în conflict. Președintele egiptean declara că, dacă poporul său va avea senzația unei umilințe, se va răscula, timp în care americanii se temeau că sovieticii vor trimite numeroase trupe în Egipt.

⁶ Ismail Fahmy a scris un volum în care povestește implicarea sa în politica externă egipteană în perioada ministeriatului său 1973-1977, *Negotiating for Peace in the Middle East: An Arab View*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1983.

⁷ „The New York Times”, 4 noiembrie 1973 în AMAE, fond *Telegrams Washington*, Telegramă cifrată nr. 085162 din 4 noiembrie 1973, nepaginat.

⁸ „The Jerusalem Post”, 4 noiembrie 1973 în AMAE, fond *Israel/Problema* 220/1973, Telegramă cifrată nr. 075417 din 4 noiembrie 1973, f. 303-304.

Ceașescu a jucat foarte abil cartea Orientului Mijlociu. S-a adresat lui Brejnev pentru a propune o întâlnire a tuturor membrilor Tratatului de la Varșovia, la București, în care să fie analizată situația din zonă și posibilitatea trimiterii de trupe sub egida ONU. România dorea să fie parte a forțelor internaționale, motivând că este singura țară acceptată și de ambele părți. Brejnev nu a agreat propunerea lui Ceașescu, iar Tratatul de la Varșovia nu a trimis trupe în zonă.

Diplomația română a fost avantajată de această vizită și de toate speculațiile legate de scopul venirii pentru patru zile la București a lui Abba Eban. Vizita premierului evreu la București într-un moment de mare tensiune, când Kissinger practica *shuttle diplomacy* – diplomația suveicii: între Cairo, Tel Aviv, Damasc, Moscova și Washington, a avut ecouri îndelungate atât în Israel, cât și în statele arabe.

Rezultatele negocierilor desfășurate la București nu au fost spectaculoase, deoarece se dorea în principal păstrarea legăturilor și abia în viitor rezolvarea problemelor.

La câteva zile după încheierea armistițiului (11 noiembrie 1973), Corneliu Mănescu, fost ministru de Externe, vizita Egiptul și aducea personal un mesaj al liderului român pentru Sadat în care îl îndemna să propună o conferință de pace sub egida ONU, cu participarea mai multor state mari, mijlocii și mici pentru a echilibra conferința⁹.

Problemele abordate la o astfel de conferință urmau să fie: retragerea armatei israeliene la Vest de Canalul de Suez și oferirea de drepturi populației palestiniene din teritoriile ocupate de evrei.

Momentul 1973 a fost unul important pentru consolidarea relațiilor româno-egiptene. La București, egiptenii găseau înțelegere și un canal de mediere cu Israelul, chiar dacă în fapt era doar un schimb de mesaje intermediat de către diplomații români.

Prietenia Sadat – Ceașescu a devenit de notorietate în anii 1973-1981. A fost *epoca de aur* a relațiilor româno-egiptene în ceea ce privește: relațiile diplomatice, informările reciproce, vizitele la nivel înalt și dezvoltarea relațiilor economice.

În primăvara anului 1974 a fost semnat *Programul executiv de colaborare între PCR și Uniunea Socialistă Arabă*, program ce hotăra schimburi reciproce, colaborare sindicală, etc.

Prima vizită a lui Sadat la București s-a desfășurat între 27 și 30 iunie 1974, fiind primit cu onoruri ca un „mare prieten”. Cu acest prilej au fost perfectate mai multe acorduri economice și culturale.

---

⁹ *Idem*, Mesaj a lui Nicolae Ceașescu adresat lui Anwar Sadat noiembrie 1973, f. 44.

1977 - sfaturi utile

Anul 1977 a fost cel mai activ din punctul de vedere al vizitelor și mesajelor româno-egiptene. Între 27 și 28 aprilie, s-a desfășurat vizita lui Mohamed Hosni Mubarak, vicepreședinte egiptean, pentru ca după trei săptămâni Ceaușescu să plece la Cairo (11-13 mai 1977). Negocierile americano-egiptene și americano-israeliene stagnau în ciuda eforturilor președintelui Carter, se împotmoleau mereu în fața cererii egiptene de retragere a evreilor din teritoriile ocupate în 1967 și a refuzului israelian de a o face fără a negocia direct cu țările implicate: Egiptul și Siria în principal.

În toamna aceluiași an, a avut loc vizita oficială de prietenie a lui Anwar Sadat la București (între 29 și 31 octombrie 1977). S-au discutat variantele egiptene pentru un posibil acord de pace, reacțiile sovietice față de aceste negocieri care păreau să nu aibă nicio substanță, reacția americană și sprijinirea Israelului precum și situația ingrată a lui Sadat încolțit de criza economică, de contestările fundamentalistilor interni și externi.

N. Ceaușescu a avut o influență benefică asupra lui Anwar Sadat. El i-a sugerat vizita istorică în Israel. În memoriile sale, Ismail Fahmy, fostul ministru de Externe egiptean din perioada 1973-1977, povestește despre strânsa relație dintre cei doi lideri și strategiile diplomatice sugerate de către Ceaușescu.

Ismail Fahmy și apropiații lui Sadat au fost total surprinși de o astfel de inițiativă, care a însemnat recunoașterea *de facto* a existenței Statului Israel¹⁰. Fahmy, ministru de Externe și viceprim-ministru, povestește în memoriile sale¹¹ că ideea lui Sadat i-a provocat repulsie, pentru că reprezenta o abdicare a egiptenilor de la propriile principii. Fahmy a insistat ca Sadat să nu o spună public, iar în fața înverșunării președintelui egiptean și-a dat demisia din ambele funcții și s-a retras pe moment din viața politică, fiind înlocuit pentru un scurt mandat de către Boutros Boutros Ghali.

Cu două zile înainte de vizita lui Sadat la Ierusalim, Menahem Begin (prim-ministru al Israelului) îi scria liderului român pentru a-i mulțumi: „... aș dori, domnule președinte să vă exprim gratitudinea mea pentru eforturile dumneavoastră de a face posibilă o asemenea întâlnire. Ați contribuit mult, domnule președinte, la acest eveniment de vârf din Orientul Apropiat, care ar putea să influențeze relațiile internaționale și să deschidă calea spre pacea pe care ne-o dorim cu toții”¹².

Vizita lui Sadat la Ierusalim ce s-a desfășurat la 19 noiembrie 1977, a fost un eveniment pe care niciuna dintre părți nu l-a mediatizat, pentru că nu l-a crezut posibil. Era un moment crucial al relațiilor internaționale. Anwar El Sadat era

¹⁰ Charles Enderlin, *op.cit.*, pp. 412-414.

¹¹ Ismail Fahmy, *op.cit.*, pp. 170-192.

¹² ANIC, fond C.C. al PCR, secția Relații Externe – Nicolae Ceaușescu, Israel, f. 75.

primul lider arab care a vizitat Israelul și Ierusalimul, care a rostit un discurs în Knesset (Parlamentul israelian) și care recunoștea de facto existența statului Israel.

Sadat a povestit în autobiografia sa¹³ toate întâmplările și reacțiile legate de acest eveniment, ca și negocierile care au început la Ierusalim și au continuat la Cairo și Washington.

Efectul discursului lui Sadat a fost puternic, a fost comentat de întreaga lume, niciun analist politic nu anticipase acest eveniment major. Vizita la Ierusalim a fost blamată cu violență de câteva state arabe care vedeau în Sadat un trădător și în politica sa o trădare a solidarității arabe.

Sadat a vorbit în Knesset despre visul egiptean de a recuceri un ținut al credinței – Ierusalimul, despre teritoriile arabe cucerite de către Israel, declarând că acestea vor fi returnate într-o zi, despre problema cheie a păcii din Orientul Mijlociu – problema palestiniană, susținând că își va găsi o rezolvare cu aportul internațional.

După această vizită istorică, inițiativa procesului de pace a fost preluată de către americani, iar negocierile efective între egipteni s-au desfășurat sub egida SUA și a președintelui J. Carter.

Consultările româno-egiptene au continuat, cu avantaje de ambele părți. Ceaușescu a devenit un mediator al situației din Orientul Mijlociu, o persoană cu influență, iar Sadat a jucat și cartea românească în negocierile cu SUA, arătând că și URSS era dispusă să negocieze, iar Ceaușescu putea fi un util intermediar.

Diplomația română a încurajat vizita la Ierusalim și inițiativele curajoase ale lui Sadat, fără însă a critica poziția Siriei și a celorlalte state arabe care au blamat *trădarea* egipteană. Liderul român dorea să fie și un mediator al relațiilor diplomatice dintre Egipt și Siria, relații ce suferiseră o bruscă răcire după războiul de Yom Kippur.

Reacția siriană la convorbirile de la Camp David și la inițiativele americane legate de concilierea egipteano-israeliană, a fost violentă. O dovadă concludentă este mesajul trimis de către Hafez al Assad lui Nicolae Ceaușescu la 7 decembrie 1977 în care spune: *Vizita efectuată de către președintele R. A. Egipt în Israel constituie, după cum cunoașteți, factorul direct care a dus la convocarea acestei reuniuni [Ligi Arabe n.n.], concepută ca expresie a condamnării de către președintele egiptean, act prin care acesta a violat sentimentul național arab, aruncând, de unul singur, în jocul aventurii, interesele țărilor arabe și ale poporului arab palestinian. Vă este, desigur, cunoscută de asemenea întâlnirea pe care am avut-o la Damasc la 16 noiembrie 1977 cu președintele egiptean, care cu acest prilej, mi-a împărtășit intenția de a vizita Israelul, de a merge chiar în Ierusalimul ocupat. Am făcut totul pentru a-l determina să renunțe, fără, însă, să reușesc. Ca atare, el a efectuat această vizită nefastă, trecând cu vederea toate*

---

¹³ Anwar Sadat, *A la recherche d'une identité*, Paris, Edition du Seuil, 1984.

valorile pentru care poporul arab a luptat de-a lungul a trei decenii, încălcând rezoluțiile întâlnirilor arabe la nivel înalt, ieșind din cadrul unității rândurilor arabe, oferind, prin urmare, dușmanului sionist toate concesiile pe care acesta le-a cerut și, mai mult chiar, făcând acesta fără a primi nimic în schimb¹⁴.

Pe 28 septembrie 1978, Sadat îi prezenta lui Ceaușescu negocierile desfășurate la Camp David, intervențiile președintelui Carter și cererile egiptene: retragerea trupelor israeliene din toate teritoriile ocupate, Golan, Sinai, Cisiordania, Gaza, și desființarea așezărilor evreiești din aceste teritorii. Ierusalimul urma să beneficieze de un regim special – sectorul arab urmând să beneficieze de o administrare proprie.

Cisiordania și Gaza trebuiau să treacă printr-un regim interimar, o retragere israeliană treptată, administrația militară abolită, cinci ani de tranziție. Dar planul egiptean s-a lovit de refuzul israelian. Israelul dorea să renunțe treptat la peninsula Sinai, dar să creeze colonii evreiești numeroase în Cisiordania și Gaza și să schimbe în timp statutul celor două provincii.

Menahem Begin declara că problema palestiniană este foarte complexă, iar Carter dorea să lege problema unei entități palestinene de Iordania, fiindu-i imposibil să ia poziție publică pro crearea unui stat palestinian. Cât despre Înălțimile Golan, evreii clamau negocieri directe cu Siria, care refuza orice contact până ce statul Israel nu-și asuma întreaga responsabilitate.

Acordul cadru semnat în septembrie 1978 la Camp David nu era un acord final, ci doar un ghid de negocieri ce cuprindea o serie de pași de urmat în următorii ani pentru pacificarea definitivă a zonei. Problema palestiniană era departe de a fi rezolvată, dar era un prim pas spre negocierea acesteia.

Despre Acordurile de la Camp David s-au scris mii de cărți și studii, în care s-a analizat modul în care s-au făcut negocierile, apoi reacțiile statelor arabe, eforturile SUA de a realiza o pacificare a Orientului Mijlociu sub egida sa. Acordurile creau un precedent pentru celelalte state implicate în conflictul cu Israelul, iar Sadat dorea să fie să fie privit ca un deschizător de drumuri și un lider luminat al zonei.

În corespondența dintre Anwar El Sadat și Nicolae Ceaușescu sunt prezentate punctual etapele întregului proces de negociere, Ceaușescu încercând organizarea sub egida ONU a unei conferințe internaționale la care să fie primită și Organizația pentru Eliberarea Palestinei, conferință care să ducă la o reglementare globală a problemei palestinene și a teritoriilor ocupate.

Și după Camp David, Ceaușescu a rămas același fidel sfătuitor al lui Sadat. Astfel, în decembrie 1978 Mustafa Khalil, prim-ministru al Republicii Arabe

¹⁴ ANIC, fond C.C. al P.C.R. Secția relații externe, Nicolae Ceaușescu, 3 S – Siria, vol. II, f. 62-63, Mesaj al lui Hafez al Assad adresat lui Nicolae Ceaușescu la 7 decembrie 1977.

Egipt, a vizitat România pentru a aduce mesajul lui Sadat și a discuta confidențial problemele Orientului Mijlociu.

Din septembrie 1978, de la semnarea Acordului cadru, și până la 26 martie 1979, momentul semnării Acordurilor de pace dintre Egipt și Israel, negocierile au trecut prin mai multe faze. Tensiunea domina Orientul Mijlociu după „trădarea egipteană”. Uniunea Sovietică nu avea relații diplomatice directe cu Israelul, rupte în 1967, dar protestase împotriva semnării Acordului de la Camp David, a presiunilor americane asupra Egiptului. Sovieticii vehiculau ideea promisiunilor deșarte americane făcute atât egiptenilor, cât și evreilor, pentru creșterea propriului prestigiu.

Israelul și SUA erau interesate să sporească neîncrederea țărilor arabe în URSS și să diminueze presiunea arabo-sovietică asupra Egiptului. La rândul său, Egiptul se afla într-un moment critic atât din punct de vedere economic, cât și al relațiilor diplomatice. Avea de ales între loialitatea față de țările arabe și acordul cu Israelul și ajutorul economic masiv al SUA. Americanii doreau să forțeze semnarea acordului de pace, de aici și insistențele și presiunile asupra celor două state. Acțiunile americane au fost multiple, una dintre acestea fiind turneul ministrului Apărării Harold Brown în Orientul Mijlociu. Acesta a vizitat: Arabia Saudită, Iordania, Israelul și Egiptul, state care aveau nevoie de armament american, ajutor condiționat și de ruperea izolării Egiptului și de semnarea acordurilor.

Tensiunea din Orient a sporit odată cu evenimentele din Iran și pierderea de către SUA a unui aliat prețios.

În martie 1979, președintele american făcea o ultimă încercare în negocierile cu Egiptul și Israelul, vizitând cele două țări. Carter avea nevoie de o realizare spectaculoasă pe plan internațional, după ce normalizase relațiile cu China.

Tot în martie 1979, cu nici două săptămâni înainte de semnarea Acordurilor de pace egipteano-israeliene, Hosni Mubarak, vicepreședinte al Egiptului și trimis special al lui Sadat, se întâlnea cu Ceaușescu pentru discuții confidențiale.

Puțini istorici au analizat cauzele acestei apropieri, precum și motivele reale ale schimbului personal de mesaje între cei doi lideri, tactică aplicată de altfel de către Ceaușescu și în relațiile cu alți conducători arabi, exemplu cel mai la îndemână fiind relația cu liderul sirian Hafez al Assad. Printre cauze am identificat: spionajul sovietic, dar și întinsa rețea de spionaj occidentală, care, cu toate precauțiile luate de către români, au penetrat sistemul.

Diplomația de șoc americană a dat roade, iar cele două părți au ajuns la un acord după ce J. Carter a vizitat Ierusalimul și Cairo, deși cu doar câteva zile înainte negocierile de la Camp David eșuaseră.

La 26 martie 1979 au fost semnate Acordurile de pace dintre Egipt și Israel, spre surprinderea internațională. Acestea normalizau relațiile dintre Egipt și Israel și deschideau calea negocierilor unor acorduri similare în Orient. Lovitura de teatru americană a fost întâmpinată cu valuri de proteste sovietice, dar și arabe.

SUA era pe cale de a pierde Iranul, dar câștigase Egiptul și un Acord de pace istoric, care putea servi de exemplu și celorlalte state arabe.

Kremlinul a vehiculat un posibil acord secret între SUA, Israel și Egipt, suplimentar celui dat publicității, acuzând SUA că va forța în viitor Iordania și Siria să încheie acorduri similare cu Israelul, și a cerut reluarea de urgență a reuniunii internaționale de la Geneva cu privire la Orientul Mijlociu.

Reversul arab al acestor acorduri și înțelegeri a însemnat dezavuarea lor de către palestinieni și statele arabe, excluderea Egiptului din Liga Arabă și mutarea sediului acesteia de la Cairo la Tunis. Dar “trădarea egipteană” a fost urmată în timp de Maroc, Tunisia, Iordania, care s-au apropiat de SUA.

La 25 aprilie 1979, Ceaușescu vizita Egiptul pentru o singură zi, prilej cu care a continuat schimbul de opinii în privința reglementării reale a conflictelor din Orientul Mijlociu, liderul român insistând pe soluția globală și convocarea unei conferințe internaționale la Geneva sub egida ONU, în care să se discute toate problemele zonei, începând cu cea a refugiaților palestinieni. Ceaușescu credea că reglementarea relațiilor cu Israelul nu se poate face decât printr-o responsabilizare internațională, nu doar prin intervențiile și presiunile SUA asupra Israelului și a unor state arabe deopotrivă.

În mai 1979, Sadat îi trimitea un mesaj lui Ceaușescu, în care îi prezintă modul în care s-au desfășurat negocierile tripartite Egipt-SUA-Israel, intransigența israeliană în negocierile privind teritoriile ocupate și problema palestiniană.

Israelul nu dorea recunoașterea unui popor palestinian, ci a unor grupuri dispersate de palestinieni, care puteau primi dreptul de autoadministrare în cazul rezidenților din Cisiordania și Gaza. Dar această autoadministrare palestiniană ar fi încurajat pretențiile de suveranitate ale evreilor în Cisiordania și Gaza.

După discuțiile Anwar Sadat – Menahem Begin desfășurate în Israel, la Haifa, în 4 și 5 septembrie 1979, Sadat îi scria la 17 septembrie 1979 lui Ceaușescu¹⁵ pentru a-i prezenta progresele făcute cu prilejul vizitei, atât în problema Ierusalimului – evreii acceptând suveranitatea arabă în Ierusalimul de Est (făcută în timp și cu păstrarea unității orașului), precum și a libertății de mișcare a locuitorilor săi. Problema palestiniană era însă un subiect tabu pentru Israel, care trata poporul palestinian ca pe o populație și permitea cetățenilor israelieni să cumpere pământ pe malul de Vest al Iordanului în Cisiordania și în Gaza, boicotând astfel pacea.

Israelul dorea să cumpere cantități mari de petrol din Egipt, iar Sadat era de acord cu condiția devansării datei retragerii israeliene din Sinai. Medierile americane, precum și cele directe au continuat, dar punerea în practică a Acordului de pace s-a dovedit extrem de dificilă.

¹⁵ ANIC, CC al PCR, Relații Externe, Nicolae Ceaușescu, dosar 2 E, vol. I, f. 157-161.

Relația personală dintre Anwar Sadat și Nicolae Ceaușescu nu a reprezentat subiectul nici unui studiu. Câteva menționări găsim în memoriile postume ale lui Anwar Sadat, în mărturiile lui Ismail Fahmy, precum și în corespondența oficială dintre cei doi lideri. Accesul la arhivele personale ale celor doi – în eventualitatea în care acestea există – nu este încă posibil, pentru a vedea dacă a existat o prietenie reală sau doar o relație de parteneriat și colaborare între doi lideri autoritari, unul din Orientul Mijlociu, celălalt din Blocul Estic.

Politica externă românească față de Egipt în perioada președinției lui Anwar Sadat este una extrem de activă și cu avantaje reciproce. Ultima întâlnire între cei doi lideri a avut loc în 1979. În anul 1980, Ilie Verdeț, prim-ministru al guvernului român, vizita Egiptul, pentru ca în august Boutros Ghali să viziteze România.

Epoca Sadat s-a încheiat brusc și tragic cu asasinarea acestuia la 6 octombrie 1981 de către membrii unei grupări islamice care dorea întoarcerea Egiptului la temeiul islamic.

Asasinarea lui Anwar Sadat nu a schimbat orientarea politicii externe egiptene, succesorul acestuia, Hosni Mubarak continuând orientarea diplomatică proamericană.

Relațiile româno-egiptene și-au urmat cursul, Ceaușescu a încercat să fie mediator, dar excesele sale în politica internă și creșterea cultului personalității au dus treptat la deprecierea credibilității sale pe plan internațional.

HIDRA ROȘIE: EXPULZAREA REGELUI MIHAI DIN ȚARĂ ÎN DECEMBRIE 1990

THE RED HYDRA: THE EXPULSION OF KING MICHAEL OF ROMANIA FROM THE COUNTRY IN DECEMBER 1990

Diana Mandache*

Abstract

The Red Hydra: King Michael's banishment from Romania, in December 1990 presents an analysis of the events that unfurled in the night of 25 December 1990, when King Michael of Romania arrived in his home country for the first time after an exile of 42 years. The new political power in Bucharest, which came after the fall of communism, was still very much acting and following the instincts of the Securitate, the communist political police, and moved swiftly to expel the king and his companions from Romania in the hours after they arrived. The symbol of power legitimacy embodied by the King and the authorities' fear for a return of the monarchy, in the constitutional vacuum of that moment, when there was not yet a new republican constitution adopted, determined them to take an abusive measure, much in the same manner as the communists did in December 1947 when they forced the king to abdicate and go into exile. The article makes use of official declarations of that period, reconstituting the scene of events through interviews of witnesses and other primary documentary sources, such as the international media.

Keywords: post-communism, King Michael of Romania, Romanian royal family, Crown Princess Margareta, royalty.

Unul dintre momentele-cheie ale istoriei postdecembriste a fost revenirea Regelui Mihai în România în decembrie 1990, pentru prima oară după ianuarie 1948. A fost un eveniment cu adânci implicații asupra Familiei Regale și a Principesei Moștenitoare, care își asista și ajuta tatăl în încercările sale de a se reîntoarce în patrie, de a reînnoia istoria. Au fost clipe dramatice, încărcate sufletește, tocmai pentru că exista speranța instaurării democrației în acei ani în țară. Obstrucționările autorităților, instinctele dictatoriale și interesele vechii elite rămase la conducere au dus la un deznodământ dezamăgitor pentru așteptările publicului și ale Familiei Regale.

---

* Cercetător, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul de Istorie Modernă și Contemporană din cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană; doctor în istorie.

Principesa Margareta sosise în România cu ceva timp înaintea Regelui, având o întrevedere cu premierul Petre Roman, în care acesta a fost informat despre vizita familiei regale de Crăciun, în 1990. Danielle Maillefer a lucrat în primii doi ani de după revoluție pentru Casa Regală, având o firmă profilată pe relații publice, și ajunsese în România mai devreme decât Principesa, pregătind sosirea a două-trei trenuri cu ajutoare. Până la plecarea Margaretei, acestea au vorbit la telefon. Danielle Maillefer mi-a povestit despre acele momente:

„Foloseam între noi un sistem de comunicare codat, care era mai degrabă amuzant decât de succes, și dintr-o astfel de convorbire am înțeles că tatăl ei dorește să vină. Imediat după ce a sosit Principesa, m-a sunat, era bine. Apoi mi-a spus că se va duce să-l informeze pe domnul Petre Roman, premierul de atunci, despre venirea Regelui, nu să ceară permisiune. Doar l-a informat diplomatic. Și eu am fost acolo, dar nu în sala în care avea loc întâlnirea, ci într-o altă încăpere, unde am așteptat. Imediat ce a ieșit, mi-a spus că el [Roman] a luat la cunoștință faptul și asta a fost tot. Un Rege rămâne Rege chiar dacă vine privat, atât cât de privată poate fi persoana sa¹.

Simina Mezincescu rememorează și ea acel moment: „Principesa Margareta a vorbit cu Petre Roman și i-a spus că Regele vrea să vină, fără să intre în București, ci să meargă de Crăciun la Curtea de Argeș, unde să se închine la mormintele înaintașilor lui. Iar de la Curtea de Argeș să plece înapoi la aeroport, fără să treacă prin București. Și el [Roman] a precizat că nu-l sfătuiește să vină”.

Doamna Mezincescu mai relatează că „Principesa Margareta a spus că o să-i comunice asta, dar s-ar mira dacă tatăl său ar lua o hotărâre să renunțe la vizită”. Mai departe, Simina Mezincescu reproduce discuția, probabil povestită ulterior de către Principesa: «Doar discară o să am răspunsul», a spus el. Ea l-a întrebat unde avea să-l găsească a doua zi. Iar el a răspuns: «O să fiu plecat, dar am să vă caut eu». Avea răspunsul, dar nu a fost căutată².

Simina Mezincescu spune că Principesa Margareta i-a trimis lui Petre Roman două scrisori, una la guvern, și alta la el acasă, pe amândouă specificându-se „personal și urgent”. La expeditor, era menționată Principesa Margareta a României, pentru ca răspunsul să i se transmită oriunde s-ar afla. Dar nu a primit nici un răspuns. „Și ne-am dus la aeroport, acolo era grevă și, spre marea noastră mirare, erau niște jurnaliști de la postul de televiziune francez France 2, cred” – relatează doamna Mezincescu. Aceștia așteptau deja în aeroport, fiind anunțați de colegii lor din Elveția despre sosirea familiei regale la București.

Danielle Maillefer se afla deja la Otopeni. „Cu toate că prim-ministrul nu dorea ca presa să fie informată despre sosirea Regelui, eu am informat-o, din motive de securitate – spune Danielle Maillefer. Dacă aveam câțiva jurnaliști cu

¹ Interviu cu Danielle Maillefer, luat de Diana Mandache, 18 mai 2011.

² Interviu cu Simina Mezincescu luat de Diana Mandache, 24 februarie 2011.

noi era mai bine pentru protecția oamenilor. Era Crăciunul, seara de 25, și toată lumea sărbătorea. La aeroport era grevă, nu era lume, iar Regele și Regina au sosit”³.

Simina Mezincescu a pregătit vizita: a vorbit cu Patriarhul [Teoctist], apoi a avut o convorbire telefonică cu Episcopul Argeșului și Muscelului, Calinic, care „mi-a spus că biserica este deschisă între orele cutare și cutare, iar loc de găzduire nu poate oferi; de aceea, s-au făcut rezervări la hotelul Posada din Curtea de Argeș. Am ținut un secret total, nici fiicei mele nu i-am spus că Regele avea să vină în România”⁴.

Era trecut de șase seara, în ziua de Crăciun a anului 1990, București, aeroportul Otopeni. Prințesa Margareta îl aștepta cu emoție pe tatăl ei, Regele Mihai, care urma să vină împreună cu Regina și una dintre fiice, Prințesa Sofia. Discuțiile cu diferite personaje care au asistat la acel moment recompun secvențele acelor ore de coșmar. România se afla încă în comunism, iar capetele hidrei roșii se regeneraseră.

Le chauffeur du roi, „șoferul Regelui”, cum a fost numit la început domnul Ion Tucă, cunoscuse printr-o întâmplare familia regală română, prin intermediul unui prieten al său, o cunoștință a doamnei Simina Mezincescu. Acesta a organizat cea de-a doua vizită a Prințesei Sofia în România, de la începutul anului 1990. Destinul lui Ion Tucă se modifică odată cu 25 decembrie 1990, când merge la aeroport în locul prietenului său, având să conducă mașina în care se aflau Regele Mihai, Regina Ana și Prințesa Sofia. Era un ARO 244 alb, cumpărat de doamna Mezincescu. Cei care aveau să-l aștepte la aeroport pe Regele Mihai aveau să păstreze confidențialitatea acestui moment, așa cum au făcut și Ion Tucă sau Simina Mezincescu, ale căror rude au aflat de la știri, a doua zi. Prima mașină, tot un ARO alb, asemănător cu cel condus de Ion Tucă, avea să fie condusă de Dan Lazăr, un apropiat al lui Corneliu Coposu.

Simina Mezincescu mi-a povestit cu emoție de pregătirea acelei vizite:

„I-am cerut domnului Coposu și mi-a dat doi oameni și o mașină. Prințesa Margareta locuia la mine. Aici erau în fiecare noapte cam trei persoane care se schimbau, asta era toată paza pe care o aveam. E o singură intrare la casă, l-am avut într-o zi și pe Măgureanu [șeful SRI la acea vreme] aici, au venit unii care s-au legitimat și care s-au dus la casa lipită de a mea, zid în zid, dar cu intrare pe Știrbei Vodă; apoi au vrut să controleze dacă nu am o ieșire către Știrbei Vodă. Eu l-am sunat pe Măgureanu, al cărui număr de telefon îl cerusem de la domnul Coposu, și i-am spus că aș dori să vorbesc cu dânsul. A spus: «Foarte bine, pentru că și eu voiam să vă contactez.» Când a venit, i-am spus: «Domnule Măgureanu, dacă sunt oamenii dumneavoastră, puteau să vină prin față (intrarea în casă se face

---

³ Interviu cu Danielle Maillefer luat de Diana Mandache, 18 mai 2011.

⁴ Interviu cu Simina Mezincescu luat de Diana Mandache, 24 februarie 2011.

numai din strada Berthelot), le arătam toată casa și vedeau că nu am altă ieșire. Dar, dacă nu sunt oamenii dumneavoastră, atunci e grav»⁵.

Măgureanu i-a mărturisit că nu erau oamenii lui și că asta îl sperie și pe el. Întâlnirea asta – spune doamna Mezincescu – a avut loc după chestia cu Piteștiul”.

Regele, Regina și Principesa Sofia sosiseră împreună cu o echipă a unei televiziuni franceze, cu Dan Bădic, cu fotografii francezi Alain Morvan, Constantin Brâncoveanu, într-un mic avion elvețian.

„Regele avea și pașaport danez, și pașaport englezesc – spune Simina Mezincescu –, dar a intrat cu cel danez”⁶. Ei s-au întâlnit cu Principesa Margareta și cu Andrew Kelly, un prieten englez care asista Familia Regală în munca ei. Acele particulare momente ale sosirii erau istorie la propriu, iar Margareta își dorea ca tatăl ei să revadă în sfârșit țara care îi lipsise atât de mult. A fost un moment de răscruce, pe care Principesa și toți ceilalți îl realizau cu acuitate. Din păcate, aceste sentimente atât de frumoase și de bună-credință, de regăsire a patriei pierdute și de reculegere la mormintele strămoșilor aveau să se lovească de violenta reacție a autorităților.

Acele momente sunt rememorate de ministrul de Interne atunci în funcție, Doru Viorel Ursu, într-un volum memorialistic. Sunt dezvăluite anumite detalii, dar, prin interpretarea informațiilor, cartea rămâne o replică a curentului național-comunist, antimonarhist, din care se observă că Regele rămăsese o adevărată sursă de panică pentru autorități. Jurnalul operațiunilor serviciilor de informații consemna faptul că Regele Mihai împreună cu soția sa sosiseră la ora 18 cu un avion particular.

Monitorizarea continua: „C.T.J. în tranzit să plece direct la Curtea de Argeș. Pașapoarte diplomatice din Danemarca. Anunțat SRI, Dep. Poliției CP CTJ; 18.45 – Raportat ofițerului la continuitatea conducerii M.I. Venit Regele Mihai însoțit de 4 persoane, așteptat de Principesa Margareta și 3 ziariști străini; 19.00 – Raportat d-lui lt.col. Vasilescu de luat legătura cu Curtea de Argeș – măsuri – sub observare. La ora 19.20 – Vorbit cu Poliția Curtea de Argeș, nu au nici o veste; Cele 4 mașini: 2 ARO: 1-B-69231, 1-B-63355; R 20: 1-B-843; BMW roșu: 14-B-3024; Mercedes verde: 11-B-2061. Mașinile au piloți și copiloți. La ora 19.15 – Primit viza de intrare în țară. Merge în Nuferilor [Berthelot] pe nr. 73 (7b). Fam. Mezincescu, artist plastic. Viză 5 zile regele, 6 luni soția”⁷.

Regelui Mihai i se acordase viză de intrare pentru cinci zile, lucru confirmat și de informațiile oferite de fostul ministru de Interne. Să revenim însă la sosirea Regelui Mihai. Angajații aeroportului se aflau în grevă la acea dată, locul nefiind aglomerat. Când au aflat că Regele împreună cu familia au sosit la Otopeni, oamenii au început să-l aplaude, lumea era emoționată și sinceră, într-o manifestare

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Doru Viorel Ursu, *Ministru de Interne (I). Încleștarea*, CD Press, 2008, pp. 157-158.

spontană, „iar șeful pazei l-a salutat pe Rege militarăște, l-au și dat afară după aceea”⁸ - spune doamna Mezincescu. Pașapoartele diplomatice daneze le-au fost prezentate vameșilor de către Danielle Maillefer. Apoi le-au fost înapoiate posesorilor.

Ziarul *Dreptatea* relatează ulterior: „Pe pașapoarte au fost aplicate vizele și i s-a urât Majestății Sale Crăciun fericit și bun venit în țară! În momentul în care mașinile urmau să plece de la aeroport spre Curtea de Argeș, pașapoartele au fost cerute pentru încă o ștampilă. S-au dat însă asigurări că nu există probleme și una dintre persoanele care îl însoțeau pe Rege a rămas să aștepte actele...”⁹. În continuare, ziaristii precizau că această modalitate de acordare a vizei la aeroport fusese aplicată și în cazul Principesei Margareta, care venise cu o săptămână mai devreme.

Danielle Maillefer sintetizează orele și momentele cu vibrații diferite: „Am avut privilegiul să fiu acolo, era un moment istoric pentru el, dar apoi, când au venit cei de la poliție și au cerut documentul, am început să mă îngrijorez puțin, mă gândeam că n-o să i se returneze... La început, oamenii au fost buni, dar situația începuse să se tensioneze. Apoi s-a decis ca Regele și Regina să meargă la doamna Mezincescu acasă și să aștepte să vadă ce se întâmplă, iar eu am rămas la aeroport”¹⁰. Simina Mezincescu a completat: „Danielle a spus: «Mergeți, că voi veni cu pașapoartele». Așa am făcut și am venit aici cu Regele”¹¹. De fapt, însuși ministrul de Interne, Doru Viorel Ursu, relatează ulterior despre transmiterea, pasarea responsabilităților între diverse autorități, apoi face o precizare importantă despre șeful Direcției Generale a pașapoartelor, spunând că acesta „s-a apărât ulterior, susținând că a aprobat plecarea din aerogară a celor 7 călători după ce a informat SRI, care i-ar fi precizat «că nu are obiecții și că a luat măsurile de profil necesare pe timpul celor 5 zile, cât urma să se afle în țară ex-regele»”¹².

Regele Mihai însoțit de Regină, Principesele Margareta și Sofia, precum și suita lor s-au îndreptat spre casa doamnei Mezincescu din zona Casa Radio (strada General Berthelot), unde urmau s-o aștepte și pe Danielle Maillefer cu restul documentelor. Domnul Ion Tucă își amintește că la scurt timp a sosit sectoristul, împreună cu un soldat, întrebând: „Cine-i în casă, este Regele? Spuneți! Am fost trimiși să asigurăm protecția”. De fapt, ei voiau să afle dacă Regele este acolo, pentru a raporta mai departe. Doamna Simina Mezincescu rememorează: „După nici zece minute de la sosire, au venit de la miliție, sau noua poliție, să mă întrebe dacă am nevoie de gardă de apărare. Și i-am spus că nu am nevoie, că nimeni nu vrea să-l atace pe Rege”¹³. Apoi, la aproape 10 noaptea, au plecat spre Curtea de

⁸ Interviu cu Simina Mezincescu, Diana Mandache, 24 februarie 2011.

⁹ „Regelui Mihai i se refuză 24 de ore la mormântul străbunilor săi”, în „Dreptatea”, 4 ianuarie 1991.

¹⁰ Interviu cu Danielle Maillefer luat de Diana Mandache, 18 mai 2011.

¹¹ Interviu cu Simina Mezincescu luat de Diana Mandache, 24 februarie 2011.

¹² Doru Viorel Ursu, *Ministru de Interne (II). Început de sfârșit*, CD Press, 2009, p. 132.

¹³ Interviu cu Simina Mezincescu, Diana Mandache, 24 februarie 2011.

Argeș într-o coloană de nouă mașini. Prima mașină era condusă de omul de încredere al lui Corneliu Coposu, Dan Lazăr. A doua mașină era condusă de Ion Tucă, în dreapta căruia se afla „un britanic, un fel de gardă a Regelui – spune Ion Tucă –, apoi, în spate, în partea stângă era Regele, la mijloc, Principesa Sofia, iar în dreapta, Regina Ana”¹⁴. Într-o altă mașină, în spate, era Principesa Margareta împreună cu Andrew Kelly.

Între timp, la aeroport, Danielle Maillefer sesiza atmosfera din ce în ce mai tensionată, ca un nor enorm gri care atârna deasupra capului. „O parte din jurnaliști erau acolo cu mine – îmi povestește aceasta – și cred că mă protejau, iar cealaltă parte a plecat cu Regele. Apoi s-a decis ca ei să plece spre Curtea de Argeș”¹⁵. Pașapoartele însă nu au fost returnate, așa cum se promisese. Șansele deveneau din ce în ce mai mici odată cu trecerea timpului. „Au luat pașapoartele și asta a fost. Nu le-am putut recupera. Am rămas în schimb la aeroport să le ridic. Nu spuneau nimic, dar cred că erau de la Securitate acei oameni, nu știu... Apoi am întrebat: «Când le veți da?». Și ei au spus: «Nu vă îngrijorați, totul este organizat!». Dar cum faptul trecuse, rămânea problema, care devenea din ce în ce mai tensionată” – spune Danielle Maillefer¹⁶.

În acest timp, pe autostrada spre Curtea de Argeș pe care se deplasau Regele și suita, la kilometrul 36, o mașină de poliție a oprit prima mașină (în care se afla Dan Lazăr și fiul acestuia), un ARO alb asemănător cu cel din spate, în care se afla Regele. Poliția știa că Regele se afla într-un ARO alb și bănuia că era vorba de primul automobil. Au oprit și restul mașinilor din suită, inclusiv cea în care se afla și Principesa Moștenitoare, pentru a-l aștepta pe Dan Lazăr și a vedea că nu i se creează probleme acestuia, după care intenționau să meargă cu toții mai departe. Atmosfera era încărcată. În tot acest timp continua monitorizarea, iar jurnalul serviciilor de informații consemna drumul Regelui, al familiei sale și al suitei: „21.30 – Ajuns la km 36. 21.55 – Trecut de km 100. 21.55 – La Inter[continental], aproximativ 100 persoane care scandează *Regele Mihai*. 22.35 – Recunoscut Regele/cp. Păltineanu Argeș”¹⁷.

Spre finalul autostrăzii se zărea ceva ce Familia Regală nu-și putea imagina, părea a fi un accident regizat. „Pe partea către Curtea de Argeș era un TIR de-a lungul, blocând partea autostrăzii care ducea spre Pitești, iar partea opusă era blocată de un tractor care părea că intrase într-un stâlp. Totul arăta ca un baraj și, evident, erau multe, multe mașini de poliție”¹⁸ – relatează Ion Tucă. Cu pistolul-

¹⁴ Interviu cu Ion Tucă, Director al Casei Majestății Sale Regelui, luat de Diana Mandache, 23 februarie 2011.

¹⁵ Interviu cu Danielle Maillefer luat de Diana Mandache, 18 mai 2011.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Doru Viorel Ursu, *Ministru de Interne (I). Încleștarea*, CD Press, 2008, p. 158.

¹⁸ Interviu cu domnul Ion Tucă, Director al Casei Majestății Sale Regelui, luat de Diana Mandache, 23 februarie 2011.

mitralieră îndreptat către ei, un subofițer i-a cerut lui Ion Tucă actele mașinii și ale pasagerilor la control. Acesta i-a spus că nu-i poate da decât talonul. În acele condiții, discuția se purta cu geamul mașinii deschis foarte puțin sus.

Imaginea era șocantă, Principesa Margareta evocând mai târziu, în *Journal de Genève*, amintirea armelor:

„Nu este deloc amuzant să fii închis într-o mașină... cu kalașnikovurile îndreptate spre tine. Această violență m-a șocat. Nu voi uita privirile confuze ale celor care ne-au forțat să ne întoarcem, era ridicol și nedrept pentru ambele părți... Injustiția și stupiditatea s-au aliat, în acest fel de obsesie, din dorința de a împiedica un român să se reîntoarcă în locul unde s-a născut. În cele din urmă, această atitudine s-a întors împotriva regimului, pentru că Regele a devenit și mai popular, un fel de legendă”¹⁹.

Într-un interviu pe care mi l-a acordat, Principesa Margareta a rememorat după 21 de ani acele momente delicate, relatând că, fiind opriți, s-a îndreptat spre mașina Regelui și „i-am cerut iertare, nu știu... poate mi-a fost rușine, poate că l-am sfătuit prost, tot felul de gânduri îmi treceau prin minte. Dar, în același timp, simțeam și un dezgust: la un an după revoluție se întâmpla aproape la fel ca în 1947–1948, era îngrozitor. Și la întoarcere a fost urât”²⁰.

Subofițerul care se afla lângă mașina Regelui, relatează Ion Tucă, le-a spus că au intrat ilegal în țară și că trebuie să-i conducă înapoi la București, pe Otopeni. Simina Mezincescu a dat un interviu, la acel moment, unei televiziuni franceze. Regele Mihai recunoaște că „presa, care ne însoțea de la aeroport, ne-a fost de mare ajutor, printre alții și cei de la Canalul 1 francez... Când au fost văzute aparatele de filmat, armele au dispărut”²¹. Discuțiile cu poliția au durat aproape două ore.

O atitudine energică în discuțiile cu reprezentanți ai autorităților a avut Principesa Moștenitoare, care își aduce aminte: „Noi am negociat mult cu polițiștii, și Constantin [Brâncoveanu] a fost acolo; au spus că noi am forțat frontiera și m-am temut că reputația Regelui va fi distrusă. Dar Danielle [Maillefer] mi-a spus mai târziu că poate e mai bine să fie cunoscută chestiunea și atunci Regele va fi privit ca o victimă, ceea ce era adevărat”²².

„Un general de aviație le-a spus că vor pleca cu un avion militar, iar un domn cu căciulă de astrahan (probabil de la Securitate), la fel” – relatează Ion

---

¹⁹ „Avec ou sans couronne, la princesse Margareta continuera de s'engager pour la Roumanie”, în „Journal de Genève”, 16 ianuarie 1998, p. 3 (interviu acordat de ASR Principesa Margareta a României).

²⁰ Interviul cu ASR Principesa Moștenitoare Margareta a României luat de Diana Mandache, 13 aprilie 2011.

²¹ Mircea Ciobanu, *Nimic fără Dumnezeu. Noi convorbiri cu Regele Mihai I al României*, Humanitas, București, 1992, p. 220.

²² Interviul cu ASR Principesa Moștenitoare Margareta a României luat de Diana Mandache, 13 aprilie 2011.

Tucă. „Autoritățile prezente spuneau că vor pleca cu avionul militar deoarece piloții elvețieni erau «beți» și nu puteau fi contactați, dar realitatea era diferită, aceștia erau încuiați într-o sală din interiorul aeroportului”²³.

Principesa Margareta le-a cerut generalului de aviație și domnului care purta căciulă de astrahan să vorbească cu premierul Petre Roman, iar apoi să se ia legătura cu Ambasada Danemarcei – își amintește Ion Tucă. Aceștia au refuzat să ia legătura cu ambasada. Iar la premier nu răspundea nimeni – declaraseră aceștia. Ministrul de Interne, Doru Viorel Ursu, povestește în scrierile memorialistice că în toată această perioadă a păstrat legătura telefonică cu premierul Petre Roman, care se afla în Poiana Brașov; așadar, evenimentele erau bine cunoscute, fiind monitorizate de mai multe servicii de informații și de către cei din fruntea guvernului.

Pe aeroport, Danielle Maillefer aflase despre situația dificilă în care se afla familia regală. Ea rememorează acele clipe: „Atunci am aflat că fuseseră arestați pe drumul către Curtea de Argeș, iar mașina Regelui era escortată spre aeroport. Și aveam sentimentul la acel moment că nu voi mai putea să-i revăd pe Rege și Regină la aeroport, pentru că aveau să plece cu un avion militar din altă parte a aeroportului. Pașapoartele le-au fost înapoiate mai târziu Regelui și Reginei, nu mie”²⁴.

Dar pe autostrada București-Pitești lucrurile aveau să se precipite. „A existat pe neașteptate, în plină noapte de Crăciun, după miezul nopții, un fel de grup de presiune alcătuit din taximetriști” - spune Ion Tucă. Acesta are câteva relatări inedite: „A fost ciudat, nici o mașină nu mai venea dinspre București spre Curtea de Argeș, e adevărat că era târziu, dar nu a trecut nici măcar o mașină, ceea ce însemna că deviaseră circulația, nu se mai circula pe autostradă”²⁵. Trecuse de miezul nopții și veniseră multe mașini de poliție, recunoscute la acea vreme după culorile alb și albastru - relatează domnul Tucă. Au fost obligați să meargă înapoi spre București, dar pe un drum vechi, lăturalnic, nu pe autostradă. Jurnalul operațiunilor consemnează: „23.25 - S-a plecat pe drumul... spre București însoțit de echipajele de poliție/cp. Păltineanu Ag”²⁶.

Imaginea creată de prezența celor aproximativ douăzeci de mașini ale poliției sau Securității era uimitoare, asemănătoare cu cea dintr-o peliculă hollywoodiană. Ele „escortau” mașinile din suita Regelui în față, în ambele laterale și în spate. „Au vrut să ne bage într-o pădure, nu era Băneasa, spuneau că este aeroportul militar; era undeva înainte de podul de la Otopeni” – povestește Ion Tucă.

Principesa Margareta își aduce aminte: „De la Otopeni au făcut dreapta și au luat-o pe un drum forestier. Au vrut să meargă în spate și să ne forțeze probabil să ne îndreptăm spre pista de decolare. Dar noi am spus: «Oprți mașina imediat!»,

²³ Interviu cu Ion Tucă, Director al Casei Majestății Sale Regelui luat de Diana Mandache, 23 februarie 2011.

²⁴ Interviu cu Danielle Maillefer luat de Diana Mandache, 18 mai 2011.

²⁵ Interviu cu Ion Tucă, Director al Casei Majestății Sale Regelui luat de Diana Mandache, 23 februarie 2011.

²⁶ Doru Viorel Ursu, *Ministru de Interne (I). Încețtarea*, CD Press, 2008, p. 158.

apoi am refuzat să plecăm. A venit cineva de la televiziunea franceză și a filmat. Nimeni nu s-a atins de Rege”²⁷.

Atunci au simțit că tot ce se întâmpla nu era în regulă, iar șoferul Regelui a întors brusc mașina, apoi a oprit, refuzând să înainteze atunci când voiau autoritățile. Și restul mașinilor din suită au procedat la fel. Au urmat alte discuții. Apoi s-a reluat drumul spre Otopeni, dar s-a mers încet, doar-doar cineva avea să afle unde sunt și ce se întâmplă. Mașinile poliției se interpuneau printre mașinile suitei, obligându-le astfel să iasă din șir și să tragă pe dreapta. Ziariștilor nu li s-a permis accesul pe aeroport.

Principesa Sofia rememorează după 21 de ani momentele în care au fost obligați să reia drumul spre aeroport:

„Am fost forțați, centimetru cu centimetru, de mașini ale poliției aflate în spatele nostru, să înaintăm în zona aeroportului Băneasa. A trebuit să trecem peste o cale ferată cu barieră. Din acel moment am fost separați de presă. Nu eram cu Principesa Margareta în acea clipă, fiind cu Majestățile Lor în mașină; călătorisem cu ei încă de la Versoix. Îmi aduc aminte sentimentul de indignare absolută când libertatea tatălui meu i-a fost din nou răpită. De fapt, am cedat nervos doar câteva secunde, însă chiar atunci un fotograf a surprins momentul, iar fotografia s-a aflat pe prima pagină în *Herald Tribune*. Arătam speriată și cu inima sfâșiată. N-a fost nimic din toate astea. Eram supărată și indignată pentru încălcarea și răpirea dreptului fundamental al tatălui meu de a fi în propria țară... din nou!”²⁸.

Fiica mai mare a Regelui și doamna Mezincescu ajunseseră la aeroport și priveau de la fereastră acea scenă incredibilă. Principesa Margareta își amintește: „Am ajuns la aeroport și i-am văzut printr-un geam de sticlă imens”²⁹, cum arăta pe atunci vechiul Otopeni.

Simina Mezincescu rememorează acele momente spunând: „Când am ajuns la aeroport, toate pașapoartele și actele noastre fuseseră luate de șeful poliției Pitești, care ne-a însoțit până acolo și i le-a înmănat Principesei Margareta, salutând-o și spunându-i: «Alteța Voastră, sunt militar și am executat ordinele.» Dar, când ne-au dus pe Otopeni, au spus că piloții sunt beți; după aceea am aflat că piloții nu erau beți, nu erau la Intercontinental, ci erau pe aeroport, încuiați”³⁰.

Mașina Regelui a intrat pe pistă, relatează Ion Tucă: „Acolo, atât mașina, cât și avionul militar, un Antonov, în care Regele a fost nevoit să urce, au fost înconjurate de persoane îmbrăcate în salopete negre, care stăteau circular din 3 în 3

---

²⁷ Interviu cu ASR Principesa Moștenitoare Margareta a României, luat de Diana Mandache, 13 aprilie 2011.

²⁸ Interviu cu ASR Principesa Sofia a României, luat de Diana Mandache, 18 aprilie 2011.

²⁹ Interviu cu ASR Principesa Moștenitoare Margareta a României, luat de Diana Mandache, 13 aprilie 2011.

³⁰ Interviu cu Simina Mezincescu, luat de Diana Mandache, 24 februarie 2011.

metri; erau mulți, probabil din forțele speciale ale Securității”³¹. Se făcuse ora trei jumătate sau patru dimineața. Simina Mezincescu mi-a povestit că singura justificare a acestui demers de a-l obliga pe Rege să plece cu avionul militar era frica autorităților de posibilitatea ca Regele să meargă la Timișoara. Echipajul era militar și includea doar doi-trei civili. Să nu uităm că, în seara precedentă, Televiziunea Română procedase la instigări bine coordonate, în care se afirma că regele intrase fraudulos în țară, cu arme, materiale de propagandă etc. Mașinăria propagandei antiregale funcționa perfect. Regele trebuia îndepărtat din țară.

„Cineva în uniformă - își amintește MS Regele Mihai - ne-a adus pașapoartele... L-a deschis pe al meu și i-a arătat unuia dintre însoțitorii noștri cu degetul: «Uite aici ștampila, totul a fost în regulă de la început». Pe urmă l-a închis, mi l-a dat și am urcat în avion”³².

În aceste condiții ciudate pentru o țară care pretindea a fi democrată, Regele, Regina, Principesa Sofia, Dan Bădic, Constantin Brâncoveanu și Alain Morvan au urcat în avionul militar, un Antonov 24, și au plecat spre Zürich (destinația exactă au aflat-o mult mai târziu), iar de acolo spre Geneva. Jurnalul operațiunilor Ministerului de Interne a consemnat până în momentul ieșirii avionului din spațiul aerian românesc: „06.00 – Se va lua legătura cu U.Av. pentru a urmări zborul navei AN-24 care a decolat la orele 5.43; 06.50 – La orele 6.44 s-a trecut pe deasupra Aradului, a trecut dincolo”³³.

Principesa Margareta s-a întors la reședința doamnei Mezincescu în jurul orei 4 dimineața și l-a găsit acolo pe Andrei Pippidi așteptându-le. Principesa nu a uitat niciodată acest gest de prietenie. A doua zi, Principesa Margareta a vizitat familii nevoiașe dintr-un cartier marginal al Bucureștiului și le-a dus ajutoare umanitare.

Acele ore din decembrie 1990 au marcat-o profund pe Margareta și au produs o impresie puternică și în rândul publicului larg, având efectul contrar celui scontat de autorități, de fapt crescând și mai mult popularitatea Regelui și a Familiei Regale. Reacția mass-mediei internaționale a fost promptă. Atât Regele, cât și Principesa Moștenitoare au fost intervievați de către jurnaliști. Cunoașterea articolelor de presă din acele zile este necesară pentru înțelegerea importanței istoriei înfăptuite de Casa Regală în primii ani de după 1989, timp în care Principesa Margareta a fost alături de tatăl său.

Din Elveția, Regele Mihai face câteva declarații presei, iar *Journal de Genève* le consemnează: „Am revenit în Elveția decepționat, indignat de atitudinea autorităților care se cramponează de putere și sunt tot timpul speriate.” Posturile de

³¹ Interviu cu Ion Tucă, Director al Casei Majestății Sale Regelui, luat de Diana Mandache, 23 februarie 2011.

³² Mircea Ciobanu, *Nimic fără Dumnezeu. Noi convorbiri cu Regele Mihai I al României*, Humanitas, București, 1992, p. 224.

³³ Doru Viorel Ursu, *Ministru de Interne (I). Înceleștarea*, CD Press, 2008, p. 158.

radio occidentale care emiteau în limba română au transmis declarația prin care Regele afirma: „Autoritățile m-au împiedicat să-mi revăd patria, pentru că erau înfricoșate, pentru că eram șeful statului de mult timp și pentru că o nouă Constituție care să proclame republica nu fusese adoptată.

Am venit ca simplu turist, dar atitudinea autorităților demonstrează că erau conștiente că puterea pe care și-o arogau era ilegală”³⁴. Presa belgiană publică o declarație revizuită a guvernului român privind expulzarea Regelui din țară. Prima explicație oferită de Ministerul român de Interne a fost aceea că au intrat ilegal în țară, fără viză, iar la aeroport le-au fost luate pașapoartele pentru că trecuseră fraudulos granița, fără să aștepte decizia legală a poliției de frontieră.

Apoi declarația a căpătat o versiune nouă, reprodusă în *Le Soir*: „Mihai de România și familia sa au intrat în țară cu pașapoarte diplomatice daneze fără viză de intrare. Or, viza pentru acest tip de pașapoarte nu poate fi acordată decât, în conformitate cu decretul din 1990, de Ministerul de Externe, de misiunile diplomatice și consulatele României din străinătate și, deci, nu de un post de frontieră”³⁵.

Regele Mihai avea să povestească acest episod în convorbirile sale cu Mircea Ciobanu, amintind că fiica sa, Principesa Margareta, îl întâlnise pe Petre Roman, premierul României de la acea vreme, derularea acestei vizite fiind, astfel, cunoscută. Danielle Maillefer își aduce aminte că „Principesa Margareta a fost teribil de tristă, era greu pentru tatăl ei, iar între ea și tatăl ei există un fel de legătură; totodată era tristă și supărată fiindcă, într-un anumit fel, prim-ministrul nu i-a spus ce avea să se întâmple”³⁶.

Danielle Maillefer recunoaște că, în ochii presei internaționale, mișcarea Regelui nu a fost una inspirată:

„Dar pentru noi a fost interesant, pentru că, în România, românii aproape uitaseră că au un Rege. În virtutea aceluia eveniment, ei au devenit dintr-odată mai conștienți de faptul că Regele era încă în viață. A fost o mișcare politică interesantă; deși mișcările politice nu sunt întotdeauna câștigătoare, sunt mutări bune, cu un anumit impact în viitor. Mișcările de succes nu trebuie să fie neapărat bune. Cred că Regele a avut ghinion atunci. O prietenă din Elveția, în vârstă de 85 de ani, și-a adus aminte cum, împreună cu soțul ei, l-a primit pe Rege după ce s-a întors, pentru a fi alături de el și de Regină în acele zile dificile. Așa se face istoria, începe bine, iar apoi devine din ce în ce mai dură. Fără îndoială că au existat multe discuții pe marginea acestui subiect. Momentul demonstrează că Regele nu vede succesul activităților sale în glorie, ci în serviciul umil pe care îl poate aduce țării. Venise

---

³⁴ „Journal de Genève”, 28 decembrie 1990, p. 3.

³⁵ Agnes Gorissen, „L'ex-roi Michel refoulé de Roumanie. Le deuxième échec d'un ancien monarque qui a le tort d'être populaire”, în „Le Soir”, 27 decembrie 1990, p. 5.

³⁶ Interviu cu Danielle Maillefer, luat de Diana Mandache, 18 mai 2011.

acolo să-i întâlnească pe români și să se închine la mormântul Familiei. Nicidecum să cucerească puterea”³⁷.

Presa americană a descris acel moment, publicând și o declarație a Principesei Sofia: „«Tatăl meu a primit o viză exact ca aceasta», spune Sofia arătându-și pașaportul...”³⁸. Iar Danielle Maillefer este citată de aceeași sursă: „Regele a simțit că are un rol de jucat în România”³⁹. „The New York Times” redă un fragment din declarația Ministerului de Interne, care vorbea despre intrarea ilegală în țară a Regelui, Reginei și Principesei Sofia, cei trei lăsându-și pașapoartele diplomatice daneze la aeroport, „fără să aștepte decizia legală de la poliția de frontieră”⁴⁰. Același ziar publica declarația doamnei Maillefer, care afirmase pe aeroport că autoritățile române îi acordaseră o viză de intrare Regelui, dar ulterior „i-au reținut pașaportul pentru a-i mai da o șampilă adițională”⁴¹. Trăind acel incredibil coșmar la aeroport, Danielle Maillefer surprinde foarte bine starea de spirit a celor de la frontieră, de la Otopeni: „Sunt foarte speriați”. Dar, la 21 de ani de la acel incident, Danielle Maillefer îmi relatează într-un interviu:

„În acea noapte am experimentat ceva din comportamentul țărilor totalitare, un comportament pe care comuniștii erau obișnuiți să-l aibă, prin felul cum i-au tratat pe Rege și pe Regină în mașină și prin felul în care am fost eu tratată la aeroport, dar acum totul îmi pare interesant când îmi amintesc; în ziua următoare, m-au contactat persoane de la serviciile de informații din țări occidentale, întrebându-mă ce s-a întâmplat, ce se petrecuse în realitate; acest fapt arăta că serviciile secrete din marile state urmăriseră incidentul”⁴².

A fost o noapte ciudată, iar autoritățile ar fi putut rezolva în alt mod situația creată. Era însă o perioadă în care forța ascunsă, instinctele și vechile loialități ale fostei Securități încă se manifestau ca o *hidră roșie*.

Curtea de Argeș a fost un vis spulberat. După aproape 22 de ani, vizionarea programelor televiziunii franceze readuce în memoria Principesei Margareta imaginea evenimentelor dramatice la care a participat, durerea Regelui și felul în care, în final, ea privise neputincioasă de la geamul aeroportului cum Familia sa este expulzată, fiind lipsită de posibilitatea unei comunicări cu cei dragi. Alexander Nixon, soțul Principesei Elena, mi-a expus punctul de vedere, ca persoană ce nu era membră a Familiei Regale, dar mai ales ca britanic obișnuit cu un alt gen de conduită:

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Dan Petreanu, „Ex-King Makes Surprise Entrance, Exit”, în „The Seattle Times”, 26 decembrie 1990.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Chuck Sudetic, „Romanian Ex-King Returns From Exile”, în „The New York Times”, 26 decembrie 1990.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Interviul cu Danielle Maillefer, luat de Diana Mandache, 18 mai 2011.

„Am urmărit o înregistrare video în care Majestățile Lor erau oprite de poliție și de armată pe drumul spre Curtea de Argeș. Două lucruri m-au șocat. În primul rând, Majestatea Sa mai văzuse acest tip de comportament în trecut și nu-mi pot imagina ce simțea în acel moment. Calmul și demnitatea sa erau intangibile și transpăreau chiar și la televizor. Al doilea lucru care mi-a venit în minte a fost acela că autoritățile de la acea vreme se temeau mult de el, de popularitatea lui, de sensul datoriei, de loialitatea, onestitatea și intenția lui, manifestată de multe ori în anii de exil, de a face ceea ce trebuie, neținând cont de costurile personale⁴³”.

La fel de importantă este și mărturia Principesei Elena, aflată în acel moment în Marea Britanie, la distanță de București, unde autoritățile române se precipitaseră să-l dea afară din țară pe Rege. Elena mi-a povestit despre acele clipe:

„Când tatăl meu a avut acea problemă, eram în Anglia, deci nu am auzit în întregime ce s-a întâmplat decât ulterior. Și m-am înspăimântat atunci când am aflat. A fost îngrozitoare întoarcerea spre aeroport, când li s-a spus că piloții erau beți și nu aveau avionul disponibil, a fost șocant. Și nu pot spune decât că îi mulțumesc lui Dumnezeu pentru presa străină care a fost acolo. Pentru că nici nu aș vrea să mă gândesc ce s-ar fi putut întâmpla. A fost exact ca în 1947, când tatăl meu plecase la nunta Reginei [Elisabeta II] și s-a întors în România, iar ei [comuniștii] au avut un șoc când l-au văzut din nou. Asta este părerea mea. Tot ce s-a întâmplat a fost oribil. Dar atunci, tatăl meu s-a ținut de cuvânt, ca întotdeauna, și la un moment dat [în 1990], când i-au cerut să plece, a plecat. Întotdeauna s-a ținut de cuvânt. Când spune ceva, atunci așa rămâne... Și nu poți să nu-l respecti⁴⁴”.

Televiziunea franceză TF1 a relatat ce i se întâmplase Regelui Mihai cu o zi înainte la București. Dintre reporterii care însoțeau familia regală, G. Laurent și L. Glaricux filmaseră și comentaseră de la fața locului toate momentele. Au fost prezentate sosirea în Elveția și o scurtă declarație a Regelui Mihai, precum și un interviu luat Principesei Margareta, care declara că tatăl ei este un adevărat patriot, un adevărat democrat și o excelentă soluție pentru România. De asemenea, reportajul jurnaliștilor francezi vorbea despre opoziția extraparlamentară reprezentată de Alianța Civică, care susținea monarhia constituțională. Evenimentul a fost de asemenea comentat în studioul TF1 de către jurnalistul român Vladimir Krasnosselski, care spunea că guvernul român dorise să intimideze familia regală, transmițându-i mesajul „Noi suntem puterea acum”. Acest episod a fost analizat pe trei niveluri – psihologic, juridic și politic –, remarcându-se modul în care puternica personalitate a Regelui Mihai a determinat reacția precipitată a autorităților române. În schimb, comunicatele radioului și televiziunii române prezentaseră știrea ca o intrare frauduloasă a Regelui în țară.

După 42 de ani de exil, Regele s-a întors acasă pentru unsprezece ore, fiind expulzat de noua putere de la București miercuri, 26 decembrie, în zorii zilei, la

---

⁴³ Intervi cu Alexander Nixon luat de Diana Mandache, 15 aprilie 2011.

⁴⁴ Intervi cu ASR Principesa Elena a României luat de Diana Mandache, 6 aprilie 2011.

5.40. Au fost unsprezece ore de calvar, de evenimente incredibile, care, prin intermediul presei internaționale, au fost făcute cunoscute lumii întregi⁴⁵. Pe 26 decembrie 1990, biroul de presă al Regelui Mihai a mai precizat⁴⁶: „În cursul nopții, MS Regele Mihai și membrii grupului au fost împiedicați să aibă orice contact cu autoritățile, cu ambasaderele și chiar cu Principesa Margareta...” De asemenea, comportamentul autorităților române a fost considerat o încălcare a drepturilor omului: „Confiscarea pașapoartelor, conducerea sub escorta poliției a întregului grup, sechestrarea lui pe aeroport, izolarea lui de exterior...”⁴⁷. Apoi, biroul de presă de la Versoix a mai lansat un comunicat pe 27 decembrie, ca răspuns la comunicatul guvernului din 26 decembrie, în care se preciza: „Uzanza pentru pașapoartele daneze, diplomatice sau obișnuite, este și în prezent [1990] aceeași: viza poate fi acordată în prealabil, dacă solicitarea se adresează unei ambasade române din străinătate, sau direct, la sosirea în țară... Pașapoartele au primit ștampila de intrare, ceea ce a fost chiar înregistrat de camerele de televiziune”⁴⁸. Tot aici este făcut public faptul că autoritățile române aveau cunoștință de acea vizită, Principesa Margareta purtând o discuție cu premierul Petre Roman pe 24 decembrie, la ora 13.

Presa internațională comenta că „scurta vizită la București a fostului Rege Mihai al României, expulzat de guvern miercuri, relansează dezbaterile asupra restabilirii monarhiei constituționale în România. Ideea este împărtășită de numeroși intelectuali din opoziție, însă proiectul se lovește de ostilitatea Frontului de Salvare Națională aflat la putere, dar și mai mult de indiferența populației”⁴⁹. Alianța Civică cataloga incidentul din 25-26 decembrie drept un atentat asupra drepturilor omului și dorea organizarea unui referendum în care, printre alte forme de guvernământ, precum republica parlamentară sau republica prezidențială, să fie propusă și monarhia constituțională. Iar această perspectivă producea frică puterii⁵⁰, considera Principesa Margareta, aflată la București. Ecourile incidentului aveau să se resimtă și la începutul anului 1991, provocând agitație pe scena politică de la București. Ministrul Culturii de atunci, Andrei Pleșu, își înaintase demisia către premier, prezentând o declarație televiziunii române pe 2 ianuarie, seara. Demersul său era provocat de refuzul autorităților de a-i acorda viză de intrare Regelui Mihai.

⁴⁵ Vezi și Naudet Jean Baptiste, „L'ex-roi Michel expulsé après une visite de quelques heures”, în „Le Monde”, 27 decembrie 1990.

⁴⁶ Comunicat al Biroului de presă al MS Regelui Mihai, privind circumstanțele expulzării sale de către autoritățile române, din România, la 26 decembrie 1990.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Comunicat al Biroului de presă al MS Regelui Mihai, privitor la comunicatul guvernului român din 26 decembrie 1990, la 27 decembrie 1990.

⁴⁹ „L'Alliance civique demande au Parlement d'inviter l'ex-roi Michel”, în „Journal de Genève”, 28 decembrie 1990.

⁵⁰ *Ibidem*.

Presa română a comentat chestiunea acordării vizei Regelui: „Din punct de vedere legal, ministrul de Interne, Doru Viorel Ursu, s-a «acoperit» cu decretul emis de guvernul Groza în 1948, prin care lui Mihai I i se retrăsese cetățenia română”⁵¹. Ministrul de interne de atunci descrie ulterior momentul din Senat, în care invocase decizia Consiliului de Miniștri (din Republica Populară Română) nr. 797 din 22 mai 1948, publicată în Monitorul Oficial nr. 122 din 28 mai 1948, la care a mai adăugat, pentru justificarea deciziei sale, și Decretul-lege nr. 137 din 11 mai 1990, potrivit căruia „foștii cetățeni români, care înainte de 22 decembrie 1989 au pierdut, dintr-un motiv sau altul, cetățenia, o pot redobândi la cerere”⁵², neținând cont de statutul special al Regelui Mihai. Poziția luată de Andrei Pleșu se datora faptului că se încălcaseră procedurile de decizie în guvern, Ministerul de Interne refuzând să acorde viza, fără să discute problema într-o ședință de guvern. Pe 5 ianuarie, a avut loc la Iași un miting de protest în fața teatrului „Luceafărul”, la care au participat circa două mii de oameni, reprezentanți și simpatizanți ai Alianței Civice, ai Asociației Foștilor Deținuți Politici din România, ai PNȚCD și PNL. Dar lucrurile nu s-au încheiat aici. Guvernul s-a întrunit în prima ședință din 1991, iar premierul Petre Roman a făcut apel la stabilitate și unitate, susținând că, în timp, se va reglementa statutul fostului suveran. Ministrul Culturii a renunțat la demisia sa, justificând într-o conferință de presă că „în urma unei ședințe unice prin lungimea ei și prin intensitatea discuțiilor pe care le-a cuprins, am putut constata, pe de o parte, că guvernul a luat unele măsuri pentru lămurirea cetățeniei române a lui Mihai de Hohenzollern, urmând ulterior să nu mai aibă nevoie de viză de intrare în țară”⁵³, lucru care s-a realizat aproape șapte ani mai târziu, la începutul președinției domnului Emil Constantinescu.

---

⁵¹ „Andrei Pleșu, demisionar din guvern de dragul regelui Mihai”, Acum 20 de ani, în „Jurnalul Național”, 28 ianuarie 2011.

⁵² Doru Viorel Ursu, *Ministru de Interne (II). Început de sfârșit*, CD Press, 2009, p. 139.

⁵³ „Andrei Pleșu, demisionar din guvern de dragul regelui Mihai”, Acum 20 de ani, în „Jurnalul Național”, 28 ianuarie 2011.

REDESCOPERIM CETATEA SOROCA¹

REDISCOVERING THE SOROCA CITADEL

Sergiu Musteață*, Ion Tentiuc**, Ion Ursu***

Abstract

The study presents the archaeological diggings and the researches undertaken since 2012 at the stone citadel of Soroca, researches which have brought new information regarding the construction and the evolution throughout centuries of the medieval fortification situated on the right bank of the Dniester River. Prior to the stone citadel erected during the reign of Stephen the Great and Bogdan III, there existed a wooden and earth fortification.

Keywords: the Soroca stone citadel, medieval fortification, bastion, circular towers, the epoch of Stephen the Great

Introducere

Cetatea de piatră de la Soroca a beneficiat în ultimii ani de o anumită atenție din partea cercetătorilor care, prin studiile efectuate, au încercat să aducă mai multă lumină asupra istoriei apariției și evoluției fortificației medievale de pe Nistru. Situată la un vechi vad al fluviului, aceasta a împărțit, pentru toată perioada evului mediu și a epocii moderne, soarta regiunii, suportând mai multe asedii, devastări și incendieri, ale căror urme și sechele stau imprimate pe zidurile de piatră, brăzdate de gloanțe și ghiulele (Fig. 1).

Fortificația medievală Soroca este situată pe malul drept al Nistrului, în apropierea unui vechi vad al fluviului. Cetatea de piatră de la Soroca are un plan circular și este înzestrată cu cinci turnuri amplasate la distanțe egale unul de altul, ridicate cu circa 4 m deasupra curtinelor. Patru turnuri au forma cilindrică în plan, iar al cincilea rectangulară, care prin pasajul de la nivelul inferior, servește drept

¹ Acest articol este o versiune actualizată a studiului S. MUSTEAȚĂ, I. TENTIUC, I. URSU, *Cetatea Soroca în lumina surselor scrise și descoperirilor arheologice*. IN: S. MUSTEAȚĂ (ed), *Cetatea Soroca – istorie, memorie și tradiții secular*. Materialele conferinței, Soroca, 4-5 aprilie 2013, Seria „Istorie și Documente Necunoscute - IDN”, C5, Chișinău, Editura ARC, 2015, p. 33-47.

* Decan al Facultății de Istorie și Geografie a Universității „Ion Creangă”, Chișinău.

** Șef sector Arheologie și Istorie Antică, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău.

*** Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM, Chișinău.

poartă de intrare în cetate (Fig. 2)². Turnurile au fost prevăzute să funcționeze având mai multe etaje în care apărătorii cetății puteau lupta simultan, fapt dovedit și de prezența ambrazurilor la fiecare nivel. Turnul rectangular are trei niveluri, dintre care cel inferior cuprinde golul de intrare, la nivelul intermediar este situat paraclisul cetății, iar la cel superior se află o terasă largă, utilizată, se pare, în calitate de punct de observație, care comunică cu drumul de strajă. Acesta reprezintă o amenajare în partea superioară a cetății bastionate, fiind așezat pe aproximativ jumătate din grosimea zidului. De pe drumul pentru străjeri se intră la ultimul nivel al turnurilor circulare, amenajate și ele în formă de terase³.

Curtea interioară a cetății reprezintă un cerc cu diametrul de 30,5 m (Fig. 2). Zidurile nu au alte goluri decât gangul de intrare de la parterul turnului-poartă de formă rectangulară. Intrarea în turnurile circulare se făcea de la nivelul al doilea, situat la înălțimea de cca 4 m. Pentru circulația apărătorilor între turnuri au fost construite terase pendente din lemn, în câteva nivele, susținute în console (azi, dispărute). De la terasa a doua s-au păstrat cuiburile de la consolele masive, de formă pătrată cu laturile de cca 0,45 x 0,45 m.

Grosimea zidurilor cetății, inclusiv a turnurilor circulare crenelate, în partea superioară, este de 3,0-3,10 m. Turnul de intrare, de formă rectangulară, are grosimea peretelui dinspre curte mai mică. Zidurile cetății în exterior au înălțimea de circa 19-20 m. În partea de jos, lângă fundație, zidurile sunt înclinate, prevăzute cu *glacis* pentru mărirea stabilității cetății (Fig. 3).

Nivelurile doi și trei ale turnurilor circulare și absida altarului paraclisului din turnul de intrare sunt înzestrate cu guri circulare de tragere pentru arme de foc, numite *mortiere*. Aceste guri de tragere au diametrul de 0,25 m și au fost tăiate din blocuri pătrate de piatră silicioasă sau au fost asamblate din două blocuri cioplite alăturate. Gurile de tragere sunt compartimentate în firide boltite, câte trei la fiecare nivel al turnurilor (Fig. 4).

În perioada inițială de edificare a citadelei de piatră, curtea interioară era liberă de construcții de zid. Conform unor opinii, la parter ar fi existat staule deschise pentru cai, iar galeriile pendente din lemn, din partea superioară, erau sprijinite pe stâlpi de lemn. La aceste galerii se ajungea prin intermediul unor scări din lemn. Într-o etapă de reorganizare a curții interioare, pe perimetrul pereților cetății au fost construite depozite (numite astăzi, convențional, cazemate) din piatră, având un plan trapezoidal. Pereții de fațadă ai acestor depozite au conferit incintei curții o formă cvasi-hexagonală. Astfel, au fost ridicate două niveluri suprapuse, cu încăperi care puteau respecta forma *trapezoidală în plan* a incintei. Aceste încăperi au format 13 spații boltite în arc cu lespezi de piatră, numite

² T. Nesterov, „Arhitectura cetății Soroca – un argument important în datarea fortăreței”, *Revista de istorie a Moldovei*, 2 (70) (2007): 31.

³ *Ibidem*, 31-33.

convențional în literatura de specialitate „cazimate”, „pivnițe” sau „depozite”. Dintre ele, astăzi s-au păstrat întregi doar câteva construcții (Fig. 2).

În partea superioară a „depozitelor” au fost construite spații de locuit, cu pereți din piatră, compartimentate în câteva încăperi spațioase. Fiecare încăpere însuma suprafața a două „depozite” de la parter, fiind destinate, probabil, pentru adăpostirea străjerilor cetății.

Se pare că intrarea în spațiile de la etaj se făcea prin vestibuluri de formă trapezoidală în plan, între care erau amplasate scările. De la aceste scări, probabil de lemn, s-au păstrat resturile unor construcții masive din piatră, depistate în procesul investigațiilor arheologice, fiind denumite, impropriu, „contraforți”. Din încăperile de la etaj se pătrundea în interiorul turnurilor circulare prin intrări aflate, cum am menționat mai sus, la înălțimea de circa 4,0 m de la nivelul de călcare a curții cetății.

Sursele documentare scrise privind cetatea Soroca

Una dintre primele mențiuni documentare scrise ajunse la noi privind Soroca⁴ pare a fi cea de la anul 1475 și apare în legătură cu un atac al cazacilor

⁴ Cercetătorul Constantin Tofan menționează că „în anul 1419 [subl. n.] este menționată vama din dreptul localității Soroca, la un vad al Nistrului, aceasta fiind o «vămă de trecere», utilizată printre alții și de pelerinii ruși care mergeau spre Ierusalim. Această vamă se afla pe traseul unui drum comercial care făcea legătura dintre orașele Novgorod și Pskov din Rusia și portul Cetatea Albă de la Marea Neagră” [vezi: C. Tofan, „Considerații istorice asupra evoluției vămilor pe teritoriul Țării Moldovei”, *Carpica XXXI* (2002): 113]. Constantin Cihodaru considera că „vadul de la Soroca era păzit în timpul lui Alexandru cel Bun de o asemenea întăritură (din lemn și pământ – n.n.), înlocuită mai târziu cu o cetate de piatră” [vezi: C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun* (Chișinău, 1990), 119]. Recent, istoricul Ion Țurcanu, a publicat mai multe hărți și portulane din Evul Mediu care cuprind și spațiul pruto-nistean. Dintre acestea este menționată harta cunoscută cu numele de „Estense”, din anul 1450, care, pe Nistru, în afară de Cetatea Albă, mai indică cetățile Hotin și Soroca, ortografiate corupt [vezi: Ion Țurcanu, *Descrierea Basarabiei. Teritoriul dintre Prut și Nistru în evoluție istorică* (Chișinău, 2011), 315]. B. P. Hasdeu publică în *Arhiva istorică a României*, vol. I, un inventar de documente din Cracovia, editate în 1862 de D. Rykaczewski, în care este inclusă mărturia și obligația lui Petru Aron de la 6 octombrie 1455, făcută lângă Hotin, de a depune omagiu regelui polon. Tot aici, domnitorul moldovean afirmă că a dat mamei lui Alexandrel-Vodă, principesei Maria, „mătușii paterne a regelui (polonez – n.n.) orașele Sierocko și Targowsko”. B.P. Hasdeu crede că Targowsko ar fi Târgul Frumos, iar Sierocko ar putea fi Soroca (p. 441). V. Pârvan crede că cele două orașe amintite ar fi Siret și Olochovăț (Pârvan, 1990, p. 106). N. Iorga de asemenea consideră că mama lui Alexandrel ar fi primit de la Aron-Vodă Siretul și Volovățul (Iorga, 1899, p. 106). Ion Nistor considera că cetatea de la Soroca a fost ridicată pentru a proteja hotarele Țării Moldovei de incursiunile cazacilor: „...expuse prădăciunilor căzăcești erau regiunile din nord-estul Moldovei și îndeosebi ținuturile Hotinului, Sorocei și Orheiului. Pentru

asupra hotarelor de răsărit ale Țării Moldovei. În cronica lui Grigore Ureche există o interpolare datorată lui Misail Călugărul. În aceasta se menționează că după lupta de la Podul Înalt, Ștefan cel Mare se odihnea la Vaslui: „Într-a cea vreme odihnindu-se Ștefan Vodă la Vaslui, au venit olăcari de sârgu de la Soroca, cum că Lobodă și Nalivaiko, hatmanii căzăcești, au intratu în țară și pradă”⁵. Analiza evenimentelor militaro-politice din această perioadă a permis cercetătorilor să întrevadă în acest fragment o contradicție flagrantă, fapt pentru care informația nu a fost utilizată în reconstituirile istorice. Contradicția din interpolarea lui Misail Călugărul este evidentă și constă în faptul că lupta de la Podul Înalt a avut loc la 10 ianuarie 1475, pe când hatmanii cazacilor, Severin Nalivaiko și Grigorii Loboda, au activat la sfârșitul secolului al XVI-lea. Sunt cunoscute intervențiile acestora din toamna anului 1594 și din primăvara anului următor, când detașamentele de cazaci sub conducerea lor au atacat garnizoana otomană din cetatea Tighina și au devastat împrejurimile⁶. Este posibil ca în acel an, 1475, cazacii să fi trecut Nistrul pe la Soroca, iar interpolatorul să fi confundat două evenimente aflate la distanță de mai mult de un secol unul de altul, incluzând în fabulă personalitățile cele mai cunoscute ale lumii căzăcești din vremea sa, pe hatmanii cazacilor Lobodă și Nalivaiko. Această știre este preluată și de cronicarul Nicolae Costin care a specificat că vestea de olac a venit la Ștefan cel Mare, aflat la Vaslui, de la „dregătorii de Soroca”⁷.

Menționăm că cercetătorul ieșean Laurențiu Rădvan, în monografia privind orașele medievale din țările române, consideră anume anul 1475 drept anul primei atestări a Sorociei⁸.

O altă sursă importantă în care este menționată Soroca este *Cronica Bychowiec*⁹. În ea se relatează că în anul 1497 polonezii planificau un atac asupra

---

apărarea acestor regiuni, se hotărî Ștefan, spre sfârșitul domniei sale, să fortifice vadul de la Soroca, durând acolo o cetate ca și cea de la Orhei. [...] dăruî Ștefan unui oarecare Calian mai multe pământuri pe Nistru cu îndatorirea de a sluji la cetatea noastră, la Soroca” [vezi: Ion Nistor, *Istoria Basarabiei* (Chișinău, 1991), 60].

⁵ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, Chișinău, 1971, p. 97.

⁶ A se vedea scrisoarea lui Severin Nalivaiko, din ianuarie 1596, către regele polon Sigismund III Vaza, unde acesta vorbește despre jafurile la care erau supuse localitățile din sudul spațiului pruto-nistrian de către cazaci [„Scrisoarea hatmanului cazacilor Severin Nalivaiko către regele polon Sigismund III Vaza despre incursiunile cazacilor în Moldova, Transilvania, Oceakov și altele. Ianuarie 1596”, în *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV - începutul celui de-al XVIII-lea. Documente și materiale în trei volume*, vol. I, 1408-1632, Moscova, 1965, pp. 219-231, nr. 75].

⁷ Nicolae Costin, „Letopiseșul Țării Moldovei”, în *Scrieri*, vol. I (Chișinău, 1990), 146.

⁸ L. Rădvan, *Orașele din Țările Române în evul mediu (sfârșitul secolului al XIII-lea – începutul secolului al XVI-lea)*, Iași, 2011, p. 572.

⁹ Numită și *Cronica marilor duci ai Lituaniei*.

Țării Moldovei. Pentru direcțiile posibile de atac ce se discutau, una dintre armate trebuia să atace hotarele Moldovei pe la Soroca.

Cronica Bychowiec (notare privind anul 1497):

*W leto od poczatka swita sedmotysiacznoie piatoie, a po bozym narozeniju tysiaczno czotyrysta dewiatdesiat semoho, sobral korol polski OLBRACHT welikoie mnozestwo woyska swojeho y zo wsimi mocami koruny Polskoie, zhotowiwszysia konno y zbrojno, y potialmul na STEFANA, wojewodu woloskoho, a kniaz weliki ALEXANDRO zmwil z bratom swoim korolem OLBRACHTOM na tom seymie w PARCOWIE, y dumu wczynili mezy soboiu bez wedomosty wsich panowrad swoich, iz mel kniaz weliki ALEXANDRO tehnut czerez BRASLAW na SOROKU v zemlu woloskoho, a korol OLBRACHT z druhoie storony...*¹⁰.

Traducere: „În anul de la începutul lumii șapte mii cinci (7005), iar după nașterea Domnului o mie patru sute nouăzeci și șapte (1497) a adunat regele polonez OLBRACHT (Ioan Albert) o mare armată a sa și cu toate forțele regatului polonez, pregătindu-se cu cai și armament, și a mers împotriva lui Ștefan, voievodul voloh, iar marele cneaz ALEXANDRU s-a gândit să facă cu fratele său regele OLBRACHT la seimul de la PARKOW și s-au înțeles între ei, fără știrea panilor sfatului, și a avut să meargă marele cneaz ALEXANDRU prin BRAȚLAV asupra SOROCII în țara Volohiei, iar regele OLBRACHT din altă parte”.

După campania polonă împotriva Țării Moldovei din toamna anului 1497, despre care amintește *Cronica Bychowiec*, și după lupta din Codrîi Cosminului de la 26 octombrie 1497, când oștirile regelui Ioan Albert (Olbracht) au fost înfrânte, între cele două părți beligerante au fost încheiate tratate de pace. Printre martorii și semnarii acestor tratate internaționale de pace din anul 1499, este amintit pentru prima dată „*Coste, pârcălab de Soroca*”.

Astfel, în tratatul de pace veșnică pe care l-a încheiat Ștefan cel Mare la 12 iulie 1499 cu Ioan Albert (Olbracht), regele Poloniei, în lista de martori, ultimul dintre pârcălabi este menționat „*Coste, pârcălab de Soroca*”¹¹. Este important să atragem atenția că în terminologia din Moldova medievală *pârcălabul* era un boier cu atribuții militare, administrative și judecătorești, comandant al unei cetăți sau al unei fortărețe, căpitan și guvernator al unui ținut. Cu același rang ierarhic, *Coste* apare și în tratatul de alianță din 14 septembrie 1499, încheiat de Ștefan cel Mare cu Alexandru, marele cneaz al Lituaniei, unde pârcălabul este numit, de data

¹⁰ „Хроника Быховца”, in Полное собрание русских летописей. Vol. 32. Хроники Литовская и Жмойтская и Быховца, Moscova, 1975, p. 129.

¹¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. 2 (București, 1914), 417-435, doc. nr. 178; *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387-1858. Tratatate*, alcătuitor I. Eremia, Chișinău, 1992, p. 114.

aceasta, „*Coste de Soroca*”¹². În acest al doilea document Coste figurează printre „*boierii Țării Moldovei, Sfatul domnului nostru voievod*”.

Cercetătorii A. Eșanu și V. Eșanu consideră că participarea lui Coste la încheierea acestor tratate internaționale de pace și înțelegere demonstrează importanța atât a pârcălăbiei de Soroca, cât și a lui Coste pârcălab în viața politică a Țării Moldovei¹³. Noi credem că în aceste circumstanțe – escaladarea unui conflict militar între părți, rolul cel mai important îl juca cetatea Soroca de la vadul Nistrului, care, deopotrivă cu cetatea de la Hotin și cu cea de la Orhei, au fost ridicate pentru a stăvi invaziile trupelor străine la hotarele de răsărit ale statului medieval moldovenesc.

La doar jumătate de an de la aceste evenimente din viața militaro-politică a Țării Moldovei, la 14 martie 1500, „*Coste pârcălab Sorocii și frati-său Teodor și Giurja Păcuraru*” apar ca beneficiari ai satului Todirești „*unde au fost unchiului lor*”, act întărit de Ștefan cel Mare¹⁴.

Primele atestări documentare, ajunse până la noi, în care este menționată în mod direct fortificația, *cetatea Soroca*, aparțin începutului de secol XVI. Informația o găsim în două scrisori de la voievodul Bogdan al III-lea (1504-1517). Prima este o scrisoare adresată regelui polonez Sigismund I (1505-1548), datată cu **1 iulie 1512**, în care se menționează *cetatea Soroca* în calitate de „*strajă împotriva păgânătății*”:

...и просим есмо у его милости некоторые млины, что соуть в земли и в паньстве его милости против нашего замку Сороцкого, которые млины суть годовле тому нашему городу Сороцкому що есть сторожа от поганства... и тыи млины нам его милость дал, аби годовле была тому нашему городе Сороце сторожному от поганьства¹⁵.

Cel de-al doilea document în care este menționată *cetatea Soroca* este poate cel mai important pentru înțelegerea evoluției fortificației de la vadul de pe Nistru. El reprezintă un hrisov, din 17 ianuarie 1517, prin care Bogdan cel Orb (Bogdan al III-lea) întărește lui Calian localitatea Soloneț, dată de către părintele său Ștefan voievod (cel Mare), în locul unor sate înapoiate cetății Soroca:

¹² Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. 2, pp.442-446, doc. nr. 179; *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale*, p. 116.

¹³ A. Eșanu, V. Eșanu, „Instituții administrative ale cetății și ținutului Soroca (sec. XV-XVIII)”, *Cugetul. Revistă de istorie și cultură* 3 (1999): 14-15.

¹⁴ *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. III (1487-1504), București, 1980, p. 454, doc. 253.

¹⁵ M. Costăchescu, *Documente moldovenesti de la Bogdan voievod (1504-1517)*, București: Ed. Fundației Regale, 1940, pp.500-501, doc. nr. 81.

...tocmindu-se părintele Domniei mele, Ștefan voievod a înturnat aceste numite trei sate, anume Cosaceuți, Trincinți și Strigacouți, ca să asculte de cetatea noastră, de Soroca¹⁶.

În terminologia medievală, expresia „să asculte de cetatea noastră” presupune existența unui *ocol domnesc* și, evident, a unei cetăți la Soroca încă de pe vremea lui Ștefan cel Mare. Are dreptate cercetătoarea Tamara Nesterov atunci când afirmă că la o anumită dată, rămasă necunoscută, Ștefan cel Mare a refăcut ocolul cetății Soroca, înzestrând-o și cu aceste trei sate¹⁷. Întrebarea pe care și-o pun cercetătorii este: care din cele trei cetăți evidențiate în prezent la Soroca, două din pământ și lemn și una din piatră, dintre care ultima și astăzi străjuiește malul Nistrului și hotarul de răsărit al Țării Moldovei, a existat pe timpul lui Ștefan cel Mare și al cărei părcălab era pomenit în documente Coste de Soroca, părcălab și staroste. Mihai Costăchescu, comentând documentul citat mai sus, menționa că „aceste trei sate deci au aparținut de demult ocolului Sorociei, de la care au trecut în stăpânirea lui Calian, înturnându-se iarăși zisului târg [cetății – n.n.], date de Ștefan Vodă, el dând în schimb zisului neam moșia sa Soloneț”¹⁸. Probabil, consolidarea ocolului cetății Soroca, realizată de Ștefan cel Mare prin înzestrarea cu mai multe sate, a putut avea loc în momentul demarării construcției unei noi fortificații din piatră pe Nistru, însă deocamdată nu ne putem pronunța cu certitudine. T. Nesterov crede că acest interval a putut fi între anii 1467 și 1504.

Analiza evenimentelor politice și a situației internaționale de la sfârșitul secolului al XV-lea ne permite a presupune, cu anumite rezerve, o perioadă mult mai restrânsă de timp când a putut fi construită din piatră cetatea de la Soroca. După cucerirea în iulie-august 1484 de către otomani a cetăților Chilia și Cetății Albe, Ștefan cel Mare începe să fortifice hotarele de nord și de răsărit ale Țării Moldovei. Se întreprind lucrări de consolidare la cetatea de la Hotin. În anul 1490¹⁹ (după unele date, în 1488²⁰, în 1489 sau în 1491²¹) Ștefan-Vodă atacă Pocuția și instalează în cetățile de aici părcălabi moldoveni. Nu este exclusă posibilitatea că anume în intervalul de timp 1490-1497 Ștefan cel Mare ar fi început lucrările de refacere în piatră a cetății de la Soroca.

Miron Costin, primul dintre cronicarii moldoveni care și-a pus problema originii cetăților noastre, inclusiv a cetății Soroca, la un moment dat exclama: „...mare nevoie [dificultate – n.n.] este a scrie de dânsle, de cine ar fi făcute, că

¹⁶ M. Costăchescu, *Arderea târgului Floci și a Ialomiței în 1470*, Iași, 1935, pp. 154-155.

¹⁷ Nesterov, „Arhitectura cetății Soroca”, p. 28.

¹⁸ Costăchescu, *Arderea târgului Floci*, p. 155.

¹⁹ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, Chișinău-Iași, 1990, p. 124.

²⁰ P. Parasca, *Politica externă și relațiile internaționale ale Țărilor Române în epoca medievală*, Chișinău, 2005, p. 197.

²¹ C. Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în evul mediu*, București, 1998, p. 103.

cât am nevoit și cât am cercat să știu ceva, de ce neam făcute sunt, un cuvânt, o pomenire n-am putut afla, cu mare jale”²². În lucrarea *De neamul moldovenilor*, cronicarul dedică un capitol aparte acestui subiect: „Cap al cincilea. Aicea vine rîndul să pomenim de cetățile ce se află aicea în țară la noi”, în care amintește și despre cetatea Soroca: „...cum am înțeles de cetatea Sorociei, să fie făcută de un Pătru-vodă, de care lucru mult mă mir că Urechii vornicul nu pomeneste”²³.

Analizând acest pasaj al cronicarului, C. C. Giurescu menționa că Petru-Vodă ar putea fi atât Petru Mușat (1375-1391), cât și Petru Rareș (1527-1538 și 1541-1546): „...dacă admitem cea de-a doua identificare, dacă Petru Rareș este cel care a zidit cetatea din piatră – și în sprijinul acestei ipoteze se poate invoca o scrisoare din 23 aprilie 1543 prin care domnul cheamă pe un meșter bistrițean să lucreze la cetatea Sorociei – atunci rezultă că Ștefan a ridicat numai o cetate de lemn și de pământ. În cazul însă când prin „domnul Petru” trebuie să înțelegem pe fiul Mușatei [Petru Mușat (1375-1391) – n.n.], atunci tradiția locală care consideră pe Ștefan cel Mare drept ziditorul cetății de piatră, ale cărei puternice ziduri stau și astăzi pe malul Nistrului, exprimă adevărul. Într-un atare caz, Rareș n-a făcut decât să repare cetatea părintelui său”²⁴.

Ipoteza lui C. C. Giurescu este confirmată de precizarea făcută de Miron Costin în *Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei*, în subcapitolul 3, *Despre cetăți*, unde cronicarul menționează că „cetatea Soroca a fost clădită de Pătru-vodă, după descălecatul al doilea”²⁵. Sub acest „al doilea descălecat” unii cercetători au înțeles cea de-a doua domnie a lui Petru Rareș, din anii 1541-1546. În realitate, în accepția medievală, inclusiv a cronicarilor noștri, Țara Moldovei, la începuturile statalității sale, a trecut prin două descălecări sau întemeieri: primul descălecat este legat de numele lui Dragoș-Vodă, iar al doilea descălecat, de Bogdan-Vodă²⁶. Credem că Miron Costin (care, în acest pasaj, dar și în altele deopotrivă, era interesat de a afla vechimea cetăților noastre), afirmând că „cetatea Sorociei au ridicat-o voievozii”²⁷, a avut în vedere primii voievozi, printre care se numără și Petru Mușat. Dacă cetatea de la Soroca ar fi fost construită de Petru Rareș, despre ridicarea ei ar fi știut și ar fi menționat Grigore Ureche, de unde și semnele de întrebare ale

²² Miron Costin, „Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească”, în Miron Costin, *Opere*, Chișinău, 1989, p. 316.

²³ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei. De neamul moldovenilor*, București, 1979, pp. 214-215.

²⁴ C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, pp. 276-277.

²⁵ Miron Costin, „Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei”, în Miron Costin, *Opere*, Chișinău, 1989, pp. 212-213.

²⁶ A se vedea, de exemplu, Nicolae Costin, „Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601”, în Nicolae Costin, *Scrieri*, vol. I, Chișinău, 1990, p. 97.

²⁷ Miron Costin, „Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească”, în Miron Costin, *Opere*, Chișinău, 1989, p. 270.

cronicarului: „mă mir că Urechii vornicul nu pomeneste” despre aceasta. Ipoteza noastră este confirmată de faptul că la doar jumătate de pagină a acestei lucrări, în subcapitolul cinci, Miron Costin vorbește despre „al doilea descălecat al Țării Moldovei și al Țării Românești”²⁸.

În anul 1528 un călător străin anonim menționa cetatea Soroca printre principalele cetăți și orașe ale Țării Moldovei²⁹. Este greu de crezut ca o cetate din lemn și din pământ să impresioneze pe un străin într-atât încât acesta să o includă printre cele mai importante cetăți din piatră din Țara Moldovei (Suceava, Hotin, Cetatea Nouă a Romanului etc.). Pe de altă parte, importanța cetății și a pârcălăbiei de Soroca este recunoscută pe plan politic internațional încă la sfârșitul secolului al XV-lea, atât prin prezența lui „Coste, pârcălab de Soroca” în calitate de membru al Sfatului domnesc al lui Ștefan cel Mare sau printre semnatarii unor tratate internaționale, cum ar fi cele din 1499, menționate mai sus, cât și prin menționarea acestuia, cu drept de judecată, în alte două tratate internaționale: primul de înțelegere semnat la Camenița, la 22 ianuarie 1510 și altul de pace semnat între Bogdan al III-lea și Sigismund, regele Poloniei, la Cracovia, pe 20 martie 1510. În aceste tratate se subliniază că:

*negustorii poloni și lituani vor fi liberi a trece și neguța prin Moldova [...] plătind vămile și păzind locurile de depozit, după legile vechi, [...] dacă supușii noștri vor fi nedreptățiți de către supușii Domnului Bogdan-vodă, atunci se vor adresa către pârcălabii moldoveni de la Hotin, de la Cernăuți și de la Soroca, și aceia îi vor judeca cu deplinătatea dreptului*³⁰.

În opinia lui Constantin C. Giurescu, și ținutul Sorociei este mult mai vechi decât aceste mențiuni documentare. Drept dovadă este adus faptul că anume *târgul* a dat nume ținutului respectiv. Târgul, conform autorului, trebuie să fi existat deja sub primii voievozi, „în orice caz sub Roman I care se întitulează „voievod al Țării Moldovei de la munți până la țărmul mării” de la sfârșitul secolului al XIV-lea. Acest târg a putut să apară acolo unde exista o trecere peste apă, un vad și, evident, odată cu extinderea hotarelor Țării Moldovei până la Nistru și Cetatea Albă, aici să fi fost instituită o *vamă domnească*, una dintre primele mențiuni ale căreia pare să fie cea de la 1419³¹.

O primă descriere a cetății a fost făcută de către Nicolae Iorga, care a vizitat Soroca în cadrul unei călătorii de documentare în Bucovina și Basarabia în

²⁸ Costin, „Istorie în versuri polone”, pp. 214-215.

²⁹ Călători străini despre Țările Române, vol. I. București, 1968, p. 199.

³⁰ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Bogdan voievod (1504-1517)*, București, 1940, p. 466, p.481; *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387-1858. Tratat*, ed. I. Eremia, Chișinău: Universitas, 1992, p. 128, p. 139.

³¹ C. Tofan, „Considerații istorice asupra evoluției vămilor pe teritoriul Țării Moldovei”, *Carpica XXXI*, 2002, p. 113.

anul 1905, când a văzut și a descris majoritatea cetăților de pe Nistru: Hotinul, Soroca și Tighina³². În opinia marelui istoric,

Soroca e mult mai nouă decât Hotinul și nici pe departe nu se poate asemui cu aceasta, nici prin cuprins, nici prin meșteșugul zidirii. Ea a fost numai o strajă în calea tătarilor, făcută pe vremea lui Ștefan cel Mare (sublinierea noastră), puternic, dar în pripă, din bolovani greoi, culeși prin aceste râpe. Lucrătorii (meșterii zidari – n.n.) s-au luat după Hotin, dar ei nu erau chemați să facă altceva decât un adăpost de pândari, pentru câțiva arcași și pentru pârcălabii care mai târziu, după 1500, sub Rareș, au stat în fruntea lor³³.

O analiză și o descriere mai amplă a orașului Soroca și a cetății, cu utilizarea unor documente cunoscute la acea vreme, a întreprins în anul 1914 academicianul Al. Lapedatu. Acesta este primul studiu științific propriu-zis în care este realizată o scurtă descriere a cetății și o primă încercare de a-i decipta trecutul. Analiza articolului, publicat în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* de la București din anul 1914, permite a înțelege că autorul a realizat studiul său fără a efectua și o cercetare vizuală a sitului. Ca rezultat, planul și componentele arhitecturale ale cetății au fost reflectate ușor distorsionat. Al. Lapedatu, utilizând informațiile și descrierile lăsate de Dimitrie Cantemir și N. Dunăreanu, a prezentat greșit cetatea ca având un plan rectangular și fiind înzestrată cu trei turnuri circulare (nu cu patru, cum este în realitate) și unul rectangular, prin care se intra în cetate³⁴.

În anul 1924 Scarlat Panaitescu descrie ruinele cetăților din Basarabia, unde amintește și despre cetatea Soroca. La doi ani după apariția acestui articol Apostol Culea publică culegerea *Cetățile moldovenești de pe Nistru*, în care descrie și cetatea de la Soroca. În anul 1932 Meletie Răuțu publică, la Oradea, *Cetatea cu monografia orașului Soroca*. În perioada interbelică mai apar două lucrări despre târgul Soroca și despre cetatea omonimă de pe Nistru. Prima, publicată în revista *Viața Basarabiei* în 1937, aparține lui Paul Vataman și este intitulată *Din istoricul Sorocii*, iar cea de-a doua, apărută la Soroca în anul 1943, este o monografie complexă scrisă de profesorul de liceu N. Constantinescu, *Soroca. Descriere istorică, geografică, economică, socială și culturală*.

Din lucrările recente menționăm importante contribuții ale istoricilor acad. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu³⁵, P. Cocârlă³⁶, I. Chirtoagă³⁷, N. Bulat³⁸, A. Felea³⁹, ale arhitecților M. Șlapac⁴⁰ și T. Nesterov⁴¹.

³² Nicolae Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, București, 1995, pp. 61-71.

³³ Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, p. 67.

³⁴ A. Lapedatu, „Cetatea Sorocii. Notă istorică descriptivă”, *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, anul VII, 1914m, pp. 85-96.

³⁵ A. Eșanu, V. Eșanu, „Instituții administrative ale cetății și ținutului Soroca (sec. XV-XVIII)”, *Cugetul. Revistă de istorie și cultură* 3, 1999, pp. 14-22; *Idem*, „Cetatea și

Resursele arheologice

Interesul arheologic față de cetatea Soroca a fost și rămâne a fi unul constant. Deja în perioada interbelică au fost efectuate câteva sondaje arheologice în scopul de a preciza datarea și etapele evoluției fortificației. Conform unor opinii, *primul sondaj arheologic* în cadrul cetății Soroca ar fi fost efectuat în anul 1927 de către profesorul de liceu Nicolae Constantinescu⁴². Se crede că în perioada interbelică aici a realizat unele sondaje și reputatul arheolog Radu Vulpe, însă fără să cunoaștem rezultatele obținute de el⁴³. Recent, în baza analizei unor arhive din perioada interbelică, s-a afirmat că unele investigații arheologice în cetate ar fi întreprins Vlad Zirra⁴⁴.

În legătură cu intențiile autorităților centrale de a conserva, a restaura și a include cetatea Soroca în circuitul turistic, în anul 1956, câteva mici sondaje în curtea interioară, în unul din turnuri și în cazemate au fost efectuate de către arheologul L. L. Polevoi. În anii 1959-1960, expediția pruto-nistreană din care făceau parte I. Hâncu, P. Bârnea și Gh. Cebotarenco a cercetat o suprafață de circa 37 m.p. Au fost efectuate sondaje în interiorul paraclisului situat la nivelul al doilea al turnului rectangular, deasupra pasajului de intrare în cetate și în unul din turnurile circulare (turnul nr. 2) (în Raportul de săpătură, acesta este indicat drept turnul nr. III). Inițial, numărarea turnurilor pornea de la turnul rectangular, de intrare, care a fost considerat drept nr. 1. Ulterior, a fost adoptată numerotarea propusă de arhitecții conduși de V. A. Voițehovschi, autorul proiectului de restaurare a fortificației⁴⁵.

ținutul Sorociei”, în *Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice*, Chișinău, 2001, pp. 76-108.

³⁶ P. Cocârlă, „Din istoria Sorociei medievale”, *Orizontul*, nr. 12/1986.

³⁷ I. Chirtoagă, „Soroca”, *Destin românesc. Revistă de istorie și cultură* 4 (1994), pp. 117-128.

³⁸ N. Bulat, *Județul Soroca. File de istorie*, Chișinău, 2000.

³⁹ A. Felea, *Soroca. Viață urbană și administrație (sf. sec. al XV-lea – începutul sec. al XIX-lea)*, Chișinău, 2009.

⁴⁰ M. Șlapac, „Castel del Monte, precursorul arhitectural al cetății Soroca”, *Cugetul. Revistă de istorie și cultură* 3 (1999): 23-26; *Idem*, *Cetăți medievale din Moldova. Mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea*, Chișinău, 2004.

⁴¹ T. Nesterov, „Arhitectura cetății Soroca – un argument important în datarea fortăreței”, *Revista de istorie a Moldovei* 2 (70) (2007).

⁴² G. F. Čebotarenko, *Otčet po raskopkam 1959-1960 gg. Sorokskaja kreposti*, Chișinău, 1959-1960, p. 2.

⁴³ Nesterov, „Arhitectura cetății Soroca”, p. 28; *Idem*, „Cetatea Sorociei – între legendă, mituri și ipoteze”, pp. 6-14.

⁴⁴ Vezi articolul lui E. Ploșniță din prezentul volum.

⁴⁵ Čebotarenko, *Otčet po raskopkam 1959-1960 gg.*, 11; G. F. Čebotarenko, *K voprosu o vremeni voznikovenija Sorokskoj kreposti*, în *MLAE MSSR* (Chișinău, 1964), pp. 210-216.

Creșterea atenției față de fortificația medievală s-a datorat și deciziei Sovietului Suprem al RSSM, din anul 1968, privind efectuarea unor ample lucrări de conservare și transformare a Cetății Soroca în muzeu. În acest scop, în anii 1968-1969 au fost efectuate cercetări arheologice în curtea interioară a cetății (1968). Atunci a fost descoperită și dezvelită structura hexagonală a curții interioare și „contraforții”, iar în secțiunea din fața cazematei nr. 5 au fost descoperite resturi (șanțul) de la cetatea de pământ și lemn. În anul 1969 a fost cercetat turnul circular nr. 1, unde săpăturile din interior au ajuns până la adâncimea de 8 m. de la intrarea în turn. Tot atunci au fost săpate patru din cele 13 cazemate (nr. 1, nr. 2, nr. 4 și nr. 9, prima cazemată este situată în partea stângă a turnului rectangular, la intrarea în cetate) și straturile culturale de la nivelul al doilea, situat deasupra cazematei, acolo unde acestea s-au păstrat (Fig. 6).

În aceeași campanie în anii 1968-1969, în exteriorul cetății, spre sud de aceasta, au fost trasate trei secțiuni. Secțiunea I, orientată pe axa nord-sud, avea lățimea de 1 m și lungimea de 30. În Secțiunea I, la distanța de circa 22 m de pereții exteriori ai cetății, a fost descoperit șanțul unei fortificații de pământ. Șanțul a fost identificat la adâncimea de cca 200 cm de la nivelul actual de calcare, fundul atingând cota de 420 cm⁴⁶. Secțiunea II a fost trasată de la baza exterioară a turnului circular nr. 2, fiind orientată pe axa N-E-S-V, având lungimea de 26 m și lățimea de 1 m. Secțiunea III reprezenta o continuare a Secțiunii II, fiind întretăiată de aleea asfaltată a parcului contemporan. Nu este cunoscută lungimea casetei. În umplutura Secțiunii III au fost descoperite doar materiale din secolele XVIII și XIX⁴⁷.

Așadar, din materialele care ne stau la dispoziție cunoaștem că în Cetatea Sorocii au fost efectuate săpături arheologice în câteva campanii de cercetare, realizate prin sondaje în anii 1956, 1959-1960⁴⁸, dar și prin săpături metodice întreprinse în anii 1968-1969⁴⁹. Rezultatele investigațiilor din ultimele două campanii au fost incluse în circuitul științific prin publicare⁵⁰.

Investigațiile din anii '50-'60 ai secolului trecut, realizate prin mai multe secțiuni în interiorul și exteriorul cetății, au permis evidențierea mai multor elemente constructive noi, anterior necunoscute:

a) au fost descoperite resturile cetății vechi de pământ și lemn;

⁴⁶ G. F. Čebotarenko, *Otčet o raskopkah v Sorokskoj kreposti v 1968-1969 gg.*, Chișinău, 1970, pp. 27-28.

⁴⁷ Čebotarenko, *Otčet o raskopkah v Sorokskoj kreposti v 1968-1969 gg.*, p. 29.

⁴⁸ G. F. Čebotarenko, *Otčet po raskopkam 1959-1960 gg. Sorokskaja kreposti*, Chișinău, 1960.

⁴⁹ G. F. Čebotarenko, *Otčet o raskopkah v Sorokskoj kreposti v 1968-1969 gg.*, Chișinău, 1970.

⁵⁰ G. F. Čebotarenko, *K voprosu o vremeni vozniknovenija Sorokskoj kreposti*, în *MLAE MSSR* (Chișinău, 1964), 210-216; *Idem*, „Arheologičeskie raskopki v Sorokskoj kreposti v 1968-1969 gg.”, în *AIM v 1968-1969 gg.*, Chișinău, 1972, pp. 201-237.

b) s-a stabilit că podeaua curții interioare a cetății a fost ridicată cu circa doi metri de la nivelul vechi de călcare, prevenind astfel inundațiile anuale;

c) s-a precizat că turnurile circulare au fost umplute cu un strat de pământ, gros de circa opt metri, pentru a conferi o rigiditate mai mare bastioanelor contra atacurilor de artilerie;

d) cercetările din extramurosul cetății au dus la identificarea unei alte cetăți de pământ și lemn, aparținând perioade poloneze (1692-1699), (Fig. 5). Pe de altă parte, nu s-a reușit stabilirea timpului când a fost construită cetatea de piatră; care au fost etapele de construcție/reconstrucție ale cetății; cine și când a construit cetatea de pământ și lemn care a precedat cronologic cetatea de zid; care era forma în plan și elementele ei constructive etc.

De la ultimele investigații au trecut peste patru decenii, timp în care tehnica și metodologia cercetărilor arheologice s-a diversificat, investigațiile necesitând utilizarea pe larg a pluridisciplinarității. Reluarea cercetărilor arheologice din cadrul proiectului de conservare și restaurare a fortificației de piatră Cetatea Soroca este mai mult decât necesară pentru a verifica datele descoperirilor anterioare, dar și pentru a face noi precizări privind o mai exactă încadrare cronologică a etapelor evoluției fortificației medievale de la vadul Nistrului.

În anul 2012, în cadrul proiectului „Bijuterii medievale: cetățile Hotin, Soroca, Suceava”, finanțat de Uniunea Europeană în baza programului operațional comun România-Ucraina-Moldova (2007-2013), au fost inițiate noi investigații arheologice în incinta cetății. Cercetările arheologice au avut drept scop studierea succesiunii straturilor culturale pe locul cetății medievale Soroca în vederea stabilirii dezvoltării sitului și a eventualelor perioade de refaceri sau reconstrucții ale fortificației de piatră. Cercetările au fost efectuate atât în incinta interioară, cât și în extramurosul cetății. Astfel, în anii 2012-2014 cercetătorii de la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei și Centrul de Arheologie al Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe din Moldova au efectuat investigații la cetatea medievală Soroca, monument protejat de stat de categorie națională (nr. 2608 în *Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat*).

Săpăturile la cazemata nr. 5 și turnurile nr. 1 și nr. 2 au condus la identificarea unor depuneri culturale consistente din perioada medievală. În incinta cazematei nr. 5 (Secțiunea nr. 1) straturile culturale au fost dezvelite până la cota 450 cm (de la nivelul actual de călcare) (Fig. 7). În interiorul turnului nr. 1 (Secțiunea nr. 3) investigațiile au fost efectuate până la cota 1030 cm (de la intrarea în turn) (Fig. 12).

Astfel, în cazemata nr. 5, de rând cu materiale ceramice și monede central-europene și poloneze descoperite în straturile superioare, a fost identificată ceramică de factură moldovenească din secolele XV-XVI, reprezentate de fragmente de străchini și ulcioare. Tot aici au fost găsite mai multe ghiulele din piatră și vârfuri de săgeți din fier, dar și o monedă moldovenească de la Ștefăniță al

IV-lea (1517-1527). În partea inferioară a Secțiunii a fost evidențiat șanțul unei fortificații de pământ și lemn, anterioară cetății din piatră (Fig. 15).

Investigațiile din turnul nr. 1 (circular) au dus la depistarea unor straturi succesive de mortar și moloz – mărturie a unor perioade distincte de construcție și refaceri. Sub ultimul strat de mortar și moloz, identificat la adâncimea de 850 cm, au fost descoperite fragmente ceramice de factură moldovenească, din secolul al XV-lea, ghiulele din piatră și o monedă otomană (acce) din metal alb, aparținând unei emisiuni timpurii a sultanului Bayazid al II-lea (1447-1512). Toate acestea au fost descoperite în umplutura unui șanț de fortificație din pământ și lemn, având pereții consolidați cu bârne dispuse sub unghi (Fig. 10).

Cercetările din extramuros sunt reprezentate prin trei secțiuni. În secțiunea nr. 4, trasată la 22 m sud-est de cetatea din piatră, au fost descoperite resturile unei fortificații din pământ și lemn, după toate probabilitățile - alta decât cea identificată în secțiunile nr. 1 și nr. 3. Șanțul, lat de circa 6 m în partea de sus și de circa 4,50 m în partea de jos, avea o adâncime de până la 4,0-4,5 m. Fundul șanțului a fost prevăzut, pe una din laturi, cu două rânduri de stâlpi din lemn ascuțiți în partea lor superioară, dispuși paralel, sub un unghi de 70 grade. Distanța dintre cele două rânduri de stâlpi era de circa 20-25 cm (Fig. 13).

În umplutura și pe fundul șanțului cetății de pământ și lemn au fost găsite mai multe fragmente de ceramică medievală moldovenească modelată la roata olarului, dar și fragmente de ceramică fină, de import. Totodată, aici s-au descoperit mai multe (peste 20 de piese întregi sau fragmentate) ghiulele din piatră, mărturie a unor lupte intense care se duceau în perioada de edificare a cetății din piatră. În calitate de indicatori cronologici ai perioadei de funcționare și de astupare a șanțului cetății de pământ și lemn servesc câteva monede aparținând domnitorului Ștefăniță al IV-lea (1517-1527), nepotul lui Ștefan cel Mare și Sfânt (1457-1504).

În Secțiunea nr. VI, trasată lângă poarta de intrare în cetatea de piatră, au fost identificate materiale arheologice privind etapele de construire a fortificației. Menționăm mai multe alice din plumb, inele și nasturi din bronz, monede poloneze și otomane. Tot aici a fost găsită o monedă medievală moldovenească, descoperită pe nivelul vechi de călcare, de la care s-a construit cetatea, aparținând domnitorului Bogdan al III-lea (1504-15017), fiul lui Ștefan cel Mare.

În anul 2014 au fost continuate investigațiile arheologice la cetatea Soroca în cadrul proiectului de restaurare și conservare a fortificației medievale, demarate în toamna lui 2012. Situată la un vechi vad al Nistrului, cu punct de strajă, cu vamă de trecere (după unii autori, încă de la începutul secolului al XV-lea – 1419) și cu fortificație, inițial din pământ și lemn, apoi de zid, cetatea de la Soroca a constituit un element strategic în linia de apărare a hotarelor de răsărit ale statului medieval moldovenesc. Ridicată pentru a opri invaziile devastatoare ale tătarilor, cetatea de la Soroca a devenit unul dintre cele mai importante puncte de sprijin și contra incursiunilor cazacilor și ale polonezilor pentru controlul segmentului moldovenesc

al căilor comerciale internaționale ce legau Marea Neagră de orașele din Europa Centrală și de Nord (hanseatice).

Cercetările au avut drept scop descoperirea de elemente constructive și/sau de arhitectură în vederea utilizării acestora în procesul de restaurare și consolidare a cetății de piatră. Astfel, în caseta de la parterul turnului rectangular, de intrare, au fost identificate elemente necunoscute, probabil, ale sistemului de evacuare a apei din interiorul fortificației.

Investigațiile din extramuros, realizate prin câteva secțiuni, au condus la descoperirea unor straturi culturale, dar și a unor complexe de locuire și gospodărești din eneolitic, epoca bronzului tardiv sau Halstattului timpuriu și din perioada medievală (Fig. 11).

Cele mai multe materiale rezultate în urma cercetărilor arheologice din acest an se referă, cum e și firesc, la epoca medievală și premodernă. În extramurosul curții nr. 1 au fost descoperite materiale ceramice și câteva gropi de par de la corturile armatei poloneze care a staționat în cetate în anii 1686-1699, în timpul războaielor otomano-poloneze (1672-1699). Astfel, diplomatul francez François Gaston menționa că la 23 august 1586 „regele Poloniei (Jan Sobieski), dorind să-și asigure stăpânirea totală asupra Moldovei, a ocupat cu ajutorul cazacilor puternica cetate de pe Nistru numită Soroca, unde a instalat o garnizoană numeroasă”⁵¹.

Importante vestigii au fost scoase la lumina zilei în secțiunea IX, situată în imediata apropiere a turnului circular nr. 1, în extramuros. Așa cum, în anii 2012 și 2013, în procesul săpăturilor din interiorul cetății, în cazemata nr. 5 și în interiorul turnului circular nr.1, au fost descoperite resturile unei fortificații de lemn și pământ, reprezentată printr-un șanț fortificat cu palisadă din bârne, s-a luat decizia de a verifica parcursul șanțului în partea de est-sud-est a cetății de piatră, în scopul de a releva și a documenta noi elemente ale acestuia. Ca urmare, s-a constatat că fundația cetății de piatră, adâncă de până la 1,45-1,50 m, suprapune șanțul cetății de lemn și pământ. A fost cercetată partea exterioară a șanțului fortificației de lemn și pământ, partea interioară fiind suprapusă de fundația de piatră a cetății, fapt ce nu a permis măsurarea lățimii acestuia. Latura păstrată a șanțului de pământ era fortificată cu două rânduri de bârne, de la care s-au păstrat gropile de par cu diametrul variind între 0,15 și 0,20 cm. Pentru amplasarea celor două rânduri de pari, pe fundul șanțului a fost săpat un canal lat de circa 0,5-0,6 m și adânc de până la 0,5 m. Primul rând de bârne, înclinat sub un unghi de 70 de grade, sprijinea peretele șanțului. Cel de-al doilea rând de pari, situat la distanța de 0,5-0,6 cm de primul, era poziționat vertical. Distanța dintre parii din fiecare rând varia între 0,10 și 0,15 m. În umplutura și pe fundul șanțului fortificației de lemn și pământ care a precedat cetatea din piatră a fost adunată o importantă colecție de ceramică din secolul al XV-lea, fragmente sporadice de ceramică aparținând secolului al XIV-

⁵¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VII (București, 1980), 407.

lea, modelată la roata cu turații lente sau medie, dar și ceramică fină de import. Tot aici au fost descoperite mai multe ghiulele din piatră, alice din plumb. În partea de sus a șanțului cetății de pământ, mai aproape de fundația de piatră a cetății, au fost descoperite două monede de la Bogdan al III-lea (1504-1517) și două monede de la Bayazid al II-lea (1481-1512).

Concluzii preliminare

Reieșind din rezultatele investigațiilor arheologice din anii 2012-2016 și din secolul XX, putem presupune, la această etapă a cercetărilor, că fortificația din lemn și din pământ descoperită sub fundația cetății de piatră a fost construită în secolul al XV-lea. La etapa actuală a investigațiilor nu există suficiente dovezi pentru a atribui această fortificație voievodului Petru Mușat, deci sfârșitului de secol XIV, așa cum s-a mai presupus, chiar dacă anumite materiale ceramice sporadice descoperite aici aparțin acestei perioade. Printre materialul ceramic moldovenesc au fost găsite și câteva fragmente caracteristice perioadei de dominație a Hoardei de Aur.

Considerăm că întreaga logistică privind invitarea unor arhitecți (posibil italieni), proiectarea și demararea construcției fundației de piatră a cetății de la Soroca a fost inițiată de Ștefan cel Mare. După toate probabilitățile, cetatea a fost realizată, în cea mai mare parte, în timpul lui Bogdan al III-lea (1504-1517) și a putut fi definitivată în perioada imediat următoare. În această perioadă sau și pe timpul lui Ștefan al IV-lea (Ștefăniță) (1517-1527), este posibil să se fi efectuat anumite lucrări în interiorul cetății de piatră, la lemnăria acesteia, iar în jurul cetății fiind construit un sistem suplimentar de apărare – o linie de fortificație din lemn și din pământ, formată din șanț și din val, identificată la distanța de circa 22 m spre sud de cetatea de piatră. Este posibil ca aceasta fortificație, descoperită și cercetată de noi, să nu fie unica centură de apărare a cetății din piatră de la Soroca.

În baza materialului arheologic, a analizei succesiunilor stratigrafice, a materialului ceramic și a descoperirilor monetare, dar și a identificării mai multor etape de construcție, reflectate în asizele de egalizare vizibile și azi pe zidurile cetății, venim cu ipoteza că edificarea cetății din piatră a fost inițiată la finele secolului al XV-lea și a durat, cu pauze, până către mijlocul secolului al XVI-lea. Într-o anumită perioadă, probabil pe timpul domniei lui Bogdan al III-lea și a lui Ștefan al IV-lea, au existat concomitent fortificația din pământ și lemn (șanțul din secțiunea IV) și cetatea din piatră, care era în construcție. În acest sens, reamintim de scrisoarea lui Bogdan al III-lea din 1 iulie 1512 adresată regelui polonez Sigismund I (1505-1548), în care acesta cere morile de peste Nistru pentru a fi de *hrană* (зодовле) pentru cetatea Soroca.

Se pare că cetatea a avut de suferit în urma campaniei armatelor Imperiului otoman, condusă de sultanul Suleiman, din anul 1538, când Țara Moldovei a fost

atacată de la sud de otomani, din nord de armatele poloneze care au asediat, nereușit, cetatea Hotin, iar din est - de tătarii din Crimeea.

Anton Verancsics mărturisește că sultanul Suleiman „ocupă pe seama sa partea Moldovei se ce întinde de la Prut la Nistru, alăturând-o către Cetatea Albă”⁵². Conform unor informații, infirmate de cercetările actuale⁵³, turcii ar fi cucerit cetățile Soroca și Bar, unde ar fi numit sangeacbei⁵⁴. Nu este clar dacă în anul 1538 cetatea Soroca a fost cucerită de hordale tătare, bătute ulterior la Ștefănești, pe Prut, sau dacă armatele otomane au trecut pe la Soroca în timpul retragerii, cum s-a mai invocat. De asemenea, nu există suficiente surse care să confirme instalarea unui sangeacbei la Soroca, chiar dacă s-a acreditat ideea că la începutul anului 1539 turcii au înaintat spre nord, unde au demarat construcția unei fortificații la hotar cu Polonia, trimițând pentru aceasta 7 mii de oameni (meșteri și calfe). Lucrările de reconstrucție de la cetatea Tighina și cele începute la Orhei (Orheiul Vechi), dar și într-o zonă rămasă necunoscută de la nord de Soroca⁵⁵, au trezit motive serioase de îngrijorare a Poloniei, exprimate de castelanul de Belz, Nicolae Sieniewski⁵⁶, către coroană. Ieronim Laski, într-o scrisoare de la 22 octombrie 1539, menționează că domnitorul Moldovei (Ștefan Lăcustă) a trimis un mare boier al său, numit Selha, cu o *armată puternică* [n.n.] spre Soroca pentru a o păzi de tătari⁵⁷.

Presiunile diplomatice ale Poloniei au făcut ca turcii să înceapă retragerea treptată din teritoriul dintre Prut și Nistru. Deja la 30 septembrie 1539 nunțul apostolic la Viena, Fabio Mignanelli, anunța că sultanul a renunțat la proiectata fortificație din nordul Moldovei⁵⁸.

O informație din 8 noiembrie 1542, trimisă marelui cneaz al Moscovei, Ivan al IV-lea cel Groaznic, confirmă că Soliman Magnificul „i-a înapoiat (lui Petru Rareș) două părți din Țara Moldovei, iar a treia a luat-o sultanul pentru sine...”⁵⁹. Încă în anul 1542 sultanul i-a cerut lui Petru Rareș sa-i cedeze Orheiul⁶⁰,

⁵² Anton Verancsics, *De apparatu Joannis regis contra Solimanum caesarem in Transylvaniam invadantem (1536-1538)*. în: Al. Papiu-Ilarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, tom III, București, 1864, p. 171.

⁵³ V. Păslariuc, *A fost Soroca transformată în kaza la 1538 ?* în: *Cetatea Soroca. Istorie, memorie și tradiții seculare*, Chișinău, 2015, p. 189-196.

⁵⁴ A. Veres, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, p. 18.

⁵⁵ În cadrul unor periegeze efectuate la Otaci în vara anului 2015, aici, pe malul înalt al Nistrului, au fost descoperite valurile și șanțul unei cetăți de pământ și lemn, de formă rectangulară, care ar putea aparține acestei perioade.

⁵⁶ *Elementa ad fontium additiones, XXXVI. Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia*, VI pars, 1538-1542, adidit Carolina Lanckoronska, Romae, 1975, p. 91.

⁵⁷ *Călători străini*, I, p. 236.

⁵⁸ Hurmuzaki, *Documente*, II, 4, p. 199-200.

⁵⁹ C. Rezachevici, *Politica externă*. În: *Petru Rareș*, București, 1978, p. 246.

fapt ce l-a făcut pe domnitor, în anul următor, 1543, să *refacă* cetatea de la Soroca. În acest context se înscriu încercările lui Petru Rareș de a aduce la Soroca meșteri din Bistrița⁶¹.

Unii cercetători consideră că pârcălăbia moldovenească, strămutată după anul 1484 de la Chilia și Cetatea Albă la Ciobruciu, a fost organizată de Ștefan cel Mare, la scurt timp după cucerirea acestora, (chiar dacă primul document în care este amintit un „pârcălab de Cioburciu (Fătul)”, este menționat doar la 8 aprilie 1528), după care pârcălăbia este stabilită la Soroca⁶². După retragerea turcilor, la Soroca îl găsim în dregătoria de pârcălab, în martie 1541, pe boierul Tăbici, în anul 1543 pe Toader, iar în 1544 pe Cazan⁶³.

Cercetările istorice, dar în special cele arheologice din ultimii ani, au contribuit semnificativ la elucidarea unor aspecte importante legate de fortăreața de piatră, au condus la extinderea bazei documentare de informare. Investigațiile ne-au permis, în baza materialului arheologic descoperit, să avansăm noi ipoteze privind soluționarea unor probleme legate de cronologia, etapele legate de construcția cetății de piatră, dar și de existența sau lipsa altor fortificații și edificii în zonă.

În ceea ce privește sistemul de fortificații din preajma cetății de zid de la Soroca, se impune o mai pronunțată lărgire a cadrului cercetărilor arheologice și o valorificare corespunzătoare a rezultatelor acestora. Complexitatea problemelor legate de apariția târgului, ținutului și a cetății Soroca impun intensificarea și extinderea investigațiilor arheologice, ca și permanenta confruntare a rezultatelor obținute cu informațiile lacunare furnizate de documentele scrise, pentru o mai obiectivă analiză și reconstituire a evenimentelor istorice din această perioadă, care au avut drept protagonist cetatea atribuită de tradiția locală lui Ștefan cel Mare. Toate acestea vor permite evidențierea aspectelor particulare ale evoluției comunităților locale, dar și stabilirea cadrului general social-politic și militar în care au fost implicate.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 247.

⁶¹ Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 432.

⁶² Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 187.

⁶³ C. Rezachevici, *Politica internă*, în: *Petru Rareș*, Buc., 1978, p. 226; N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, 1899, p. 349; Corfuz Ilie, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*. București, 1979, p. 123-126, doc. 61.

ÎNGRIJIREA COLECȚIILOR MUZEALE THE CARE OF MUSEUM COLLECTIONS

Gabriela Dragomir*

Abstract

Collections are central to the activities of museums, given that exhibitions, educational projects, research and other activities focus on them. The care of collections is an important issue in a museum's strategies. It is an essential responsibility for the museum professionals, who must create and maintain adequate conditions for the collections in their care, either stored, exhibited, or in transit in their museum. This is achieved through the creation and use of adequate wrapping and, at the same time, by ensuring optimal climate conditions which to prevent possible damage to the objects.

Keywords: museum collections, objects, risk management, storing, environmental conditions.

Muzeul deține o colecție de obiecte de multe ori unice care reprezintă nucleul activităților sale pentru expoziții, educație, cercetare, etc. Pentru gestionarea și conservarea cât mai eficientă a colecțiilor, muzeele alcătuiesc o planificare a colecțiilor ce stă la baza strategiei instituției. Acest plan strategic conține doar informațiile importante pentru politica muzeului, informații care se referă la descrierea colecției, înregistrarea și documentarea colecției, cercetarea, conservarea, administrarea și constituirea colecției. Astfel principalele probleme care vor fi tratate în planul strategic se referă la zona de colecționare a muzeului (atât geografică, cât și tematică), la conținutul fondului de bază al colecției, la funcția pe care colecția o îndeplinește în raport cu publicul și nu în ultimă măsură la felul în care această colecție se diferențiază de alte colecții.

Colecții muzeale sunt foarte variate, existând multe obiecte ce pot fi achiziționate și adunate, dar cele mai multe muzee au un domeniu specific de specializare. Marile muzee au adesea multe subcolecții, fiecare cu propriile sale criterii de colectare. Stabilirea fondului de bază al unui muzeu reprezintă un element principal în descrierea colecției; iar imaginea muzeului este determinată tocmai de acest fond de bază al colecției. Folosind fondul de bază constituit din fragmente de colecții se realizează misiunea și obiectivele muzeului, precum și profilarea și poziționarea sa.

---

* Restaurator expert ceramică, șef al Secției Restaurare în cadrul Muzeului Național de Istorie a României.

Odată incluse în colecție, obiectele de muzeu trebuie să fie îngrijite în mod corespunzător. Acestea sunt examinate de un conservator și tratate pentru orice daune preexistente. Protejarea obiectului și minimizarea oricărei posibile deteriorări se face și prin condiții de depozitare bune. Obiectele sunt păstrate într-un climat stabil, fiind redusă la minimum manipularea și sunt folosite materiale de ambalare adecvate, toate aceste elemente contribuind la protejarea obiectelor. Siguranța obiectelor include, de asemenea, păstrarea lor în condiții de securitate corespunzătoare, precum și planificarea împotriva dezastrelor și a altor amenințări.

Îngrijirea colecțiilor reprezintă un element important al politicii muzeale. Este o responsabilitate esențială a specialiștilor din muzeu să creeze și să mențină un mediu protector pentru colecțiile aflate în îngrijirea lor, atât în depozit, cât și în expoziție sau în tranzit. Muzeografii monitorizează cu atenție starea colecțiilor iar în momentul în care un obiect necesită o muncă de conservare apelează la serviciile unui restaurator/conservator calificat.

Multe dintre bunurile culturale sunt sensibile la condițiile de mediu: temperatură, umiditate și expunerea la lumină și ultraviolete. Acestea trebuie să fie protejate într-un mediu controlat. Îngrijirea colecțiilor se face prin măsurile de conservare preventive luate pentru a preveni deteriorarea sau întârzierea deteriorării naturale a obiectelor de patrimoniu.

Aceste practici doresc să ofere siguranță sporită pentru colecții prin minimizarea daunelor din surse externe, cum ar fi manipularea necorespunzătoare, vandalism, schimbările climatice, expunerea excesivă la lumină, și dăunători¹.

Strategia de management a colecțiilor analizează cu atenție modul de îngrijire a colecțiilor, acordând atenție deosebită nevoilor obiectelor individuale din cadrul colecției, în scopul de a oferi practici și standarde de atenuare a amenințărilor, precum și procedurile adecvate pentru rezolvarea problemelor pe măsură ce acestea apar. Subteme din cadrul acestei secțiuni pot include modalitatea de depozitare, ambalare și transport, precum și gestionarea integrată a dăunătorilor.

Colecțiile muzeale sunt adesea alcătuite dintr-o varietate de materiale într-o singură colecție incluzând, dar fără a se limita la: pânză, ulei și sau vopsele acrilice, lemn, fildeș, hârtie, os, piele și textile. Cea mai mare problemă de conservare pentru colecțiile muzeale sunt fluctuațiile în condiții de umiditate relativă și temperatură².

Principalele condiții de mediu, care necesită prezentate protocoale în cadrul politicii de management al colecțiilor includ temperatura, umiditatea relativă

¹ Canadian Conservation Institute (2013). „Ten Agents of Deterioration”.

² Snyder, Jill, *Caring for Your Art: A Guide for Artists, Collectors, Galleries, and Institutions*, Allworth Press: New York, 2001.

(RH), lumină, și contaminanți³. Este imposibil să se prevină complet deteriorarea naturală a obiectelor, dar prin monitorizarea și punerea în aplicare cu atenție a politicilor referitoare la condițiile de mediu, efectele acestor condiții pot fi reduse considerabil.

Temperatura: Există o anumită flexibilitate permisă atunci când este vorba despre temperatură, deoarece condițiile meteo sunt imposibil de controlat.

Cu toate acestea, standardele muzeale ar trebui să aibă ca scop stabilirea limitelor de temperatură care sunt optime pentru tipul de obiecte conservate, de nivelul de confort uman al gestionarului sau restricțiile energetice și financiare ale instituției, atât în cadrul spațiilor expoziționale, cât și în spațiile de depozitare⁴.

Umiditatea relativă: Ca și temperatura, standardele RH, permit, de asemenea, unele fluctuații, cu toate că politicile ar trebui să țină cont de faptul că umezeala excesivă sau schimbări dramatice și bruște ale umidității relative, pot fi dăunătoare pentru aproape toate materialele de patrimoniu cultural și pot cauza probleme, cum ar fi coroziunea, creșterea mucegaiului, cracare⁵, sau casare⁶.

La nivel internațional s-a stabilit că RH ar trebui să fie stabilită la 50% - 55%⁷. Acest lucru a devenit larg acceptat, deoarece limita inferioară a fost stabilită la 45%, deoarece deteriorarea materialelor organice începe să apară sub acest punct. Limita superioară este plasată la 65%, deoarece mucegaiul se dezvoltă la 70% RH. De asemenea, este mai ieftin pentru majoritatea instituțiilor de a menține 50% RH în loc de 45% sau 60%⁸. În ultimele decenii, a devenit evident că materialele organice, chiar delicate au o anumită elasticitate în răspunsul lor la fluctuațiile umidității relative (RH), permițând materialului să se umfle sau să se contracte, după caz. Acest fenomen este natural reversibil într-un interval de 50% ± 15% RH. Procesele chimice și mecanice distructive, cum ar fi hidroliza la o înaltă umiditate relativă și fragilizarea și reticularea la o umiditate relativă scăzută, poate

³ Buck, Rebecca A.; Gilmore, Jean Allman (2010). „5G: Preventive Care”. *Museum Registration Methods (5 ed.)*. Washington, D.C.: The AAM Press, American Association of Museums. pp. 287-292.

⁴ Erhardt, David; Charles S. Tumosa; Marion F. Mecklenburg (2007) „Applying Science to the Question of Museum Climate”. *Museum Microclimates*. National Museum of Denmark: 11-18.

⁵ „Crack”. *conservation-wiki.com*.

⁶ Mecklenburg, Marion F.; Charles S. Tumosa (April 1999) „Temperature and Relative Humidity Effects on the Mechanical and Chemical Stability of Collections”. *ASHRAE Journal*: 69-74.

⁷ Plenderleith, H. J. and Werner, A.E.A., *The Conservation of Antiquities and Works of Art*. Oxford University Press: London, 1971.

⁸ Lord, Gail Dexter and Lord, Barry. *The Manual of Museum Planning, Second Edition*. Altimira Press: Walnut Creek, CA, 1999.

avea loc la un nivel minim într-un interval similar pentru o colecție generală de muzeu⁹.

Umiditatea are efecte puternice pentru aproape toate materialele de patrimoniu cultural, excepție făcând ceramica și sticla, în cele mai multe cazuri. Metalele se confruntă cu riscul de coroziune pe măsură ce crește RH, un risc care este sporit de contaminanți de suprafață și subliniind necesitatea unei depozitări adecvate¹⁰. În plus, creșterea mucegaiului este mult mai probabilă pe măsură ce crește umiditatea, care nu numai că ar putea provoca reacții alergice pentru privitori, dar, de asemenea, slăbește colecțiile afectate și atrage alți dăunători¹¹.

Cu toate că fluctuațiile minore și blânde ale RH pot fi suportate în mod rezonabil de cele mai multe colecții, schimbările rapide sau drastice pot fi dăunătoare pentru materiale cum ar fi lemnul și fildeșul care răspund în special la schimbările de umiditate, iar problemele de RH sunt agravate atunci când sunt atașate la materiale anorganice, cum ar fi un metal. Metalul acționează ca o rețineră, care împiedică capacitatea materialelor organice, pentru a se extinde și de a se contracta după cum este necesar. Astfel, obiectele de patrimoniu cultural compuse din materiale extrem de sensibile sau o combinație de materiale organice și anorganice în mod ideal ar trebui să fie atent controlate în zonele de tranzit împotriva atmosferei din vitrina lor de etalare sau din spațiul de depozitare.

Lumină: Există două tipuri de lumină ultravioletă (UV) și lumină vizuală așa cum este percepută de ochiul uman și care trebuie să fie abordate în cadrul managementului colecțiilor. Efectele expunerii la lumina vizuală sunt cumulative, dar lumina vizuală este necesară pentru a vizualiza în condiții de siguranță manipularea obiectelor dintr-o colecție, ceea ce înseamnă că ar trebui stabilite standarde pentru limitarea timpului și a nivelurilor de intensitate de expunere la lumină vizuală, fără a risca siguranța personalului¹². UV este o formă de radiație electromagnetică cu o energie mai mare decât lumina vizibilă. Ea nu contribuie la vizualizarea exactă a colecțiilor și este în mod ideal eliminată complet; în caz contrar materialele pot fi slăbite în diferite moduri, de la îngălbenire la dezintegrare. Materiale organice, în special textilele și hârtia, sunt deosebit de

⁹ Mecklenburg, Marion F.; Charles S. Tumosa (April 1999). „*Temperature and relative humidity effects on the mechanical and chemical stability of collections*”. ASHRAE Journal: 69-74.

¹⁰ Erhardt, David; Charles S. Tumosa; Marion F. Mecklenburg (2007) „*Applying science to the question of museum climate*”. Museum Microclimates. National Museum of Denmark: 11-18.

¹¹ Strang, Tom, and Rika Kigawa, „*Combating Pests of Cultural Property*”. Canadian Conservation Institute.

¹² Michalski, Stefan (1997), „*The Lighting Decision*”. CCI Preprints. Canadian Conservation Institute

vulnerabile la degradare cauzate de UV¹³. Lumina directă a soarelui deține cel mai mare potențial de deteriorare UV, dar anumite tipuri de becuri artificiale pot produce, de asemenea, aceste raze dăunătoare.

Contaminanții: Contaminanții poate lua o varietate de forme, cum ar fi gazele, lichidele sau solidele, iar acestea pot reprezenta o amenințare nu numai pentru colecție, dar, de asemenea, și pentru acele persoane care vin în contact strâns cu poluanți. Pentru a asigura siguranța personalului și a obiectelor, este necesară o strategie managerială de achiziționare a obiectelor prin specificarea metodelor adecvate de documentare și cercetare a obiectelor care pot constitui un risc de contaminare a colecțiilor, precum și explicarea măsurilor de precauție care trebuie luate pentru a preveni contaminarea accidentală ca urmare a erorii umane sau a descompunerii chimice a obiectelor din colecție. Obiectele contaminate pot prezenta semne de dezintegrare, modificări de culoare¹⁴, sau coroziune¹⁵.

Atunci când obiectele sunt ținute într-o colecție, fie depozitate sau expuse într-o expoziție, principala preocupare ar trebui să fie siguranța colecției. Pentru a realiza acest lucru, gestionarul sau muzeograful trebuie să ia în considerare realizarea și folosirea de ambalaje adecvate, precum și asigurarea condițiilor de mediu necesare pentru a preveni posibilele daune. Managementul colecțiilor ar trebui să conțină secțiuni în care să fie prezentate explicit de modul de etalare și de depozitare al colecțiilor. Consultarea cu un conservator/restaurator poate fi necesară în abordarea acestor subiecte.

În ceea ce privește spațiul de depozitare, proiectarea structurală solidă este vitală pentru asigurarea obiectelor de a rămâne intacte în poziție staționară. Nu trebuie uitată modalitatea de susținere a obiectelor pentru a preveni deteriorarea acestora de lovături sau obstacole. De asemenea, în cazul montării de structuri de depozitare stabile, este necesară adesea o colaborare cu un producător de montare pentru a asigura crearea și instalarea corectă. În afară de standuri, rafturi, sertare, deci de elementele de fixare, este nevoie de materiale de ambalare precum hârtie, spume, toate trebuind să fie alese în funcție de compatibilitatea acestora cu designul structural și materialele din fiecare obiect în parte. Politica de management al colecțiilor ar trebui să evidențieze specificații pentru depozite, cum ar fi utilizarea (pH neutru) și materiale de colorare liberă, fără acid; tipuri de cutii închise în cazul în care acestea sunt disponibile; acoperiri adecvate, cum ar fi materiale textile, foi de polietilenă și spumă cu celule închise; recipiente fabricate din hârtie, plastic, lemn sau metal;

¹³ Michalski, Stefan (1997), „*The Lighting Decision*”. CCI Preprints. Canadian Conservation Institute.

¹⁴ „*Discoloration*”. conservation-wiki.com.

¹⁵ Buck, Rebecca A.; Gilmore, Jean Allman (2010), „5G: Preventive Care”. *Museum Registration Methods* (5 ed.). Washington, D.C.: The AAM Press, American Association of Museums. pp. 287-292.

Obiectele dintr-o colecție ar trebui în mod ideal, să fie tratate cât mai puțin posibil, deoarece de fiecare dată când sunt manipulate, acestea sunt expuse unui risc crescut de deteriorare. Etalarea corectă și depozitarea adecvată vor contribui la atenuarea unora dintre riscurile de deteriorare accidentală, dar este important să se și creeze și să se pună în aplicare standarde ridicate pentru îngrijirea de rutină și de manipulare, precum și ambalarea și transportarea obiectelor de colecție¹⁶. Este extrem de important să se asigure că personalul este conștient și instruit cu privire la practicile standard pentru manipularea obiectelor, cum ar fi protocoalele de spălare a mâinilor, utilizarea corespunzătoare a mănușilor de bumbac sau de latex, practicile stabilite pentru identificarea deficiențelor structurale care ar putea necesita o atenție deosebită, dar și modurile acceptate de transport ale obiectelor din cadrul muzeului (de exemplu, cărucioare, platforme, perne)¹⁷.

Uneori, muzeul va avea nevoie să mute anumite obiecte în afara spațiilor expoziționale și de depozitare. Politica de management al colecțiilor, care discută procedurile adecvate pentru împrumuturi și achiziții, trebuie, prin urmare, să abordeze și protocoale adecvate de ambalare și de transport pentru a se asigura că obiectele ajung la destinație în condiții de siguranță. Pentru a asigura un transport sigur, tehnicile de manipulare în condiții de siguranță trebuie să fie combinate cu cerințele individuale de ambalare pentru obiectul specific expedit. În mod ideal, obiectul va fi ambalat într-un container de transport, care oferă protecție împotriva șocurilor, vibrațiilor, schimbărilor bruște climatice și manipulărilor greșite. Politicile de management al colecțiilor vor consilia personalului cu privire la cele mai bune moduri de abordare pentru anumite aspecte, cum ar fi fragilitatea obiectului, metoda de expediere, climatul prin care obiectele se vor deplasa, clima de la destinație a obiectului¹⁸. În timpul procesului de ambalare și de transport, este posibil ca mai multe departamente din cadrul instituției de transport să poată contribui și colabora cu instituția de primire în vederea oferirii de soluții pentru aclimatizarea și despachetarea obiectului odată primit¹⁹.

¹⁶ National Park Service (1999), „Chapter 6: Handling, Packing, and Shipping”, *Museum Handbook, Part I: Museum Collections*.

¹⁷ Ontario Ministry of Culture, Heritage and Libraries Branch (2005), *Museum Notes #6: Handling Museum Objects*.

¹⁸ National Park Service (1999), „Chapter 6: Handling, Packing, and Shipping”, *Museum Handbook, Part I: Museum Collections*.

¹⁹ Kaplan, Emily; Leslie Williamson; Rachel Perkins Arenstein; Angela Yvarra McGrew; Mark Feitl (2005). „Integrating Preventive Conservation into a Collections Move and Rehousing Project at the National Museum of the American Indian”. *Journal of the American Institute for Conservation*. 44 (3): 217-232; Richard, Mervin, Marion F. Mecklenburg, and Ross M. Merrill (1997), *Art in Transit Handbook*. Washington: National Gallery of Art.

RESTAURAREA UNUI PERGAMENT APLICÂND PRINCIPIUL MINIMEI INTERVENȚII

THE RESTORATION OF A PARCHMENT BASED ON THE PRINCIPLE OF MINIMUM INTERVENTION

Cristina Petcu*

Abstract

The parchment was restored having in mind the basic principle of restoration, that of minimum intervention. In the first phase of the restauration process, the parchment was rehydrated, an intervention that was in agreement with the solutions proposed by the restauration commission gathered to evaluate this case. The rehydration took several weeks and was closely monitored during the whole period. Afterwards, the parchment was restored through specific restoration methods.

Keywords: documents, parchment, restauration, minimum intervention, hydration.

Pergamentul este după papirus, cel de-al doilea suport grafic important de origine biotică. Romanii l-au numit *membrana* sau *charta pergamena*.

Pergamentul este o piele animală netăbăcită. Pielea animală era folosită din timpuri străvechi pentru utilizări multiple, inclusiv pentru scriere. Pentru prepararea pergamentului se urma un ciclu de operații prin care pieile erau prelevate cu grijă de pe animale alese special după aceea fiind sacrificate. Pieile erau degresate, depilate și curățate cu ajutorul unor scule speciale. Din pielea brută se înlătura pielea brută, părul, epiderma și hipoderma, rămânând practic numai derma, și anume stratul mijlociu al pielii, care are o densitate mare de fibre de collagen, fibre elastice și o substanță de umplere. Calitatea pergamentului era apreciată după aspectul suprafeței și după mărimea colii. Pergamentul are o suprafață numită *grain* (fața pe care s-a aflat blana), și o față cărnăasă, numită *flesh*. Ambele fețe trebuiau să fie netede. Foarte apreciate erau pergamentele subțiri, această cerință ducând la sacrificarea animalelor mici sau a puilor acestora, sau, uneori, ducând la sacrificarea femelelor gestante în ultimul stadiu pentru a se folosi pielea puiului nenăscut. În Evul Mediu prepararea pieilor pentru pergament era executată de către un meșter (Pergolamus).

---

* Expert restaurator carte veche în cadrul Muzeului Național de Istorie a României.

Pergamentul continuă să fie și în prezent produs, acesta fiind folosit la scrierea unor documente. În patrimoniul cultural al României se află numeroase cărți manuscrise și documente realizate pe pergament, majoritatea făcând parte din categoria cărților de cult și a actelor de cancelarie ale voievozilor. Din ultima categorie face parte și pergamentul propus care a intrat în laboratorul de restaurare împreună cu alte două documente și anume: un document Mihail Apafi, Principe al Transilvaniei din anul 1663 de exemplu și alt document emis de Radu Mihnea în anul 1618. Cele trei pergamente au intrat în laboratorul de restaurare. Timp de mulți ani nu s-au restaurat pergamente. Ele au fost supuse la investigații amănunțite, efectuate de către Centrul de Cercetări și investigații Fizico-Chimice și Biologice. S-a format o comisie de restaurare, din aceasta făcând parte specialiștii din centrul de investigații și experți restauratori de carte veche din alte muzee. Această comisie împreună cu expertul restaurator al muzeului au hotărât ca pergamentul să intre în restaurare.

Documentul care face tema articolului a fost emis de cancelaria lui Ștefan Lupu Voievod, în anul 1660, 11 mai. Pergamentul a fost scris cu cerneală ferogalică și unele cuvinte de o anumită importanță fiind evidențiate în text cu litere din aur coloidal, despărțite prin stelute de aur. Semnătura este tot cu aur, dar ascunsă sub plicatură.

În partea dreaptă, sus, se află o miniatură, frumos ornamentată, cu culori vii și aur coloidal. În partea de jos, documentul are o plicatură prinsă cu un șnur multicolor împletit, acest șnur fiind prins în formă de cruce de pergament.

Documentul are o formă regulată, scris pe suport din pergament, preparat pentru scris pe o singură față, cu aspect mat și culoare albă. Pe verso, pergamentul are aspect granular și ceros.

Pergamentul prezintă degradări mecanice, mici lacune la una dintre îndoituri precum și un defect de fabricație la plicatură (o gaură). Documentul este scris cu cerneală neagră, aceasta fiind identificată ca fiind cerneală ferogalică. Monograma și anumite cuvinte din text sunt realizate cu cerneală aurie (aur coloidal). Cerneala roșie de la monogramă a fost identificată în urma analizelor efectuate prin XRF, ca fiind cinabru.

Pergamentul este într-o stare bună de conservare, nu prezintă degradări mecanice semnificative sau lacune. Totuși, documentul păstrează urme ale plierii. Acest mod de păstrare a contribuit totuși la protejarea feței pergamentului.

Pergamentul a fost supus atenției unei comisii de restaurare pentru a se discuta propunerile de restaurare propuse de către restaurator făcute atât în urma analizei vizuale atente cât și în urma investigațiilor fizico-chimice efectuate de către laboratorul de Investigații al Muzeului Național de Istorie a României.

În urma analizei chimice a pergamentului, s-a constatat că pergamentul este din piele de vițel, fiind pliat în 6 părți pe linie transversală și longitudinal în 3 părți. Pe verso-ul pergamentului există câteva însemnări făcute cu cerneală

ferogalică și mai prezintă, pe prima parte a îndoiturilor și anume aceea care a fost deasupra, urme de la o ceașcă de cafea, care a pătat pe contur. Fața pergamentului prezintă îndoituri, fisuri, rupturi de pliere, depozite de praf, murdărie, fața pergamentului este mai alb decât verso. În partea de sus – dreapta există o miniatură frumos ornamentată în culori frumos combinate între ele, adăugându-se auriu pentru a da o anume noblete. Am propus comisiei de restaurare restaurarea lui aplicând unul din principiile restaurării și anume **Minima intervenție**, în cazul de față fiind vorba de un pergament am stabilit că în prima fază trebuie rehidratat pentru a putea fi întins pe cât posibil, fără a-l forța.

DIAGNOSTIC: Acest document prezintă degradări fizico-chimice, mecanice, ele fiind rezultatul unor cauze externe și cauze interne. Cauze externe: influența nocivă a factorilor de mediu, intervenții și manipulări neglijente, păstrarea documentului pentru mult timp împăturit. Cauze interne: calitatea suportului, în cazul de față, tratarea și conservarea pergamentului și calitatea culorilor, adică tehnica de pe suport.

În urma discuțiilor cu comisia de restaurare s-au hotărât următoarele operațiuni de restaurare:

1. Rehidratarea: a constat în hidratarea pergamentului, cu ajutorul unui vas cu apă, așezat sub pergament. Pergamentul a fost așezat într-un loc închis, acesta construindu-se dintr-o folie de plastic mai gros, pentru a crea un mediu umed, necesar pentru a permite pergamentului să își ia apă cât are nevoie într-un mediu controlat. Am ținut timp de o lună, 10 minute pe zi, crescând treptat timpul de ținere la rehidratare.

2. Curățirea uscată: a constat dintr-o desprăfuire cu ajutorul unei pensule moi, printre rânduri cu o gumă cu un anumit nivel de abraziune, acest tratament aplicându-se pe fața documentului, pe verso putând să curățăm mai amănunțit, neavând multă tehnică, doar 2 însemnări.

3. Presare intermediară: am aplicat în decursul a câtorva luni de zile în fiecare zi pe câte o linie de pliere, un tratament semiapos, după care se presa sub pâslă și pietre de marmură, aceasta efectuându-se numai pe verso. Acesta a fost executat din mijloc înspre margini, până la îndreptarea totală a pergamentului.

4. Consolidarea rupturilor: consolidarea rupturilor s-a efectuat cu o hârtie japoneză apropiată de grosimea și culoarea pergamentului. S-a lipit cu CMC amestecat cu pap, pentru o mai bună lipire, neavând convingerea că se produce lipirea între hârtie și pergament doar cu CMC.

5. Îndreptarea liniilor de pliere: s-a făcut cu ajutorul tratamentului semiapos, cu tamponul de vată bine stors, după care am insistat treptat treptat pe fiecare linie de pliere, cu ajutorul fălțuitorului de os. Acest procedeu a fost aplicat pentru a reda planeitatea pergamentului. După ce am reușit să redau pe cât posibil planeitatea pergamentului, am executat o presare totală a pergamentului cu ajutorul mai întâi a pâslelor, după aceea a hârtiei de filtru peste care s-a așezat un platan din

lemn peste care s-a așezat uniform pietre de marmură pe toată suprafața pergamentului.

6. Consolidarea rosăturilor: pe plicatură exista o rosătură pe care am consolidat-o cu o hârtie japoneză atât cât să ajungă la grosimea inițială a pergamentului. Am găsit pe cât a fost posibil și o hârtie japoneză la culoarea pergamentului. Am lipit-o și presat-o în așa fel încât să se observe că acolo este o intervenție, dar pe cât posibil să nu deranjeze vizual intervenția.

7. Integrarea cromatică: nu a fost nevoie să efectuez o intervenție cromatică specială, alegând de la început hârtia pentru consolidare.

Bibliografie

Probleme de patologie a cărții, culegere de material documentar, vol.13, București 1977.

F. Oprea, *Manualul de restaurare al cărții și a documentelor grafice*, București, Ed. MNLR, 2009.

F. Oprea, *Etiopatogenia operei de artă și a materialelor structurale*, București, Ed. OSIM, 2010.

A GÂNDI FENOMENUL AUSCHWITZ. O ISTORIE A FILOSOFIEI ÎN SECOLUL AL XX-LEA SCRISĂ DE CHRISTIAN DELACAMPAGNE

RETHINKING THE AUSCHWITZ PHENOMENON. A HISTORY OF 20TH CENTURY PHILOSOPHY WRITTEN BY CHRISTIAN DELACAMPAGNE

Andreea Bîrzu*

Abstract

A History of Philosophy in the Twentieth Century written by Christian Delacampagne is not an ordinary history of philosophy. Its novelty lies not only in the fact that it locates the great philosophers of the twentieth century within the tragic events of our century, but, it is the first history of philosophy that points out the effects on and the responses of different philosophers to the Holocaust.

Keywords: Auschwitz, Holocaust, history of 20th century philosophy.

În această lucrare mi-am propus să prezint capitolul al III-lea – *A gândi fenomenul Auschwitz* al lucrării lui Christian Delacampagne, *O istorie a filosofiei în secolul al XX-lea*, capitol dedicat analizării fenomenului Auschwitz și a unicității Holocaustului în istoria umanității.

Istoria filosofiei în secolul al XX-lea a lui Christian Delacampagne mi-a atras atenția deoarece aceasta nu este o istorie obișnuită a filosofiei. Noutatea ei nu se află atât în faptul că ea prezintă locul și rolul celor mai importanți filosofi ai secolului al XX-lea în cadrul evenimentelor tragice ale acestui secol, cât, mai ales, în acela că ea este prima istorie a filosofiei care scoate în evidență efectele pe care Holocaustul le-a avut asupra diferiților gânditori ai epocii respective, cât și răspunsurile lor referitoare la ceea ce a însemnat acest fenomen pentru istorie. Cu alte cuvinte, autorul prezintă modul în care fenomenul Auschwitz, ca simbol al Holocaustului, al politicii național-socialiste a Germaniei anilor 1939-1945, numită mai nou, politica distrugerii, s-a oglindit în gândirea câtorva personalități filosofice ale secolului al XX-lea, maniera în care aceste personalități s-au raportat la acest fenomen devenind un criteriu moral de a judeca viața și activitatea acestora.

A gândi „fenomenul Auschwitz” înseamnă de fapt a reflecta asupra și a răspunde întrebării: Cum a fost posibil să se producă un astfel de fenomen? Cum a fost posibil ca el să se producă în centrul Europei începutului secolului al XX-lea, într-una dintre cele mai civilizate țări ale lumii la acea vreme – Germania?

Alături de această întrebare fundamentală se regăsesc o serie de întrebări deosebit de importante precum: În ce măsură i-a afectat triumful lui Hitler pe

---

* Muzeograf, Secția Relații Publice, Muzeul Național de Istorie a României.

filosofii germani de origine evreiască? Care este geneza Holocaustului? Cum a fost posibil ca rațiunea să fie pusă în slujba săvârșirii acestui genocid? Care sunt dimensiunile reale ale Holocaustului și cui revine, respectiv asupra cui se redistribuie culpa privind poate cel mai terifiant episod din istoria secolului al XX-lea?

Toate aceste întrebări, precum și cele care decurg din ele își vor găsi răspunsul pe parcursul celor patru subcapitole: *Exilul*, *Opțiunea lui Heidegger*, *Primele anchete* și *Instrumentarea procesului*, care alcătuiesc coloana vertebrală a acestui capitol.

Astfel, în primul subcapitol – *Exilul* – sunt prezentate consecințele pe care le-a avut asupra filosofilor germani de origine evreiască venirea la putere a lui Hitler. Printre acestea se numără destituirea din funcțiile pe care le dețineau în cadrul statului german și exilul, mulți dintre ei refugiindu-se în Statele Unite ale Americii.

În pofida exigențelor sale, a dificultăților materiale și a sfâșierilor morale, exilul va fi pentru cei mai mulți dintre acești persecutați sinonim cu supraviețuirea.

Ca un rezultat al exilului se va înființa la Frankfurt *Institutul de Cercetări Sociale*, punctul de plecare a ceea ce devine mai apoi Școala de la Frankfurt.

Însă, cea mai teribilă dintre consecințe a fost exterminarea celor care nu au reușit să plece la timp. Walter Benjamin, care va alege să se sinucidă pentru a nu sfârși într-unul dintre lagărele de concentrație naziste a fost doar una dintre victime.

Trebuie remarcat faptul că filosofii germani de origine evreiască nu vor alege exilul decât în momentul în care vor fi literalmente constrânși de venirea lui Hitler la putere.

În acest context, se pune o întrebare importantă: cum să interpretăm faptul că nici un intelectual evreu de renume nu s-a gândit serios să părăsească Germania înainte de 1933? Dovedește acest lucru, oare, o stare de spirit mai degrabă optimistă sau o greșeală de calcul? Și, mai ales, cum de nici unul dintre ei nu a intuit răul care-i aștepta? Rău care s-a concretizat în realizarea programului lui Hitler de exterminare a evreilor, program anunțat chiar din 1925 în *Mein Kampf*, carte accesibilă tuturor celor interesați.

Opțiunea lui Heidegger în ceea ce privește programul național-socialist al lui Hitler, și nu trebuie să uităm că fundamentul acestui program l-a constituit antisemitismul, a fost problema tratată în cel de-al doilea subcapitol.

În 1933, Heidegger accede la funcția de rector al Universității din Freiburg și în scurt timp devine membru al Partidului Național-Socialist. Este important să subliniem faptul că o astfel de funcție, precum cea de rector al universității, nu era nici neutră, nici pur onorifică. Ea îi oferea titularului ei o reală putere, cerându-i în schimb o totală supunere politică. Iar numirea lui Heidegger este legată direct de tema centrală a programului nazist – eliminarea evreilor. Noua lege a universităților impusă de regimul nazist, pe care renumitul gânditor n-a refuzat s-o aplice, precum n-a refuzat nici să participe la arderea cărților evreiești și marxiste, propunea eliminarea automată a profesorilor cunoscuți ca nearieni. Astfel, numirea

lui Heidegger în funcția de rector coincide cu instaurarea programului de nazificare a Universității din Freiburg.

De asemenea, marele filosof își asumă rolul de filosof propagandist, îndeamnă la vot în favoarea lui Hitler și nu ezită să - și denunțe unul dintre colegi ca făcându-se vinovat de strânse legături cu evreii.

Este interesant de reținut și faptul că Heidegger nu va părăsi partidul și nu-și va renega, în mod oficial, nici una dintre convingerile național-socialiste până în 1945, odată cu înfrângerea naziștilor și încheierea celui de-al Doilea Război Mondial.

O serie de întrebări se desprind pornind de la aceste date și anume: trebuie să considerăm angajarea politică a lui Heidegger ca fiind legată de modul său de gândire sau ca pe o excentricitate în raport cu aceasta din urmă? În numele cărui principiu ar trebui să separăm filosofia de politică? Putem separa filosofia de politică? În ce măsură opțiunile politice se reflectă în opera sa? Și care a fost impactul pe care opera lui Heidegger l-a avut asupra unor importanți gânditori europeni contemporani?

Primele anchete prezentate în subcapitolul al treilea și reprezentate de cele dintâi lucrări scrise pe tema Holocaustului pun problema genezei, a factorilor și a pretextelor care au făcut posibilă apariția acestuia, aducând în discuție o dezbatere dureroasă: există sau nu o specificitate a Holocaustului?

În cadrul acestui subcapitol se recunoaște unicitatea absolută a Holocaustului, unicitate pe care o revelează maniera totodată masivă și metodică, organizată cu raționalitate și cruzime, în care a fost urmărită, începând din 1941, exterminarea evreilor, ca de altfel și aceea strict paralelă și nu mai puțin revoltă-toare a romilor.

„Niciodată un asasinat colectiv n-a fost mai premeditat și dus la capăt cu atâta sânge rece și coerență. De asemenea, nici o acțiune de acest gen nu a beneficiat vreodată de-a lungul istoriei de sprijinul conjugat al științei, tehnicii și a unei birocratii perfect organizate: trei resurse de care național – socialismul a știut să profite din plin și care, între 1941-1943, conduc la proliferarea unor adevărate „uzine ale crimei”, lagărele morții. Pentru că acestea n-ar fi fost posibile fără colaborarea a numeroși tehnicieni, fără producția planificată de gaze toxice în cantități industriale, fără eficiența de care a dat dovadă administrația germană în privința arestării evreilor cât și a trimerii lor în lagăre”¹.

Mai trebuie să amintim faptul că național-socialismul și nu un alt regim a fost cel care a inventat lagărul de exterminare și că este singurul care l-a făcut să funcționeze la o asemenea scară?, se întreabă Christian Delacampagne².

Pentru a sublinia această unicitate, se insistă asupra diferenței dintre nazism și comunism, dintre lagărele de concentrare, de muncă, construite de URSS

---

¹ Christian Delacampagne, *O istorie a filosofiei în secolul al XX-lea*, Paris, 1995, p. 160.

² Christian Delacampagne, *op.cit.*, p. 161.

la sfârșitul anilor 1920 și lagărele de exterminare naziste; o diferență de esență, pe care, după cum bine afirmă autorul, am greși dacă am șterge-o pentru că, dacă Hitler i-a asasinat pe toți cei care ajungeau acolo, inclusiv femeile și copii, Stalin se limita la voința de a-i „reeduca”.

Alături de accentuarea acestei specificități a Holocaustului, autorul introduce problema culpabilității. Îi revine aceasta în exclusivitate Germaniei sau este vorba de o culpabilitate colectivă, a întregii lumi occidentale? Dar și a umanității, în general, care este responsabilă de cruzimea Holocaustului?

Cum putem înțelege și explica faptul că nimeni, înainte de Auschwitz, nu și-a putut imagina până unde va merge oroarea, că nici un antinazist n-a putut bănuî că aceasta va surveni în centrul Europei la mijlocul secolului al XX-lea?

Anunțat chiar din 1925 de Hitler în cartea sa, *Mein Kampf*, tradusă în multe limbi de circulație internațională și accesibilă tuturor, programul de „purificare rasială” nu a împiedicat democrațiile occidentale să susțină, timp de mai mulți ani, cel de-al treilea Reich (să ne gândim numai la participarea lor asiduă la Jocurile Olimpice din 1936 sau la atitudinea mult timp ambiguă a lui Churchill), nici Vaticanul sau U.R.S.S.-ul de a încheia tratate cu el. De altfel, amenințarea de distrugere a evreilor apare explicit într-un discurs public pronunțat de Hitler în 1933; decizia „soluției finale” fiind anterioară atacului contra U.R.S.S.-ului. Cu toate acestea, nimeni nu a luat nici o măsură pentru a împiedica acest genocid.

Cum putem interpreta faptul că deși la sfârșitul anului 1942, când nu mai exista nici o îndoială asupra realității genocidului care avea loc în Europa, nu a fost conceput nici un plan de salvare a evreilor? Să nu uităm că în 1944, când bombardamentele aliaților au atins Auschwitz-ul, doar obiectivele industriale au fost vizate, situat la câțiva kilometri, lagărul de exterminare a fost ignorant. Iar Armata Roșie, când a ajuns în imediata apropiere a lagărului, a tergiversat mai multe zile înainte de a-l înconjura.

„În fața amplexării Holocaustului, lumea occidentală a trăit o culpabilitate atât de intensă încât, simțindu-se incapabilă să și-o asume, a început prin a-l respinge în bloc. A ales să refuleze amintirea crimei mai degrabă decât să încerce să-i analizeze cauzele. Și, pentru a se proteja mai bine de eventuala revenire a lucrului refutat, a adoptat, timp de cel puțin un sfert de secol, o strategie bazată pe indiferență. Ceea ce se petrecuse în mod real în lagăre nu era un obiect demn de curiozitate – nici măcar științifică”³.

Astfel, multă vreme Auschwitz-ul a fost un subiect tabu. Marcată mai întâi de o tăcere, filosofia s-a dovedit neputincioasă atunci când a venit vorba despre posibilitatea de a înțelege și explica această crimă împotriva umanității. Si puține la număr au fost încercările de a vorbi despre această culpă.

---

³ Christian Delacampagne, *op.cit.*, p. 160.

Theodor Adorno a fost în fruntea celor care au crezut că după Auschwitz nu se mai poate face filosofie, nu se mai poate scrie poezie, nu se mai poate gândi rațional. Ceea ce a fost ucis a fost însăși umanitatea omului, iar așa ceva nu poate fi nici înțeles, nici explicat⁴.

Ultimul subcapitol, *Instrumentarea procesului*, se constituie ca un proces al rațiunii înseși sau al „rătăcirii și perversității”⁵ acesteia, cu scopul de a înțelege mai bine și de a evidenția cauzele care de-a lungul timpului au reprezentat fundamentul urii față de evrei.

În acest sens, autorul folosește drept mărturii principalele lucrări care au fost dedicate studierii Holocaustului, printre care se numără cele ale lui Hannah Arendt – *Originile totalitarismului*, Karl Jaspers – *Die Schuldfrage* (Conștiința Culpei) sau Theodor Adorno – *Dialektik der Aufklärung* (Dialectica rațiunii), *Minima Moralia* ori *Dialectica negativă*.

Autorii acestor lucrări nu-și fac însă iluzii în privința succesului lor. Pentru că „a gândi antisemitismul înseamnă, pentru rațiune, să încerce să-și gândească propriile limite.”⁶ Ei sunt conștienți de faptul că antisemitismul nu poate fi explicat nici prin argumente biologice, nici prin rațiuni economice, nici chiar prin rațiuni pur teologice. După părerea lor, „numai o anchetă care s-ar baza pe psihanaliză, pe de-o parte, și, pe de altă parte, pe istoria mutațiilor sociale și culturale suferite de Occident de la sfârșitul lumii antice ne-ar putea permite să înțelegem că ceea ce focalizează ura contra evreilor trebuie căutat în concepția evreiască despre fericire, în valoarea absolută pe care iudaismul o acordă respectării, înțelegese ca scop în sine, a legii cât și în refugiu, detașarea mesianică față de cursul istoriei mondiale, care rezultă din primele două.”⁷ Să fie oare iudaismul ultimul ferment de rezistență spirituală împotriva atotputernicei dominații a „pozitivismului” asupra existenței sociale a oamenilor civilizați?, se întreabă Christian Delacampagne.

În loc de concluzii am să închei cu întrebarea: Cum a putut deveni posibil fenomenul Auschwitz? Și, astăzi, după mai bine de jumătate de secol, putem să-l explicăm?

Bibliografie

Delacampagne Christian, *O istorie a filosofiei în secolul al XX-lea*, Paris, 1995.

---

⁴ *Ibidem*, p.177.

⁵ *Ibidem*, p. 159.

⁶ *Idem*, p. 173.

⁷ *Ibidem*, p. 174.

